

# **ВАХТАНГ АНАНЯН ПЛЕННИЦИ НА БАРСОВАТА КЛИСУРА**

Превод от руски: Мария Дракова, 1967

[chitanka.info](http://chitanka.info)

В повестта „Пленници на Барсовата клисура“ читателят се запознава с приключенията на малка група, деца, която попада в Барсовата клисура. Първият ранен сняг им затваря пътя за връщане и те по неволя стават пленници на тази клисура — месец и половина прекарват сред скали и в пещери.

Природата не е милостива и благосклонна към децата. Те са принудени с голям труд, с много хитрости и съобразителност да си осигурят макар нищожно количество храна и вода. Но колко много тайни им разкрива природата, макар, разбира се, благодарение на това, което са видели и научили в живота и училището.

## ВЪВЕДЕНИЕ

Горещо е в Араратската долина. Толкова е горещо, че около пладне въздухът става тежък и гъст като мъгла.

Суха мараня тегне над земята. Всичко живо се крие от палещото слънце. Крилатите същества отлитат в далечни прохладни места, а безкрилите се крият в гънките на земята. И змиите дори използват в планината — „отиват на курорт“. Съхне всичко, до което не стига вода. Само камилските тръни единствени стърчат сред оголената пустиня в подножието на Малък Арарат, а и тук-там се виждат храсти пелин. Те изпълват въздуха с приятно възгорчиво ухание.

Мъртва тишина цари в тази равнина, разположена далеч от населено място. Тук още не са дошли водите на Раздан<sup>[1]</sup>, не са дошли и машините, и хората — нашите хора, способни да превръщат пустините в градини.

Но ето че в часа, когато южното слънце се готви сякаш да изпепели земята, а на небето не се вижда нито едно облаче, изведнъж от планините, надвиснали над равнината, с бучене и грохот се спуска буен воден поток.

Подобно на разярен дракон от приказките, той извива гръб, реве, смита от скалите камъни и пръст, камилски тръни и трева и буйно се носи надолу към Араратската долина. Пресича я, нахлува в Аракс, размътва бистрите му води и с тях заедно препуска към морето

Къде извира, откъде се носи този загадъчен поток? Ето вече цели две седмици, откакто не е паднала капчица дъжд от небето, а по планините наоколо не е останала и шепа сняг. Откъде ли ще е този необикновен поток в един такъв опален от слънцето край, закопнял за влага?

Смутен, пътникът спира пред тази водна стихия, преградила изневиделица пътя му. А тя се появява като призрак и пак така внезапно изчезва.

Не минават няколко минути и от празното корито, по което е профучал мътният поток, се издига само лека пара. Камъните пак

изсъхват и в природата настъпва такава тишина, такъв покой, сякаш нищо не е било.

Стои пътникът и поклаща изумено глава. Той е смаян, дори го обзема страх. И си задава въпроса, над който столетия наред напразно се е мъчило населението на Араратската долина: „Какъв е този чуден поток? Откъде се взе в този безоблачен, светъл и зноен ден?!“

Тази загадка сигурно така и щеше да си остане неразрешена, ако съвсем неотдавна, на 6 ноември 1953 година, не бяха излезли от село Айкецор в планината няколко ученика, за да навестят подшефните си телета във фермата на колхоза.

---

[1] Раздан — географско име на река Зангу. ↑

# **ПЪРВА ЧАСТ**

## ПЪРВА ГЛАВА

КАК ОБИКНОВЕНАТА ПОЩЕНСКА КУТИЯ СТАНА ПРИЧИНА ЗА ЕДНО МНОГО СЕРИОЗНО  
НЕДОРАЗУМЕНИЕ

И наистина всичко произлезе от пощенската кутия. Ако този ден Мурад, пощенският раздавач в село Айкецор, не беше я донесъл във фермата, нямаше да възникне никакво недоразумение, а и тази повест не би била написана. Но не бива все пак да говорим за всичко предварително! Бедата често идва оттам, откъдето съвсем не я очакваш. А и как можеше Мурад да не донесе пощенска кутия в тази ферма, разположена нейде си сред планините? Във всички други ферми на района вече бяха окачени такива кутии. Няма айкецорската да се влаци на опашката я! А и овчарите в Айкецор станаха толкова грамотни, че вече изпращат дописки в републиканските вестници. И колко писма само пишат на животновъдите от Шаумянски район — споделят опита си! Ами писмата до близките? Не, без пощенска кутия не може...

И ето така стана, че Мурад, жив и пъргав старец, без да мисли за каквито и да било последствия, домъкна от село във фермата новичка пощенска кутия, лъскава от прясната небесносиня боя, и я закова на стената на един обор.

Закова я, отдръпна се една-две крачки, сложи ръце на кръста, погледна гордо и заяви:

— Отсега нататък не бива да се изпращат никакви писма по никого в селото! По никого! В какъв век живеем ние с вас?... Пускайте писмата в кутията. Изпращачът — ще изпрати, раздавачът — ще предаде, получателят — ще получи. Както в града!

Мурад отвори чантата си и започна да продава на работниците листи за писма, пликове и марки.

А от другата страна на обор, на брега на ручея, който течеше през фермата, няколко ученика седяха под сянката на дивата круша с вече пожълтели и започнали да капят листа. С камиона, изпратен от колхоза за мляко, те бяха пристигнали тук предния ден, за да обиколят телетата, над които техният пионерски отряд беше поел шефство.

Децата си бяха взели учебниците и сега, седнали под крушата, повтаряха урока си по география.

Едно момче, облегнато на дървото, четеше на глас, като произнасяше старателно всяка дума. Другите слушаха.

Момчето се казваше Ашот. По география и естество-знание не само в класа, но може би и в цялото училище нямаше ученик като него. Така добре знаеше тези предмети! Ашот четеше с въодушевление, но ясно се чувствуваше, че учебникът не го задоволява. За природата на нашата страна той знаеше много повече, отколкото беше казано в сбитите, сухи редове на учебника.

Като прочете урока до края, момчето вдигна към другарите черните си очи с дълги мигли.

— Това е всичко, което е казано тук за животинското царство на Далечния изток — рече разочаровано то.

— Достатъчна, и това е много! — измърмори под носа си едроглавият Саркис, който беше легнал под дървото върху куп сухи листа.

Той се понадигна и погледна Ашот с тежкия поглед на безизразните си сиви очи.

— Много ли?... Само осемнадесет страници за Далечния изток, а за животните му изобщо нищо няма! Пет реда! Само имената! Такива и такива, а после — „и други“... И да ги изброят дори не стигнало мястото... — Ашот все повече се разгорещаваше: — Руските пътешественици са написали цели книги за Далечния изток, а тук... И то за животните на един край, в който може да се помести цяла Европа! А и по-богат е от Европа със своята природа, с рудите, реките!... Представете си само, момчета: милиарди риби идват от Тихия океан в реките на Далечния изток и отиват нагоре по течението им. Отиват хайвера си да хвърлят. Като черна лавина се движат нагоре и измършавели, достигат до онези планински потоци, откъдето водят началото си широките, пълноводните реки. А пък там от водата стърчат само гърбове на риби!... В такива дни и мечката дори става рибар. Седне край реката, пхне лапа във водата, загребе някоя и друга рибка и я изхвърли на брега... Чували ли сте?

— Ти пак се отклоняваш! Нали се занимаваме с география, а не с любимия ти лов — с добродушна усмивка каза Шушик, единственото

момиче между „телешките шефове“.

Тя лежеше на тревата, подпряна на лакти, и слушаше внимателно Ашот.

— Но това е толкова приятно! — изказа мнението си момчето, което седеше до Шушик. Как да не се отклони, като само думата „лов“ вече мирише на шишкебап!...

Всички се засмяха, а Ашот, без да обиди ни най-малко продължи:

— Ами защо, защо не е разказано за дивото грозде, което расте там, и за това как как лианите уплитат дърветата? Защо не е разказано за глиганите, с които са пълни долините? А за тигрите?... Чували ли сте за тигри които живеят в дълбоките снегове и понасят студа?

Момчето се наклони напред с цялото си тяло, в големите му очи се разгоряха пламъчета, лявата му буза, обсипана с лунички, потръпна леко от възбудата.

— Можете ли да ми посочите страна, където тигрите живеят при минус двадесет градуса? — попита то и така погледна другарите си, сякаш сам беше отгледал тези тигри или най-малкото ги беше виждал много пъти. И сам си отговори: — Друга такава страна няма! Тигрите живеят само в топлите страни, в камъшите, в джунглите. Не виждат сняг, не знаят студ. А у нас?... Ех, да ви почета само от книгите на Арсениев! Ще скочите от мястото си и още сега право за Далечния изток, ще тръгнете! И в къщи няма да се обадите дори!...

— Не ни трябва твоите фантазии, чети, каквото пише в книгата — сухо каза Саркис.

Той не обичаше Ашот. Ревнуваше другите деца от него, не можеше да търпи, когато „този самохвалко“ събираше около себе си другарите и ги „ментосваше“ с разни разкази за ловджийските приключения на баща си.

А те, зяпнали, слушаха прехласнато, особено момичетата...

— А ти чел ли си Пришвин? — попита Ашот, като се преструваше, че не забелязва враждебното настроение на Саркис — „Жен-шен“ не си ли чел? Не виждаш ли!

Ашот говореше с такава жар, така замечтано за Далечния изток, като че ли само да го пуснеш и ще литне нататък...

— „Жен-шен“ ли? Ами че аз съм я чела! — сепна се Шушик. — Толкова е красиво — като стихове! Дори помня наизуст „Ловецо, ловецо, защо не я улови тогава за копитцата?..."



— А можел да я улови, и как още — само ръката си да протегнел.

Разбира се! Аз помня: седял си той, скрит между лозите, а сърната дошла, започнала да хрупа листа и провряла през шумама копитцето си. Но кракът бил толкова красив, толкова трогателно било това животно, че на човека станало жално. И той не докоснал сърната. Така ли е, Ашот? Може би не съм разбрала всичко, нали на руски я четох — каза — Шушик, сякаш се оправдаваше. — А този корен! Въоръжени хора живеят при него по петнадесет-двадесет години и го чакат да узрее. После го изваждат внимателно под строга охрана го откарват в Китай и там го продават много скъпо — не помня за колко хиляди жълтици...

— Брей, хиляди жълтици за един корен?... — учуди се Саркис.

— Ами разбира се. Та този корен е животворен. Той подмладява старците... Той?... Я, я вижте, на фермата окачили пощенска кутия! Ей че хубаво! Сега често-често ще идват писма от мама!

Разговорите за Далечния изток се прекратиха — всички се загледаха в небесносинята кутия, пред която се бяха събрали доячките и овчарите.

— Я почакайте! — скочи енергичният и вечно весел Гагик. — Пръв ще бъда аз — и никой друг! Само че... на кого да пиша? И за какво?

Впрочем Гагик не мисли дълго. Важно беше колкото може по-бързо да осъществи новото си хрумване. Откъсна лист от тетрадката, наведе се над него и бързо започна да драска нещо, усмихвайки се на своята явно весела измислица.

„Довиждане, скъпи дядо, аз заминавам за Далечния изток за да ти донеса животворния корен, за който се разказва в книгата на Пришвин «Жен-шен». Щом изпиеш запарка от този корен — веднага ще се подмладиш. Ще вземеш пушка и ще отидеш на лов заедно с бащата на Ашот! Ти все се хвалиш, казваш, че и сега си бил млад. А ето че аз наистина ще те направя млад, тогава пък да видим какъв ще станеш!

Твой внук Гагик

Пиша ти от фермата, под голямата круша, откъдето потеглям за далечния си път, Може да взема със себе си Ашот и другите, деца. Още не съм решил.“

Децата изслушаха написаното и се разсмяха високо, а Ашот с присъщата си сериозност забеляза:

— Остави, не бива. Току виж, дядо ти настина помислил, че си заминал. Ще се разтревожи...

— Няма да има време! Аз преди писмото ще довтасам в село! — извика Гагик и хукна към пощенския раздавач.

Купи плик с марка, сложи в него листчето, лизна ивичката лепило и затвори писмото. След това написа адреса и го пусна в кутията.

Да, той беше наистина първият писмописец! И горда усмивка освети кръглото му лице.

След като си починаха в сянката на старата круша, децата отново се заловиха със своите телета — подстригаха им опашчиците, още веднъж напръскаха оборите с някаква силна течност. Време беше да се връщат в село. Взеха чантите, раниците и торбичките си и потеглиха обратно с големи подаръци — сирене и лаваш<sup>[1]</sup>. Нали беше празник! Може ли децата да си тръгнат без подаръци, които те и без това си бяха спечелили с честен труд?

Празничните веселби, звуците на тъпаните и зурлите влачеха децата към къщи и те изведнъж се разбързаха.

Майката на Шушик, доячката Ашхен, която се бе запътила нанякъде с ведро на ръце, като видя дъщеря си, се спря.

— Къде тръгна? — попита тя разтревожено. — Да беше постояла! Още не съм те видяла както трябва, не съм ти се нарадвала...

— Къде ли? За Далечния изток! смеейки се, отвърна момичето, спомнило си разказа на Ашот.

Как гореше лицето му тогава! И изобщо какво особено момче: в часовете по математика спи, а по география просто искри хвърчат от него...

— Ох, дано не доживее майка ти такова нещо! — разтревожи се Ашхен. — Изток ли? Какъв изток?... Какво има там толкова, момичето

ми?

— Какво ли? Мечки, които ловят риба, и тигри, дето живеят в снега... — продължаваше Шушик, като все така се смееше, и се обърна към Ашот.

А той стоеше отзад навъсен. Момичето явно му се подиграваше.

Някой повика Ашхен. Тя целуна Шушик по бузата и отиде, без нищо да разбере. Децата продължиха пътя си.

Но не бяха изминали и стотина крачки, когато чуха подире си гласа на техния връстник кюрда Хасо.

— Ти къде?... — викаше той на кучето си. — Ах, мършо! А кой ще варди овцете?

Ала кучето упорито тичаше след господаря си.

— А ти накъде, Хасо? — попита Ашот.

— В селото. Да купя от магазина захар, кибрит...

Хасо, син на овчаря Авдал, беше роден на един планински път през лятото, когато овцете бяха изкарани по пасбищата. И израсна в планините все след стадата с баща си. Познаваше само своето село и две-три съседни, а град какво е — и представа нямаше. Пък и в селото Хасо рядко ходеше, може би само за тютюн на баща си и за някои дреболии от магазина. Късно през есента той караше овцете на приемателния пункт.

Хасо беше на тринадесет години. На бронзовото му, обгорено от слънцето лице като въглени горяха черни, пламтящи очи.

Бащиният колхоз — кюрдски плъстен калпак с намотан копринен шал — покриваше главата му, ресните се спущаха небрежно на високото му красиво чело и над ушите. Друг копринен шал, поовехтял и изтърган, пристягаше вместо пояс тънкия кръст на момчето. То беше облечено с аба — елек от груб, домашен шаяк — и широки шалвари на резки.

Овчарчето обичаше да се показва в село с тази кюрдска национална премяна. То единствено се обличаше така в Айкецор и му беше приятно, че всички го гледат.

— Чудесно! — зарадва се Гагик. — Да вървим заедно!

---

[1] Лаваш — специално приготвен хляб. ↑

## ВТОРА ГЛАВА

### ДО КАКВО ДОВЕДЕ БЕЗРАЗСЪДНАТА ПОСТЪПКА НА ЕДНО МОМЧЕ

Пътят изведе децата от клисурата на билото на планинския хребет, който се спускаше към Араратската долина. Хоризонтът стана изведнъж много широк.

Децата погледнаха назад и далече в клисурата, там, където се съединяваха двете луди планински рекички, видяха червените покриви на новите постройки на кравефермата.

Тук клисурата беше толкова тясна, че когато от извисените до небето върхове се откъснеше камък, той се търкаляше с трополене надолу чак до оборите на фермата и се спираше едва след като се удареше о някоя стена. Планинските склонове, които се издигат от зимовищата нагоре към покритите със сняг хребети, са голи, сиви, обгорени от слънцето. По-надолу, до самата Араратска долина, растителността е още по-бедна. А още по-ниско планините се сменят от редица голи хълмове. Само по бреговете на ручейте, които текат между тези хълмове, се появяват някои признаци на живот — градини и посеви. Всичко останало е камънак, гъмжащ от змии.

Ала погледнеш ли по-надалеч от тези хълмове, към долината на река Аракс, всичко гали окото, радва сърцето.

От Джулфа, където Аракс навлиза в каменисти дълбоки дефилета, та чак до Октемберянските хълмове — в едно разстояние може би на двеста и петдесет километра — долината е покрита с градини, лозя, плантации с „бяло злато“. А от другата страна на долината, до облаците, та дори и над облаците — чак до небесната синева — се издигат величествените върхове на двата Арарата — Голям и Малък. Техните склонове са облечени в сърмени премени, а главите им са покрити с белоснежни калпаци.

Децата замряха, поразени от чудния пейзаж. А влюбеният в природата Ашот сякаш съвсем беше забравил и себе си, и другите.

Но ето че се опомни, обърна се към другарите си и каза както винаги сериозно и твърдо:

— Да се върнем в такъв ден на село, значи много да загубим. Хайде да се отклоним малко встрани. Ще ви заведе при дивите кози.

— От тези думи никак не мирише на шишкебап, Ашот. Нали нямаш пушка — възрази Гагик.

— Ти пък като си рекъл — „шишкебап, та шишкебап“!... Човек ще помисли, че наистина си някой лакомник. А погледнете само шията му — същинска дръжка на круша! — усмихна се Ашот. — Да идем просто така, да погледаме скалите, козите...

— Те тебе чакат — недружелюбно се обади Саркис. — Лежат с вързани крака. Я по-добре да си идем на село, да се повеселим на празника...

Но Ашот настояваше:

— Вече е късно, за манифестацията и без това няма да стигнем. А зад ей този гребен, вдясно от нас, е Барсовата клисура. Ама да знаете какво нещо е. Истински развъдник на кози. Колко пещери има само и всяка пещера е цяла кошара за кози! По стръмния склон на скалите минава тясна пътечка. Тя води надолу и по нея козите слизат в клисурата. Там те се крият в пещерите. Сигурни места — дори и вълк не може да припари.

— А ти ходил ли си? — с недоверие попита Саркис.

— Аз ли? Защо да лъжа? И аз не съм ходил — баща ми не даде. Но от върха гледах как той и другарите му вървяха по тази пътека... Да идем, а? Един час път е само. Ще видите чудесата на Барсовата клисура, ще има за какво да разказвате в село, а и в „Пионерска правда“ ще напишете. Всички ще научат какви смели деца има в Айкецор!...

— В „Пионерска правда“ ли? Да не искаш да се прославиш като Камо из цялата ни страна? — Шушик погледна изпитателно Ашот.

В ъгълчетата на мъничката и красива уста се криеше подигравателна усмивка, в очите и блеснаха лукави искрици.

Ашот се смути. Той беше честолюбив и не искаше другите да разберат това. Все пак се овладя и язвително забеляза:

— Виждам, че все за този Камо от Лъчиван бълнуваш. А с какво, кажи, ни надвишава той?

Ашот се издаде.

Той превъзхождаше другарите си и по способности, и по физическа сила, и по ловкост, а най-вече по безстрашието си. В

училището го смятаха за най-добър естественик и единствен ловец. Всичко това беше направило момчето малко надменно и самонадеяно. Затова донякъде се дразнеше, че всички деца, и специално Шушик, говореха за Камо така възторжено и с такова подчертано уважение.

Какво беше то — благородна завист, ревност или някакво друго чувство, — и той самият не можеше да си даде сметка, но мечтите за подвиг, и то далеч по-смел от онзи, който беше извършил Камо, все по-настойчиво го завладяваха.

— Камо не би допуснал най-напред никакви колебания в нашите редици. Би ни повел смело към устата на барсовете в Барсовата клисура — намеси се Гагик, като намигна незабелязано на Шушик.

— „Камо, Камо“!... — кипна Ашот и в очите му блеснаха пламъчетата, отдавна познати на другарите му. Сега вече нищо не е в състояние да го спре. — Нима ние сме по-страхливи от него! — извика възбуденото момче — Хайде, аз ще ви поведа! Който не се бои да върви след мен!

И с решителни стъпки Ашот продължи по-пътя. Развеселени от яда му, децата тръгнаха след него. Само Саркис нерешително остана назад.

„Какво да направи? — мина му през ума — Да тръгна ли след този самохвалко Ашот, или да си отида у дома? Отида ли си, после не мога да се отърва от подигравките на Гагик: ще раздуе всичко, от мухата слон ще направи и такива небивалици ще започне да разказва, че ще стана за смях. Не, сега няма накъде, ще трябва да вървя след този налудничав Ашот. Кой дявол ме караше да ходя на тази ферма! Като че ли телетата не можеха без мене...“

Неохотно, едва-едва, Саркис се помъкна след всички, като ругаеше мислено Ашот за тая негова щуротия, пък и себе си, задето не си остана снощи в къщи на спокойствие.

Децата се изкачваха бавно нагоре по склона на планината. Но щом излязоха на билото на скалите, надвиснали над Барсовата клисура, отново се спряха възхитени.

Долу се разстиляше долината на Аракс, заобиколена от двете страни с високи планини. Облаците и мъглите сякаш бяха задрямали по острите им върхове. И дали от тези канари, сурови и мрачни, не изглеждаше така приятна и приветлива разположената в подножието им земя? Или пък реката, опасала като сребърна лента долината,

придаваше неизразимата прелест на този край? Или го красяха градините със своите чудни, излети сякаш от злато плодове?... Дали пък арменските села, които пушеха спокойно сред зеленината, не правеха този пейзаж неповторим и близък? А може би това бяха птиците? Може би все новите и нови ята, долитащи от бреговете на Далечния север, оживяваха тази чудна гледка?...

Децата се намираха на едно от многобройните разклонения на Малък Кавказ. Тези разклонения се простират надолу, към Араратската долина, а самият хребет е устремен към Иран. Неговите скалисти върхове се врязват в тюркоазните дълбочини на небето и обвити от виолетова мъгла, постепенно се губят някъде далеко на хоризонта.

Отдясно, точно насреща, се издига Голям Арарат. Сега той е обкръжен от леко облаче. До него е Малък Арарат, подобен на втъкнат сред Араратската долина исполински захарен конус. Сякаш по повърхността на тази планина няма нито една издатина, нито една грапавина. Като че ли някаква огромна космическа машина е изгладила нейните страни и и е придала форма на правилен конус.

Пресичайки тази вълшебна долина, Аракс служи като граница, която отделя свободния съветски свят от страните, където още властвува капитализмът Иран и Турция. Реката протича през обкръжаващата я жълта тръстика и изчезва в падините на Карадагския хребет в Северен Иран.

— Погледнете колко страни разделя тази река — каза Ашот. Той засени очите си с ръка от слънцето и се загледа замислено в далечината. — Ей там до Малък Арарат е Турция. Наляво е Иран. Моят дядо ми е разправял, че някога тези планини и земи са били наши. Но турците...

Ашот разказваше, но децата не даваха твърде ухо на думите му. Те бяха така възхитени, че не им се искаше сега да мислят нито за жестоките турски паши, нито за бедите на арменския народ.

А Ашот говореше ли, говореше... Той много обичаше да го слушат и продължителното мълчание на децата взе за повишен интерес към своя разказ.

— Ашот, я по-добре погледни надолу — нетърпеливо го прекъсна Шушик. — Та там е пролет, истинска пролет! Я виж какви стада има по ливадите...

— Деца! — въодушеви се Гагик. — Ние се намираме на такова място, че и с прашка можем да замеряме капитализма! Я погледни, Ашот, ей там, на върха на Арарат. Виждаш ли, пълзят хора на четири крака? Това са американци<sup>[1]</sup>. А ей онзи отляво е самият генерал Риджуей<sup>[2]</sup>. Погледни с каква тъга гледа с бинокъла си към нас, социалистическия свят — шегуваше се Гагик, спомняйки си неотдавнашното съобщение във вестниците, което беше разсмяло всички.

Децата се смееха весело, а най-звънливо от всички — Шушик, на която винаги се харесваха шегите на неуморимия Гагик.

... По западния склон на скалите, където стояха децата, се виеха тесни пътечки. По тях умело бягат дините кози, които живеят в недостъпни за човека процепи и пещери.

Тук се срещат и каменни овни или муфлони, както ги наричат зоолозите. Но те живеят по тревистите планински склонове, в техните подножия или в пустинните мъртви долини. Най-често муфлоните могат да се видят по голите хълмове, откъснати преди хиляди години от планинските вериги и пръснати сега по левия край на Араратската долина.

Отдалече още се вижда, че цяло стадо пасе на един от тези хълмове. Струва ти се, че ей сега с бесен лай ще те посрещнат кучета. Ще излезе овчарят, ще усмири кучетата, а тебе ще покани в колибата си и ще те нагости с прясно овче мляко...

Ала тук няма нито кучета, нито овчари.

Опитното око на ловеца отдавна вече би различило на върха на хълма овена-водач. Застанал като изваян на своя каменен постамент, с гордо вдигната глава, той оглежда зорко околностите. Това е часовей. Щом забележи опасност, с остро съскане, подобно на змийско, той предупреждава стадото. И стадото се събира, струпва се накуп и в миг изчезва след водача между хълмовете. Сякаш е било мираж. И наоколо пак става пусто и мъртвешки безмълвно.

Ашот знаеше много добре всичко това. Той беше ходил неведнаж с баща си по следите на муфлоните.

— Това е Марал-Бахан<sup>[3]</sup>. — Ашот показва ниската планина с куполообразен връх. — Казват, че муфлоните се изкачвали на тази планина и оттам дълго гледали към Арарат. Защо — не зная... — После Ашот показва клисурата: — А ето това е Барсовата клисура.



Виждате ли — от трите страни е заобиколена със скали, като стени. Откъм Араратската долина е отворена, но и там няма изход: долу е пропаст. А от другата страна има пак скали. Само южните ветрове се носят по тези камъни. Изобщо в Барсовата клисура може да се влезе само от едно място виждате ли ей онази тясна пътечка? А всички други прекъсват дотук, не стигат дори до средата на склона...

— Е — възкликна Ашот, — както би казал дядото ти Гагик: който има здрав кръст, нека тръгва след мене!

И като подскачаше от камък на камък, той заслиза надолу.

Изглежда, че всички имаха „здрави кръстове“, понеже последваха Ашот. Наистина Саркис беше решил окончателно да се откаже от тази разходка, но когато другарите му, без да се обръщат, поеха напред и изчезнаха зад остриите като клинове камъни, той се почувствува недобре. Изоставен... Сам с мрачните орли по зъберите и внезапно връхлетелия от планините силен пристъп на вятъра...

„Да си отида ли?... Но и така май не ще мога да стигна до селото“ — помисли си той и смътно чувство на страх сви сърцето му. За пръв път беше подложен на такова изпитание и резултатите съвсем не бяха утешителни.

Той постоя, помисли, но колебанията му не траяха дълго.

„Ех, да не съм си загубил ума, че да се връщам по тези скали и клисури!“ И като мърмореше сърдито, той се помъкна след другарите си, които бяха отишли напред.

---

[1] Става дума за онази група американски „туристи“, която през лятото на 1951 г. се изкачи на Арарат уж за да търси „Ноевия ковчег“. ↑

[2] Действително през 1952 година, малко преди героите на тази книга да предприемат своята разходка, главнокомандущият американските окупационни войски в Европа, генерал Риджуей, разглеждаше с бинокъл от склоновете на Арарат левия бряг на Аракс по който минава границата на СССР с Турция. Висши чиновници от турската армия бяха заобиколили Риджуей. ↑

[3] Марал-Бахан — „наблюдателният пункт“ на планинските овни. ↑

## ТРЕТА ГЛАВА

КАК НАШИТЕ ДЕЦА, ИЗОСТАВИЛИ РАВНИТЕ ПЪТИЩА, СЕ ПРОМЪКВАХА ПО ДЯВОЛСКАТА ПЪТЕКА

Погледнеш ли отгоре каменните блокове, накамарени в дефилето — свят ще ти се завие, такива бездънни пропасти има там! Високи, мрачни скали образуват непреодолими стени и само в една от тях планинските потоци бяха изровили врата. През тази именно врата Ашот преведе уверено своите другари.

— Дръж се за зъбера... по-сигурно стъпвай... по-внимателно! — непрекъснато говореше той и загрижено следеше всяка крачка на децата.

В този край скалите са от варовик и са набраздени дълбоко с корнизи и пътечки. Техните склонове приличат на набръчкано старческо чело.

По една такава тесничка пътека-бръчка се движеха сега нашито млади пътешественици, като разчитаха да заобиколят скалата и да се спуснат в клисурата. — Нека аз мина отпред — предложи Хасо.

Той беше вързал пояса си за нашийника на кучето и грижливо му помагаше на трудните места.

Ашот погледна под око Хасо. „Ако ти минеш отпред, тогава аз за какво съм?“ — като че ли говореше погледът му.

Но Хасо не забеляза нищо. Той се тревожеше за Шушик. На нея, винаги жива и смела, ѝ прилошаваше, когато гледаше пропастите.

— Не гледай надолу — обърна се към нея Ашот.

След Шушик вървеше Саркис. Като видя побледнялото му лице, Ашот не се стърпя и го подигра:

— Е, какво? Не прилича на пътя до татковия ти склад, нали?

Никой от другарите дори с поглед не го упрекна за тези думи. В селото не обичаха Баруйр, бащата на Саркис. Той завеждаше колхозния склад и се смяташе за важна личност. А Саркис израсна под неговото крило надменен, самонадеян, егоист.

Сега, в този тежък за него момент, той преглътна обидата, изтри избилата по челото му пот и мълком продължи да се влачи накрая,

стъпвайки предпазливо по несигурната, ронлива пътека.

Слизането беше тежко, но вървеше успешно. И само една случка, весела, интересна, за която трябва да разкажем, го прекъсна неочаквано за известно време.

Есенното слънце напичаше скалите. Бяха първите дни на ноември, но беше още топло. Децата бяха съблекли палтата си и ги носеха на ръце. Пътеката тук минаваше съвсем близо до скалата, която се издигаше отчаяно като висока отвесна стена, а отляво беше надвиснала над дълбоката пропаст.

И пукнатините в скалите, и вдлъбнатините, малките пещери, които се срещаха тук-таме в тях, и самата пътека — всичко беше осеяно с кози тор.

— Тук има кози — каза Ашот шепнешком, сякаш се страхуваше, че те са някъде съвсем наблизо и ще го чуят.

И наистина още не беше успял да се доизкаже и иззад близката скала изскочи огромен козел. Насочил напред гигантските си рога, той се спусна право срещу Ашот, който върнеше пръв.

Нямаше как да се разминат. Животното можеше или да се върне и да избяга в Барсовата клисура, или да събори преградило то пътя му момче — друг изход нямаше. Неговото появяване беше така неочаквано, че Ашот нямаше нито секунда за мислене. Той се притисна инстинктивно с хълбок към стената, смъкна шапката си и удари с нея козела по главата. Единият рог се забодя в шапката, раздра я, а когато Ашот със силно движение напред се опита да я издърпа, козелът сърдито се разфуча, въртна глава и още по-здравоманести шапката на рогата си. Тя така си и остана на козела. Животното направи огромен дъгообразен скок и препусна светкавично, размахвайки „трофея“ си като знаме. Чува се само как камъчетата шумолят под копитцата му и се свличат в пропастта.

В момента, когато удари козела, Ашот загуби равновесие. Само миг и момчето щеше да полети в пропастта. Но нечия здрава ръка го улови навреме. Това беше Хасо.

— Сядай!... — каза той и като го натисна по рамото, за да го накара да седне, понечи да замахне с гегата си към козела.

Но къде ти! От него нямаше вече и помен. След козела се спусна и Бойнах, но Хасо го хвана здраво за нашийника.

— Ти пък, мършо, къде?... Къде ще бягаш по тези пътечки?...

От яд Бойнах се разлая силно.

Опасността премина. Децата дойдоха на себе си и като си спомниха за козела с шапката, започнаха да се смеят. Хасо поклащаше глава и казваше:

— Ашот, ти не се ядосвай. Този рогат дявол можеше да те хвърли в пропастта и ти щеше да станеш на парчета... Бива ли така да се излагаш?

— Ама ти не чу ли как шапката ти викаше: „Помощ, помощ“? — смееше се Гагик.

— Няма добро да види с нея — каза Ашот, все още ядосан и възбуден.

— Напротив! усмихна се Гагик. — Твоята шапка спаси козела: сега вълк няма да смее да припари до него...

Ашот все още не можеше да дойде на себе си от изненадата и уплахата. „Когато ги видя, козелът трябваше да се върне и да избяга назад в клисурата. Какво ли го е накарало да се спусне напред, право към мене? — мислеше си той объркан. — Зад него може би е имало още по-страшен враг?... Но откъде? Тук няма и не може да има никой...“

Тъй или иначе, случката с козела беше изчерпана.

— Е, хайде — надигна се Ашот — да продължим нашия път, пълен с приключения.

Дяволската пътека ставаше все по-трудна и по-трудна.

— С лице към стената. Гледайте само стената и се дръжте един за друг — даваше нареждания Ашот, когато пътеката стана съвсем тясна.

На едно място водата беше подрвила пътя и бе образувала в скалата процеп. Ашот се спря замислен пред него. Ако не беше голямото му честолюбие, той щеше да се върне и поведе обратно другарите си. Сега обаче скри тревогата си и леко прескочи процепа.

Неговите спътници се приближиха и с ужас надникнаха в дълбокия пролом — просто дъното му не се виждаше!

— Ох, каква чудесна дупка: скочиш ли в нея, няма да успееш дори да извикаш!... — не можа и сега да се въздържи да не се пошегува Гагик.

А Хасо се усмихна подигравателно:

— Ако пред вратата ви има греда, ще можеш ли да минеш по нея?

— И още как!

— Няма ли да паднеш?

— Никога!

— Е добре, ами ако тази греда се постави над река или ров?

— По-трудно ще е.

— Нищо трудно няма. Само забрави, че долу е яма. Ето виж.

И Хасо, без да гледа надолу, умело прескочи пропастта, сякаш беше купчина пръст на равен път.

— Разбра ли?

— Абе аз разбрах, ама ти обясни на краката ми!...

И все пак съветите на Хасо помогнаха да се преодолее опасното препятствие.

Гагик се страхуваше, но през целия път все си мислеше как да скрие от другарите си своето състояние. И затова непрекъснато даваше кураж на всички:

— Какво сто се разтреперили? Тясна е пътеката? Ама че го измислихте! Та това е асфалтирано шосе! — Или: „Хасо, аз вървя след тебе, ти не се бой.“ Или: „Ашот, почакай, аз ще те подхвана, че май ти треперят краката.“

Саркис, целият в пот, вече без да се стеснява, се мъкнеше последен направо на четири крака. Колко малко приличаше той сега на онова самоуверено момче, което крачеше важно с вирната глава по улиците на селото!

## ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ПРИРОДАТА НЕ ПОМИСЛИ, ЧЕ ДЕЦАТА ТРЯБВА НАВРЕМЕ ДА СЕ ПРИБЕРАТ В КЪЩИ

— Ето ни в прочутата Барсова клисура! — заяви тържествено Ашот, като слизаше от скалата.

— Ура-а-а! А къде са обещаните от тебе кози? Доведи ни ги де!

— Почакай, Гагик, почакай. Денем козите си почиват в пещерите. После, когато се изкачим горе, ще ти ги покажа.

Седнали на камъните, младите пътешественици разглеждаха с любопитство клисурата, където досега единствено ловецът Арам и другарите му се бяха осмелили да слязат, и то само два пъти.

Клисурата беше разположена сред високи червеникаво-ръждиви скали, подобни на крепостни стени със зъбци и кули. Отпред тя беше отворена към падина, където всяка пролет буйни потоци с грохот и бучене се спускаха от планинския склон. В процепите на скалите и в подножията им бяха израсли храсти, къдрава папрат и няколко десетки нискостеблени дървета, такива чудновати и криви, каквито виреят само по безводните места. Тези дръвчета се бяха съпротивлявали твърдо на всички бури и ветрове. Техните дебели, жилави корени бяха проникнали дълбоко в пукнатините на каменистата почва и се изхранваха от недостижими дълбочини на земята.

Планинските склонове бяха покрити с коило и пирей, сега вече сухи. На по-влажните тераски и в долчинките пиреят беше толкова избуял, че Бойнах, който тичаше с весел лай из него, не се виждаше дори.

Хубаво зимно пасбище за козите беше тази клисура. Но къде ли утоляваха жаждата си в тези безводни, сухи места? А ето на, следите на всяка крачка говореха, че тук има много кози. Из гъстата трева във всички посоки се виждаха утъпкани пътечки, на места тревата беше съвсем изгазена. Тук животните бяха пасли и почивали.

Тяхното присъствие долавяше с острото си обоняние и овчарчето Хасо, за когото тези миризми бяха обичайни. Та нали дивите кози са

прародители на домашните и не се отличават много от тях по вид и миризма.

Когато децата си починаха добре, Ашот стана.

— Хайде сега да потърсим естествени кошари.

По дъното на корито, изровено от краткотрайни пролетни потоци, децата се изкачиха на скалите по задната стена на клисурата. Изкачването беше тежко и отне много време. Тук си починаха малко и пак поеха нагоре по канарите, почти до върховете, набраздени от пътечки-корнизиди, където мрачно зееха черните входи на пещерите.

Възбуден от миризмата на козите, Бойнах тичаше неуморно между камъните и бясно лаеше — може би се радваше на свободата, дадена му най-после от Хасо, или пък плашеше животните. А те наистина не изтърпяха присъствието на такъв гост. Няколко кози изскочиха от процепите и побягнаха нагоре по склона на планината. Отпред тичаше старият козел-водач и размахваше огромни, подобни на мечове в ножници рога. От време на време се спираше и извиваше назад глава, сякаш за да провери дали го следват останалите. За миг се заковаха на място и другите козли и в този момент ставаха прекрасен прицел за ловеца. След тях спокойно вървяха козите. И те току се спираха изчакваха малките си.

Като достигна до планинския зъбер, водачът застана на една изданина и гордо отметна красивата си глава. Той сякаш се подлагаше на куршума.

— Ех, да ми беше пушката! — развълнува се Ашот.

А Гагик издърпа овчарската гега от Хасо и и размаха заплашително срещу козите.

— Вървете си, вървете си, подарявам ви живота! произнесе той с театрален патос.

Другарите му се разсмяха, а Бойнах лаеше настървено и тръпнеше от желание да се спусне след козите. Но де ще ги стигнеш!

— Ах, какви са ловки, какви са силни! — възхищаваше се Шушик.

— А вие забелязахте ли как козите се спират и гледат назад? Разбрахте ли защо? — попита Ашот. Децата мълчаха.

— Сигурно си почиват. Изкачването е било толкова трудно — предположи Шушик.

Каква трудност е това за дивите кози! Стига да поискат, и в миг ще се озоват на онази страна на планината. Козлите се спираха само за да видят дали ги следват козите.

— Да, да, майките на козлетата... — додаде с разбиране Шушик.

— Браво, точно така! Ето на, да не сте казвали, че като са животни, нямат сърце — рече Ашот с тон на човек, добре запознат с тайните на природата.

— Не сърце — поправи го Шушик, — а инстинкт...

— Аз казвам сърце, ти можеш да разбираш инстинкт, твоя работа.

Скачайки от камък на камък, козите бягаха към скалите, които заобикаляха клисурата от изток. Те ту изчезваха в гънките на нарязания от пукнатини склон, ту като едва забележими сиви петна се мяркаха по тесните, също сиви пътечки.

Като видяха, че никой не ги гони, животните се успокоиха, започнаха да хрупат тревичка и само от време на време предпазливо се оглеждаха дали не ги заплашва някаква опасност от тези неканени гости. Но изведнъж те побягнаха и се скриха на отвъдната страна на склона.

— Какво толкова ги изплаши? — учуди се Ашот. — А вие не видяхте ли? Не забелязахте ли как нещо ръждиво се провря там между камъните? като показваше в далечината, измърмори Саркис; от страх той едва си мърдаше езика.

Но колкото и да се взираха, освен мрачните сиви скали децата нищо друго не видяха.

На момчето взеха да му се явяват видения — подигравателно каза Гагик. — Това трябва да е от прекалена смелост... Понякога се случва и такова нещо на смелчаците.

Но Ашот не подкрепи шегата. Той продължаваше да мисли: какво всъщност беше довели козите до такова паническо състояние? В клисурата няма нито вълци, нито ловци... И тогава пак си спомни козела, който му беше отнесъл шапката. „Той не се изплаши от нас... Нещо друго го разтревожи.“

След изчезването на козите вълнението, което беше обхванало децата, се уталожи.

— Е, да продължим — каза Ашот, като не намери отговор на своите въпроси, и се заизкачва по тясната пътечка към върха на



планината.

Децата вървяха мълчаливо и все още мислеха за грациозните животни, които току-що се бяха скрили от погледа им.

Гагик се спря и изтри с длан мокрото си чело. И той като всички дишаше тежко.

— Не е ли вярно, Ашот, че да слизаш е много по-лесно, отколкото да се изкачваш? — попита сериозно той.

— Е-ех, ти!... А кой преди малко се перчеше? — усмихна се Ашот. Но като погледна слънцето, реши, че трябва да се връщат. Добре, вече превали пладне. Да слизаме...

Гагик скоро беше принуден да признае, че по тези скалисти места и да се слиза май е не по-малко трудно. Пълничките му крака го боляха, а ходилата му горяха.

Децата се спряха до голямата дупка, която се чернееше под скалите. Това беше вход за дълбока тъмна пещера. Изглежда, че от нея някога е текла вода, която бе изровила тук нещо като корито и бе огладила камъните.

— Напролет оттук сигурно изтича извор — побърза да изкаже мнението си Гагик.

— Хубав извор! Я виж какво широко корито — замислено каза Ашот. — Също като речно...

И подът на пещерата беше. целият изровен от водата, а камъните — огладени като на морския бряг.

— Нищо не разбирам — поклати глава Ашот.

Едва забележима усмивка премина по устните на Саркис. Тя сякаш казваше: „Ех, ти! А пък се смяташ за голям естественик! Ха обясни де!“

— Змия, змия! — изведнъж извика ужасена Шушик. И наистина увила опашка около храста, който стърчеше от скалата над входа на пещерата, висеше сива страшна змия — гюрза — с късо тяло и плоска глава.

— С камъни, с камъни!... — завикаха в хор децата.

Те, жители на Араратската долина, знаеха, че гюрзата е най-отровната от местните змии. Всяка година в селото умираха по няколко животни от нейните ухапвания. Затова страхът и възбудата, които обхванаха децата, бяха лесно обясними.

С няколко камъка те събориха змията от скалата и я доубиха.

— Погледнете — каза Ашот, — дори очите ѝ са покрити с кожа. Ето защо змиите не виждат добре.

— Как!? Нима нямат клепачи? Нима не мигат? — учуди се Шушик.

— Не, не мигат. Затова и погледът им е такъв студен, стъклен. Колко хубаво стана, че намерихме гюрза! Ще подарим кожата ѝ на училищния музей... Ай, какви са тези кости? — И Ашот повдигна няколко кости от пътеката. Но тутакси ги хвърли настрана и каза: — Глупости! Кости от дива коза. — И пак тръгна напред.

„Ако това наистина са кости от дива коза, тогава кой ли ще я е разкъсал?“ — помисли си Шушик.

Почакай, Ашот — спря другаря си тя. — Ти грешиш. Тук навярно има вълци.

— Аз да греша?! — пламна Ашот. — Ти как мислиш, орелът не отмъква ли козлета?

Самоувереният му тон не се хареса на Саркис. Много му се щеше неговият „противник“ поне веднаж да сгреши в нещо. Той се върна, вдигна костите, хвърлени от Ашот, и рогата близо до тях и ядосано попита:

— Според тебе орел може ли да нападне такова животно?

Ясно беше, че костите са не от козле, а от голям козел.

Ашот се запъна. Нямаше какво да възрази.

— Сигурно е умрял — смутолеви най-после неохотно той.

Но Саркис мълчаливо показва следи от зъби върху една кост.

Страхът упорито обземаше децата. Значи, тук, в клисурата, има някакъв звяр?...

— Глупости! Трябва да е нещо отдавнашно — престори се на безгрижен Ашот и като взе от ръцете на Саркис рогата, добави: — И тях ще подарим на кабинета по естествена история... А я колко охлюви и раковини има тук! Събирайте!

— Ашот, ами това какво е? — попита Шушик.

В ръцете ѝ имаше раковина, голяма колкото длан. Ашот взе раковината, погледна я бегло и презрително я захвърли.

— Добър ръководител на млади природолюбители! — отново каза Саркис и вдигна раковината. — Тя е толкова ценна, а той я хвърля.

— Щом е толкова ценна, скрий си я в сандъка — ядоса се Ашот.

Саркис нищо не отвърна. „Какво да говоря с него! Не може да разбере, че щом тук, в тези скали, сме намерили морска раковина, това означава нещо...“

Децата се лутаха по склона и всяко се стараеше да намери нещо особено интересно, някаква рядкост. Ашот се натъкна на две огромни орлови крила и побърза да се похвали с находката си. Гагик намери камък с някакви лъскави люспици по него и уверяваше, че е попаднал на елмазени наноси. Шушик се радваше на раковинки и разни камъчета, а Хасо скришничко ѝ даваше своите „трофеи“: голямо орлово перо, червена човка от яребица... От една пещера той изнесе и подаде на момичето цял букет. Цветята светеха на слънцето с всички багри, но не издаваха никаква миризма, защото бяха... от камък.

— Каменни цветя? Къде ги намери? — смая се Шушик.

Децата я наобиколиха. „Букетът“ минаваше от ръце на ръце и предизвикваше всеобщо учудване и възхищение.

След Хасо всички влязоха в една пещера и се спряха поразени: целият под беше сякаш постлан с пъстър килим. Широк и ярък слънчев лъч проникваше през дупка на свода и изумителният подземен свят на каменните цветя пламтеше и се преливаше във всички цветове на дъгата.

Децата гледаха с учудване и страх този свит, който им се струваше необясним, и се бояха дума да продумат, бояха се да шавнат.

От свода на пещерата се спущаха висулки, като ледените. Те също блестяха и светеха. От това този подземен дворец изглеждаше приказен.

Децата се опитаха да откъснат няколко цветчета, но не успяха те като че ли се бяха сраснали с каменните си листенца и стъбълца. А и лесно обяснимо! Тези „каменни цветя“ и „ледени висулки“ не бяха нищо друго освен сталактити и сталагмити, които обикновено се срещат във варовикови пещери. Водата се стича от свода на пещерата, като разтваря и отнася частици варовик, а после постепенно се изпарява. Варовикът остава, натрупва се и образува фантастични фигури.

На излизане от пещерата всички дълго мълчаха. Ашот, навел глава, вървеше замислен. Не искаше да признае дори пред себе си, че не разбира и не може да обясни видяното. и за да прикрие смущението си, той избяга шумно в дола.

— Мушмули! Мушмули!

Докато децата беряха сладки мушмули от ниското дърво, което откри Ашот, Хасо неспокойно се взираше в северните планински върхове, където се събираха облаци. Вдигнал глава, той пое въздух през носа си, като че ли по миризмата искаше да разбере нещо. А въздухът внезапно захладна. Жълтите листа по храстите почнаха жално да писукат, като осиротели птиченца. В предчувствие на нещо лошо овчарчето се осмели да подкани другарите си.

— По-бързо, по-бързо, вече е късно! — извика то. Но децата така се бяха увлекли в мушмулите, че не обърнаха внимание на предупрежденията на Хасо. А когато изядоха всичко по дръвчето, Ашот дори каза:

— Кой знае дали друг път ще дойдем в Барсовата клисура. Я да видим дали тук няма още — нещо.

Хасо погледна Бойнах, който тичаше неспокойно. За момчето беше ясно, че кучето със своя тънък инстинкт долавя промяната на времето. На пасищата Бойнах винаги беше барометърът на овчарчето. А и самият Хасо предчувствуваше, че приближава буря. Той предупреди още веднаж другарите си, но те продължаваха да се щурат по склоновете. Впечатленията бяха толкова много, че децата не забелязаха как свърши късият есенен ден и слънцето залезе зад Голям Арарат.

Всички се скупчиха на едно място и насядаха по камъните. Зачервените им от вълнението и свежия въздух лица ярко горяха в лъчите на залязващото слънце. Планинският вятър рошеше косите им, развяваше черните ресни по високото чело на Хасо. Колко хубаво им беше тук, в широките обятия на природата! Каква прекрасна почивка!

Всички останаха доволни от днешния ден и бяха благодарни на Ашот нали той им показва чудната Барсова клисура!

— Да тръгваме! изкомандува Ашот. — Време е да се прибираме!

Но децата не бяха успели още да се спуснат на дъното на клисурата и да излязат на пътеката, която трябваше да ги изведе до селото, задуха вятър, и то толкова силен, че те се принудиха да спрат. А трябва да кажем, че за да се търколиш от Дяволската пътека в пропастта, съвсем не беше нужен силен вятър — и слаб беше достатъчен. Нямахше как, трябваше да се изчака.

Децата приседнаха на каменния корниз с надежда, че най-после на вятъра ще му омръзне да духа и ще утихне. Но той все повече и повече вилнееше, бучеше, ревеше, събаряше жълтите листа от храстите и дърветата, засипваше с тях пролуките в скалите, измитаеше всички склонове и пътеки.

— Освобождава място за снега — плахо каза Хасо и думите му всяха смут в сърцата на децата.

Всеки друг можеше да сгреши, но не и Хасо!

Няколкото минути, прекарани на студения вятър, се сториха на децата цяла вечност. Скалите, които през деня при ярките слънчеви лъчи приличаха на златни замъци, сега станаха мрачни и страшни. В клисурата мъглата все повече се сгъстяваше, натежаваше. Бурята вилнееше.

Стадо диви кози изскочи иззад скалите, профуча изплашено край децата и се понесе към изхода на клисурата. Последната коза се застоя за миг на завоя на Дяволската пътека, погледна потъмнялата Барсова клисура и се скри зад склона.

И козите дори избягаха. Това беше лош признак, „Ако завали сняг, ще бъдат принудени да останат тук, затова сигурно бягат“ мярна се в главата на Ашот и от тази мисъл му стана горещо.

— Вятърът няма да спре! Ставайте, да вървим, нека се опитаме да се измъкнем — скочи от мястото си тон

В същия миг от скалата се откъсна камък и с грохот се търколи в бездната. Кичестата еличка, която се подаваше от пукнатината, се навеждаше със стон до земята.

— Седни. — Шушик дръпна за палтото Ашот. — Седни, инак вятърът ще те отнесе в пропастта.

Но Ашот не се предаваше.

— Да вървим — настояваше упорито той. — Хванете се за ръце, здраво... Така. А сега тръгвайте един подир друг.

Децата станаха с мъка, проточиха се във верига и предпазливо тръгнаха. Но не направиха и двадесет крачки и спряха. Тук пътеката се стесняваше и за да не полетят надолу, трябваше пак да седнат.

Какво да се прави?

Ашот огледа внимателно склоновете на планината. Той търсеше някаква пещера, където биха могли да се скрият. Наблизо обаче нищо не се виждаше.

— Да се върнем назад — каза той.

Но никой не мръдна от мястото си — изкачването беше страшно. Притъмня още повече. Една непредпазлива крачка — и можеш да станеш жертва на развилнялата се стихия.

Ето че най-последно Ашот забеляза наблизил чернееща се в скалата вдлъбнатина.

— Няма какво да се прави — каза той, — ще трябва да се скрием в нея. Само че как да стигнем дотам?... Да чакаме ли, докато утихне вятърът?

Но за това като че ли нямаше никаква надежда.

— Вървете след мене пълзешком — предложи Ашот и тръгна напред почти на четири крака.

С изподраскани колени и лакти децата едва стигнаха до вдлъбнатината и криво-ляво се вмъкнаха в нея. Вдлъбнатината се оказва доста широка, но плитка.

Беше тясно, неудобно и вее пак хубаво: отзад и отстрани каменните стени пазеха децата от студените пристъпи на вятъра... Така можеше да се издържи една нощ.

Нищо, нищо поддържаше духа на другарите си Ашот. Ще потърпим до зори, тогава ще излезем от клисурата...

Стъмни се. Скалите станаха съвсем черни, зловещи. Назъбените им върхове едва се открояваха на потъмнелия фон на небето. А долу клисурата се разстиляше като мастилено море.

Притиснати едно до друго, децата отначало се постоплиха, но скоро камъните изстинаха и студът, който проникваше до костите, караше децата да треперят. „Ах, да имаше огън, буен огън!“ — мечтаеха те. Ето на, излиза, че огънят е животът, без него няма живот...

Гагик седна на шапката си.

— Защо да си пазя къдриците, щом в такава тежка минута те не ще могат да ми стоплят главата без шапка?... — каза той.

Да се седи на шапката беше по-топло, камъкът не студенееше толкова.

Изглежда, че най-зле от всички беше Саркис. Колкото и да се мъчеше да се свие на кълбо, нищо не излизаше — дългите му крака все стърчаха навън. „Ах, този фантазър Ашот! В каква беда ни вкара!“ — роптаеше в себе си той.

Само Хасо не мислеше за себе си. Като гледаше Шушик, момчето страдаше, че това крехко, слабо момиченце трябва така да мръзне. Овчарчето не чувствуваше много студа — кюрдите са планински жители. Те прекарват денонощно на открито и затова винаги, дори и през лятото, се обличат топло. Освен грубата аба Хасо носеше и памуклийка. Много му се искаше да я даде на момичето, но се стесняваше: „Кой ги знае какво ще кажат...”

А Шушик мислено беше у дома си, в топлия им двор, където наровете като малки слънца грееха по дърветата. Сякаш през седем морета долитаха до нея думите на Ашот: „Ще потърпим малко. Ще съмне, ще изгрее пак слънцето и ще се върнем у дома...”

Децата слушаха в полудрямка Ашот. Една и съща мисъл стопляше всички: скоро, сега вече съвсем скоро ще си бъдат у дома.

Но когато след тежката, страшна нощ настъпи най-после утрото, децата с ужас видяха, че от планината се носи и зловещо вие чудовищна снежна буря.

Значи, истина каза овчарчето Хасо: вятърът най-напред очиства всичко наоколо подготвя място за снега.

Така започва зимата в нашите планини...

## ПЕТА ГЛАВА

НАДЕЖДАТА СЕ СМЕНЯ С ОТЧАЯНИЕ И ОТЧАЯНИЕТО — С НАДЕЖДА

Само за една нощ, прекарана в Барсовата клисура, децата видимо побледняха, посърнаха. До зори не бяха мигнали, а поради студа организмът им беше изразходвал значителна част от натрупаната в него енергия.

Когато се съмна, те се спогледаха, опитаха се да се усмихнат, да се престорят на безгрижни.

— Беше доста хладно, нали? — опита се да се пошегува Гагик — Истинска вила, честна дума! Въздухът свеж, чист... В цялата Барсова клисура не можете да намерите нито един микроб.

— Само да се върнем на село, ще ви дам аз една ви... ви... вила!... — закани се Саркис; зъбите му тракаха.

Когато Ашот излезе от скривалището, бурята едва не го събори. Сухите снежни иглички болезнено се забиваха в лицето му. Всичко наоколо беше обвито в непрогледна бяла пелена.

— Ще трябва да се почака — намръщено заяви той, когато се върна при другарите си. Но тутакси добави, като се стараеше да говори с по-весел глас: — Ама че история! Баща ми сигурно е вдигнал цялото село на крак и е изкарал всички да ни търсят из планината.

— А моята майка? — изведнъж изхълца Шушик. — Колко ли плаче!... По ние наистина ли няма да излезем от тука?

— Няма да останем, ще излезем, не бой се — уверено заяви Ашот. — Щом утихне бурята, ще тръгнем.

Но снегът не спираше. Все валеше и валеше и към обяд запълни междините в зъберите над урвата, изравни всичко.

Излезе на въздух и Хасо. Погледа бясно въртящите се снежинки над клисурата, поклати замислено глава и като улови на дланта си няколко студени снежни зрънца, внимателно ги разгледа.

— Е, какво ще кажеш? попита Ашот, понеже разбра, че овчарчето се мъчи да определи нещо по тези снежинки.



— Ще вали дълго, много дълго... И силно. Снегът ще бъде дълбок — тихо, за да не го чуят другите, каза момчето.

— Глупости! — махна пренебрежително с ръка Ашот. — Я виж, снегът е съвсем ситен!

— Та това е лошото я: да беше едър, по-скоро щеше да премине.

Гласът на момчето звучеше така уверено, че Ашот изведнъж се омърлуши. Кой друг, ако не овчарчето кюрд можеше да познава „навиците“ на природата?

Когато момчетата отново влязоха в прикритието, Шушик тихичко плачеше, но се мъчеше да скрие това от другарите си. Ашот, раздразнен от тъпото упорство на нестихващата буря, кресна на момичето:

— Забранено е да се плаче, Шушик! Да, да, забранено. Да помълчим и да видим какво ще стане. Ти, Шушик, седни до Бойнах... Така. Облегни се на него. Щом на гърба ти е топло, няма да се разболееш.

Всички млъкнаха.

Снегът валеше все така силно. Не стихваше и бурята.

В село децата никога не бяха преживявали бедствия, които природата понякога изпраща, не познаваха нейните разрушителни сили. А сега, лишени от топло жилище, дрехи и храна — всичко онова, което човек може да противопостави на настъпващата стихия, — те изведнъж почувствуваха нейната жестокост, разбраха цялата си безпомощност.

Какво им е на козите! Сега си стоят спокойно в топлите пещери, а привечер ще излязат на паша, ще разровят снега с копитцата си, ще намерят влажна, спластена трева и ще заситят глада си. Зайците ще погризат кора от храстите. Катеричката ще отвори запасите си. Мечката ще легне в бърлогата си и ще спи цяла зима. Ще заспи и язовецът: храна през зимата не му трябва. Ма всички им е леко. Всички са свикнали, приспособили са се към суровата природа. А човекът?...

Снегът, който се сипеше непрестанно, събуди мрачни мисли у децата, но надеждата все още не ги напущаше. „Не, каквото и да става, но ще ни намерят“ — мислеха си те.

Очакванията обаче бяха напразни. Нито бурята утихваше, нито идваха да ги вземат...

Денят превалеше. Снегът валеше неуморно, безспир. Гладът и жаждата измъчваха и пораждаха черни мисли.

Мъгла обви планината. Като че ли отдавна бе настъпила вечерта, но никой не можеше да каже колко е часът: нямаха часовник. Времето се влачеше мъчително бавно.

— Е, виждаш ли докъде ни доведе твоето перчене? — каза раздразнено Саркис.

Тъмният мъх, който покриваше бузите му, настръхна като четина и момчето заприлича на оскубана кокошка.

Ашот, който често излизаше от прикритието да наблюдава времето, и без това едва запазваше спокойствие. Думите на Саркис го ядосаха.

— Стига си грачил! — кипна той. — Един истински мъж може и в буря да попадне, може и в планината да остане затворен. А ти?... Свикнал си с топлия колхозен склад!

Негодуванието на Ашот обаче беше до голяма степен престорено. Той се мъчеше да заглуши в себе си угризенията на съвестта. Така или иначе, все пак той всъщност с фантазиите си въвлече своите другари в беда.

— Нищо, всичко ще свърши добре — успокояваше Гагик.

Той беше по-бодър от другите, но мисълта, че можа да се окажат затворени в клисурата, тревожеше и него. Дали пък наистина ще трябва да прекарат тук цялата зима?...

Само Хасо, облегнат на скалата, седеше тихо и прегърнал през шията своя верен приятел Бойнах, спокойно гледаше бушуващата в клисурата фъртуна. Едва забележима усмивка играеше в ъгълчетата на устните му. „Е, сняг — голяма работа... Нищо особено! Защо загубихте ума и дума?...“ — сякаш искаше да каже той.

— Защо се отмести, хушке<sup>[1]</sup> Шушик? Прегърни Бойнах, притисни се до него, той е толкова топъл — каза Хасо на момчето и по лицето му изведнъж пламна руменина, необикновена за такъв мраз.

Момчето се обърна и въздъхна.

— Е-ех, къде си, лято?... Лятото е майка и баща на овчаря... избъбри то, а след това изведнъж с мек и приятен глас запя стара тъжна кюрдска песен:

*Ло, ло, ло, ло...*  
*От глухите села на Кюрдистан*  
*стонове тъжни се чуват, плач...*

Хасо пееше стеснително, без да гледа Шушик, сякаш се мъчеше да скрие лицето си от нея.

— Ще може ли чичо Авдал да потърпи още един ден без захар и тютюн? — полусериозно, полушеговито попита Гагик.

— Ще може — отвърна Хасо.

— Е, щом е така — добре. Утре ние ще си бъдем у дома, защо да не изядем каквото е останало?

— Да, хайде да го изядем — съгласи се Ашот. Той извади от чантата сирене и лаваш и раздели всичко на шест равни части — шестата за Бойнах. Хасо беше трогнат от добрината на Ашот и го погледна с топъл, ласкав поглед. Природната стеснителност попречи на овчарчето да благодари с думи на Ашот.

Хасо загъна сиренето в лаваша така, че се получи дълга тръбичка, и почна да яде с апетит, а Бойнах, изгълтал мигновено своя дял, беше изплезил червен език и жадно поглеждаше дъвчещите деца — дали ще получи още малко?

Гладът беше поуталожен, но соленото сирене запали ужасна жажда. Децата загребах в шепите си сняг и започнаха да го гълтат, като се предупреждаваха загрижено един друг, че опасно да се яде сняг, човек може да се разболеє...

Дали защото вятърът в клисурата поутихна, или пък след яденето децата се постоплиха, но пак им се приспа. Клепачите им натежаха и се затваряха. То се знае, имаше значение и нощта, прекарана почти без сън.

Така в полудрямка минаха още два часа. Радостният вик на Ашот разсъни децата:

— Ставайте, бурята е утихнала!...

Всички скочиха, разтъркаха очи и първото нещо, което видяха, бяха купищата бял пухкав сняг.

Децата се раздвижиха, започнаха да дишат дълбоко, протегнаха се, оправиха изтръпналите си крака и ръце. Чу се покашляне, нечие пъшкане.

— О, бодежи ли има някой? Ама че време сте намерили!... Кой се разболя? Да си вдигне ръката! — разбъбра се Гагик.

Всички се чувствуваха като пребити. И наистина един имаше бодежи в гърба, друг беше хванал хрема, но — чудно нещо! — никой не се разболя сериозно. Дали защото бяха млади, или в такива случаи организмът мобилизира всичките си запаси срещу студа и неудобствата, кой знае...

Най-зле беше разглезеният и изнежен Саркис. Главата му, лежала не на пухена възглавница, а на твърд камък, сякаш се беше наляла с олово и го болеше. Щом си поемеше дъх, страната го пробуждаше, а гърбът му беше станал „на дъска“, както казват айкецорци, когато настинат.

Ами че и на мене ми се е запушил носът като на простуден овен — каза Ашот.

Да, козелът навреме ти задигна шапката — обади се Гагик. — Ама нищо! Със студена глава човек по-ясно мисли. Я хайде да се измъкнем от тази меча дупка, да погледнем какво става по белия свят...

Но ненаправил и две крачки, Гагик затъна до кръста в снега. Момчето погледна клисурата, погледна планината и неволно замижа. Всичко, всичко наоколо беше покрито с бял саван. Мъртва тишина, ни най-малък признак на живот, сякаш заедно със скалите и клисурата снегът беше погребал под себе си и всичко живо.

Храстите бяха изчезнали напълно под снега, а дърветата — свели натежалите си бели клони чак до земята. От пътеката, по която децата бяха дошли, нямаше и следа.

Да, никой не можеше да нарече това пробуждане радостно. По-добре Ашот да не ги беше будил, да не им беше вдъхвал напразно надежда

---

[1] Хушке — сестричка. ↑

## ШЕСТА ГЛАВА

НУЖДАТА НЕ ЗАКЪСНЯ ДА ПОЧУКА НА ВРАТАТА

Бурята утихна, в природата настъпи спокойствие, но снегът, студен, дълбок, не беше и помръднал.

Трябваше да вървят. Но къде? Надолу, в клисурата, или към изхода и, към свободата?...

Към свободата, разбира се, колкото и труден да беше пътят към нея.

Изпод дълбокия сняг само тук-таме се виждаха камъните на долния край на Дяволската пътека и онези места, където тя се разширяваше и преминаваше в тераски.

Мъглата се пръсна, но денят си оставаше сив, а небето — мрачно. Свечеряваше се.

— Да се върнем, да потърсим за всеки случай някоя удобна пещера — предложи Ашот.

— Няма ли да си отидем у дома? Пак на камъните ли ще спим? — жално попита Шушик. — Пие ми се вода, Ашот...

— Трябва да намерим удобно място за нощуване. Не падай духом, Шушик, потрай още едничка нощ, а утре или ще излезем, или ще ни намерят. Хайде, хващайте се за ръце, да вървим!

Бойнах като че ли разбра намерението на децата и се спусна пръв напред. След него, като опипваше пътеката с гегата си, предпазливо се движеше Хасо, а по неговите следи на децата не беше вече трудно да вървят.

Когато дойдоха до Дяволската пътека, те се спуснаха надолу и щом стигнаха равно място, си отдъхнаха с облекчение: тук поне можеха да не се страхуват нямаше да паднат в пропаст. Но сега накъде?

— Да отидем да нощуваме при каменните цветя на шега предложи Гагик.

— Хасо, а къде са онези цветя? Ти хвърли ли ги? — сепна се Шушик.

— Защо да ги хвърля?... — Че аз за тебе ги донесох — каза момчето и от смущение силно се изчерви.

— Не, твоите цветни поляни са много корави — възрази Ашот. — Да отидем в другата пещера — там, където намерихме змията.

Затъвайки в снега, децата се изкачваха нагоре към рядката ниска горичка, сгушена под скалите.

Бойнах все така предвождаше шествието. Кучето сякаш плуваше — ту изчезваше в снега, ту пак се появяваше на повърхността, като че ли изхвърлен от вълна.

Саркис вървеше на края по утъпкания вече път, който обаче също беше много тежък за него. Трапчини, буци и камъни се криеха под бялото одеяние, покрило земята, и Саркис непрекъснато се препъваше и с целия си висок ръст се просваше върху студения сняг.

— Вървете по-бързо и ще ви бъде по-леко — разпореди се Ашот.

И наистина: когато напрегнаха сили и закрачиха по-бързо, децата се стоплиха и оживиха. Бяха гладни, но още повече може би ги мъчеше жаждата. Ашот обаче категорично забрани да се яде сняг.

— Потърпете, скоро ще намерим вода — заяви той, макар че съвсем не беше уверен в това.

Приблжиха се до подножието на скалите, извисени една над друга край задната стена на клисурата. Тук имаше дъбови дръвчета, по чиито криви и чепати клони снегът лежеше на тежки валма. Отдалече дръвчетата можеха да се вземат за някакви разкривени бели шатри.

Като разравяха снега, децата най-после се качиха до змийската пещера.

Пещерата наистина се оказа удобна: с високи сводове, гладки стени, тесен вход.

Хасо откри в нея проход, който водеше някъде навътре в планината, и се мушна в него.

Скоро оттам се чу гласът му:

— Радвайте се, деца, намерих вода!

Но блъбукането на водата идваше някъде отдалече и в тъмнината Хасо по никакъв начин не можеше да я открие. Той дълго шареше с гегата си, но напразно — краят и все беше сух.

Децата седнаха край стената на пещерата и известно време мълчаха. Те изпитваха нужда да обсъдят създалото се положение и поглеждаха изчакващо Ашот.

Най-напред трябва да се приготвят легла, меки легла — каза той важно.

Никой не попита от какво ще се направят тези „меки легла“ ясно, че от листа. Вчерашният вятър се беше погрижил за децата, трябваше само да отидат и съберат натрупаната в процепите на скалите шума.

Но кой знае защо, Ашот не ги заведе там. Той се спря до малкото дръвче с ниско и тънко стъбло. От корените до върха дървото беше покрито с вечно зелени нежни иглици и отдалече наподобяваше на малка зелена купа сено.

Ашот отърси снега от клоните и започна да ги кърши.

— Те ще бъдат пружинените ни матраци — каза той. — Хайде кършете!

Децата се заловиха живо за работа — накършиха кой колкото можа и отнесоха клоните в пещерата. За да приготвят пет „кревата“, трябваше да окършат клоните на пет такива дръвчета.

После дойде ред на „дюшеците“.

Като оглеждаше пукнатините на скалите, Шушик завика радостно:

— Ела тука, Хасо! Погледни колко шума намерих!

Под каменния навес на скалата листата бяха останали толкова сухи, че се трошаха в ръцете на момичето. Шушик се мъчеше да заграби цял наръч, но нищо не излизаше всичко се изплъзваше от ръцете и.

— Почакай, хушке Шушик — притече и се на помощ Хасо. — Вземи моята дреха и слагай в нея, а аз ще съблека ризата си и ще направя торба.

Децата събираха не само шума, но и меки стъбла на плевели и суха трева. Подреждането на леглата така ги увлече, че те забравиха за известно време и глада, и жаждата, и опасността, че може да бъдат затворени в клисурата.

— Брей, че е хубаво! — възкликна Гагик, изтегнат на разкошното си легло. — Ашот, ако ми дадеш огън, вода и хляб, няма да мръдна оттук! Аз и без това вече си мислех да избягам някак от математиката.

Огън, вода, хляб!...

С тези три думи Гагик изрази много добре мечтите на своите другари. Това бяха минималните жизнени нужди. Ако децата не ги

намерят веднага, ако се наложи няколко дни да чистят пътеката от снега, как ли ще преживеят през това време без огън, вода и хляб?...

Този ден те все още похапнаха нещичко, можеха да търпят, но как да понесат студа, жаждата?

Ашот се мушна навътре в пещерата, отдето едва се чуваше шуртенето на водата, но тутакси се върна.

— Не, тази вода е много далеч от нас — разочаровано разпери ръце той.

— Ами ако разровим още и разширим прохода? — попита Шушик.

Изглежда, че нея най-много я мъчеше жаждата.

— Тук навсякъде е камък, как ще ровиш?... Не, трябва да се измисли нещо друго. Щом се снабдим с огън, ще има и вода. Значи, най-напред трябва да помислим за огъня.

— А не е ли по-добре да отидем да потърсим някаква храна — шипки или нещо друго?

— Не, Гагик, мръква се, сега нищо не ще намерим. Да отидем за гориво. Хайде, бързо, не бива да се отчайвате!... По-бързо, по-бързо!...

Но нямаше нужда да се подканят децата. Те и сами много добре разбираха, че сега всичко зависи от огъня — без огън ще загинат.



## СЕДМА ГЛАВА

КАК НАШИТЕ ДЕЦА МЕЧТАЕХА ДА ИМАТ МОЩНИТЕ РЪЦЕ НА ПЪРВОБИТНИЯ ЧОВЕК

Саркис не се помръдна. Или беше уморен, или бе изпаднал в отчаяние.

— За какво да ходим някъде си да събираме гориво — възрази той, — може би няма да успеем да получим огън.

— Най-напред се купува колата, а после воловете — каза Гагик и излезе от пещерата след Ашот.

Саркис също бе принуден да напусне шумолящото си ложе.

Ашот се покатери на един дъб и започна да кърши сухите клони. Сняг се сипеше върху стоящия под дървото Саркис, но той не се и помръдна от мястото си.

— Иди да окършиш клонките на онази там ниска еличка каза Ашот. — Какво си се изпънал, като че ли си глътнал бастун?

Но преди още Саркис да се обърне, Хасо вече беше до еличката, изскубна я с корен и я замъкна в пещерата.

В това време Шушик беше заета с една трънка, но колкото и да се мъчеше, не можа да отчупи нито клонче. Студеният сняг пареше до болка слабите и тънички пръсти.

— Храстът е жилав, хушке Шушик, не бива, остави, ще си изпободеш пръстите — кротко убеждаваше момичето Хасо. — Ела тука. Ето така... Вземи този клон и този, ха, влачи ги сега... Остави ги там, до пещерата.

Овчарчето Хасо бе прекарало целия си кратък живот из планините и горите. Сега то беше в стихията си. Катереше се по покритите със сняг издатини на скалите, изравяше от пукнатините кичести нискорасли смърчове, изскубваше ги и като ги хвърляше надолу, викаше:

— Хушке Шушик, дръж!...

Гагик започна борба със стар пън и целият в пот, се мъчеше да го изтръгне от земята. Но пънчето излезе упорито, той се принуди да го

остави и се залови с пукнатината в скалата: есенният вятър я беше натъпкал със сухи листа.

— Какво сте се заврели в разни пролуки и дупки? — разговаряше Гагик с листата. — Хайде стоплете царя на природата — човека...

Постепенно пещерата се напълни с гориво. Само Саркис нищичко не донесе.

— Няма ли някой от вас случайно кибрит? — попита Ашот.

Всички претърсиха мълчаливо джобовете си. Не, никой нямаше!

— Веднаж се опитах да пуша, но така си изпатих от баща си, че едва аз самият не задимях — оплака се Гагик. — Ето какво значи да слушаш родителите си! Ако имаше сега кибрит, щяхме ли така да се мъчим от студа?

— Тогава ще се опитаме да получим огън така, как то го е получавал първобитният човек — каза Ашот, — Всеки да вземе по два сухи клона и да почне да ги търка един о друг.

Докато, насядали по земята, децата пъшкаха и се мъчеха да получат огън чрез триене — простия, но труден начин на нашите прадеди, Хасо отвори овчарската си торбичка и извади от нея гъба праханка. Той я бе намерил върху стар прогнил пън преди няколко дни, бе я изсушил в гореща пепел и прибрал с намерение да я подари на баща си на празника.

— Вие правете както знаете, а пък аз както мога — каза той на другарите си.

Хасо отиде настрана, сложи гъбата върху един плосък камък и хубаво я начука с друг камък, за да омекне. После извади ножчето, надялка от смолистите елови клончета тресчици и като потърси между разхвърляните из пещерата камъни, намери кремък. Види се, всичко това беше недостатъчно, защото Хасо разпори подплатата на памуклийката си и измъкна малко памук. Като привърши приготовленията, той се залови в ъгъла на пещерата със своята работа.

— Търкай, Саркис, търкай силно, така няма да получиш огън — подканяше Шушик другаря си.

Но и при нея нищо не излизаше. А когато погледна покритото с пот чело на Ашот и високо повдигащите му се гърди, тя изобщо загуби вяра в успеха на тази работа. Така май огън не ще получат...

— Нищо не излиза — пъшкайки тежко, призна Ашот, без да гледа Шушик.

В какво неудобно положение изпадна!

— Да, това май е по-трудно, отколкото да ядеш кисело мляко — съгласи се Гагик. И продължи вече сериозно: — Но за да получиш огън по първобитен начин, трябва да имаш и ръцете на първобитния човек... А ние... — И той протегна напред тънките си дълги пръсти. — Ето до какво довежда вечното писане!

Децата отново седяха мълчаливо, погълнати от мислите си.

Чат, чат!... — чуваше се от далечния край на пещерата.

— Ти какво правиш там, Хасо?... Нищо ли не излезе?

\* \* \*

Дълго седяха децата в тягостно мълчание. Как, по какъв начин да получат огън? Тази мисъл измъчваше всички. Ясно е, че без огън са загубени.

— Но защо да стоим така, със скръстени ръце? — наруши най-после мълчанието Ашот. Продължавайте, търкайте, търкайте!

Той взе отново две съчки и започна ожесточено да ги търка една о друга.

Няколко минути в пещерата се чуваше само този сух, еднообразен звук. Но полза — никаква.

Най-после върху едната съчка на Ашот се появи лек дим. Замириса на изгоряло. Децата се въодушевиха, но огън все още нямаше.

— Така ли се получава огън? Само знаете да говорите големи приказки! — след продължително мълчание изведнъж каза Саркис.

— А как? Как предлагаш ти? — избухна Ашот. Ръцете му чак трепереха от умора. — Та нали първобитният човек...

„Първобитният човек!“... — прекъсна го Саркис. — Намерил с кого да прави сравнение! А физика учил ли си? Е, хайде обясни според законите на физиката защо никой от нас не може да получи огън чрез триене и какво трябва да направим, за да го получим.

Ашот смутено мълчеше. Я виж ти! А той винаги мислеше, че това мамино синче нищо не разбира от физика!... Ха сега де, какво да

му отговори?...

Ако в пещерата беше светло, Ашот щеше да види как високомерно и подигравателно се усмихваше самодоволният Саркис.

— Полето на триене на твоите съчки е много голямо, това е то! Те само се затоплят, а огън не дават... — Той помълча и поучително заключи: — Щом не знаеш нещо, питай по-напред другарите си, а след това взимай решения и заповядвай.

Забележката беше уместна и затова се стори на Ашот особено хаплива. Но той реши да не се предава.

— А виждал ли си рисунката в нашия учебник? — разпали се той. — Какво говори рисунката?...

— Говори, че ти не знаеш как да получиш огън подчертано спокойно отвърна Саркис. — Говори още и това, че трябва най-напред да се направи вдлъбнатина в равна дъсчица, да се постави в нея краят на пръчка и да се върти бързо с длани. Тогава полето на триене на двете повърхности ще бъде пет пъти по-малко, отколкото при тебе, а резултатите — пет пъти по-големи. Сега разбра ли? Убеди ли се, че първобитният човек е знаел по-добре от тебе физика?... И при това не е учил в училище, сам е стигнал...

Този път Ашот преглътна обидата.

— Но откъде да ти взема плоска дъсчица?... Какво правиш ти там, Хасо?

В това време Хасо се приближи до изхода с пълна шепка камъни, прегледа ги един по един и ги... хвърли. После излезе навън и веднага затъна едва ли не до кръста в рохкавия мек сняг.

— Къде, за какво? — викна Ашот.

— Трябва ми черен кремък с остър край...

— Да беше казал. Гагик, след мене!

След тях излезе и Саркис. Като утъпкваха пътечка в снега, децата се движеха покрай скалите.

Те се спряха на едно място, където под издатина, ниско надвиснала над земята, беше сухо, и започнаха да разглеждат камъните, от които беше съставена скалата.

Саркис държеше някакво жълтеникаво камъче и го разглеждаше внимателно.

— Казаха ти, че трябва черен — забеляза Ашот.

— Не се сърди, Ашот — намеси се Хасо, — и това е кремък. Я дай, Саркис, ще опитам... Истински кремък!... Да вървим!

— Е, какво? Какво? Намерихте ли? — спусна се насреща им Шушик.

Гагик изпъчи гордо гърди, сякаш се връщаше от някакво победоносно сражение.

— Скоро ще разбереш — тайнствено отвърна той. Хасо пак отиде навътре в пещерата и коленичи до приготвените от него борина и подпалки.

Чат, чат, чат!... И при всеки удар на огнилото о кремъка бели, златистожълти, огненочервени искри ту единични, ту на цели снопчета като дъга пламваха и се разлетяваха в мрака на пещерата.

Децата наклеяха наблизко зад овчарчето. Приведени напред, те следяха напрегнато и нетърпеливо ръцете на Хасо.

Ах, колко беше необходим огън!... Той щеше да разпръсне студа и мрака на тази непрогледна пещера. Огън... Бяха ли се замисляли те по-рано колко важен е той в живота на човека? Не, не случайно, види се, нашите далечни прадеди са се прекланяли пред огъня!...

Все по-често изпод стоманата излитаха снопове искри и в пещерата изведнъж замириса остро на горяща прахан.

— Джан<sup>[1]</sup> огън! — викна Шушик, като скочи от мястото си.

Но Ашот бързо и затвори устата с ръка:

— Шшшт!... Не пречи!

Хасо работеше така съсредоточено, че за него в тази минута сякаш нищо не съществуваше — нито това, което го заобикаляше, нито другарите му. Но наведен над леко димящото парченце прахан, той именно заради другарите си беше забравил всичко на света. Знаеше, че от това късче сушена гъба сега зависи животът му.

Той взе суха тресчица, прищипа в нея праханта и започна да духа леко и внимателно — така че зараждащото се огънче да не угасне от неговия дъх, а да получи малко въздух, за да се разпали и пламне.

— Е, какво става? — не издържа и извика Ашот.

— Почакай, почакай, ей сега — кротко отвърна Хасо, но като вдигна треската, изстина: огънят умря, преди да се е родил...

— Ха сега, получавай! Това е то, твоето нетърпение! — викна в лицето на Ашот Шушик и излезе от пещерата.

Последваха я и другите. Хасо вървеше с ниско наведена глава. Ето на, той беше получил вече огън, получил го беше с цената на голямо напрежение! Защо му попречиха, не му позволиха да довърши работата си?... Сега на овчарчето беше ясно защо механикът на фермата Карекин никога не извършваше поправките в присъствие на клиента. „Ела утре в толкова и толкова часа и ще си го вземеш“ — казваше той и се затваряше сам в малката си работилничка.

Защо не продължаваш? Къде ти е кремъкът? попита Ашот, без да скрива раздразнението си.

— Кремъкът се изхаби... Острите краища се очукаха, не дават вече искри, виждаш ли? — И той показа на Ашот малкото тъпо парченце.

Децата прекараха цялата нощ в студената пещера. Мразовитият вятър свободно нахлуваше през незакрития вход. По едно време Хасо излезе безшумно, като внимаваше да не събуди другарите си. Той събра големи камъни и издигна с тях нещо като защитна стена пред входа. А когато след това легна пак и прегърна своя неразделен приятел Бойнах, чу как тежко въздъхна насън Шушик... Горкичката, може би й беше студено или пък „леглото“ й беше много кораво.

Сърцето му се сви. „Тя поне да не беше с нас! — помисли си той. — На нея й е по-тежко, отколкото на всички нас...“

Той пак стана и грижливо покри момичето с дебелия си топъл аб, с която беше прекарал не една нощ в планината. От дъното на пещерата се чуваше монотонното, непрекъснато бълбукане на водата, а навън свиреше виелицата. Колко дълга е нощта, когато не ти се спи!

... Сутринта децата се събудиха с натезали глави, в ужасно настроение

Най-рано стана Хасо. Той предпазливо си взе от Шушик абичката: ще видят децата — ще му стане неудобно; после разтури каменната „врата“ и отиде в познатата вече вдлъбнатина на скалата. Не след дълго намери шепа кремъци и се зае отново със своите опити.

Момчето още от вечерта беше турило в пазвата си праханта и парчетата от прогнилото дърво, за да поизсъхнат.

Когато, обзети от нетърпение, другарите пак се събраха зад гърба на момчето, то стана неспокойно. Ръцете му трепереха, не можеше да се съсредоточи в работата, която изискваше голяма предпазливост. А

Хасо много добре знаеше колко степени преминава искрата, преди да се превърне в огън!

Най-напред трябва да се запали праханта. От праханта искрата ще премине на памука, а от памука — на гнилото дърво. Гнилото дърво тлее, дими, но не дава пламък. Пламък ще дадат само сухите трески. Но я се опитай от тлеещото дърво да подпалиш треските, да загорят, да дадат пламък!... Огънят трябва да се раздуха, но как? Всичко зависи от това как се духа, от разстоянието, от което се духа, и от силата на духането. Ако огънят се духа много отблизо, въглеродът, отделяй от белите дробове, може да угаси слабия пламък; ако е от по-отдалече — струята не ще достигне до пламъка, а само ще тласне въздух, богат на кислород, едва ще докосне тлеещите трески и ще разпали огъня.

Всичко това Хасо знаеше, разбира се, само от опит и не можеше да обясни на другарите си такива тънкости.

Добре, че Шушик дойде навреме на помощ на свенливото овчарче. С правото на единствено момиче тя говореше смело с „началството“ и затова каза:

— Ашот, хайде да не повтаряме вчерашното. Да се дръпнем настрана! Какво се изсипахте тук?...

Всички послушно станаха и се поотдалечиха. Но никой не беше в състояние да откъсне поглед от ритмичните движения на ръцете на овчарчето и от огнените снопчета, които пламваха върху тъмния фон на пещерата.

И сега като вчера на всички страни се разлетяха огнени игли, посипаха се водопади от искри. В напрегнатата тишина не се чуваше дори дишане.

И ето че едва забележима струйка дим се издигна нагоре, към ушите на Хасо, а после още по-високо и обви белия му кюрдски калпак. Миризмата на тлееща прахан загъделичка ноздрите на децата.

Навярно те никога през краткия си живот не бяха, очаквали нещо с такова нетърпение, с каквото сега очакваха пламъка. И той светна най-после в мрака на пещерата. Най-напред огънят изтръгна от тъмнината дясната буза на Хасо, после на червени петна заигра по чудноватите, грозни стени на пещерата. Зад гърба на момчето, застанало на колене, започна да расте и се удължава собствената му сянка.

Когато, радостно усмихнат, Хасо се понадигна и стана, всички видяха в краката му купчинката сухи клончета, по които с лек пукот бягаха и мятаха огнени езичета весели пламъчета.

— Ура-а-а!... — като под команда завикаха децата. Бойнах естествено нищо не разбираше, но заразен от общата радост, оглушително залая. Под сводовете на пещерата ечеше ехото.

— Ура-а-а!... — още веднаж извикаха децата.

В тази минута те сякаш отново забравиха тежкото си положение. Засия дори и Саркис.

Заедно с всички се радваше и Ашот, макар че му беше все пак неприятно, че заслугата за огъня не беше негова.

А овчарчето добросърдечно се усмихваше и в очите му, същински зърна черно грозде, святкаха искрите на създадения от него огън.

— С какво удряше? — попита го Ашот.

— С какво ли? С огниво, разбира се.

— А откъде го имаш?

— Огниво има всеки овчар — отвърна просто Хасо.

— Виж, това е хубаво! То ще ни е много нужно. Духай, духай! — изведнъж се се изплаши Ашот. — Огънят ти гасне...

Радостта не беше за дълго — пламъкът пак угасна.

Но Хасо можеше да разпалва огъня и в дъжд, и дори по време на буря.

Той приближи един до друг краищата на тлеещите пръчици, легна и като изду бузи, започна внимателно и спокойно да съживява умиращото огънче. Димът се усили, очите започнаха да го смъдят, да сълзят... След малко димът се издигна на кълба към тавана и полази по свода.

Колкото повече се разгаряше огънят, толкова по-силно духаше Хасо.

Внезапно се чу пукот, пламъкът лизна веждите на момчето, ресните на шала около калпака му и като червен фонтан се метна нагоре...

Сърцата на децата затрепкаха от радост, но те не смееха да помръднат от страх да не би огънят пак да угасне. И само в отблясъците на пламъка се виждаше колко бързо и нервно дишаха от възлнение.



Влажните клони пращяха. Гъст дим се смесваше с езиците на пламъка, издигаше се и изпълзяваше навън. Децата седяха около огъня, наслаждаваха се на дългоочакваната топлина и само неуморният Хасо все още беше нещо зает.

— Ашот, жадна съм... — с жален детски глас каза Шушик.

— Жадна? — замислено повтори Ашот. — С водата ние наистина сме зле. Още преди да падна снегът, аз огледах клисурата — нямаше и следа от вода.

— Откъде знаеш? Като си рекъл — няма, та няма! — със същия капризен глас изрази съмнение Шушик.

— Ако имаше вода, все поне малко зеленина щеше да расте наоколо, макар и...

— Добре, разбрахме! Няма нужда да продължаваш обясненията си — прекъсна го Гагик. — Я по-добре ни кажи в какво да разтапяме сняг. Да потърсим някой вдлъбнат камък, а?

Но какъв камък може да замени тенджерата?

— Какво ще кажеш ти, Хасо? — обърна се Ашот към овчарчето.

— Аз ли? Какво да кажа? Аз приготвям вода за Шушик... — отвърна Хасо и силно се изчерви.

— Вода? Къде е водата ти? — сепна се момичето.

— Ей сега, ей сега ще ти дам, хушке Шушик.

Той събра и натуря в плъстения си калпак пял куп камъни с различна големина — колкото орех, кайсия, праскова — и ги изсипа в огъня.

— Сигурно така огънят ще гори по-силно — пошегува се Гагик и намигна на другарите си.

Но Хасо имаше съвсем други намерения.

Той изскочи за минутка от пещерата и се върна със снежна буца, голяма колкото човешка глава. „Снежната топка“ имаше малко удължена, яйцевидна форма — единият и край беше заоблен, а другият — остър.

Когато камъните в огъня се нажежиха, Хасо взе две пръчки. С тях като с маша той започна да вади един по един камъните от огъня и да ги поставя върху тъпия край на снежната топка. Горещите камъни съскаха и потъваха навътре. Пещерата се изпълни с гъста пара като ковачница, където в кофа с вода пускат нажежено желязо. А Хасо все прибавяше камъни.

Най-после от долния остър край на снежната буца потече чиста, прозрачна вода, а камъните и пепелта останаха отгоре.

— Пий, хушке Шушик — плахо предложи Хасо и поднесе на момичето своя извор.

Шушик скромно отказа. Но момчетата настояха. Тогава тя подложи уста под струйката и започна жадно да пие. Никога досега водата не беше и се струвала така вкусна, така необходима. Жаждата е по-мъчителна за човека, отколкото гладът. Момичето сякаш нямаше сили да се откъсне от тази тънка струйка, която течеше от „слабеещата“ снежна топка,

— По тези места няма вода. Снегът ще я замени — каза Хасо.

Когато всички се напиха, за най-голямо учудване на другарите овчарчето извади от торбичката си парче хляб, нарязва го на равни части и го раздаде.

— Това е моят запас — каза смутено той, сякаш беше виновен, че е запазил толкова малко хляб.

Вече два дни това парче не даваше мира на момчето. Стомахът му така се бунтуваше, че миналата нощ той едва не изяде хляба тайно. Но не, такова нещо Хасо не можеше да стори. Хора като него не забравят другаря си. Той в никакъв случай не би изял и залък сам, без да го раздели с приятеля.

Сухият черен хляб се стори на всички по-сладък от гата<sup>[2]</sup>.

— Единственият недостатък на хляба е този, че е много малко — със сериозен тон изказа мнението си Гагик и като събра старателно падналите по земята тро-хички, изсипа ги в устата си.

„И на мене мама ми даваше лаваш за из път — спомни си Шушик. — Защо не го взех? Защо?...“

— Хушке Шушик! — чу тя след малко.

Викаше я Хасо, който беше излязъл от пещерата на въздух.

Когато момичето отиде при него, овчарчето, цяло изчервено, й пхна в ръката още едно парченце хляб.

— Вземи, аз съм сит... Ядох много... — прошепна то и изтича в гората да събере дърва за огъня.

---

[1] Джан — мили, скъпи. ↑

[2] Гата — сладкиш. ↑

## ОСМА ГЛАВА

ПОЛОЖЕНИЕТО НА ДЕЦАТА БЕШЕ ПО-ТЕЖКО, ОТКОЛКОТО ТЕ МИСЛЕХА

Изгря слънцето и под неговите лъчи заблестяха зъберите на скалите. Небето беше ясно. Всички облачета изчезнаха, като че ли ги изметоха грижливо с някаква гигантска метла.

По покритите със сняг планински ридове бяха накацали орли. Те мълчаливо гледаха неканените гости на Барсовата клисура. На лазурния фон на небето птиците изглеждаха огромни. Сякаш не орли, а овчари в черни бурки<sup>[1]</sup> стояха неподвижно и пазеха пръснатите по склоновете стада. Или може би дори не овчари, а тайнствени стражи, които охраняваха естествената крепост на Барсовата клисура...

При изгрев слънце по скалите се чу и яребишкият хор, който възхваляваше зората. Не, живот и радост съществуват и по тези погребани под снега канари!...

Настроението на децата се повиши.

Те гледаха с примрежени очи към Дяволската пътека и размишляваха: какво да предприемат, та да се измъкнат оттук на „белия свят“?

— Ех, да имаме лопата, обикновена лопата!... За два дни можем да очистим пътя! — каза Ашот.

— А ти казваше, че ще дойдат да ни намерят — обидено каза Шушик. Тя се взираше изпитателно в лицето на Ашот, сякаш искаше да разбере не я ли беше

— Ще дойдат. Не е толкова просто да се досетят, че сме в Барсовата клисура. Когато обхождат навсякъде наоколо, някой ще предложи да надникнат и тук... Но защо не се опитаме дотогава да намерим нещо вместо лопата?

— С празен корем не отравям никаква пътека! — възпротиви се Гагик.

Ашот го изгледа накриво, но тъй като и той беше много гладен, каза само:

— Добре, да отидем да потърсим диви плодове.

Но къде да търсят? Всички храсти наоколо бяха скрити под дебелия сняг.

— Ашот, къде брахме вчера мушмулите? Там на храста май че останаха още малко.

— Да, Шушик, да отидем за мушмули. Те са в дола, аз зная къде.

С голяма мъка, газейки в снега, децата стигнаха до познатото дръвче, изтръскаха снега от него, но... съжалиха: узрелите мушмули нападаха заедно със снега и трябваше с вкочанени ръце да ги събират. Ала на всяка намерена мушмула, дори на най-малката, те така се радваха, както не биха се радвали навярно и на едра ябълка, „сгушена“ някъде па дървото и случайно намерена, след като са обрани вече плодовете.

Децата духаха на ръцете си, за да ги стоплят, и дълго ровиха в снега, но мушмулите бяха толкова малко, че настроението на всички се понижи. Ами ако трябва да останат в клисурата няколко дни? Кой знае колко мушмули и други диви плодове ще им са нужни, за да преживеят?

И страхът от глада малко по малко започна да завладява децата. Какви плодове всъщност може да има в тази клисура, изобилствуваща с камъни, с оскъдна растителност? Особено сега, в началото на зимата. През пролетта все пак би могло да се прекара горе-долу с треви, но сега...

— Я погледни нататък, Хасо! Това не са ли хора?... Ехе-е-ей!... Насам, насам! — завика Ашот и размахва ръце.

Сърцето на Шушик трепна. Нима са дошли?...

Но „хората“, които видя Ашот, не му отговориха, дори не помръднаха. Това бяха грамадни брадати орли, кацнали високо по белите върхове на чукарите. На фона на светлосиньото небе ясно се очертаваха тъмните им силуети.

Хасо ги погледна и безнадеждно поклати глава.

— Ето че си останахме тук — измърмори Саркис.

— С други думи казано, станахме робинзоновци на Барсовата клисура — пошегува се Гагик. — Само че никой не е потърсил Робинзон, а нас за съжаление ще ни потърсят и намерят.

И децата отново се обнадехдиха така уверено и весело звучеше гласът на Гагик.

— Ама вие какво се оклюмахте? с подчертана бодрост извика Ашот. Цялото ни село сега е из горите и планините.

— Разбира се! Разбира се, че ще дойдат да ни търсят! — усмихна се Шушик. — И самолет ще долети. Само че трябва да запалим голям огън, та да видят отгоре. Да отидем в гората да съберем клони.

— Да, да отидем! Огън трябва... Но не за това, за което ти казваш. Огън трябва, за да не замръзнем през нощта и да не станем жертва на зверовете. А сега нека ви кажа — с неочаквана сериозност и дори с горчивина рече Гагик, — нека ви кажа, че нито колхозниците ще дойдат, нито самолет ще ни потърси... — И като че ли едва сега разбрал смисъла на думите си, той побледня и извика отчаяно: — Загубени сме, другари!...

\* \* \*

Тръпки полазиха по гърбовете на децата. С учудване погледнаха те Гагик: това ли е техният весел приятел, който никога не падаше духом?

— Защо да сме загубени? Какво говориш. Гагик? Нали твоят лозунг е: „Всичко свършва добре“?

— Да! каза Гагик. — Може пак всичко да свърши добре, но трябва само на себе си да разчитаме... Нас ще ни търсят в Далечния изток.

Настъпи тягостно мълчание. Като че ли гръм порази всички. Някаква слабост изведнъж обзе Ашот и той се отпусна на камъка.

— Разбира се — унило каза той. — Разбира се, те са получили писмото ти и мислят... А и Шушик наприказва на майка си за мечките...

И едва пламнала, надеждата в миг угасна. Денят сякаш помръкна.

— Загубени сме... — повтори Саркис и дългите му крака се разтрепераха, а устните му посиняха.

Шушик тихо плачеше в себе си. Тя обвиняваше за всичко Ашот.

Мълчанието беше нарушено от Ашот.

— Е добре, да не се отчайваме — каза той. — Да отидем в пещерата и да накладем огън. Там ще помислим какво да правим.

— Ходе ядки дирге хазар... Ще помислим — потвърди Хасо и погледна Шушик.

— Какво? — попита през сълзи момичето.

Хасо се усмихна, като оголи два реда необикновено бели, здрави зъби.

— Това е наша, кюрдска поговорка: „Бог един, а вратите — хиляда“ — обясни той.

— Е, щом е тъй, от хиляда врати все някоя ще се отвори. Да вървим!... Ашот стана и с решителни крачки тръгна напред.

Не може да се каже, че опасността да останат затворени в Барсовата клисура не го тревожеше. Той беше по-смел от другите, но страхът засегна и неговото сърце. Същевременно обаче този „търсач на приключения“ изпитваше известна радост, че по една случайност изпадна в такова опасно положение. При това се надяваше, че другарите му ще го изберат за свой водач. С общи усилия под негово ръководство те ще започнат борба с дивата природа на Барсовата клисура, борба жестока и неравна! Нали са с голи ръце!

Ашот погледна назад и забеляза, че Гагик разговаря нещо тихо с тъжната и уморена Шушик.

— Какво си шепнете там?

— За тебе говорим! — избухна Шушик. — Прекалено си самонадеян! Въобразяваш си, че няма по-голям юнак от тебе на земята!

Момичето се развълнува и недоизказа всичко, което искаше да му каже. А Ашот беше искрено учуден. Той да е самонадеян?! Отде на къде са си извадили такова заключение? Впрочем тези хлапачки все дрънкат някакви глупости. Няма и капка фантазия!... Но Гагик ще го разбере. И Хасо също...

— Мисли, както искаш, твоя работа — процеди той след кратка пауза. — Да, аз се стремя напред, винаги напред! Ти това за високомерие ли го смяташ? Смятай го. Няма да споря...

Те дойдоха до своето жилище и като отърсиха снега от краката си, влязоха вътре.

В пещерата беше станало студено — огънят бе почти угаснал. Децата му добавиха още цял куп съчки и мълком си легнаха.

Скоро от огъня започнаха да се издигат гъсти кълба дим. Сухите съчки запукаха и пламнаха.

Приятна топлина изпълни пещерата. Бледите лица порозовяха. Малко по малко децата се съвземаха от преживяното вълнение и започнаха по-спокойно да гледат на станалото.

— Ех, какво ли не минава през главата на човека. И това ще преживеем — философствуваше Гагик. Щом сме заедно, няма да загинем.

Въпреки че в себе си всички обвиняваха Ашот за случилото се, пак от него очакваха решителни думи и действия. Децата знаеха, че младите прприодолубители от средното училище „Степан Шаумян“ в негово лице имаха опитен и смел ръководител. На кого друго можеха да се надяват в този момент?...

\* \* \*

Участник в ловджийските приключения на баща си, Ашот неведнъж беше изпадал в тежко положение. Така че само той можеше да посочи пътя на спасението. Ашот чувствуваше, че по мълчаливо съгласие беше избран вече от другарите си и трябваше да поеме ръководството

И с присъщия му тържествен тон, сякаш говореше пред събрание, той започна:

— Следователно, другари, ей така с голи ръце, без нищо. без абсолютно нищо, ние трябва да живеем дотогава, докато ни намерят или докато сами намерим изход от тази крепост. И като Робинзон, ние трябва сами да си набавяме средства за живот...

— Като Робинзон. — плачливо го прекъсна Шушик. — Робинзон е живял на остров, където не е имало зима, било топло, имало богата растителност, а ние... Пък и колко запаси е имал!

— Да! И лама е доил... Какво му е липсвало на Робинзон? — поддържаше момичето Гагик.

— Аз не крия: ние сме в по-тежко положение, отколкото Робинзон. Но той е бил сам, а я ние колко сме? Цяла дружина! И още нещо: как е бил възпитаван Робинзон, а как сме възпитавани ние? Има ли тук разлика, или не? Я помислете!

Ашот чувствуваше, че трябва да вдъхне вяра на другарите си. И той продължаваше да говори твърдо и спокойно:

— Наистина местата, където попаднахме, са бедни, с оскъдна растителност. В това отношение Робинзон е бил много по-щастлив от нас. Ако обаче действуваме организирано, ние ще издържим. Ще ни бъде трудно, борбата с природата ще бъде тежка. И за да не загине никой в тази борба, необходимо е да се спазва най-строга дисциплина. Затова аз предлагам най-напред да си изберем началник, на когото всички ще се подчиняваме. Всички трябва безусловно да изпълняват неговите разпореждания. Да, безусловно, както на фронта. Иначе ще загинем. Съгласни ли сте?...

— Какъв началник пък сега? Ти пак ли започваш да командуваш?  
— избухна Гагик. — Нач-а-а-лник! — проточи той иронично.

— Е, нека не е началник, а старши. Каква е разликата? Но все пак трябва някой да следи за изпълнението на режима, установен от колектива. Нали така! Можем пионерско звено да организираме — предложи Ашот. — И да изберем звеневи...

— И звено не ни трябва — отново възрази Гагик. — Да изберем просто старши и нека той ни служи, както депутатът служи на народа, който го е избрал,

Ашот имаше по-друга представа за ролята на началника, но не се противопостави.

— Добре, наричайте го както искате — началник, звеневи, старши или нещо друго, — но ние сме длъжни да се подчиняваме на избория.

— Разбира се! Само че ако служи добре на тези, които са го избрали — каза Гагик. — А ако не може, предупреждавам предварително: ще го свалим... с тайно гласуване.

— Наш ръководител ще бъдеш ти, Ашот — побърза да изрази мнението си Шушик. сякаш се страхуваше да не изберат някого другиго.

— Да, да, ти може би ще бъдеш подходящ — снизходително каза Гагик. — Само че... Впрочем добре. Ти си подходящ.

— Защо пък? — недоверчиво попита Ашот.

Гагик говореше сериозно, но на Ашот се струваше, че зад думите му се крие някаква хитрост.



— Защо ли? — повтори въпроса Гагик. — Па макар и за това, защото дори на обикновения другарски разговор ти умееш да придадеш официален тон.

Ашот смръщи вежди и погледна Хасо и Саркис. Но двете момчета мълчаха.

— А ти, Саркис, какво ще кажеш? — попита Гагик.

— На мене ми е все едно... Той ни доведе тука, нека сега той мисли какво да правим. Аз в нищо няма да се меся...

— Щом трябва, ще се намесиш — твърдо заяви Ашот. — Тук изключения няма да ти се правят.

— Видяхте ли?... Нали ви казах, че той е най-подходящият? — усмихна се Гагик. — Не всеки може така властно да говори.

И Ашот беше избран за ръководител. — Шушик първа го предложи, макар и да смяташе, че Ашот е по-суров, отколкото трябва. Момичето не харесваше и неговия рязък, заповеднически тон. Но кой знае, може би в тези сурови условия беше необходими началникът да е точно такъв?

— Аз ще ви бъда ръководител приключи Ашот обсъждането на този въпрос. — Саркис право каза: аз станах причина за вашите беди. Затова ще направя всичко, само и само да спася вас и себе си. Ти право каза — обърна се той само към Саркис. — Но остави този твой враждебен тон. И хленчене повече да не чувам. А нашите задачи аз разбирам така. Трябва да се грижим да търсим каква да е храна. Необходимо е да си създадем търпими условия за живеене — възможно е за дълго да останем в тази клисура. Ще си правим сечива за разчистване на пътеката от снега — изобщо ще вършим всичко, което е по силите ни, за да излезем оттук. Ах, ако имахме поне нож! Без нож нищо не ще можем да направим...

— Нож имаме — спокойно каза Хасо.

— Имаме ли? — радостно скочи от мястото си Ашот. Очите му така заблестяха, сякаш беше намерил вече начин да се измъкнат от Барсовата клисура. — Не се ли шегуваш? Покажи го!

Хасо извади от джоба си и подаде на Ашот голям, груб, но остър овчарски нож.

— Скъпи ми братко кюрд! — възторжено извика Гагик. — А откъде го имаш?

— Как откъде? Да не съм арменец, че да нямам нож? На пояса на всеки кюрд виси нож.

Ножът преминаваше от ръце на ръце и децата го разглеждаха с интерес като някаква рядкост.

— Да, сега можеше много нещо да се направи...

Ашот прие отново началнически вид и направи равносметка на деня.

— И така, сега ние имаме дом, макар може би не много удобен — говореше той. — Имаме огън — а това е най-важното, имаме и нож...

— Извинете, а дрехите? Те също трябва да се вземат под внимание — каза Гагик, като оглеждаше внимателно другарите си. — Само кюрдската аба колко струва!...

Оказа се всъщност, че децата имат горе-долу достатъчно дрехи. Когато се готвеха да тръгнат за фермата, росеше дъжд и за всяка майка това беше щастлив повод да навлече „детето“ си с повечко дрехи. Склониха Ашот да облече над костюма есенното си палто. С такова палто беше и Шушик. Само Гагик се беше облякъл лекомислено: обикновена риза и лятно палтенце без подплата.

Като отчете цялото това имущество или, както каза Гагик, „подложи на инвентаризация“, Ашот се изправи и изкомандува:

— Хайде, ставайте, отиваме да търсим храна!...

---

[1] Бурка — плъстено наметало, кавказки ямурлук. — Б.пр. ↑

## ДЕВЕТА ГЛАВА

ДАРОВЕТЕ НА ПРИРОДАТА НЕ ВИНАГИ РАДВАТ СТОМАХА НА ЧОВЕКА

Кой казва, че Барсовата клисура е бедна, че в нея няма храна? Не е истина! Има в изобилие. Само че всичко, което децата намираха, докато разравяха снега, обръщаха камъните и тършуваха по хралупите, съвсем не можеха да използват за ядене. Нали в течение на многото хилядолетия кухнята постепенно беше отдалечила човека от онова, което му дава наготово самата природа.

Въпреки че снегът беше дълбок, целият животински свят в Барсовата клисура все пак се хранеше с нещо и живееше. И козите, и орлите, и яребиците... Дори зайците, следи от които бяха открили децата. Само те все си бяха гладни. И колкото по-дълго търсеха нещо, за да заситят глада си, толкова повече ги обземаше отчаянието.

А и как да не се отчаят, щом под дъбовете дори не можеха да намерят нито един желъд! А пък по всичко личеше, че тази година дъбовете бяха родили много. За това свидетелствуваха останалите между листата празни чашки от желъди.

Под скалите, които затваряха клисурата отдясно, децата забелязаха едно доста старо орехово дърво, широко разклонено на всички страни. Дали не беше посадено тук от човек? Впрочем плодовете на дивите орехови дървета по нищо не се отличават от облагородените.

— Я разчистете снега, момчета. И орехите не са лоша храна — каза Ашот, който знае дали от отчаяние, или пък от желание да повдигне настроението на другари-те си.

Като духаха на измръзналите си пръсти, децата разчистиха снега под дървото, огледаха всички гънки и възли на корените. Не, нито един орех нямаше!

— Е добре. Да допуснем, че катеричките са събрали и скрили в дупките си орехите. Но къде са се дянали желъдите? Може ли да има мечки в тази затворена крепост? — разсъждаваше Гагик.

Когато уморените и гладни деца отново се събраха в пещерата, Ашот каза:

— Всички животни оставят следи по снега. Ако се съди по следите, тукашните животни се крият в пещерите. Още утре ще отидем, ще намерим някое и... като му сложим на главата нечия шапка, ще се върнем — завърши Гагик след Ашот.

Всички схванаха шегата — беше смешна, но никой дори не се усмихна. Мисълта, че могат да загинат от глад, а и самият глад не им даваха спокойствие.

— Не се шегувай — каза Ашот. — Ние ще намерим начин. Имаме нож. Ще се опитаме с него да си направим и оръжие, и различни сечива. Виждали ли сте рисунките в учебника — оръдията на първобитния човек? Ето такива...

Възражения не последваха и Ашот се обърна към Хасо:

— Вземи ножа и отрежи за всеки от нас по една тояга. Там в дъбовата гора.

Хасо скочи и в знак на послушание по източен обичай допря длан до дясното си око:

— Какви тояги? Дълги или къси?

— И дълги, и къси. Като дръжка на брадва, като дръжка на лопата, като стърчишка на кола... С късата ще може да се удрия отблизо, а с дългата — отдалеч.

Ашот говореше с такъв делови тон, като че ли животното седеше в пещерата и само него чакаше — да отиде и започне да действа със своите тояги, къси и дълги.

— Гагик, ела с мен. Ти, Саркис, донеси няколко по-големички камъка. А Шушик ще се грижи за огъня. Изобщо запомни, Шушик, че ти отговаряш за огъня. Ако угасне — пак ще ни се обърка работата.

— Огънят няма да угасне! Аз ще дойда с вас — скочи Шушик. — Все за нещо ще потрябвам.

Единоначалието беше нарушено. Ашот не можа да сдържи гнева си.

— Но аз нали казах, че трябва да останеш! — повиши глас той.

— Ех, Ашот джан — намеси се Гагик. — личи си, че не познаваш жените. Нека върви. За нищо и никакво! така ще се разреве, че няма да ти стане драго.

... Докато близо до пещерата Хасо майстореше дръжки за бъдещото оръжие, Ашот оглеждаше дръвчетата и храстите наоколо.

„Трябва да намерим млада и жилава кора, от която да направим върви“ — мислеше си той.

Пещерата, в която децата се бяха настанили, се намираше в горната част на клисурата. Изглежда, че клисурата започваше от нея и се спускаше надолу, като все повече се разширяваше.

Малко по-долу някога е било вероятно падина. Постепенно, с течение на времето, потоците са нанесли в нея пясък и тиня и са я изравнили с околната местност. Образувала се е малка равна площадка, не по-голяма от харман. На единия ѝ край растеше тръстика, а до нея имаше стара върба и два бряста — дървета, които обикновено виреят на влажни места.

Младият бряст има мека и жилава кора. Затова, когато Ашот я срязва, а след това дръпна, клонът веднага се обели. Скоро почти целият бряст се оголи, а около него на земята лежаха куп дълги ленти кора.

— Сега си имаме и върви — каза Ашот. — Хайде събирайте ги и ги носете при огъня. Вземи си ножа, Хасо, и продължавай работата.

Вечерта при светлината на огъня Ашот привързваше камъни на тоягите, донесени от Хасо. Камъните бяха най-различни — големи и малки, остри, тъпи, ръбести. Прикрепени на тоягите, те наподобяваха картинките в учебника по история. Като че ли от страниците на книгата бяха слезли допотопните оръжия — извити и криви, но все пак пригодни за удар.

— С такова нещо естествено можеш да пернеш всеки звяр, но жалко, че ще го оставиш на място — мрачно се пошегува Гагик, като разглеждаше големия чук

Другарите му се разсмяха, макар и невесело. Видът на „оръжието“ все пак им вдъхна известни надежди.

Но Ашот не беше доволен.

— Да убиваш с тях, разбира се, може, но да колиш... Нито едно не става.

— Вярно, съвсем са тъпи — съгласи се Шушик разочарована.

Ашот излезе и скоро дотътра с пышкане и охкане два големи камъка в пещерата. Като ги удари един о друг, той ги разтроши на няколко островърхи парчета.

Подът на пещерата беше от базалт, и то толкова гладък, сякаш някой нарочно го беше шлифовал.

— Саркис, я вземи този камък и наточи хубаво острия му край о базалта. То ще ни бъде секира.

Трудно е да се каже дали тонът, с който беше заповядано, не се хареса на Саркис, или си спомни старите обиди, но той не се и помръдна, все едно, че не чуваше. Седеше опрян на някакво пънче и продължаваше мълчаливо да гледа огъня. Ашот не повтори. Той наточи сам камъка и го прикрепи здраво на един от прътите. — Ето че вече си имаме и секира, и каменен чук — обяви той. — Но то нищо не е. Ако не успеем да излезем оттук в най-скоро време, ще трябва да помислим и за по-сериозни сечива.

— Ти само за сечивата говориш! Ами леглата? — разсърди се Шушик.

Действително еловите „матраци“ бяха изсъхнали, трошаха се и се разпиляваха. От тях изскачаха и бодяха остри клончета. Трябваше да се подновят постелките, да се прибавят пресни клонки и шума. Така поне мислеше Шушик.

— Нали е виден ловец — защо му е меко легло? — подигра го злобно Саркис.

— Меко легло ли? Да не би да искате пружинени матраци? — отговори Ашот на подигравката с подигравка, макар и да почувствува, че Шушик е права.

Ала късият ден беше към края си. Навън пак стана тъмно и студено. Какво ще намерят по това време?

— Е, за храната и леглата ще помислим утре. Ще потърсим нещо — каза Ашот. — А сега да видим как да се отървем от този проклет дим... — Той се закашля и започна да търка насълзените си от дима очи. — Очите ми изтекоха вече... Гагик, няма ли да измислиш нещо?

— Защо да не измисля? Ако легнем, димът няма да ни мъчи — с дрезгав глас отвърна Гагик и посочи с глава към Саркис, който се бе налегнал на земята: — Защо не, да легнем, ама кой ще работи вместо нас?

Суровите клони съскаха, димяха. Входът на пещерата беше нисък, кълбата дим се трупаха вътре, сгъстяваха се, издигаха се към свода. И наистина само легнал можеше да се чувствуваш сносно. Саркис отлично беше усвоил тази „рецепта“.

Ашот излезе и огледа пещерата. Димът се измъкваше само от входа, и то едва-едва. Издигаше се нагоре и лижеше надвисналите над пещерата камъни.

За да може да излиза свободно, необходимо беше да се пробие дупка на свода. Но с какво? С каменния чук? Или... с ножа на Хасо? Децата нямаха нищо друго!

Ашот помисли, помисли, но нищо не можа да реши и се върна в пещерата. Настроението беше отвратително — подходящо за сериозен разговор със Саркис. Така поне се стори на Ашот.

И разговорът излезе неприятен.

— Саркис — каза Ашот, — не ми харесва твоето държане. Ние трябва да работим пряко сили, за да не загинем. Ако се движим като тебе едва-едва...

— Аз се движа така, както съм свикнал! — рязко го прекъсна Саркис.

— Зная, че така си свикнал. Но тогава си бил у дома си, всичко си получавал наготово, а сега ние нищо нямаме. На пръв поглед уж проста работа — огън, но само да се поддържа непрекъснато, изисква от нас голямо напрежение. Ако и ние сме като тебе, съчки за огъня дори не ще можем да набавим, а да не говорим за храната...

Забележката беше справедлива, но Саркис я прие болезнено.

— Значи, тук само аз съм мързеливец, така ли? — раздразнено попита той.

„Какво да се прави с този човек?... — мислеше си Ашот. — Всички трескаво са се заловили за работа, всеки гледа да допринесе нещо за колектива, а той, мушнал ръце в джобовете, стои или лежи до огъня и плюе по тавана. Ако пък от немай-къде му се наложи да свърши нещо, едва се мъкне, като че ли с въже го дърпат. И не съзнава, че това е отвратително, не търпи забележки, обижда се..."

— Не се обиждай, Саркис, не обичаш ти да работиш — кротко се намеси Шушик.

— Само това оставаше, хлапачки да ме учат! Косите ви са дълги, ама...

— Няма нужда да довършваш! Известно ми е! прекъсна го Шушик. — Но нека ти припомня, че когато нашето училище правеше алеята в Мейлу, ти пак отказа да участваш.

— И добре направих! Аз ще се мъча да садя овощни дръвчета по пътя, а който мине и заминe, ще си къса! Не...

Ашот поклати неодобрително глава и помисли: „На какъв език да говоря с това момче, че поне нещичко да разбере?“

Шушик припомни сега за работата, подета от младите природолюбители под ръководството на Ашот — работа, нека го кажем, завършена с чест.

Равен път минава между памуковите ниви от Айкецор до азърбайджанското село Мейлу, потънало сред овощни градини. Порано цели четири километра човек не можеше да срещне по пътя ни дръвче, ни храстче! Когато лете пътникът вървеше под жаркото южно слънце, обливаше се в пот и жадуваше за сянка... Но в началото на миналата пролет пионерите от двете села — арменското и азърбайджанското — решиха да насадят край пътя овощни дръвчета.

С какво въодушевление работеха само децата!

Планът беше разработен от младите природолюбители в Айкецор, но в работата взеха участие почти всички. Саркис както винаги стоеше настрана, а на това отгоре злословеше: „Я гледай, вземат ума на хората!“

И така ден след ден, като всеки засаждаше по няколко дръвчета, арменските и азърбайджанските деца се, срещнаха най-после на средата на пътя, извикаха гръмко „ура“ и сърдечно се прегърнаха. Четирикилометровата алея, засадена от техните ръце, беше готова. Решиха да я нарекат „Алея на дружбата“. От децата се възхищаваха и в района, и в центъра, и в пресата! А списанието „Пионер“ напечата цял разказ за „Алеята на дружбата“. И имаше защо...

Ако нашият читател попадне случайно в Айкецор, ще види по пътя Мейлу-Айкецор два реда стройни млади дръвчета, наредени като пионери за преглед. На „шията“ на всяко дръвче ще забележи окачена квадратна дъсчица с името па този, който го е садил и се грижи за него: откъм Мейлу — Мехти Абас-огли, Кирил Мустафаев, Хала Мамадкъзи... Откъм Айкецор — на трите разкошни фиданки в началото на алеята стои името на Ашот Сароян, после на Анаид Мирцоян, Гагик Камсарян, Шушик Миракян... По няколко десетки имена от всяка: страна!...

По „Алеята на дружбата“ минават хора местни и външни — и виждат кой по-добре и кой по-зле се грижи за своите фиданки. Самите



дръвчета мълчаливо разказват за това... А колхозниците от Мейлу и Айкецор четат с гордост по дъсчиците имената на децата си.

Ще минат години, децата ще станат възрастни хора, а днешните фиданки — огромни дървета. И умореният пътник, поседнал да си почине на сянка и да се освежи с чудесните плодове, ще благослови: „Нека бъдат вечно млади ръцете на онези, които са сажали и поили тези дървета...“

Ето каква голяма работа извършиха пионерите от Мейлу и Айкецор! И този труд им достави голяма радост и удоволствие. Единствен Саркис не изпита тази радост, и то само защото имаше лош характер и беше лошо възпитан.

Настъпи утрото. Започваше четвъртият ден, откакто децата бяха в плен на Барсовата клисура.

Едно след друго те се измъкнаха от пещерата, но студът на ранното утро ги накара да се приберат и разпалят огъня. Под сводовете на пещерата пак се насъбра дим и започна да ги мъчи. Отново трябваше да легнат по гръб на коравите легла.

Колко късно надниква слънцето в тази клисура! Целият свят сигурно е стоплен вече от животворните му лъчи, а тук — само мъгла и нищо друго.

Но ето най-после от върховете, ограждащи клисурата от изток, то проникна и тук, а мелодичната хвалебствена песен на спотаила се някъде в скалите яребица посрещна изгрева му.

Песента развълнува Ашот, раздразни ловджийската му страст.

— Успокойте се — обърна се той към другарите си. — Сега ще уловим или заек, или яребица. Времето е тъкмо за лов, снегът е дълбок.

— А за нас не е ли много дълбок? — простодушно попита Шушик.

— За нас може би, но не и за тебе. Ти отговаряш за огъня, разбра ли?

А на момчетата Ашот поясни като опитен ловец:

— Когато снегът е дълбок, яребицата и заекът се принуждават да го разравят, за да си търсят храна. Ние трябва да ги проследим и да ги уловим точно когато са се заровили в снега... Разбрахте ли?...

— Повече от половината — засмя са Гагик и се обърна към Шушик: — Ето ти тояга, остани да наглеждаш огъня. Ако дойде мечка,

помоли я да почака. Щом се върнем, на бърза ръка ще и смъкнем кожата. — Но като забеляза неодобрителния поглед на Ашот, Гагик смутолеви: — Моля да ме извиниш, май поех твоите функции.

— Да, не бива да го вършиш, макар че, общо взето, се разпореди правилно. Ти, Шушик, остани тук и се погрижи да намериш още листа за леглата ни. Наскуби и трева оттам, където снегът е по-малко.

— Защо непременно трева? — възрази момичето. — Меко легло може да се направи и от мъх. По дърветата има колкото искаш. Ние ще съберем...

— Добре, да тръгваме. Завържи Бойнах: той ще лае, ще изплаши дивеча.

Въоръжени с „оръжия от каменния век“, децата потеглиха. Ашот се надяваше, че зайците са идвали през нощта при бряста да си похапнат от меката му вкусна кора. По снега бяха останали парчета от „лентите“. И вярно — ето какво значи да си ловец! — на отсрещния склон се виждаха следи от заек, които водеха до бряста. Заекът, изглежда, беше идвал тук, гризал кора, скачал, тичал насам-натам и оставил толкова заплетени пътечки, че на неопитен човек би се сторило, че около бряста е играло цяло стадо зайци.

Ала набитото око на Ашот веднага се ориентира в този лабиринт и избра следата, която извеждаше навън. Ашот тръгна уверено по нея към южния край на клисурата, като предупреди (допря пръст до устните си) другарите си да вървят след него съвсем тихо.

\* \* \*

Ашот беше в такова трескаво състояние и вървеше така тайнствено, че Гагик едва сдържаше смеха си.

Колкото по-надолу се спускаха децата, толкова клисурата ставаше по-широка и в южния си край преминаваше в плато.

Следите на заека водеха тук. Снегът беше толкова дълбок, че децата едва се движеха.

— Почакайте! — спря се изведнъж Гагик. — Трябва да преценим горе-долу колко тежи.

— Кой?

— Заекът.

— Я остави! — Ашот почваше да се дразни.

— Но защо, братко, да се мъчим напразно? Докато не разбере колко килограма е, няма да го гоня с празен корем...

Какво да правят? Да се възмущават? Да се смеят? Стомасите на всички са хлътнали от глад, свят им се вие, иска им се да викат от отчаяние, а той се шегува.

— Зайците по нашите места тежат средно по три кила — наслуки каза Ашот. — Да вървим...

— Три? — Гагик, като прегъваше пръсти, започна нещо да пресмята. — Дреболиите — на Бойнах. Ще останат два и половина килограма... Кожата — двеста грама... — бърбореше той.

Децата скоро слязоха в Заешката обител, както Гагик кръсти площадката. Още отдалече се виждаше дупката, изровена от заека в снега. Сигурно се криеше там или само беше направил тунела и си бе отишъл.

Когато, стараейки се да не вдигат шум, момчетата дойдоха до дупката, Гагик изведнъж пак се спря, погледна своя инструмент — ни чук, ни секира — и попита:

— А не е ли смешно, деца?... Четирима, с огромни тояги — и то... за някакъв си нещастен заек! А?..., Аз, да си кажа честно, смятам...

— Ссст!... — сърдито изсъска Ашот.

Но беше вече късно: заекът изскочи от дупката отгоре на снега, направи голям скок и като местеше енергично лапички, се понесе стремглаво. Изглежда, че беше тежък, защото на няколко пъти затъваше дълбоко в снега, размахваше крака, сякаш плаваше, но все изскачаше и препускаше, докато се изгуби между огромните камъни...

Жалко, че оставиха Бойнах в пещерата. Децата се страхуваха, че ще попречи па лова, а точно той може би щеше да хване заека...

— Изяде ли го? ядосано се нахвърли Ашот върху Гагик. — Щом се шегуваш, когато трябва и не трябва, сега стой гладен и хленчи!...

— Ох, мълча, мълча! — И Гагик закри с длан устата си, макар че сега вече можеше и да не мълчи.

Децата пак тръгнаха по следите, едва се катереха запъхтени по скалите, но заекът, щом забележеше още отдалече, че се приближават, хукваше презглава нататък.

А на билото на скалите бяха кацнали орли и с остър поглед следяха всяко негово движение. Един от тях, едър брадат орел с бели мъхнати „шалвари“, размаха тежко крила, издигна се и започна да кръжи над бягачия заек. Заекът забеляза, че го преследват и мушна глава в снега, като мислеше вероятно да се скрие в него. Но закъсня. Хищникът като камък врхлетьа отгоре му, заби мощните си остри нокти в гърба на жертвата си и я отнесе на върха на една канара.

— Е, Гагик, колко кила тежи заекът? — язвително попита Ашот.

Гагик мълчеше мрачно. Всичко стана така неочаквано. А той беше вече решил кой какво ще получи... „Как избяга, глупакът!... Просто глупак! Щом и без това е щял да загине, нямаше ли да бъде по-голяма чест за него, ако го изядат айкецорските пионери?“

А орелът в това време, настанен удобно в недостъпно местенце, спокойно се наслаждаваше на плодовете на своя лов и сигурно се подиграваше на злополучните хлапаци.

Като поглеждаха с омраза към орела, децата поскитаха още малко по каменистите склонове на клисурата, по не намериха нищо и уморени, гладни и тъжни си тръгнаха към пещерата.

Къс е есенният ден. Още не бяха успели да разгледат както трябва клисурата, а слънцето се скри.

Гагик си спомни за дядо си. Право казваше той: „Седнеш сутрин да закусиш и докато се нахраниш, вече се е стъмнило.“

Когато влязоха в пещерата, Бойнах се спусна със скимтене към стопанина си и се притисна до краката му, а Шушик, щом погледна помраченелите лица на другарите си, веднага разбра, че не им е провървяло. Придаде си обаче безгрижен вид и весело каза:

— Я вижте какви легла съм ви приготвила!

Но за да си представи човек тези „легла“, трябва да знае, че пещерата приличаше на голямо корито, издълбано в гръдта на планината. Издигнатите му хоризонтално разгънати краища образуваха от двете страни нещо като широки каменни одри, където Шушик беше подреждала „леглата“.

Тя беше настлала отдолу суха трева, а отгоре покрила с мъх.

На дъното на „коритото“ димеше и пращеше огънят. Пламъкът му се издигаше нагоре и стопляше двата одъра.

Да, след такъв лов заслужаваме хубава почивка на меко легло. С пълно право — каза Гагик и с удоволствие се изтегна на едното легло.

Примерът му последваха и другите.

— Снегът се топи бързо, не остана вече и половината — каза Ашот. Той искаше, види се, да окуражи другарите си. — Чувате ли, вода?...

Децата се послушаха.

Някъде навътре в пещерата глухо капеше вода. Вероятно снегът, попаднал в дълбоките пукнатини на планината, се топеше и водата постепенно проникваше навътре.

— Интересно, къде може да отива? Дали се просмуква в земята, или образува под скалите езеро? — като че ли сам се питаше Ашот.

— Че се топи, топи се, но пътеките все не се откриват. Колко сняг само е навял вятърът по тях! Всичко е изравнил!... — мрачно каза Саркис.

Никой не му възрази. Всички знаеха: толкова сняг се бе натрупал по Дяволската пътека, че до пролетта нямаше да се махне. Опасно беше да се ходи по него: една непредпазлива крачка, леко загубване на равновесие — и ще се търколиш в пропастта. А да изгубиш равновесие на такава пътека, не е трудно: ако снегът се позаледи отгоре — ще се хлъзнеш; ако започне да се топи — ще хлътнеш. Така или иначе, все ще загинеш... На децата оставаше само едно: така да организират своето „домакинство“, че да не умрат от глад и да чакат.

Колко е дълга ноемврийската нощ! Насядали около огъня, децата тихо разговаряха, а пред пещерата тичаше Бойнах и яростно лаеше по някого.

Хасо постла абата си до огъня, изсипа върху нея от джоба си няколко шепи шипки и като ги преброи една по една, раздели ги на пет равни части.

Шипки? Истинско спасение!

— Откъде? — попита Ашот.

— Отгоре. Само че са малко: проклетата мецана преди нас ги е намерила.

— Тук има ли мечки? — шепнешком попита Шушик.

— Не, следите са стари. Изглежда, че е била тук преди няколко седмици и е изпочупила всички храсти. Жълъдите пак тя е излапала, а сигурно и орехите. Нито един не е оставила тая пуста мецана!

— Нищо, нека се угодява — толкова по-вкусна ще бъде — успокояващо каза Гагик. — Или вие се съмнявате в това?

Никой не се обади. Вниманието изцяло беше погълнато от шипките. Те раздразниха гладните стомаси и съвсем разсъниха децата.

Седнал до Шушик, Гагик непрекъснато се шегуваше, мъчеше се да поддържа духа на другарите си.

— Гледайте, деца, пред мене е лято, зад мене — зима. Особен климат!

И действително: пред Гагик беше „лято“ — огънят гореше силно, а отзад вееше студ...

— От лявата ти страна пък е пролет. — Ашот погледна Шушик и се засмя.

— Да-да, Ашот джан! И то каква пролет! С рози, теменужки...

Шушик се усмихна снизходително на шегите на другарите си, но не се чувствуваше нещо добре: цялото тяло я болеше, особено гърбът, а гладът я мъчеше просто безмилостно...

Хасо измъкна от пояса си тръстикова свирка — вечната спътница на овчаря — и засвири спокойни, тъжни кюрдски мелодии. От време на време момчета пееше тихичко с малко пресипнал, но приятен глас:

*Ло, ло, ло, ло... Слушайте ме, хей, планини, хей,  
канари!*

*Аз разтворих пред вас пламенното си сърце,  
Могат ли нашите ветрове да угасят огъня, който  
гори в него?*

*Може ли вашата прохлада  
да изсуши сълзите в очите ми?  
Като ручеите на Бингиол планина се леят надолу  
те...*

*Ло, ло, ло...*

— Не, Хасо, така не става! В твоите песни звучи направо отчаяние — забеляза Ашот. — И без това не ни е весело.

Овчарчето се усмихна и на загорялото му, бронзово лице ярко блеснаха големи бели зъби.

— Отчаяние?... Не, защо да се отчайвам, щом имам такива другари като вас?... Знаете ли вие какво е другар? С другаря и смъртта

е мила... Това е песента на Хчезаре. Тя казва на своя любим Сиабандо: не ходи за дивия бик, не ходи! Ако си ловец, твоята плячка съм аз. Не ходи!... Не я послушал Сиабандо. Бил млад, влюбен. Кръвта в него кипяла. Подгонил той дивия бик, пуснал в него стрелите си, ранил го. Но сляпата съдба се намеси: вдигнал го бикът на рогата си, хвърлил го, ударил го в един сух клон, клонът се забил в гърдите на Сиабандо... Мъгла забулила планината Сипан, но и в мъглата Хчезаре намерила своя любим. Намерила го и се разплакала над него, а Сиабандо стене и и говори: „Не плачи, Хчезаре, не плачи, моя мила...”

Хчезаре му отговаря:

*Ах, как да не плача,  
когато слушам твоята въздишка,  
когато слушам твоите вопли, Сиабандо?  
С камъни е покрито билото на Сипан,  
на билото има кристално езеро.  
С неговите води ще умия твоята рана,  
ще помоля слънцето балсам да и стане,  
мой Сиабандо...*

Като вопъл звучеше в устата на овчарчето Хасо песента за нещастната Хчезаре. Децата я слушаха с вълнение.

В пещерата влезе Бойнах. Той легна и сложил глава на лапите си, сякаш слушаше внимателно. Кучето беше спокойно и невъзмутимо: щом господарят му свири и пее — значи, стадото не е застрашено от вълци. Значи, всичко е наред.

## ДЕСЕТА ГЛАВА

### КАКВО СТАНА В СЕЛО АЙКЕЦОР, КОГАТО ПОЛУЧИХА ЗЛОПОЛУЧНОТО ПИСМО

Село Айкецор е разположено на левия край на Араратската долина. От самото му име — Айкецор<sup>[1]</sup> — се вижда, че то се намира в клисура и че в него има много градини. Малък планински паток напоява селските градини по високите места, а канал, прокаран от Аракс, носи вода на памуковите плантации, разположени в равнината пред селото.

Весело село!... А и как няма да е весело, щом през есента всеки колхозник има в мазето си по два-три караса<sup>[2]</sup> вино от собственото си лозе. И виното не намалява, макар че председателят на колхоза Харут от година на година гледа да окастри земята за лично ползване на колхозниците.

Във всеки двор, под всяка стряха големи глинени делви с широко зинали отвори съхнат на слънце чак до октомври. Навсякъде ще ги видиш. А сега, през ноември, обиколи цял Айкецор — нито един карас!... Напълнени със „слънчевия сок“ на Араратската долина, те чакат в мазетата празниците.

Още щом свършат всички приготовления за октомврийските тържества, колхозниците с глинени чаши в ръце ще слязат в мазетата си и за пръв път ще махнат капаците на делвите си. Опиващият аромат на виното ще замае главите им — а-ха, да загубят съзнание.

От тези дни започват и селските празници — сватби, гуляи — и айкецорци само търсят кого да нагостят с божественото си вино и шишкебап...

Тежко на пришелец, дошъл по работа в селото по това време. Който и да го срещне — бригадир или обикновен колхозник, — все ще го спре и поведе към дома си. Ако пък не иска, отказва — обиждат се: „Значи, не ме смяташ за човек? Не искаш да дойдеш у дома? Не зачиташ гостоприемството ми?...”

Жалко, че тази година снегът падна хем не навреме, хем дълбок. Той лиши айкецорци от удоволствието да посрещнат празника в



градините, на чист въздух, насядали по поляните, покрити с кадифена зеленина. И се принудиха да наредят трапези по домовете си, да ги отрупат с всевъзможни ястия и бутилки с червено вино. Но кого да поканят на гости? Всеки е наредил трапеза! Всеки чака гости... А сам как ще гуляеш!

Бащата на Ашот — ловецът Арам, и бащата на Гагик — градинарят Аршак, се срещнаха на главната улица и започнаха да се канят един друг. Те бяха вече порядъчно разгорещени.

— Чуй, Аршак, жена ми е изпекла яребици, пръстите си да оближеш. Да вървим — убеждаваше приятеля си Арам.

— Защо? Та аз нямам ли с какво да те нагостя? Нямам ли си дом? У дома да идем — настояваше Аршак.

Те дълго се пазариха и като не постигнаха нищо с увещания, Аршак прибегна до насилие: сграби Арам, метна го на гръб като чувал с картофи и при общия смях на наблюдаващите сцената колхозници го повлече към дома си.

Още в пруста на къщата си Аршак махна капака на големия карас и заповяда на Арам:

— Хайде, събличай се и прескачай!...

— Няма да ме уплашиш! Аз с мечка съм се борил... Я го гледай ти, намислил да ме изплаши!... — уж се възмущаваше Арам.

Но в това време от стаята излезе жената на Аршак с голяма пръстена чаша в ръце:

— Братко Араме, твоето и моето момче са като родни братя. Пий за сполуката им...

Смелият ловец, който не отстъпваше пред мечките дори, се стъписа уплашено — толкова голяма беше чашата.

„Не братко, няма да го бъде! Изпия ли я, добре ще се наглася!“ — помисли си той.

В този момент някой почука и в пруста се вмъкна селският раздавач, целият отрупан със сняг. Той извади от чантата писмо и без дума да продума, го подаде на Аршак.

— Чичо Мураде, сигурно си измръзнал. Влез да се постоплиш! — покани раздавача жената на Аршак.

— Не благодаря. Бабата ме чака, няма за кога да се заседя нам. Какво? Вино ли да пипна? Това може... — И старецът на един дъх опразни предложената му чаша.

— Уфф!... въздъхна той доволно и като си пое малко дъх, добави: — Не вино, а лъвско мляко! През това време Аршак разтваряше писмото-

— О, че то е от моето лъвче! — възкликна той, вглеждайки се в познатия почерк. — Милото ми!... Но защо не си е дошъл сам?...

— Как така? Мигар не са си дошли? Че децата още вчера тръгнаха от фермата... — каза чичо Мурад.

И тутакси съжали: жената на Аршак изпищя: „Ой, по-добре да бях ослепяла!“ — и изпусна от ръцете си пръстената чаша, която току-що и беше върнал старецът.

— Почакай де, жена, нека прочетем по-напред. Къде могат да се изгубят? — по-скоро за да успокои себе си, а не жена си, каза Аршак и започна да чете.

— Ама то не е за мене! Момчето пише на дядо си. Тате! — извика той към стаята. — Внукът ти ти е изпратил писмо от фермата!

— Така ли?... А какво пише? — чу се от стаята.

— Какво ли? Ей сега ще прочета. Пише, че трябвало да те подмладява. Ха-ха-ха!... — разсмя се звънко Аршак. Но като прочете още няколко реда, изведнъж стана сериозен. — Как така — в Далечния изток? Хлапашка работа!

Право казват, че за пияния морето е до коляно. Нито писмото на сина му, нито тревогата на жена му направиха особено впечатление на Аршак. Той дори започна да се хвали, че детството на сина му преминавало също като детството на знаменитите пътешественици — необикновено!

... Когато късно вечерта Арам се прибра в къщи, свари следната картина: жена му жално плачеше, удряше се по скута и с глас нареждаше. Като разбра, че и Ашот не се е върнал от фермата, Арам се разтревожи сериозно, на кресна на жена си:

— Какво си се разревала! Да не е дете! Няма да седи в къщи, да се държи за полата ти я!

Той си легна, бързо заспа и се събуди още в тъмно така ставаше обикновено, когато ходеше на лов.

През нощта Арам беше изтрезнял. Видя жена си, която, изглежда, не беше помръдвала от прозореца, премести поглед към леглото на любимия си син, непипнато, празно, и се разтревожи: „Дали пък наистина не се е случило нещо с момчетата?“

Жена му се тюхкаше, вайкаше, кършеше ръце и непрекъснато повтаряше: „Ох, синко мой... Ох, синко, къде, под коя скала остана?“

— Ще прескоча ей сега до фермата с коня на бригадира. Скоро ще се върна — преди да е изгряло слънцето — каза мрачно Арам.

— Почакай, нека съмне. Къде в такава виелица?... — опитваше се да го спре жена му.

Но Арам взе пушката и излезе от къщи. По дяволите и виелицата, и вълците, щом го няма Ашот!

Ала до фермата Арам не стигна. Насред пътя срещна Аршак, който се връщаше оттам. Жена му го накара да замине още вечерта.

— Така е. Избягали на Изток — съобщи кратко Аршак. Беше много разстроен.

— Откъде знаеш?

— По всичко личи. Има ли писмо? Има! А Шушик — тя пък казала направо на майка си: заминаваме на Изток, при мечките, които ловят риба... Види се, повтаряла е думите на сина ти...

И Аршак се смути: „Дали не се обиди Арам...“

— А и моят, може да се каже, няма да падне по-долу от твоя. Същата луда глава — добави той, за да поправи грешката.

— Ами ние какво да правим сега? Дали да почнем да ги търсим из планината, да вдигнем ли хората на крак?

— Ако са в планината, сами ще си дойдат, не са малки деца! Твоят син е ловец, синът на Авдал — овчар, кучето с тях е умно. Ако бяха някъде наблизко, кучето все щеше да обади... Не-не... Като въртоглави бичета пропаднаха, загинаха...

Аршак поклати глава и шибна коня си. Шибна своя и Арам. И клетите животни, цели в пяна и пот, затъвайки в дълбокия сняг, понесоха обратно към селото угрижените си ездачи.

\* \* \*

Вестта за изчезването на децата бързо се разнесе из селото. Учениците със сериозни лица се трупаха около учителите, си, директорът на училището говори по телефона с районния началник на милицията.

Отново прочетоха писмото на Гагик, отново питаха раздавача и Аршак, които бяха ходили „на самото място“, говориха с хора и дойдоха до заключение, че децата наистина са заминали за Далечния Изток.

— В тази възраст се случва... В тази възраст главите на децата са натъпкани с какви ли не фантазии, а особено на такива като Ашот. Много добре го познавам... — каза директорът на училището, стар педагог с малка сива брадичка и приведен гръб. — Безразсъдно детство! Впрочем и аз някога съм бягал от къщи — призна си той, явно развълнуван от спомените. — Май че в Африка...

— Щом е тъй, няма ли нужда да се вдига селото на крак, да се изпращат хора да ги търсят? — попита председателят на колхоза Харут. — Уфф!... Не ми стигат моите грижи, а сега пък и тези деца... Ех, че беля!

И Харут, вечно зает с нещо, започна да крещи на Арам и Аршак, да ги обвинява, че „отглеждат недостойни кадри за колхоза...“

— Щом те още отсега бягат от село, какви колхозници ще излязат от тях? — вдигаше врява той.

Но сина на Баруйр, Саркис, председателят взе под своя защита.

— Саркис ли? Той е като агънце. Гледа те в устата и слуша! Виж, синчето на Арам — хала момче. То ще е подмамило Саркис. А може и да го е сплшило дори и повело със себе си. Всичко е възможно!... И баща му е такъв — не ме ли заплашва на събранията? Намерил се кой да ме критикува!... — пенеше се Харут.

Арам слушаше всичко това, кръвта бушуваше в жилите му, но се въздържаха да не „разпердушини председателя“.

Въпреки че бяха изпратени телеграми по всички краища на района с молба да задържат бегълците, всички сметнаха, че все пак някой трябва да тръгне по дирите им.

Но кой?...

Предложиха домакина Баруйр, като най-обигран човек.

— Ти говориш добре руски, видял си свят и хора казваше му Аршак. — Ако пък не ти се ходи сам, нека дойда и аз, и Арам не ще откаже.

— Арам ли?... Ако Арам беше човек, нямаше да роди разбойник! Подмамил моя син! — крещеше Баруйр.

Ушите му пламнаха, месестото му чело се покри с пот, тъмносивите очи потъмняха цял настръхна от злоба.

— Хайде, хайде, няма да се караме... Трябва да бързаме, за да настигнем децата по пътя — успокояваше го Аршак.

— Проклети да са! Нямам аз син! Нека си заминава! — самозабравил се, крещеше Баруйр; разбира се, той не по-малко от другите преживяваше изчезването на единственото си синче, но дълбоко в душата си не вярваше на легендата, че децата са избягали в Далечния изток.

Е, щом Баруйр „няма син“, доячката Ашхен е вдовица с две деца, а овчарят Авдал, бащата на Хасо, не може да остави стадото си, трябваше да пътуват Арам и Аршак.

Баруйр остана доволен от решението и зърнал отдалеч председателя Харут, забърза към него.

— Виждаш ли какви умници? Оставяй, казват, работата си и заминавай за Далечния изток... Глупости приказват! Кога са заминали? Къде, на коя гара са се качили във влака? Защо никой не ги е видял! А и откъде имат пари за билети?...

В малките очички на Харут засвяткаха хитри пламъчета.

— Добре, добре, Баруйр! Стига за това. Ти по-добре пригответи виното, че от утре заран почваме да го товарим за Ереван.

Председателят не случайно подчерта думата „пригответи“ и не случайно при това очите му заблестяха. Баруйр смигна съучастнически на Харут:

— Ще го пригответим! Няма да изпращаме такова вино, че хората, като го пият, да се тровят.

— Как така да се тровят? Да не би нашето вино да е отровно? — с упрек пошепна председателят.

— А шестнадесет градуса? Какво е това според тебе, не е ли отрова?

— Да... Ах ти, разбойнико! Намали ги! „Намали!“ В устата на председателя Харут тази къса думичка струваше сто хиляди!

А ходът на мислите на Баруйр беше горе-долу следният:

„Ще намаля, разбира се, ще намаля. Как ще позволя честните съветски граждани да пият вино шестнадесет градуса, та да се опият и да започнат да се обиждат един друг...“ Не, Баруйр не ще допусне такова нещо! На петдесетте бъчви силно, хубаво вино той ще прибави

двадесетина бъчви чиста, кристална планинска вода и силата на виното ще се намали горе-долу до десет градуса... Прилично вино! Може да се пие без страх от скандали.

...Тесните редици на бъчвите в избата както винаги предизвикаха радостно вълнение в сърцето на Баруйр. Целият му вътрешен мир, чувства, съвест, мъки и радости, а всъщност и целият му живот — всичко беше свързано с поверените му складове, със съхраняващите се там обществени продукти. Вън от тях за Баруйр нямаше нито живот, нито цел, нищо! Без колхозните складове той беше като риба на сухо. Те му придаваха сила, увереност, твърдост на волята. А и приятели имаше много — такива, които отдалече му сваляха шапка. „Чувствуваш се на седмото небе, когато онзи, който до вчера те е презирал, днес с усмивка ти се кланя до земята и угоднически те пита: «Как сте със здравето, Баруйр Амбакумич?...»“

— Но защо толкова да се говори за някой си завеждащ колхозните складове? — ще попита читателят.

И наистина нас не ни интересува Баруйр, а неговият син Саркис.

„Светът е масло, а ти си нож. Режи, колкото можеш“ — казваше постоянно бащата на момчето и неговият завет се запечата дълбоко в мозъка на Саркис. Дете още, той гледаше как живее баща му, подражаваше му и научен от него, свикна да мисли, че целият свят служи само на собствените му интереси.

Сега Саркис се озова рамо до рамо, ръка за ръка с другари, които не обичаше, с другари, чиито бащи и майки бяха честни колхозници и възпитаваха у децата си любов към упорития труд, полезен за обществото. Ясно е колко тежко беше за това момче, пропито до мозъка на костите си от егоизъм, да започне борба със злите сили на природата.

---

[1] Айкецор — градинска клисура. ↑

[2] Карас — глинена делва, голяма колкото човешки ръст. ↑

## ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

НИТО ЕДНО СЪЩЕСТВО НЕ ЩЕ СЕ СЪГЛАСИ ДОБРОВОЛНО ДА СТАНЕ ХРАНА НА ДРУГО

Когато Ашот се събуди и отвори очи — беше вече петото утро, — видя, че Хасо реже на парчета толаха си — единия от своите къси навуца от груб плат.

„Какво правиш?“ — попита го с поглед Ашот.

Хасо, също мълчаливо, вдигна дясната си ръка и направи с нея няколко кръгови движения над главата си.

— Прашка? — досети се Ашот. Хасо кимна.

Гагик се събуди, разтърка очи и излезе от пещерата.

— Честито! — извика той от прага. — Пак е навалял цял метър сняг!...

Момчетата неволно трепнаха, а Шушик плесна ръце. Тя отдавна вече не спеше — може ли да се спи в такъв студ?

— Много добре, аз точно такъв сняг и чаках — с подчертано безгрижен глас каза Ашот. — Преди снегът замръзваше отгоре и яребиците бягаха, сега няма да избягат, а ще затънат...

— А как ще ги ловим: за опашката или за главата? — ехидно попита Гагик.

— И колко килограма ще тежи всяка? — за пръв път се намеси в разговора на по-големите си другари и Хасо.

— Охо, Хасо! Малко мишле, а остро зъбче! И ти ли ми се подиграваш? — изненада се Ашот. — Я дай да видя какво си направил. Добре де, нарязал си навуцата, ами откъде ще вземеш връв за прашката си?

— Моят чорап може да се разплете — каза Шушик, като изтриваше сълзите си.

— Няма да позволя да се пипне чорапа ти, хушке, цървулите ми са от лико.

А неговите цървули бяха особени. Те се отличаваха от обикновените по това, че отгоре имаха гъста, мрежа от дебели

разноцветни конци. Момчето разплете част от тези конци и усука от тях върви за три прашки.

— Можеш ли да хвърляш камъни с прашка? — попита той Ашот, но сякаш се изплаши, че въпросът му е прозвучал обидно, и побърза да изправи грешката си: — Е, то се знае, че можеш!...

— А ти?

— Аз ли? Горедолу — отговори скромно Хасо.

— Добре тогава. А сега да се умием със снежец... Брей, колко е наваляло! Какъв прекрасен ден за лов! Днес това ще ни е работата — заяви Ашот и изведнъж възкликна: — Ай, я вижте, червенушка!

Той взе прашката от Хасо, сложи и кръгъл камък и изтича към храстите. Там неспокойно цвъртеше, клатеше опашка и чевръсто подскачаше от клонче на клонче малка птичка. Гръбчето и крилата ѝ бяха маслинено-кафяви, а лапичките — червеникави.

Краката на Ашот затъваха в дълбокия сняг. Той запрати безуспешно по птицата няколко камъка и целият в пот, запъхтян, се върна при другарите си.

— Няма да избяга — каза Ашот, като се мъчеше да скрие яда си. — А сега да отидем за яребици. Шушик, ти засили огъня, а ние скоро ще се върнем.

Децата взеха своите първобитни чукове и тръгнаха след Ашот към изхода, но на прага на пещерата се спряха. Как да се спуснат в тази снежна бездна? И защо?

А снегът, ситен-ситен, все се сипеше неспирно. Денят беше мрачен. Завеса от лека мъгла закриваше планинските върхове, които ограждаха клисурата. Нито една яребица не се виждаше наоколо, отникъде не се чуваше обичайната ѝ песен.

— Нищо няма, къде ни водиш?... — само след няколко крачки попита недоволно Саркис.

Не беше особено приятно да си пробиват път през дълбокия и студен сняг.

Едва сдържайки раздразнението си, Ашот — не толкова за Саркис, колкото за Гагик и Хасо — каза:

— В такова време скалните яребици се крият в пукнатините на скалите. Трябва да ги подплашим. Щом излетят и кацнат върху мекия сняг, вече са наши.



— Наши? Е, щом са наши — иди донеси! — изломоти Саркис и като се отклони от пътечката, утъпкана в снега от другарите му, навлезе между храстите. Там можеше да се намери нещо по-достъпно — я шипки, я зърнастец...

— Няма ли да дойдеш с нас? — грубо попита Ашот и очите му гневно светнаха.

— Ако искам, ще дойда, ако не искам, няма да дойда! — предизвикателно отговори Саркис. — Да не съм ти нещо крепостник?

— Добре, ще се разкайваш... След мен, момчета!

И Ашот, пламнал от възмущение, разчиствайки снега, тръгна към онзи склон на планината, откъдето всяка сутрин се обаждаха яребици.

Скалните яребици са уседнали птици и ако преди няколко дни са били там, значи, пак на същото място трябва да ги търсят. Така поне мислеше Ашот.

А Гагик вървеше неохотно. „Загубена работа, но как да се върнеш? Неудобно е“ — мислеше си той.

В това време над главите на децата прелетяха ято врабци, преследвани от ястреб. Подплашените птички се изпокриха в храстите.

Ашот се учуди. Какво търсят врабци тук, в Барсовата клисура?

Младият ловец знаеше, че в планините и горите врабци почти не се срещат. Те живеят винаги в съседство с човека, под негова закрила — в плевни, в купи сено или кръстци снопи. Човекът ги пази от ястребите, лисиците и те използват наготово хиляди блага, създадени от него.

Как са попаднали врабци тук, в това пустинно място?

— Момчета, тук, изглежда, са живели хора! — развълнувано изказа предположението си Ашот.

Но това съвсем не интересуваше сега момчетата. Те захвърлиха чуковете си, измъкнаха прашките и град от камъни се изсипа върху врабците.

— Улучих един, честна дума! Видях как падна! възбудено завика Гагик и понечи да се спусне да търси плячката си.

Но Ашот го спря:

— Недей, Гагик! Това не беше врабец, а моят камък.

— Сторило ти се е. То е от вълнение. Да тръгваме.

Момчетата вървяха след Ашот натам, където според него трябваше да има яребици.

С голяма мъка преодоляха онези двеста-триста крачки, които отделяха жилището им от Яребишкия хълм, както нарекоха скалата на запад от тяхната пещера. Скалата беше полегата и затова по склоновете ѝ имаше много сняг. По бялата му повърхност тук-там се чернееха само пукнатини, от които стърчаха, снопчета жълта трева, сухи стебла на някакви растения и редки, хилави храсти.

Именно тук, в корените на тези растения, се крият яребиците в дните, когато пада дълбок сняг. Тук намират и каква да е храна — семена от тревите, плодове от храстите.

Момчетата не бяха дошли още до тези пукнатини, когато Ашот заповяда:

— Хвърляйте камъни, вдигайте шум!

Като намираха пипнешком камъните в снега, децата започнаха да ги хвърлят в храстите и започнаха да викат.

Бойнах се раздираше да лае.

И предположенията на Ашот се оправдаха. Няколко яребици, подплашени, напуснаха убежищата си и побягнаха нагоре по скалата. Движенията им бяха несигурни.

Птиците хлътваха в мекия пресен сняг, затъваха в него, а някои дори се спираха и само криеха глава в снега. Вероятно мислеха, че така не ще ги виждат. Това е характерно за яребиците. Когато няма къде да се скрият, а не могат да излетят, понеже нямат опора в мекия сняг, за да се подемат, в ужаса си те заравят главички в снега.

Ашот умираше от мъка, че е невъзможно да се качат на скалата! А колко лесно биха изловили тези заврени в снега птици.

— С прашките, с прашките! — викна той на другарите си. — Хасо, имаш ли камъни?

Туп, туп, туп! — хвърляха камъни момчетата. Но кое живо същество ще се съгласи да стане храна на друго!... Яребиците, като червенушките и врабците, също намират начин за спасение. Заровени в снега, те неволно го събарят от острите камъни и по този начин получават опора, трамплин, който им е необходим за полета.

Трр... трр... трр...

Смитайки снега от скалата, яребиците се изправиха една след друга, излетяха и кацнаха малко по-горе от пещерата, където се бяха подслонили децата.

## ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

КАКВО МОЖЕ ДА СЕ ПОЛУЧИ, КОГАТО СЛУЧАЙНИ ХОРА ТРЪГНАТ НА ЛОВ

И така, жертвата се изплъзна от ръцете им. От мъка Хасо и Гагик се омърлушиха. А Ашот, напротив, още повече се оживи.

— Видяхте ли? — попита той. — Сега вече всичко ще се нареди! Да вървим!

Гагик обаче не се помръдна.

— Докато не разбере защо мислиш така, няма да тръгна — заяви решително той.

— Намерил време за обяснения! — възмути се Ашот, възбуден от близостта на дивеча, по все пак поясни: — Нима не виждаш, че са кацнали на плоския връх на скалата?

— Тъй... Че какво от това? Ти така ми го кажи, че да ми стане ясно! — почука с пръст по челото си Гагик.

Хасо също не разбираше Ашот. Той никога не беше ходил на лов за яребици и не знаеше как се ловят. Но смяташе, че сега не е време да се спори и да се задават въпроси. Щом Ашот заповядва, трябва да се подчиняват... Така поне беше свикнал Хасо във фермата. Заповяда ли ти нещо по-възрастен овчар — слагаш ръка до дясното си ухо и казваш: „Слушам! Ще го свърша!“

— Глупак! — рече Ашот на Гагик. — Не ви ли казах, че когато има много сняг, яребиците или се крият в пукнатините, или се заравят в снега? А там горе няма никакви пукнатини, плоско е. Не виждаш ли? Щом кацнаха и веднага всички се изгубиха — потънаха в снега. Значи, трябва да отидем и да ги изловим... По-бързо!

— Разбрано — съгласи се Гагик.

Сега пътят не беше вече толкова труден. За да стигнат до върха на скалата, момчетата трябваше да се върнат по утъпканата пътека до своята пещера, да завият наляво и оттам вече да се изкачват нагоре. Но тук точно започваше истинското изпитание. Снегът стигаше до кръста на децата. Да слизаш оттам надолу, няма да е трудно, но да се качваш... Затова би трябвало поне да си сит.

— Хасо, заведи Бойнах при Шушик и по-скоро се връщай — запъхтян, даде нареждане Ашот.

— Добре. Дайте поне и чуковете да отнеса, за какво ни са?

— Да, отнеси ги, и без това е тежко...

Долу зад храстите се показва главата на Саркис. Той тръскаше снега от клоните и внимателно ги разглеждаше — търсеше плодове. Кой знае дали намираше, но щом не се отказваше от това занимание, значи, все нещо имаше...

Хасо се върна с овчарския си кривак в ръце и бързо тръгна напред. Такъв сняг за него не беше нещо ново. Много често той и баща му правеха път на овцете от фермата до пасбището, а там ринеха снега с лопати, за да могат животните по-лесно да намират тревата.

Ето и сега. Подпирайки се на здравия дрянов кривак, момчето правеше скокове — като че ли щеше да прескача някакво препятствие. То стигна първо до горния край на скалата и пусна кривака на Ашот.

\* \* \*

Като се мъчеше да подражава на овчарчето, макар и не съвсем умело, Ашот също се качи, а след него по утъпканата вече пътечка — и Гагик.

Щом стигнаха до „покрива“ на скалата, момчетата спряха да си починат, но след малко Ашот тръгна предпазливо напред. Децата видяха, че е много развълнуван. Сложил пръст на устните си, той даваше знак за мълчание и сочеше нещо с глава.

Гагик се загледа и в средата на „покрива“ забеляза няколко малки дупки — сякаш някой беше хвърлил камъни в снега, които бяха потънали и оставили криви, нееднакви вдлъбнатини. Сега за всички вече беше ясно, че в дъното на всяка от тях се намира яребица...

Ашот направи още няколко крачки напред. Той се движеше толкова леко и безшумно, че яребиците не подозираха дори застрашаващата ги опасност.

Когато дойде до първата вдлъбнатинка, Ашот, припомняйки си напрегнато всички хватки на баща си, пъкна предпазливо ръка в нея и след една-две секунди между дланите му пърхаше яребица.

Ах, това пърхане! То така вълнува ловеца, а-ха, сърцето му сякаш ще се пръсне... От радост му се иска да вика.

Гагик се спусна стремглаво към друга дупка, падна по гърди върху нея и като усети в ръката си перата на птицата, завика:

— Улових, улових, по-бързо!

Но яребицата се измъкна, като посипа със сняг цялото лице на Гагик.

— Ссст! — изсъска сърдито Ашот.

Обаче Гагик, изглежда, съвсем се беше зашеметил. Тичаше от дупка на дупка, хвърляше се върху тях с цяло тяло, щурасе се насам-натам. Но яребиците не му се оставяха — излитаха ту изпод мишницата му, ту изпод дланите — току под носа на ловеца.

Хасо също се втурваше ту на една страна, ту на друга, но също напразно: със същия шум и крясък яребиците му се изплъзваха.

Ашот стоеше разтреперан от гняв.

Ръцете му бяха заети от уловената птица — той не успя нито да я скрие някъде, нито да я даде на другарите си, за да продължи лова.

— Глупак! Какво правиш? — викна той на Гагик. Но беше вече късно: Гагик и Хасо бяха разгонили всички птици.

— Защо не можахме да ги хванем? учудено понита Гагик.

До него стоеше Хасо и се усмихваше виновно.

— Глупак! — повтори сърдито Ашот. — Не видя ли как лових аз? Как може да се хвърляш върху дупките? Трябва само тихо да си пъхнеш ръката и... Ама на кого ли говоря!... Ти само знаеш да се присмиваш на този и на онзи... Ах, как се измъкнаха!...

Съжаление и яд обхванаха с такава сила Ашот, че му идваше да седне в снега и да заплаче. Кой знае дали ще им се удаде пак възможност за такъв хубав лов! Само малко да се позаледи повърхността на снега и яребиците са спасени... Така леко и бързо ще избягат, че „и с кон не ще ги стигнеш“, както обичаше да се шегува бащата на Ашот.

Мълчаливи, с наведени глави, момчетата се върнаха в пещерата.

— Ай, яребица ли хванахте? — радостно скочи Шушик. — Но какво сте се омърлушили?

Ашот нищо не отвърна.

Оскубаха яребицата мълчаливо, главата и вътрешностите дадоха на Бойнах. Като претегли птицата на ръка, Гагик все пак не се стърпя:

— Колко ли тежи?

Ашот не отговори. Той беше мрачен и мълчалив. Пред погледа му една след друга — фрр... фрр... фрр... — излитаха и изчезваха яребиците.

— Половин кило трябва да е — сам си отговори Гагик. — Да, по нашите места скалните яребици не са по-малки от кокошка. Десет-дванадесет яребици, по половин кило всяка... Значи, Хасо, поради нашата неопитност с тебе от ръцете ни изхвъркнаха пет-шест кила месо. Жалко, ах, колко жалко! — натъжено клатеше глава той и само в ъгълчетата на малката му уста се притаи едва забележима усмивка.

А яребицата всъщност беше голяма и тлъста. Опекоха я бързо, разделиха я на пет равни части и започнаха лакомо да ядат. Бойнах подхващаше ловко кокалчетата и жадният му поглед ясно говореше: „Това ли е всичко?... Няма ли там още нещо?“

Как можеше овчарчето да устои на този поглед? То се знае, то не само кокалчетата подели с Бойнах.

А Саркис и кокалите дори не даде на кучето — огриза ги и ги осмука отвътре и отвън.

След „обяда“ децата полегнаха да си починат. Ашот, Хасо и Гагик все още живееха със спомена за първия си лов; Шушик си мислеше за майка си а Саркис... Той пък си припомняше как днес сутринта се отдели от другарите си, как си набра шипки и зърнастец и ги изяде сам, без да ги раздели с другите. „А те защо ми дадоха от яребицата?“ — искрено се учудваше той.

## ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПОНЯКОГА ЩАСТИЕТО СЕ УСМИХВА НА НЕДОСТОЙНИ ХОРА

Това се случи на шестия ден.

Този ден природата като че ли започна да дава известни надежди на децата. Небето беше безоблачно, на южните склонове на Барсовата клисура снегът се топеше, и то така бързо, че тежки снежни маси се свличаха шумно от склоновете, от скалите и дърветата... Нищо. че снегът беше дълбок: той беше паднал много рано тази година и можеше бързо да се стопи. По южните склонове на Кавказ ноемврийското слънце понякога е така силно, както, да речем, августовското на някои места в Урал.

Саркис излезе пръв от пещерата и се спря до входа и с каменен чук в ръце, сякаш чакаше нещо. Може би случаят с яребицата му повлиява и той реши да отиде на работа с другарите си...

Слънцето се беше вече издигнало високо и снегът така силно блестеше под лъчите му, че на входа на пещерата децата зажумяха.

Преди да тръгнат, Ашот произнесе цяла реч.

— Не мислете — рече той, — че Барсовата клисура е пуста. Ние чисто и просто не познаваме добре природата или, както казва баща ми, не умеем да четем книгата на природата. Трябва да се обръща внимание на всичко, на всяка дреболия, да се проучва всяка следа! Тогава може би ще намерим нещо...

— Какъв доклад? — обиди се Ашот.

— Моля за извинение — не доклад, а встъпително слово. А сега изслушайте мене. Аз мисли, че трябва да потърсим друг път за излизане от тази клисура. А ти за ядене говориш.

— Не се мъчи напразно. Баща ми е казвал, че единственият път за клисурата и обратно е Дяволската пътека, по която дойдохме. Погледнете: отдясно, отляво и отзад — отвсякъде скалисти стени. Остава само отпред.

Те слязоха чак долу в клисурата и дойдоха до най-ниския ѝ край. Отпред тя свършваше с каменен корниз, нещо като плосък покрив.

Децата надникнаха и се отдръпнаха ужасени — надолу зееше дълбока пропаст. На дъното ѝ като тесен клин се врязваше част от Араратската долина. Ясно беше, че всички дъждовни и придошли води, които се събираха в Барсовата клисура, се стичаха по тази скала и хилядолетия наред бяха оглаждали ръба и гръдта ѝ.

— Как ти се струва, ще можеш ли да слезеш оттук? — попита Ашот. — Я ела по-близо и погледни... Е? Ти май... — Ашот не се доизказа, макар че много му се искаше да изпита Гагик.

— Аз ли? Голяма работа! Какво толкова? Намерил страхлив човек! Дай въже, веднага ще слеза — каза Гагик и дори направи крачка напред.

Но тутакси се отдръпна, като прикри умело уплахата си и си даде вид, че уж търси камък, за да го хвърли в пропастта.

Камъкът загърмя, като се удряше по отвесните издатини на скалите, изтрополя долу и пак настана тишина.

Децата мълчаливо разглеждаха скалите. Да, единственият излаз от клисурата беше Дяволската пътека. Тя се виеше по планинския склон над пропастта. Покрита с дълбок сняг, сега беше съвсем непроходима.

— А тя няма ли никога да се покаже? — попита Шушик.

— До пролетта едва ли. Погледни, сега е единадесет часът, а слънцето още не е дошло до нея — склонът е изложен на запад!

Децата разглеждаха мълчаливо рида по който бяха дошли в клисурата. Да, там снегът нямаше и намерение да се топи. Всичко беше скрито под бялата му покривка, не се виждаха ни издатини, ни процеци, ни вдлъбнатини.

Вдясно и вляво възправяха стан скалисти ридове. Те толкова бяха приближени един до друг, че почти закриваха клисурата отпред, сякаш беше дръпната някаква огромна завеса. Между тези високи стени оставаше само тесен проход и ако се случеше чудо и двете стени се съединяха, Барсовата клисура би се откъснала напълно от света. Ето в какво недостъпно място попаднаха децата.

... Думите на Гагик за въжето заинтересуваха въображението на Ашот. „От какво ли можем да го усучем?“ — помисли си той.

Но гласно каза:

— За въжето — после. А сега да решим как най-после да си намерим нещо за ядене.



Децата тръгнаха към подножието на хълмовете, разположени отдясно. Там растяха дървета — големи, малки, криви, чепати, и само една-единствена офика беше разперила високо в небето клони, отрупани с плодове.

Хасо с мъка се покачи на дървото — той също беше много отслабнал тези дни — и започна да хвърля долу увехналите вече и отчасти изсъхнали плодове. Момчето не сложи нито един в устата си...

Плодовете бяха блудкави, безвкусни, изсъхнали почти само семки, — но децата бяха толкова гладни, че не го забелязаха.

— Какво решаваме? Всеки ще яде, каквото си откъсне, или ще оберем всичко, а после ще делим? — попита Гагик, но ясно беше, че той самият поддържа първото решение.

— Според мене трябва да вземем пример от Хасо — обади се Шушик. — Той не яде!

Но имаха ли всички търпението на Хасо? Докато събираше плодовете, Гагик все забравяше и вместо в шапката слагаше ги в устата...

— А какво прави тук тази гъба? — изведнъж учудено извика Хасо, забелязал на дървото стара, съвсем суха гъба, забодена на шипа на един гол клон.

Ала увлечени в работата, децата не му обърнаха внимание.

Бойнах изтича при Хасо, подуши плодовете, подуши и гъбата, но не одобри нито едното, нито другото. Приклекло под дървото, кучето вдигна глава, изплезе език и започна нетърпеливо да скимти. По всяка вероятност това означаваше, „Ще намерите ли най-после и за мене нещичко за ядене, или не?...“

Какво можеше да направи Хасо! Сърцето го болеше за кучето, но къде да му намери храна?... Момчето слезе от дървото и започна заедно с другарите си да събира плодовете.

Малко по-настрана Саркис едва превиваше високата си снага. Той вдигаше — плодовете и с такава ловкост ги хвърляше в устата си, каквато трудно можеше да се очаква от този ленивец.

Като събраха всичко, децата се наредиха в кръг. Ашот постла палтото си, изсипа върху него плодовете и ги раздели на пет равни купчинки. Тогава Хасо му подаде и старата гъба.

— А как ще я разделим? — попита овчарчето и като се изчерви, предложи: — Да дадем ли гъбата на нашата Шушик?

— Нямаше ли повече? — заинтересува се Ашот.

— Мисля, че не... Я чакай, ще видя.

Като разгледа внимателно дървото, той забеляза още две беззвучни петна и смутено се почеса по тила:

— Има... Но са на тънки клончета... Трудно ще се стигнат.

Деца започнаха да хвърлят по дървото камъни, клончета и едната гъба падна. Ашот се въодушеви.

— Ще ги накиснем, а после ще ги опечем — каза той и веднага сложи гъбите в снежната вода, насъбрана в една вдлъбната скала.

— Вярно! Трябва да се натопят, пека набъбнат ще станат големи — съгласи се Гагик. — Но и очите ти нещо стават големи, светят. Какво има, Ашот?

— Нещо много важно! многозначително съобщи Ашот. — Помните ли, аз казвах, че не познаваме добре природата. Ето на... А сега ще ядем орехи!...

— Орехи ли?

Изгладнелите деца дъвчеха лакомо плодовете на офиката и гледаха въпросително Ашот никой не го разбра.

Той се усмихна:

— Ех, че трудно разбирате! Ами че тези гъби ги е заболала на дървото катеричка! Изсушила ги е, запасила се е за зимата. Значи, тя живее тук някъде наблизо, това е то.

— Осигурихме яхния от катеричка — оживи се Гагик.

Върху слабото личице на Шушик се появи усмивка.

— Не е там работата — каза Ашот. — Колко месо има катеричката? Една мръвка! Но тя е предвидлива стопанка, сигурно има цял склад продукти! Така ли е? Значи, трябва да го намерим.

— О, сега вече е ясно! Но как да стане това по-скоро?

— Трябва умно да се търси. Виждате ли ореховото дърво? То е само на двадесет крачки оттук! Под него обаче няма орехи. Значи, катеричката ги е събрала и скрила. Ще попитате — къде? Ясно: или в хралупа на самото дърво, или някъде наблизо. Хайде, ставайте, ще претърсим всичко наоколо, всички цепнатини и дупки.

Деца разгледаха внимателно дървото, но не намериха никаква хралупа. Разбутаха съчките, разровиха шумата, претършуваха всичко наоколо — „склад“ нямаше.

На този топъл склон, където не проникваха ветрове, скалите отразяваха слънчевите лъчи. Затова снегът на места се беше поразтопил, а отдолу се виждаше не съвсем изсъхналата още трева и жълти листа. Земята тук беше пъстра. Още два такива дни и от снега нямаше да остане и следа.

Уморените деца седнаха върху затоплените съчки.

— Докъде стигнахме, щом се гласим да живеем от труда на тази нещастна катеричка! — пошегува се тъжно Гагик. — Мъничка, не по-голяма от юмрука ми! Колко са силиците й та да изхрани пет души! Само като си помислиш, ти става неудобно... Да не беше катеричка, а коза — как да е!... Я по-добре да отидем да си вземем сечивата — те скучайт от безделие — и да тръгнем да разглеждаме пещерите. Може наистина да намерим кози.

— Напразно — безнадеждно махна ръка Ашот. Не виждаш ли? Толкова ходим, а поне веднаж срещнахме ли следи от кози? Щом падна снегът и те избягаха. Може би се изплашиха, че ще останат затворени в клисурата...

\* \* \*

Докато Ашот и Гагик разговаряха, Хасо забеляза в храстите червенушка и се опита да я хване. Птичката подскачаше от храст на храст и тревожно писукаше, но камъкът от прашката пресече гласа и.

— В храстите има много червенушки, не се отчайвайте! радостно заяви Хасо, като идваше при другарите с плячката си в ръка.

— Ама че плячка! Май и от пъдпъдък е по-малка тази птичка — пренебрежително махна с ръка Ашот.

Хасо изведнъж наведе глава, а Шушик погледна с укор Ашот. „Ако я беше убил той, който знае колко щеше да се хвали с отличния си лов“ — помисли си тя.

— Снегът, се топи. Нашият начин за лов на яребици вече не е удобен. Дали да направим примки от конски косъм?... Но откъде да вземем такъв косъм? Нямаме и зърна да сложим в примките... — унило и тихо говореше Ашот, сякаш размишляваше на глас.

Децата седяха и търсеха изход от създаденото тежко положение. А Саркис, облегат на скалата, се грееше на слънчице настрана от

всички. Той дремеше и сънуваше онези щастливи времена, когато баща му устройваше богати угощения на пристигнали от района хора (ревизори например). Какво ли нямаше тогава на тяхната трапеза! И как важничеше той, когато го канеха да похапне! Как мъчеше майка си — не искаше вкусните парчета, които тя отделяше за него! Сега момчето искрено се учудваше, като си спомняше как „капризничеше“ (така наричаха в къщи поведението му). Нима е бил толкова сит? В момента му се струваше, че колкото и да яде човек, никога не ще се нахрани до насита... „А и изобщо бил ли е някога през живота си сит?“... „Ех, да имаше парченце чер хляб — от онзи, който хвърляха на кучето или на кокошките...“

Отпаднал, отчаян, той хленчеше досадно. Инстинктът за самосъхранение обаче му подсказваше, че трябва да се движи, да върши нещо...

Пъхнал ръка под камъка, Саркис почна да рови в сухата сплъстена шума и неочаквано пръстите му напипаха някаква вдлъбнатина. Оттам се изтърколи орех Саркис в миг го стисна в ръката си и се огледа крадешком — дали не вижда някой. Не, другарите говорят нещо разпалено.

\* \* \*

Саркис разшири отвора под камъка, порови и очите му заблестяха като на котка, съгледала сланина. Там, под камъка, беше точно онзи склад с орехи, който търсеха.

Момчето видимо се оживи. Забравил другарите си, забравил всичко на света, той започна да тъпче джобовете си с орехи, а като ги натъпка, отново запуши грижливо входа с камък. Катеричката може да забележи кражбата и да премести орехите на друго място!

Като се озърташе настрани, Саркис тръгна към храстите, израсли между скалите.

— Саркис, къде? — извика подире му някой от другарите.

— Искам да погледна дали там няма шипки — с необичайна за него любезност отвърна Саркис.

— Ашот, може ли и аз да отида да потърся шипки? — стана от мястото си Хасо.

— Иди.

Хасо тръгна след Саркис, но после се качи малко по-нагоре — при други храсти.

Пръснаха се и останалите деца. На някои се усмихна щастието — набраха няколко шепи трънки и диво унаби<sup>[1]</sup>. Прибраха всичко по джобовете си, за да го разделят после.

А Саркис, скрит между храстите зад една скала, лапаше бързо вкусните, тлъсти орехи. И колкото повече ядеше, толкова повече се настървяваше. Пречеше му само Хасо, който беше наблизо, и затова трябваше тихо да чупи, тихо да дъвче...

— Саркис — извика отгоре Хасо, — намерих шипки! Ела да ми помогнеш!.

Саркис не се обади.

Дотича Бойнах. Застана пред Саркис и го загледа право в устата, като поскимтяваше и въртеше опашка.

„Няма ли да ме издаде тоя негодник?“ — мина през ума на момчето.

И дали защото се засрами от гладното куче, или се уплаши, че Хасо ще ги забележи, Саркис легна под скалата и като продължаваше да чупи крехката черупка на орехите, гълташе бързо вкусната, нежна ядка

---

[1] Унаби — растение от семейство зърнастецови. ↑

## ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

КОЛКО Е ВАЖНО НАВРЕМЕ ДА СЕ ПОСТАВИ ОГЛЕДАЛО ПРЕД ЧОВЕКА, ЗА ДА ВИДИ ОБРАЗА СИ.

Минаха още два дни, толкова тежки, че децата стигнаха до върха на отчаянието. По цели дни обикаляха с тежките тояги на първобитни хора по ниските склонове на Барсовата клисура, надничаха във всички пукнатини, но не можаха да намерят нищо друго освен няколко изсъхнали гъби и спаружени плодове.

— Деца, яжте всичко, каквото ви падне, всичко, което е по-меко от камък ободряваше другарите Гагик.

Но какво „по-меко от камък“ можеше да се намери в Барсовата клисура? Тръстика ли, която растеше до върбите? И тръстиката използваша — изядоха сладникавите и корени. И в земята ровиха и ядоха коренчета от разни растения. Но много скоро съжалиха за това Шушик почувствува виене на свят, зрението ѝ се замъгли. Тя се клатушкаше като пияна, не знаеше какво върши и говори.

— Какво си яла? Или си се побъркала от страх? — разпитваше момичето Ашот и го разтърсваше за раменете, дано го накара да дойде в нормално състояние.

Децата се върнаха мълчаливо в пещерата.

— Ето резултатите от твоята безразсъдна постъпка! — отново се заяде Саркис с Ашот.

Саркис не ходеше с другарите си да търси корени и не ги ядеше, но — чудно нещо! — оживи се и гласът му сега звучеше много потвърдо.

— Не грачи! — раздразнено го прекъсна Ашот. Вечерта Гагик пак слезе в дола и бързо се върна.

— Не се бойте, Шушик е яла банги<sup>[1]</sup> — рече той и показва някакви корени.

— Банги ли?...

Момчетата въздъхнаха с облекчение. В Айкецор и възрастните, и децата знаеха, че корените и семената на растението банги упойват и

могат дори да доведат до състояние на леко бълнуване и унесеност. Но всички тези явления бързо минават.

„Наял се с банги“ — казват в селото за човек, който е извършил някаква глупост, някаква необмислена постъпка.

— Ти ни докара бедата! — каза Ашот, — Даваше съвети да ядем всичко, което е по-меко от камък, а сега — на ти тебе!

— Да. този лозунг не се оправда отговори шеговито Гагик. — Ще го поправим: „Яжте всичко полезно, което е по-меко от камък.“ Нали?

Но никой не отговори. А Шушик, легнала близо до огъня, кротко спеше. Тя скоро се събуди, разтърка очи. седна на леглото и попита със сънен глас:

— Къде сме?

— Във вашия двор — бързо се обади Гагик. — Запалили сме огън и се гласим да печем домати. Изтичай до градината да донесеш. Ама не забравяй чушки и патладжани.

И наистина Шушик без малко щеше да стане, но скоро дойде на себе си.

— Все още ли сме затворени в клисурата? — тъжно попита тя. — Свършено е с нас, така ли?... — И за пръв път през тези дни момичето зариде с глас.

Настроението на децата се понижи — неочакваният плач на Шушик разстрои всички. И наистина: смъртта ги дебнеше от прага на пещерата! Всички бяха толкова отслабнали и изтощени, че им беше трудно дори съчки за огъня да съберат. А няма ли огън, студената пещера ще стане свидетел на тяхната смърт. Всички съзнаваха това.

Овчарчето искрено желаше да ободри другарите си. да поддържа силите им, но какво можеше да направи?... Като се стесняваше и изчервяваше, то разказа къса кюрдска приказка, после свири със свирката си, пя и пренесе за известно време обитателите на пещерата сред изумрудените възвишения на Малък Кавказ. А когато и това беше изчерпано, постла както обикновено абата си, изтърси върху нея съдържанието на джобовите си и каза:

— Този път трябва да се дели на шест части... Ще дадем и на Бойнах.

— Ще яде ли? — попита Ашот и погледна повехналите плодове на дивата трънка.

— А какво ще прави? Ще трябва да яде. Вече му дадох няколко за опит.

Бойнах получи своя дял. Той действително започна да яде плодовете, чийто вкус му беше непознат. като трошеше шумно и костилките.

— Видяхте ли? Кучето знае по-добре от нас Костилките трябва да се чупят. Действайте на моя отговорност — все още се опитваше да се шегува Гагик.

Децата последваха съвета му. Само Саркис нямаше нужда да бъде подсецан — той винаги ядеше зърнастеца „по начина на Бойнах“.

Но ето че и трънките свършиха. Изяде порцията си и Бойнах, но остана недоволен — малко му бяха дали. Той скимтеше и въртеше усилено опашка, дано измоли още плодове от господаря си.

— Няма, мило, няма — говореше овчарчето на кучето и обгърнало косматата му шия, без никой да го забележи, тихичко плачеше.

Впрочем децата разбираха чувствата на Хасо. Те знаеха, че за овчаря кучето е много близки същество, брат.

И Бойнах сякаш разбра. Притисна се до краката на Хасо и почна нежно да ближе ръката му, като че ли молеше за прошка, задето го бе огорчил... Но не лежа дълго така. Чуло някакъв лек пукот, кучето наостри уши, скочи, изтича до Саркис и като подуши джобовите му, залая сърдито. Същевременно то гледаше момчето с такъв изразителен поглед, като че ли му казваше: „Хайде извади храната, която криеш, или ще те разкъсам.“

— Какво иска? — обърна се Ашот към Хасо.

Хасо мълчеше смутен. Явно, че разбираше езика на кучето си, но не смееше да преведе.

Саркис, синкавобял, енергично се бранеше от Бойнах.

— Марш, марш вън! — крещеше му той.

Но кучето не мириясваше и едва не захапваше момчето за панталоните.

— Какво иска? — повтори въпроса си Ашот.

— Какво ли? Нима не е ясно? — измърмори тихо Хасо.

Ашот разбра. Скочи от мястото си и се приближи до Саркис.

— Хайде, обръщай джобовите! прогърмя той, вперил гневен поглед в изкривеното лице на момчето Но в това време дойде Гагик и



безцеремонно бръкна сам в джобовете на Саркис. Там имаше още много орехи.

— Какво право имате? Аз ги намерих... Нека всеки сам се грижи за себе си!

— Така ли? — направо изрева Ашот. — А с какво право и с каква съвест ти ядеш това, което носят Хасо или Шушик, което носим ние с Гагик?... — И като за махна, той удари силно Саркис по бузата.

Шушик извика и плесна с ръце. Хасо обърна глава — сцената го порази. Дори Гагик не знаеше как да се държи, как да реагира на постъпката — шегата тук не вървеше.

На лицето на Саркис замръзна някаква странна, крива усмивчица и от това момчето изглеждаше още по-жалко.

А Ашот сякаш отмаля. Побледнял от гняв, той трепереше с цялото си тяло. А и как да не трепери? Син на честен ловец, през целия си кратък живот Ашот се беше подчинявал на правилото: дели с другаря си онова, което намериш в полето. Колко, колко пъти пред неговите очи баща му без никакво съжаление, дори с радост делеше с другите ловци месото на убито от него животно! Винаги поравно, винаги справедливо. Той се отказваше дори от кожата и бутите на животното, които по стар обичай се полагаха на ловеца. А Ашот знаеше колко мъка струваше понякога дивечът на баща му! Колко дълго трябваше да го проследява, колко трудно беше да го влачи на раменете си по стръмнините... И все пак делиа поравно. Такъв беше установеният открай време обичай, така го изискваха другарството, човечността. А този тук... На никого не казал, с никого не споделил и дори тогава, когато джобовете му бяха пълни, протягаше ръка за жалката шепичка плодове, които можеха да изядат другите...

— Е?... Какво да те правим сега? — глухо попита Ашот, все още прав срещу Саркис.

Саркис се усмихна предизвикателно:

— Да не съм ги откраднал нещо, а?... Почакай, Ашот, ще излезем оттук, тогава... Ти ще си получиш за тази плесница...

— И на това отгоре заплашва! Каква подлост! — Може би аз не бива да говоря, но ще кажа плахо се намеси Хасо и се обърна към Саркис: Ти не се отделяй от нас... Нашите кюрди казват: овца, която се е отделила от стадото, става плячка на вълка...

Саркис отговори на Хасо с презрителен поглед, а на другите подметна:

— На моя труд сте хвърлили око, а? Тежичко ли ви стана? Няма да го бъде, нека всеки се грижи за себе си!

— Ах, значи, така?... Добре!

Ашот помисли около минута и решил нещо, каза на Саркис:

— Там, под ореха, съм приготвил дърва за огъня Донеси ги, ще ги горим през нощта.

— Защо пък аз точно трябва да отида?

— Първо, ти си се наплюскал, и, второ, твой ред е. Върви или ще те изхвърлим. Ще останеш навън и ще замръзнеш.

Заплахата действа. Саркис имаше характера на баща си: юнак сред овцете, а сред юнаците овца.

— А сам ли ще отида? — вече почти смирено, с наведена глава, попита той.

— Хасо, излез с Бойнах навън. Стойте до входа, за да не се страхува.

Когато Саркис, затаил злобата в сърцето си, излезе от пещерата, Ашот каза:

— Дървата бяха само повод. Ние трябва да решим как да се държим с него.

— Ти си много суров и груб, Ашот — кротко забеляза Шушик.  
— Така не се оправя човек. Обидите ще го накарат само да се инати и той ще стане още по-лош.

— А ти, Гагик, какво ще кажеш?

— Аз ли? Ще кажа така: гърбавия само гробът може да изправи. Ясно ли е?

— Та така ли ще го оставим? Няма ли да се помъчим да му повлияем? — обидено попита Ашот.

— Да му повлияем ли? Но как? — попита Гагик. — Дядо ми, ти го знаеш, много обича остроумните поговорки. Та той често казва: „Накарали вълчето да учи четмо. Кажи «к», а то — «коза». Кажи «а», а то — «агне»...“ Няма смисъл да се занимаваме с него, това ще ви река.

— Не, има смисъл? — възрази Ашот. — Той или ще остане тук, или ще излезе човек оттук. Казваш вълче ли? Значи, ще трябва да му строшим кучешките зъби.

Саркис все още не се връщаше и Ашот се увлече, та както винаги изнесе цяла лекция.

— Такива хора — казваше той — не забелязват своите недостатъци. Мнозина на село угодничат пред баща му и гледят него — сина на Баруйр! Затова е станал егоист, себелюбец. Трябва всичко това да му се обясни, да му дадем да разбере кой е той и кой е баща му. Налага се дори да го унижим. Само когато разбере, че не е по-добър, а в много отношения по-лош от другите, тогава ще можем да му помогнем да се оправи, да стане друг. Това е моето предложение. Може педагозите да не одобряват такъв метод на възпитание, но аз съм убеден, че мекото отношение не ще помогне. Ако с такъв човек се отнасяш меко, той ще се качи на главата ти.

— Речта ти е хубава, но жалко — малко дължка — взе го на подбив Гагик.

— Ти всяка моя дума ли ще претегляш и критикуваш?

— Да, точно така. Ашот, я нека си поговорим простичко. Защо вечно четеш лекции?... Жал ми е за тебе...

Ашот за миг се стъписа. Неочакваното изказване на Гагик много го смути. Та сега ставаше дума за Саркис! Той пламна и погледна изпод вежди Шушик.

— А нима ръководителят няма право да изказва мислите си? попита най-после той. — Нима...

Гагик го гледаше спокойно. По устните му играеше лека усмивка. Приятно му беше, когато под действието на хапливите му думи Ашот губеше равновесие.

— За какво съм аз тук? — след кратка пауза подхвана пак Ашот. — Отговори, каквото те питат. Е? Какво да правим с този... с този...

Но Гагик не успя нищо да каже. Неговата забележка, която всъщност нямаше непосредствено отношение към повдигнатия от Ашот въпрос, ги отклони и до връщането на Саркис не можаха да се разберат.

В пещерата влезе Хасо, след него — Саркис с наръч съчки. Той ги носеше леко. Тлъстите орехи от запасите на бедната катеричка, изглежда, бяха подкрепили силите му.

— Ха така. Сега ще работиш наравно с нас. А то на какво прилича? „На хляба ортак, на работата враг“, както ще каже дядо ми.

— Този път Гагик говореше необикновено сериозно. А сега сядай и слушай нашите сладки приказки.

— За какво? — попита Саркис, като местеше с недоверие поглед от Гагик към Ашот.

Той, види се, не на шега се беше изплашил от заканата да бъде изхвърлен от пещерата.

— За какво? За тебе, за баща ти... Нали така? обърна се Гагик към Ашот.

Това е добре. Значи, и Гагик е привърженик на неговия „метод“. А Шушик? Ашот погледна въпросително момичето и като взе мълчанието му за съгласие, кимна доволен.

— Саркис — започна той, — ти се перчиш с баща си и се големееш. Но тук има едно недоразумение и ние искаме да го изясним, за да разбереш как стои работата в действителност. Искаме ти да се убедиш, че кюрдът Хасо например стои с няколко глави над тебе.

Тези думи вбесиха Саркис.

— Кюрдът Хасо? — повтори той с глух глас. — Ох, веднаж само да излезем оттук, от тази проклета клисура.

Той стисна здраво юмруци, но срещнал пламтящия поглед на Ашот, изведнъж помръкна и сведе очи.

— Да, да! Ето чуй и се увери. Хасо, разкажи, моля ти се, защо напоследък живеете толкова лошо? Нали майка ти е доячка във фермата, ти си овчар, а баща ти — знатен животновъд. Защо тогава сте толкова бедни, а?...

Въпросът беше зададен неочаквано. Хасо, смутен, гледаше ту Ашот, ту Гагик и в погледа му се четеше: „Не бива, да не говорим за тези хора...“

— Говори, говори! Няма от какво да се срамуваш! Видя ли как беше скрил орехите? Ти няма да направиш такова нещо, нали?

— Аз? — Хасо се усмихна, като показва белите си зъби. — По-добре да умра тоя ден, когато сторя това — каза с достойнство той.

— Разбра ли с какво той стои по-високо от тебе? — попита Ашот. — А ти смяташ обидно дори да го сравняваш със себе си! Сега слушай! Ще ти бъде полезно. Разказвай, Хасо.

Можеше ли Хасо да не се подчини на Ашот? И той започна разказа си. Говореше смутено, без да гледа Саркис.

— Какво да кажа? Цялото село го знае. Не много отдавна управителят на фермата повика баща ми и му нареди да откара овцете в село. „Авдал — рече, — откарай ги и ги предай на Баруйр, нека ги зачисли и предаде на приемателния пункт.“ Баща ми тръгна и аз с него. Откарахме ние овцете и — небето е свидетел — изцяло ги предадохме на Баруйр. Точно сто седемдесет и три глави. Получихме разписка и се върнахме във фермата. А на другия ден Баруйр изпрати бележка: „Защо не докарате останалите овце — петдесет и пет глави?“

Управителят на фермата прочете разписката, която му занесе баща ми. „Баруйр е прав. Къде са останалите? Нали ти поверих сто седемдесет и три глави?“ Баща ми занемя, разбра, че Баруйр го е излъгал и нарочно с думи, а не с цифри сложил в разписката неверен брой овце. Ние не бяхме прочели, нали не знаем да четем по арменски. Пък и как може да не вярваш на човека?... Е, отидохме ние — не ни съдържа — в село, при Баруйр. Мислехме, че като ни види, ще го досраме да ни излъже в лицето. А той ни погледна право в очите и рязко отказа: „На хартийката е написано, че съм приел сто и осемнадесет, значи — толкова.“ Баща ми се примоли, но нищо не излезе. С тази работа се зае съдът. Погуби ни тая разписка. Повярвах на хартийката, а не на нас...

Хасо млъкна. На очите му се появиха сълзи.

— Продължавай.

— Какво има да продължавам? Баруйр нагласи всичко, намери „свидетели“. Казаха, че по пътя от фермата баща ми продал част от овцете на чергари азърбайджанци. Без малко не пратиха баща ми в затвора. Добре, че се застъпи секретарят на партийната организация, а и вашите бащи помогнаха. Хасо погледна със сърдечна признателност Ашот и Гагик. — Решиха, че няма как, тази „липса“ от петдесет и пет овце трябва да се набави... И ето работим, работим, а все не смогваме да се отървем от този дълг. Къде е тук съвестта?... неочаквано повиши глас овчарчето. То цялото бе побледняло от възмущение, очите му искряха. — Но нищо каза то и в гласа му прозвуча заплахата, — умни хора ни научиха, помогнаха ни да напишем до някакъв си там пленум... Пленумът, казват, те ще защити овчаря.

— Е, Саркис, разбра ли сега какви пари ядете? А де ти е съвестта, щом живееш от труда на това момче? И в дъжд, и в град, и в снежна буря Хасо пази стадото си от вълците, а ти?... Знаеш ли, че той

живее във влажна къщурка? А с какви пари е построена вашата красива къща?

Така говореше Ашот. Големите му черни очи горяха от такова негодувание, от такъв гняв, че камък да беше на мястото на Саркис, и той би се разтопил.

А Гагик гледаше побледнялото от възбуда и възмущение лице на другаря си и си мислеше: „Виж, този път, Ашот джан, прави приказки говориш. Бий с тежки думи, бий от своята трибуна!“

Саркис се сви под този внезапен натиск и слушаше мълчаливо, с наведена глава. Лицето му оставаше в сянка и трудно можеше да се разбере какво впечатление му правят „тежките думи“ на Ашот.

Ашот млъкна, но устните му продължаваха да се мърдат, като че ли искаше да каже още нещо. Но момчето само махна с ръка и се обърна към Шушик:

— А сега ти кажи.

— Аз нищо не зная... аз... мене... — замънка нещо момичето.

— Какво не знаеш? Разкажи вместо кого отиде да се бие твоят баща.

Сякаш гръм порази момичето. То побледня, после изведнъж почервения и като се реши, каза рязко и направо:

— Вместо неговия баща... Майка ми и досега плаче, когато разказва за това. Моят баща сееше ориз за колхоза. Още от първите дни след сеитбата, та чак до жътвата той не излизаше от водата. Хвана го остър ревматизъм. През топлите дни можеше да работи, но щом започнеше зимата, лягаше на легло. Какъв войник можеше да бъде той? Освободиха го от военна служба. А след това изведнъж го викат в комисариата... Не зная подробности, нали бях съвсем малка, зная само, че председателят Харут и бащата на Саркис му скроиха номер. Освободиха Баруйр, а баща ми признаха за годеи, Отиде той на фронта и... вече не се върна...

Шушик не можа да продължи. Сълзи я задавиха. Оживя незабравената мъка.

— Разбрали кой си и чий си син?. — нанесе следващия удар Ашот. — Сега аз ще довърша вместо Шушик. През годините на войната, когато баща ѝ е бил на фронта, а майка ѝ тук се е съсипвала, за да изхрани трите си деца, твоят баща построил двуетажна къща от дялан бигор. С чий труд? Питал ли си го, пионери Саркис?

Главата на Саркис се свеждаше все по-ниско и по-ниско. Изглежда, че за първи път в живота му у него се пробуди нещо, подобно на срам — чувство, съвсем непознато за него преди това. Срамуваше се за нечестните дела на баща си, за това, че той, Саркис, пионерът, е затварял очи пред тях, гордеел се с положението на баща си и се е възползвал от него. „Но баща му наистина ли е живял с нечестни пари?...“ — този въпрос не даваше на Саркис цяла нощ да заспи. Докато размишляваше, Саркис се опитваше да се оправдае: зает с уроците и игрите, откъде да знае той какво върши баща му! Освен това всичко е ставало тихомълком!... И все пак е срамно. „Ах, колко е срамно!...“ — повтаряше си той. Но минутите на разкаяние се сменяха от упорит протест. „Как може кюрдът Авдал да стои по-високо от моя баща, а синът му, тоз прост, безпомощен овчар — по-високо от мене? Не, тук има нещо друго, нещо не е в ред...“

Така разсъждаваше Саркис, като ту се разкайваше, ту се оправдаваше. Но както и да беше, каквито и противоречиви мисли да се блъскаха в главата му, „непедагогичният“ метод на Ашот упражни върху него несъмнено въздействие. Другарите хвърлиха в лицето му горчивата истина и сякаш фалшивата гордост на това момче започна да се срива като къщурка, построена върху пясък. Сриваше се и високомерието му. Сега вече никого не ще може да гледа отвисоко.

---

[1] Банги — растение, сродно на бляна. ↑

## ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

КОЛКО Е НЕОСПОРИМА ИСТИНАТА, ЧЕ САМ НА БОЙНОТО ПОЛЕ ВОЙНЪТ НЕ Е ВОЙН.

Ако погледнеш зиме от върховете, заобикалящи Барсовата клисура, надолу към долината на Аракс, ще ти се стори, че тя е забулена от гъста мъгла. Но горе, там, където се намираха децата, въздухът беше чист и прозрачен, небето спокойно, а слънцето — ярко. И ако не беше страхът от гладната смърт, който гнетеше затворените в планинския пръстен пленници, те щяха да изпитат онова удоволствие, което изпитва всеки, който се изкачва от низините в планината.

Децата излязоха от пещерата и се отправиха към Масур<sup>[1]</sup> — така те нарекоха мястото в пукнатините на скалите, където предишната вечер Хасо беше намерил отрупаните с плодове шипкови храсти. Трудно беше да се стигне дотам, но гладът ги подтикваше.

Застанал на входа на пещерата, Саркис гледаше след другарите си. Никой не го повика, никой не се обърна дори. Впрочем не, Хасо се обърна и извика изостаналия назад Бойнах.

Повикаха кучето, а него...

Ето вече втори ден, откакто никой не разменяше с него нито дума. Сутрин всички отиваха да берат плодове, вечер се прибираха и той редовно получаваше своя дял. Всеки ден решаваше да не приема тази — както той смяташе — „милостиня“, но гладът го караше да забрави и самолюбието, и гордостта си. Саркис изяждаше всичко, което му даваха, но някакво ново, неосъзнато чувство не го напускаше. Може би беше все същото онова ново за него чувство на срам?

Другарите се връщаха от походите си капнали от умора, но цяла вечер прекарваха около огъня, разговаряха спокойно, учеха Хасо да пише на арменски, разказваха си един подир друг приказки или се смееха на шегите на Гагик, ту плоски, ту остроумни.

Все едно, че Саркис не беше там. Никой не го гледаше, никой не му задаваше въпроси, сякаш не беше човек, а просто една от съчките край огъня.



Саркис не бе от приказливите, дори в училището го наричаха „мълчаливко“. Но тук мълчанието беше непоносимо за него. Сега, когато никой не го забелязваше, той изпитваше органическа необходимост да общува с хора, да говори, да разказва, да слуша. Колко ужасно е това състояние — да бъдеш ням!

На няколко пъти Саркис се опита да се намеси в разговора, но никой не му отговори, никой не му обърна внимание. А когато отиде и донесе отнякъде трънки, не взеха от тях. Децата му обърнаха гръб и продължиха да бърят.

И без това още от първия ден на техния плен Саркис не беше весел, а сега, останал сам, съвсем се опечали — сам човек няма на какво да се радва. За пръв път през живота си момчето почувствува целия ужас на самотата.

... След като постоя и погледа подир децата, той все пак се реши и тръгна бавно подир тях към Масур. Не смееше да се приближи, особено след като предната вечер всички единодушно му бяха обърнали гръб.

Пръснати между храстите, децата беряха шипки. Сегиз-тогиз от шубраците излиташе изплашена червенушка и тогава у всички неволно се пробуждаше ловджийската страст. Да я убият, но как?... По-рано Ашот се отнесе с подчертано равнодушие към успеха на Хасо, който така майсторски беше хванал птичката. Но и другарите му, и той помнеха колко вкусна беше тя. А каква полза от шипките? С такава храна пътека не се разчиства, трябва нещо по-силно, месно. Защо тогава да не се върнат към тези мънички птички?

— Уж имаш вече прашка, а къде ти е убитият дивеч? — подхвърли шеговито Гагик на Ашот.

Но какво можеше да направи Ашот? Как ще улучиш птица с прашка? Дорде стигне камъкът, тя хвъркне и отлети. Не, трябва да се измисли нещо по-добро...

Веднаж в село Ашот бе видял как Саркис замерва с ластик врабците и много добре си спомняше как го упрекна тогава. А ето че сега бе готов да предложи онова, което беше осъдил. Но откъде да вземе ластик?

Събрани под навеса на скалата, момчетата размишляваха какво оръжие да изобретят, как да се сдобият, поне с един ластик. А Шушик береше наблизно шипки.

Тя не участвуваше в разговора. Неочаквано момичето се приближи до Ашот и му подаде жартиерите си.

— Ето ви ластик — рече то, — Аз мога и без тях.

— Слаби са — усъмни се Ашот. — Такъв ластик може да убие само някаква дребна птичка.

Саркис поиска ножа от Хасо, отрязва подходящо клонче и направи от него чатал. Оставаше само да се сложи ластикът. Но протегнатата към Ашот ръка с чатала увисна във въздуха — все едно, че той не я видя. Сам направи две чаталчета и им сложи ластик.

— Слаби — каза отново той, след като изпробва новото оръжие. — Знаете ли какво, деца? Я по-добре да си направим лъкове. Със стрела може и орел да се убие.

Предложението беше прието. То особено допадна на Хасо. Той неведнъж си беше правил лъкове на пасището и пускаше по козите стрели с тъпи върхове. Игриви и непослушни, те току гледаха да се покачат някъде по-високо, размиряваха и повличаха след себе си и овцете. А стрелите на Хасо въвеждаха ред в стадото.

И Хасо пръв пожела да отиде и потърси подходящо дърво за лък.

Клоните на младите храсти, които растат по скалите, обикновено са много яки. Толкова яки, че ако ги удариш с брадва, звънят като стомана. Южното слънце ги прави такива.

Хасо отрязва няколко дълги тънки клона от диво унаби и ги донесе на Ашот:

— Става ли?... Тогава направи лъкове. Ето ти ножа.

Скоро лъковете бяха готови. Но от какво да направят тетивата? За нея трябва здрава, жилава връв.

Ашот се замисли, а в това време Хасо, седнал настрана, събу мълчаливо мокрите си цървули. Той извади от тях парчета волска кожа, които беше турил отдавна вместо стелки — може би ги бе скътал „за черни дни“ (както обичаше да прави) или подложил, за да не го убиват камъните, когато ходи.

От тази кожа Хасо започна да изрязва тънки ремъчки и то така, както се бели кожата на ябълка: без да вдига ножа до самата „опашчица“.

Близо до него върху меките топли съчки седеше Шушик. Сините и очи следяха с любопитство работата на овчарчето и сякаш казваха: „Аха!... Той все ще измисли нещо, все някак ще помогне!“ А момчето

се смущаваше от това внимание — ръцете му сякаш се схващаха под погледа ѝ.

След като нарязва две тънки дълги ремъчки, подобни на спирали, Хасо се зае да ги опъва, да ги усуква на шнур и да ги навива на гегата си. Необработената кожа, еластична и здрава, беше лесно податлива на тези операции.

Когато шнуровете бяха готови, момчето ги подаде на Ашот и каза скромно:

— Вземи. Ти си по-силен от мене, изпъни ги.

Ашот, разбира се, прие като нещо редно забележката за силата му. Той взе един от клоните, приготвени за лък, напрегна се и го изви о коляното си. От усилието жилите на врата му се издуха.

— Завързвай — каза той разпъхтян.

Хасо взе шнура и го завърза здраво в краищата на лъка. Тетивата обаче не издържа напрежението на дървото и се скъса със звън.

Децата се разколебаха.

— Трябва да се усуче двоен шнур — предложи Шушик и сама се зае с тази работа.

Шнурът, който тя усука от две ремъчки, излезе толкова здрав, че, както каза Хасо, и „бивол не би го скъсал“.

Най-после лъкът беше готов. Ашот дръпна тетивата и щом я отпусна, с радост видя, че тя трепери като струна на саз<sup>[2]</sup>.

След първия направиха и втори лък. Всички бяха много доволни, а особено Шушик — нали и тя допринасяше в направата на необходимото им оръжие.

— Да, с такъв лък и мечка можеш да убиеш — заключи Гагик.

Сега трябваше да се направят стрелите. Впрочем това съвсем не беше трудно. Издялаха ги от яки сухи клони и те станаха много сполучливи.

— Добре би било да прикрепим па крайчетата им остри парченца кремък — насърчена от първия успех, предложи Шушик. — Ще стане като при първобитните хора — помните ли? Това е описано в учебника по история. И знаете ли какво? — добави тя, — Нека възложим на Саркис да намери такива кремъчета. Той разбира от тази работа...

Шушик много искаше да помири момчетата със Саркис. Този бойкот я гнетеше. Но Ашот, като погледна Саркис, който бе застанал

обидено настрана от другарите си, възрази рязко:

— Не, още не е време. Нали решихме да не му обръщаме внимание. Само това може да му подействува... Гагик, намери ти няколко кремъка.

— Черни, само черни, бели не трябва — добави Хасо.

Той знаеше добре, че с бели и жълти кремъци може да се получи огън, но за стрели не стават — нямат остри краища.

Все пак Саркис отиде да прегледа гънките на оная скала, където веднаж вече беше намерил кремъци. По всичко личеше, че той търси начин за помиряване с другарите си.

Като схвана това, Шушик, по природа много чувствително момиче, се развълнува. „Горкото момче! Сигурно е много тежко да останеш сам — мислеше си тя. — Но как да убедиш този дебелокож Ашот? Само дума да му продумаш — и избухва!...“

А Шушик винаги гледаше да избягва споровете. Само някой да повишеше глас, да кажеше нещо остро и тя вече беше нащрек, стараше се да успокои децата. Ето и сега...

Саркис се приближи с нерешителни крачки до нея и без да гледа Ашот, и подаде шепа лъскави черни кремъци.

— Колко са остри! — с преувеличена радост възкликна момичето. Но срещна суровия поглед на Ашот и се запъна.

В това време някъде отдолу излезе Гагик.

— Не камък, а бръснач! — хвалеше кремъка си той. Ашот го разтроши и наистина се получи много остри парченца. Саркис постоя малко и се отдалечи мълчаливо, а Ашот сякаш не забеляза нито идването му, нито отдалечаването му, нито донесените от него кремъци на дланта на Шушик. Той се беше увлякъл в работата си: пъхаше в разреза на края на стрелите парченца кремък и проверяваше палеца си дали са достатъчно остри и здраво ли са сложени. А когато всичко беше готово, каза въодушевено:

— Е, а сега да видим кой кого!... Да вървим, Хасо. А ти къде? — обърна се той към Гагик, който също беше станал прав.

— Аз ли? Ще прибирам убития от тебе дивеч.

— А пък аз ще прибирам дивеча, убит от Хасо! усмихна се Шушик. — Ние ще ви бъдем гончета.

Брътвежът на другарите достигаше до Саркис и го гнетеше, навеждаше го на сериозни размишления. И той остана насаме с тези

размишления в опустелия храсталак.

\* \* \*

Колкото и да е чудно, но дървеното оръжие, направено от децата, им вдъхна някаква сигурност, дори нови сили. Не е шега — сега си имаха лъкове и стрели. Лошо ли е?

Ашот току попипваше провесения на рамото му дълъг лък, нежно докосваше силно опънатата, звънтяща тетива и мислено (на глас е несериозно!) се възхищаваше... Главата му беше пълна с фантастични мечти и той вече си въобразяваше, че е доисторически ловец, безстрашен и силен. Вървеше отпред, поглеждаше от време на време следващата го Шушик и си говореше: „Сега, малката, ще видиш кой съм аз!...“

— Хасо, ти мятал ли добре камъни с прашка? — обърна се той към овчарчето. — Хайде да се съревноваваме по стрелба с лък. А?

— Къде ще се меря с тебе, Ашот джан — промълви смутено овчарчето.

Току изпод краката на децата изведнъж с писък изпърха червенушка и кацна на десетина крачки от тях. Тази птичка винаги така лети: не повече от десет-двадесет крачки. И все е из храстите — те са ѝ и жилището и крепостта.

Червенушката клатеше опашка и тревожно писукаше. Преди още да успее да хвъркне отново, Ашот, подпрян на коляно, изопна тетивата и пусна стрела. Явно, че ненапразно беше стрелял още от дете: птичката тутакси падна.

Децата така се развикаха и зашумяха, така се зарадваха, сякаш бяха убили сърна или поне някоя едра птица, най-малко колкото дива пуйка.

Ашот стоеше с червенушката на длан. Лицето му сияеше от удоволствие.

Хасо се приближи, сложи лъка си пред краката на Ашот и почтително отстъпи назад.

— Не, не, не се предавай! — запротестира Шушик. — Още не се знае: ти може да убиеш повече.

Децата бързо изразходваха всичките си стрели, но напразно: нищо повече не убиха.

— Уф! Гърбът ме заболя, толкова много тежи тоя дивеч! — оплакваше се Гагик и скришом намигаше на Шушик.

На гърба му се мяткаше на връзка от обувка единственият трофей от лова — мъничката птичка.

Шегата беше неприятна на Ашот, но трябваше да я преглътне. Ала още по-трудно му бе да преглътне онова, което последва шегата.

Докато търсеше няколкото пуснати напразно стрели, вече на път за пещерата, овчарчето с „преки попадения“ уби две червенушки.

— Ура-а! — приветствува победата му Шушик.

„Когато аз убих, тя не се зарадва“ — неволно си помисли Ашот и тази мисъл още повече го огорчи.

Когато се прибраха в пещерата, децата веднага оскубаха птичките и ги опекоха. Бойнах получи своя дял в суров вид.

— А Саркис?... — плахо попита Шушик.

— Не се безпокой, и него няма да забравим! — разсърди се Ашот. — И въобще няма нужда да ме учиш на ред, добре ми е известно всичко. Аз съм готов дори с врага си да разделя плячката: такъв е ловджийският обичай... Да влезем в пещерата. Там хем ще ядем всички заедно, хем искам да ви кажа някои неща...

Когато поставиха пред Саркис върху сухи листа парченце от опечената червенушка, той се смути, изчерви се, но го взе и го изяде. Момчето явно беше развълнувано и смутено. После се изправи с целия си висок ръст и отвори уста, искаше, изглежда, да се покае, да убеди колектива, че ще се постарее да не нарушава правилата на другарството. Но не му достигна смелост. Не му достигна воля да потисне болезненото си самолюбие. От неудобство Саркис се изкашля пресилено — даде си вид, че няма какво да казва и че въобще не се интересува, много-много какво мнение имат за него другари те му.

Всички обаче почувствуваха, че това е неискрено и че в душата на Саркис се води някаква глуха, жестока борба.

---

[1] Масур — шипка (арм.). ↑

[2] Саз — музикален инструмент от рода на китарата. ↑

## ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

КОЕ БЕШЕ ТОЛКОВА СКЪПО ЗА АШОТ

Вечерта, когато всички се събраха около огъня и както обикновено започнаха да разказват разни случки и приказки, Ашот каза:

— Ето как разбирам аз другарството. Когато казват: „Обичай другаря си“, „Бъди предан на другаря си“, това според мене съвсем не са сладки приказчици. Това е изискване на живота. То е нужно, за да може да се живее. Ако ние сме свързани помежду си с другарска обич, не ще загинем нито от студ, нито от глад. В беда ще се защитим и подкрепим един друг. Ако поотделно бяхме попаднали в Барсовата клисура, и огън нямаше да имаме, и от глад щяхме да загинем. Дори човек да има всичко, което му е нужно — сам би полудял. Я чуйте какво ще ви разкажа.

Вие знаете, че по летните пасища на нашата ферма няма вода. През една сушава година пресъхнаха всички извори, каквито имаше на яйлага<sup>[1]</sup> и овчарите започнаха да носят вода от Синьото езеро, което е на върха. През онова лято прекарах там две седмици с овчарите. Качвах се до езерото, лягах сред цветята край брега и нещо си четях, а понякога хвърлях камъчета по дивите патици, които кацах в водата.

Беше се вече застудило. Слана покриваше сутрин тревата. Азърбайджанските овчари казваха: „Гуйрух се роди, трябва да напускаме летните пасища.“ Право да си кажа, Хасо, аз не разбирах какво е това „Гуйрух“ и защо като се е родил, трябва да напускаме красивите планини и да слизаме в дефилето.

Зъбите на Хасо блеснаха в полумрака на пещерата:

— Така казва и баща ми — „Гуйрух“. Това е звезда, ярка звезда. Когато тя се ражда, сиреч появява се привечер на небето, нощите в планините изведнъж наедряват. Щом я видят азърбайджанските чергари — те пасат заедно с нас добитъка си и ние дружим, — веднага прибират колибите и си отиват. Но ти продължавай, какво искаше да разкажеш?

— Та когато азърбайджанците видяха тази звезда, веднага започнаха да се стягат за път, а след тях и ние.

Отидохме ние с майка ми за последен път на Синьото езеро за вода. Изведнъж чуваме — жерави крякат в небето. Вдигнахме глави: цели ята летят от север към юг. Един жерав видя отгоре езерото, отдели се от ятото и се спусна. Забеляза го друг — и той след него. Слезе ниско, прави кръгове над езерото, кряка, вика другаря си — нищо не помага... Онзи, първият, се излегна на брега, близо до нас, и жално пищи. Ние не разбрахме: крилото ли си беше счупил, болен ли беше, или изнемощял от дългия път...

Вторият жерав изпадна в тревога: дали да следва ятото, или да остане при другаря си? Той знаеше, разбира се, че ятото е вече зад планината, че още малко и не ще го настигне. А сам накъде ще полети? Но все пак не остави болния си другар...

Ние с майка ми си отидохме.

Синьото езеро не се виждаше от стана, но до късно през нощта слушахме крясъка на жерава. Кой от тях крещеше? И какво искаше?...

Сутринта дойдоха да ни вземат колхозните камиони, но как можех да замина? Казах, че искам да си набера див лук и изтичах на езерото. Слушам — жеравът крещи ли, крещи. Гледам — здравият стои над болния, опитва се с клюна си да го повдигне, кряка — почти стене, моли го да стане, да полети заедно с него — може да догонят ятото...

Дълго не можех да си отида. Лежа на брега на езерото и очи не свалям от жеравите, а в ушите ми — техният тревожен крясък. Едва привечер, щя не щя, трябваше да стана... Отдалечавах се и все чувах гласа на останалия жерав, пожертвувал се заради другаря си...

И аз тогава се размислих. Ами че хората са хиляди пъти по-умни и съзнателни от онзи жерав. Но някои са безсърдечни. Няма да изложат на опасност живота си заради другаря както направи безмълвната птица.

— А после, какво стана после? — нетърпеливо попита Шушик. Разказът много я беше трогнал.

— Не зная, не се качих вече на планината. Но по-късно един от овчарите разказваше на другаря си, че видял на брега на Синьото езеро много пера. Сигурно лисиците са разкъсали някакви птици. Там тогава беше паднал вече сняг.



Разказът на Ашот развълнува децата. Все пак какви верни сърца има на света!

— Мой ред ли е, или... — Гагик погледна Саркис. — Негов, но той няма какво да ни разкаже. Говори ти — грубо отвърна Ашот.

— Добре, ще разкажа. Това лято, както знаете за минах за Шахали на пионерски лагер. Щастието както както винаги не ме напускаше: където и да отида, все нещо вкусничко ще се намери. Така и тук — в гората открихме хралупа, пълна с мед от диви пчели. Ама какъв мед!

Светеше на слънцето, като че топази се сипеха.

Ние взехме, та очистихме хралупата. Горките пчели останаха без запасите си, а и много от тях загинаха грабеж без жертви не може... Ама и на нас солено ни излезе. Цял месец след това, докато бяхме в Шахали, щом само се покажехме в гората, и пчелите жестоко ни жилеха. Вярвате ли?... Един старец пчелар ни разказваше, че не било лесна работа да бръкнеш в колективната собственост на пчелите, не оставало безнаказано. А освен това те отмъщавали и за убитите си дружки... И вярно, че отмъщаваха... Но пък всяка пчела, която ни ужилеше, после сама загиваше... Нали знаете, че те, щом ужият, и умират. Умират за колектива, за другаря си — повиши глас Гагик и хвърли язвителен поглед към Саркис.

Настъпи тягостно мълчание. Три дни вече продължаваше бойкотът и през тези три дни всички, като да се бяха наговорили, след всяка дума поглеждаха Саркис.

И Саркис не можа да издържи. Стана и излезе мрачен от пещерата.

— Как мислите, въздействува ли? — тихо попита Ашот, като посочи с глава към него.

— Аз пак ще отговоря с поговорка на дядо — рече Гагик, — Четели на вълка евангелие да се поправи, да не закача вече овцете. А той: „По-скоро свършвайте, казва, че овцете превалиха планината“

— Зъл си, и шегите ти са зли! — ядоса се Шушик. — Каква полза от тези твои...

Тя не се доизказа. До пещерата се приближи Саркис. Той почувствува, че говорят за него и се спря на входа.

Всички мълчаха и тишината, като олово тежеше върху Саркис. В тази минута той завидя дори на овчарчето. С каква любов се отнасяха

другарите му към този Хасо! А към него?... Само презрение. А на света няма нищо по-тежко от презрението на другарите!...

---

[1] Яйлаг — лятно пасище в планините. ↑

## СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

ЧОВЕК ВЪПРЕКИ ВСИЧКО НАМИРА НАЧИН ДА ИЗЛЪЖЕ ЖИВОТНОТО

Вечерта, точно преди да си легнат, Хасо попита:

— Ашот знаеш ли къде бях по залез слънце?

— Наистина те нямаше. Да не би да си ял шипки в храстите?

— Тайно от другарите аз нищо не ям! — с достойнство и с неочаквана разпаленост отговори Хасо.

Никой не забеляза как лежащият в ъгъла Саркис потръпна при тези думи. Никой не го гледаше. А Хасо вече с по-мек глас продължи:

— Разузнавах къде се крият врабците.

— Така ли? Е, и? Намери ли?

— Намерих, под Яребишкия хълм има голяма пещера. Там...

— Много ли има? — оживи се Ашот.

— Много. Долятах отвсякъде и напълних цялата пещера. Не знаеш ли как се ловят?

— Как да не зная! Защо си мълчал, момче, и не си казвал? Хайде, ставайте! Тръгваме.

И Ашот скочи с такава бързина, сякаш минута само ако закъснееше, от врабците и помен нямаше да остане...

— Дай ми ножа, Хасо, а вие вземете тоягите и обвинете краищата им с тази трева — разпореди се той и изскочи от пещерата.

\* \* \*

Ашот скоро се върна е няколко храста трънки, отрязани до корена. Гъстите клони бяха покрити с множество остри, бодливи шипове. За да могат храстите да се държат в ръце, той очисти набързо краищата им от бодлите и ги раздаде па другарите си — на всеки по храст.

— А сега — след мене!

Но може ли Гагик да се помръдне от мястото си, без да разбере точно закъде го викат!

— Най-напред обясни къде и защо? — заинати се той.

— Ти никога ли не си ловил зиме птици в плевника? — разсърди се Ашот.

Гагик поклати отрицателно глава.

— Вярно, че са мънички, но какъв бульон става от тях!... А пилаф с такъв бульон?... Няма нищо по-хубаво от него! Ние го готвим всяка зима. Искаш ли да знаеш как ловим врабците? Слушай. Когато зиме се заврат в плевника да се постопят в сламата, ние откrexнем лекичко вратата и стоим до нея с ей такива храсти в ръце. После подплашим птиците, те се разхвърчат в паника и — в пролуката, право на храстите. Тогава ние ги удряме с бодливите клони и те падат на земята, само да събираш. Ясно ли е? А сега да вървим по-бързо. Хасо, завържи кучето, нека остане...

Децата взеха две горящи главни, тоягите с намотано по тях сено и храстите и излязоха от пещерата. Саркис също взе факел и храст и ги последва.

Беше нощ, но човек ще помисли, че слънцето току-що е залязло и мракът не е успял още да завладее напълно земята. Небето беше ясно, звездно. Снегът, обгърнал с бяла покривка клисурата, искреше меко. Цялата природа наоколо спеше спокоен сън. Спяха планините, спяха скалите. На сумрачния фон на нощното небе като фантастични замъци ясно се очертаваха черните силуети на зъберите.

Хасо вървеше отпред и показваше пътя.

Децата се приближиха безшумно до Яребишкия хълм и спряха пред тъмния вход на Врабчата пещера, както я кръстиха по пътя.

Какво беше намислил Ашот? Какво трябва да правят сега? Да влязат с факлите в пещерата?

Не, Ашот прибра от всички факлите и главните. Постави главите върху камъните една срещу друга и приближи димящите им краища. Така те можеха дълго да тлеят, без да угасват.

После отведе Гагик настрана, даде му палтото си и му прошепна нещо на ухото. Гагик кимна — разбрал е.

— А вие — след мене — каза Ашот и поведе децата в пещерата.

Всички държаха в ръце бодливите храсти.

Гагик не беше успял още да вдигне както трябва палтото и да закрие с него и тялото си тесния вход на пещерата, а вътре децата вече се развикаха, засвиркаха с уста. Вдигна се страшна врява. Скоро обаче поутихна и до Гагик достигна шумолене от множество крила. Изплашените в съня си врабци хвърчаха хаотично из пещерата от стена до стена. Те се спущаха инстинктивно към изхода, но се блъсваха о завесата, приспособена от Гагик, и зашеметени, продължаваха да се въртят в мрака.

А „ловците на врабци“ нищо не виждаха в тъмнината. Впрочем нямаше нужда и да гледат. Вдигнали високо храстите, те силно ги размахваха, както сварят. Много врабци се удряха в тези бодливи препятствия и падаха на земята. Други намираха убежище в пролуките на пещерата, но ужасният шум, който вдигаха непрекъснато децата, ги принуждаваше да напускат скривалищата си.

В разгара на лова Гагик от любопитство отпусна леко палтото и пхна глава навътре в пещерата. В същия момент някой силно го перна по темето с бодливия храст. Гагик отскочи назад и без да иска, откри входа.

— Вие какво — извика той, — да не сте решили сега пък мене да ловите?

Някой се засмя, но всъщност на децата не им беше до смях: останалите живи врабци намериха пътя към спасението.

— Закрий входа, Гагик! По-бързо! — извика Ашот.

— Не, братко, моята глава не е намерена в гората, та който минава и заминава, да я удря...

Като видяха чорлавия Гагик, децата не можаха да сдържат смеха си, макар че челото му беше силно надраскано.

Пострадалият извади изпод черния си перчем остър бодил и го подаде на Ашот:

— Добър ловец си, няма що! Затова ли ме постави тук, да има по какво да пердашите с метлите?

— Нищо, Гагик! Ние пък ще ти дадем една птичка повече. — Шушик, я донеси тука факлите, да видим какво става на бойното поле.

И наистина пещерата приличаше на бойно поле — навсякъде бяха пръснати избити врабци.

Децата събраха плячката си, натъпкаха я в шапките и джобовете и във весело настроение тръгнаха за „у дома“.

Сега Хасо вървеше не отпред, а накрая. Както винаги при опасни походи: нататък — в авангарда, насам — в ариергада, изобщо там, където е най-трудно.

... На хората, израсли сред природата, силно са развити и петте сетива: обоняние, осезание, вкус, зрение, слух. Но те притежават и още едно, „шесто чувство“, неизучено досега от науката. И дали това чувство именно не подсказа на Хасо, че нечийи очи го гледат упорито в тила?...

Момчето се обърна и видя, че иззад храстите наистина се бяха вперили в него горящи фосфорни очи. Те блеснаха, после угаснаха, изчезнаха.

„Звяр...“ — реши Хасо и като размахваше главнята, ускори крачките си.

От страх да не наплати другарите си той нищо не им каза, но мисълта за това не го напускаше. Какъв звяр можеше да има тук? Откъде и как е дошъл?

За овчарчето беше ясно само едно: това не е вълк. Вълчите очи му са добре познати. А и как ще попадне вълк в тази клисура? Не, друг хищник беше...

Така размишляваше Хасо и по-късно, легнал на твърдата постеля до уморените си от лова другари, които отдавна вече дълбоко спяха...

Всъщност не всички спяха.

Други мисли вълнуваха Ашот през тази нощ. Досега гладът и слабостта бяха пречка да се заловят с разчистването на пътеката. Неведнъж бяха говорили за това, но той поддържаше друго: необходимо е най-напред да се снабдят с храна. „Да се нахраним добре, да се запасим с храна за два-три дни и тогава да се заловим с пътеката“ — казваше той. И нямаше как — съгласяваха се с него. „Е, сега имаме храна — размишляваше момчето. — Няма какво да се чака... Още утре ще си опитаме щастието. Само че нямаме никакви инструменти. Можеш ли да направиш с ножа лопата?“ Сънят затвори очите му и той заспа, преди да е решил как и с какво ще чистят от снега злополучната пътека.

\* \* \*

Но и насън дори този въпрос не му даваше мира. Той се виждаше как върви с горелка в ръце и насочва жарката огнена струя към снега, покрил Дяволската пътека... Снегът се топи, топи се с невероятна бързина... „След мене, вървете след мене!“ — радостно вика Ашот другарите си и бърза ли, бърза напред, а след него леко и весело — Шушик, Хасо, Гагик... Всички бързат към свободата. Тогава Ашот се обръща да види дали идва след него и Саркис. Не изостава ли както обикновено? Не, върви. „Как ще изостане сега?“ — мисли си снизходително Ашот.

А горелката, също като огненишац дракон, бълва дим и пламък, изгаря снега и все повече открива чернеещата се пътека — пътя към дома. „Към дома, към дома!...“ — беззвучно шепне Ашот и чува насън собствения си глас — звънлив, бодър, зовящ...

## ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

ЩРАУСЪТ НЕ СТАВА НЕВИДИМ, КОГАТО СКРИЕ ГЛАВА ПОД КРИЛОТО СИ

Дванадесетият ден от живота на нашите деца в Барсовата клисура беше за тях един от най-радостните...

Сега те бяха сравнително добре въоръжени, за което говореха дори разхвърляните по ъглите на пещерата пера от червенушка.

Но не това беше все още най-радостното.

Едва се бе съмнало, а всички станаха, измиха се със сняг, засилиха огъня и нетърпеливо започнаха да поглеждат навътре в пещерата, където във вдлъбнатината на стената се пазеше вчерашната плячка. Хасо я беше сложил там — по-далечко, за да не изкушава изгладнелия Бойнах.

Сега овчарчето вадеше от „хладилника“ едно след друго врабчетата, хвърляше ги в полата на Шушик и поглеждаше въпросително Ашот;

— Стига ли, или още?

— Кого питаш? Аз отговарям за склада с продуктите намеси се Гагик и като избута Хасо, посегна към врабчетата.

— Вярно — съгласи се Ашот, — щом става дума за храна, между нас няма равен па Гагик. Нека той ни стане домакин. И тъй...

— Какъв домакин? Не домакин, а началник-управление по снабдяването!... — поправи го Гагик и гордо изпъчи слабиците си гърди. — За закуска — заяви той — на всеки се полагат по седемдесет и пет грама птиче месо — медицинска норма.

— Претегли ми, моля ти се, тези седемдесет и пет грама, само че по-точно — помоли се Шушик.

— Природата вече ги е претеглила. Мъжкият врабец има двадесет и осем грама чисто месо, женската — двадесет и четири грама, а малкото врабче — двадесет и един. Средно — почти двадесет и четири грама и половина... Значи, по три врабеца на всеки. Складът ще задлъжнее на всеки по грам и половина месо.

Като бръцолевеше непрекъснато, Гагик раздаде врабците.



— А за себе си защо взе четири? — учуди се Ашот. Гагик снемълчаливо шапката си и показа драскотината на челото:

— Забрави ли?

— Ах, да, обещахме да ти дадем един врабец повече, задето те цапнахме по темето... Добре, яж. После ще помислим какво ни предстои да правим.

— Най-напред трябва да намерим глина и да иззидаме печка, че ще се задушим от дима — побърза да предяви исканията си Шушик. — А и нещо, в което да пазим вода.

— Ами вие какво ще кажете?

— Трябва да се направят копия с дълги дръжки. — И Гагик показва как могат да се хвърлят отдалеко.

— Копия едва ли ще ни потрябват — възрази Ашот. — Започва истинската зима и в клисурата ще останат само пернатите.

— Ох, колко хубаво! — зарадва се Шушик. — Значи, тук няма зверове?

— Има... Може и да има... — промълви Хасо. — спомнил си двете блестящи очи, които видял през нощта.

Но никой обаче не го попита защо мисли така.

— Май че вие се гласите тук да зимувате, а? — възкликна Ашот. Аз пък мисля другояче. Това, за което говорите, разбира се, е нужно, но сега нямаме време за губене. В момента имаме храна, така че ще отидем да разчистваме пътеката.

Той погледна въпросително другарите си. И наистина струва ли си сега да се мисли за дима и студа, който хлуе в пещерата! Всички усилия трябва да се насочат само към едно: как да се излезе от клисурата.

— Снегът по каменистите места се стопи, а на другите силно се слегна — каза Ашот. — Вземете инструментите и да тръгваме...

Той все още се намираше под впечатлението на съня си. Пред очите му беше още огненият дракон, който освобождаваше Дяволската пътека от снега...

Предложението зарадва всички, дори мързеливеца Саркис. След моралните плесници, които получи напоследък, той сякаш се осъзна малко, но все още се колебаеше: ту му се струваше, че другарите са прави, ту с нова сила пламваше оскърбеното му самолюбие.

Озлобен срещу себе си и другите, тази сутрин Саркис стана преди всички, слезе тайно в склада на бедната катеричка и забравил неотдавнашните угризения на съвестта си, хубавичко закуси с орехи. Но преди още да свърши, пак довтаса „онова проклето куче“. Изплезило червен език, то започна да мете с опашката си земята, да го стрелка с очите.

Саркис гледаше с омраза невинното животно, но като разбра, че със сила няма да се отърве (трябва да вземе пример от баща си: сварят ли те на мястото на кражбата, по-добре раздели с този, който те е хванал), изкриви устни в сладка усмивчица, счупи няколко ореха и с болка в сърцето ги хвърли на кучето.

Бойнах, свикнал вече с растителната храна, мигновено излапа орехите и поиска още. Но Саркис затули добре склада си с камък и се върна при другарите. Тогава погледът му падна върху Шушик, която едва се държеше на тънките си крачка. Без малко щеше да я съжали и да отиде дори за орехи... Но нали това би означавало да открие „склада“ па всички! Не, такова нещо няма да направи...

„Какво ме интересува! Нека всеки се грижи за себе си“ — мислено повтаряше Саркис онова, което беше казвал неведнъж гласно. Това единствено го оправдаваше пред собствената му съвест.

Но защо, ще попитате, децата не викаха Саркис да работи?

И те точно за това говореха днес на разсъмване, когато той беше отишъл пак при склада на катеричката.

Шушик каза, че е време вече бойкотът да се прекрати: „Докога ще мъчим човека!“

— Докато не се разкае пред колектива, няма да го прекратим — повтаряше своето Ашот.

— А не се ли разкая, когато дойде през нощта на лов за врабци? Това значи, че го е показал на дело. То не е ли работа? Откъде знаеш, може в тъмното да е убил повече от тебе? — избухна Шушик. — Изобщо аз съм против такава суровост.

— Ние сме сурови, защото условията, в които попаднахме, са сурови — възрази Ашот. — Защо Саркис не каже, че съжалява за случилото се? — повиши глас той.

След дълги спорове децата решиха да почакаят още някой и друг ден, да видят как ще се прояви Саркис в такава важна работа като разчистването на пътя — дали сам без покана ще пожелае да работи...

Когато децата излязоха от пещерата, Саркис, макар и мързеливо, се помъкна след тях, нататък, където започваше засипаната със сняг пътека.

По пътя те се спряха до мястото, където неотдавна бяха видели заека. „Защо — помисли си Ашот — дългоухият се криеше точно тук, на откритата площадка, под снега, а не на по-безопасно местенце нейде под камък? Ето че и прокопаният от него вход още стои. Вероятно е намерил тук храна. Интересно, каква? Може да е подходяща и за нас...“

Ашот направи няколко крачки по посока към заешкия тунел, но потъна до колене в мокрия, тежък сняг и се спря. Нямаше сили да продължи.

— Зная, зная, сърцето ти не може да се откъсне от светлия спомен за онзи заек... Ах, как избягаха, как избягаха цели три кила чуден шишкебап! — засмя се Гагик.

Ашот не отвърна. Отърси снега от краката си и тръгна към онази злополучна пътека, която коварно се затвори като капан веднага след като ги пропусна тука.

Докато склонът не беше стръмен, децата се движеха на върволица, един след друг. Но колкото по-дълбока ставаше пропастта под тях, толкова по-страшно беше да се върви. А и как да не се страхуват? Доскоро още те тичаха, скачаха, държаха се здраво на краката си, а сега? Вървежът на всички стана неуверен, отпуснат...

На места пътеката беше свободна, но по-голямата и част бе скрита под снега — някъде улегнал и спластен, а другаде — разтопен, разкашкан.

Децата се спряха и внимателно се огледаха. Пътеката започваше от клисурата, опасваше целия каменист склон на скалата и стигаше чак до лявото крило на ридовете, които ограждаха Барсовата клисура. Тук-таме тя се разширяваше във вид на тераси, чиито долен край едва се забелязваше под снега. А на някои места снегът беше дебел и очертанията на пътеката съвсем се губеха. Изобщо тя беше толкова тясна, че бе опасно да застанат двама души един до друг.

— Хайде, вие се постоплете на слънчицето, а аз ще започна — каза Ашот и взе да хвърля с тоягата си мокрия сняг надолу.

Топлите слънчеви лъчи, отразявани от снега, галеха детските лица, сгриваха ги. От слънцето или от усилената работа Ашот се

сгорещи. Съблече палтото си и го подаде на Хасо.

Но Хасо не го взе.

— Мой ред е — кратко каза той и пусна в действие кривака си.

С тези тояги май нищо няма да направим — каза Ашот. — Ще се опитам да измайсторя някакво гребло.

— Ще те помоля да не се месиш в моята домакинска дейност! — заяви Гагик и тръгна към пещерата.

По пътя той нарязва млади клончета, не по-дебели от молив, сложи ги до огъня и се зае да плете нещо, подобно на малък сал. Може би цял час си игра с тази работа, но накрая остана много доволен. Случайно погледът му падна върху „долапчето“ с врабците и той си помисли: „Жалко, че командирът ни не е тук. Може би щеше да ме награди с някое и друго врабче...“

— Идат, лопатите, идат! — на излизане от пещерата викаше към другарите си Гагик и размахваше над главата си своето единствено изделие.

Бойнах ловеше мишки из храстите. Разтревожен от виковете на Гагик, той залая силно и хукна след него.

— Е, какво, донесе ли? — още отдалече нетърпеливо извика Ашот.

Децата прикрепиха плетеното изделие на Гагик към една от тоягите и се заеха един подир друг да чистят с него снега от пътеката. Работата се облекчи и колкото повече напредваха момчетата, толкова повече укрепваше надеждата им, че ще видят най-послед белия свят...

— Така не става, деца — заяви неочаквано Ашот. — Нека едни от нас работят, а други да отидат да потърсят нещо за ядене. Няма място за всички ни тук, а и няма защо.

Хасо и Гагик ходеха най-лесно по скалите и затова те тръгнаха да разгледат процепите. Шипковите запаси в Масур се бяха свършили. Наложиха се да търсят нови храсти с плодове и, разбира се, двете момчета много се измориха. Най-послед в едно отдалечено местенце на другия склон блеснаха на слънцето някакви червени петънца. Шипки!

Като видя храста, Гагик се зарадва:

— Ах, мили мои витамини С! Почакайте, аз ей сега ще дойда при вас! — възкликна той.

Хасо се учуди: „Не се ли е побъркал Гагик?“ Откъде можеше да знае овчарчето какво е това витамин С и колко е богата с него шипката

на нашата слънчева страна?

Докато те бяха заети с беритбата на плодовете, Ашот разчистваше пътеката, а Саркис стоеше и мълчаливо го наблюдаваше как работи — не се решаваше да му предложи помощта си.

Изведнъж Ашот каза:

— Шушик, ти иди в пещерата да нагледаш огъня... Нямахте защо въобще да идваш с нас. Нали е решено с какво ще се занимаваш...

— С огъни ли? Че как ще отида при огъня, като всички сте тука? — възрази жално момичето.

Тя събаряше снега от края на скалата и по детски се радваше, като го гледаше как пада в пропастта.

Саркис наблюдаваше и, изглежда, разбираше какво удоволствие изпитват другарите му, като виждат резултатите от труда си. Само той беше лишен от тази радост. И изведнъж реши и се приближи до Шушик:

— Дай аз малко да похвърлям...

Шушик се усмихна и му подаде лопатата, но Ашот я грабна и започна сам да работи. Той хвърляше снега с бързи, нервни движения и във всеки замах на ръката се чувствуваше едва скривано раздразнение. Саркис се досещаше, че причината на това раздразнение е той, неговото присъствие.

„Той просто не може да ме търпи“ — помисли си момчето и вътре в него сякаш нещо се сви.

Разчистването напредваше много бавно и едва когато децата хапнаха донесените от другарите им сочни червени шипки и малко си починаха, работата потръгна по-живо. И не толкова шипките, колкото все повече укрепващата вяра в скорошното освобождаване придаваше сили на децата.

Така те работиха до пладне и когато пресметнаха, определиха, че са очистили от снега почти четвъртината от пътеката. Наистина нататък скалата ставаше все по-отвесна. На места дори надвисваше над пропастта, а напред бяха и пукнатините, които пресичаха пътеката. И все пак при такова темпо можеше да се разчита, че след шест-седем дни ще се простят с Барсовата клисура, ако, разбира се, дотогава не падне нов сняг и всеки ден имат храна.

Когато всички капнаха от умора и лопатата вече падаше от ръцете им, Шушик попита тихо Ашот:

— Защо се инатиш, защо не му позволяваш да работи?

Саркис седеше настрана и гледаше към планината.

— Е, да речем, че му позволя. Мислиш ли, че ще работи?

— Ще работи, и то по-добре от всички. Не виждаш ли, че се разкайва...

— Разкайва се, че няма накъде. А ти си наивна и не го познаваш. Ще хвърли две лопати сняг, а после има да се хвали на село, че той ни е извел от клисурата!

— Не бъди такъв жесток, Ашот.

— Добре, да опитаме. Иди го извикай, — Саркис, ела и ти да поработиш с нас! Ашот те вика! — радостно извика Шушик.

Саркис щеше без малко да отговори: „Тъй ли? Дойде ли ви умът най-после?“ Но се въздържа.

Той взе лопатата. Но работата му достави удоволствие само първите две минути. След това се умори, толкова се умори, че чак лопатата му дотежа. Не, не обичаше той много да се труди, не беше свикнал на голямо усилие. Всъщност не е ли по-хубаво нищо да не прави? Ако много-много се напруга човек, може бързо да се прости с живота...

Добре, че дойде да го смени Гагик. Саркис с готовност му предаде лопатата.

— Как мислиш, Ашот, дали да изпратим Шушик за любимите ни врабчета? — попита Гагик, като намигна лукаво. — Да повикаме и тях на помощ...

Никой не можеше да възрази против такава помощ и Шушик тръгна незабавно да приготви обета.

Слънцето вече захождаше зад върховете на арменския планински масив, когато момичето се върна с врабците, опечени на дървени шишове. След нея вървеше Бойнах; той скимтеше нетърпеливо и се облизваше. Всеки получи по шиш с три врабчета — три мънички птичета, с които трябваше да се нахрани човек, работил непосилно от сутринта до вечерта...

Бойнах напразно поглеждаше в очакване на кокалчета. Но как щяха да оцелеят те между два реда млади зъби?

И щом похапнаха, изведнъж сякаш просветна наоколо — светът стана розов!

— Хайде, ставайте! — изкомандува Ашот.

Работата се поднови. Ашот беше най-отпред и хвърляше снега с плетената лопата. След него — останалите. Един — с тояга, друг — с кривак, изобщо работеха кой с каквото може и тихичко се движеха един подир друг. Шествието завършваше Саркис. Тук, на края, за него не само че не оставаше никаква работа, но и нямаше от какво да се страхува: краката му стъпваха на освободена от снега, чиста пътечка, По-опасно беше за първите — тези, които напругаха сили, за да хвърлят купища сняг от тясната пътека, Току-виж, загубили равновесие и полетели след снежната буца в бездната... „Не, храбрият Назар<sup>[1]</sup> няма да отиде на война. Само той липсваше там!“

Ала както на бойното поле куршумът намира често страхливеца, скрит в окопа, така и бедата сполетя Саркис, загрижен най-много от всички за своята безопасност. Постигна го точно онова, от което той най-много се страхуваше.

Ашот отдавна бе схванал простата хитрост на Саркис, който само си даваше вид, че работи. Като го наблюдаваше как отпуснато и без желание размахва пръчката си, Ашот все повече се дразнеше и най-после извика:

— Я ела тука, Саркис! Поработи малко на моето място, няма защо да си махаш напразно ръцете...

Какво можеше да направи Саркис? Пак да не се подчини, да не обърне внимание на това неприятно предложение? Не, сега ще е много предизвикателно.

„По-добре да не се захващам с него“ — реши Саркис и като се подпираше на пръчката си, започна предпазливо, много предпазливо да върви напред. Ето че мина край Шушик, притисната предварително до скалата; ето го вече на една крачка и от Гагик, но изведнаж... Проклет камък! Саркис не искаше децата да забележат боязливата му, несигурна стъпка и за миг вдигна високо глава. В тази секунда пред краката му се изпречи някакъв камък, той се спъна, загуби равновесие и полетя от края на пътеката в пропастта, без дори да изохка.

Шушик изпищя страшно. Отдолу се чу някакъв глух плясък, шум от сипеци се камъни и изведнъж всичко утихна.

...Оглушително, тревожно залая Бойнах.

— Олеле, какво стана!... — Гагик приклекна; коленете му трепереха. — Дръпни се! — Подплашен, той улови за ръка Ашот, който се беше приближил до края на пропастта. — И ти ли искаш там?

Ашот отстъпи половин крачка, като продължаваше до се взира напрегнато в бездната, Не можеше да види какво има зад скалистата издатина. Само долу, на издатината, се зеленееше малка кичеста ела с дебели криви клони.

— Саркис! — наведен над клисурата, извика Ашот.

Ехото повтори гласа му и заглъхна. Децата напрегнаха слух, но наоколо цареше мъртва тишина.

Ашот седна на пътеката и отпусна глава на ръцете си.

— Каква страшна история! Какво направих!...

Децата стояха, потънали в тягостно мълчание, нарушавано само сегиз-тогиз от хлипането на Шушик.

Падна, преби се о чукарите техният другар по съдба — тежък, егоист, но все пак другар... И тъкмо когато почваше сякаш да се осъзнава, когато правени първите крачки към колектива, към приятелите...

---

[1] Герой от приказката „Храбрият Назар“, подобна на „Храбрият шивач“ от Андерсен. ↑



## ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

### ЦЯЛАТА СТРАНА ТЪРСИ ИЗЧЕЗНАЛИТЕ ДЕЦА

Село Айкецор, което досега никой не познаваше, за няколко дни стана известно в целия Съветски съюз. Арам и Аршак разгласиха чрез вестниците на Далечния изток за изчезналите деца. За това печално произшествие съобщи и радиото. И тъй като за радиовълните няма граници, цялата страна научи за петте деца от село Айкецор, които бяха в неизвестност.

Интересът към събитието растеше с всеки изминат ден. Дори група полярници от остров „Пионер“ запитаха ЦК на Комсомола в Армения дали изчезналите пионери не са намерени. „Все още търсим“ — отговориха им от Ереван.

През тези дни пощенският раздавач Мурад не знаеше почивка. Ако по-рано трябваше да ходи в районния център за пощата през ден, сега ходеше по два и по три пъти на ден. И винаги отиваше с надеждата, че най-после ще може да донесе радостна вест на тъгуващите родители. Но нямаше нищо успокоително в телеграмите и писмата, които се сипеха отвсякъде и особено от Далечния изток, където според съобщението на красния комитет на Комсомола бяха създадени комсомолски „отряди за търсене на айкецорските деца“.

Уралските пионери съобщаваха, че търсят арменските деца по своите градове и села. Учителката от Караганда Ана Сергеевна Виноградова пишеше: „Щом бъдат намерени децата, много ви моля да ни съобщите с телеграма, за да се порадваме и ние, вашите далечни приятели.“ А украинката Елена Захарчеико вдъхваше кураж на арменските майки и изказваше увереност, че децата ще бъдат намерени. Нейният син веднаж също изчезнал и тя дълго тъгувала. Но в края на краищата го намерили в Закарпатието. „Доцяло се на моя глупчо да види света. На тази възраст това се случва. Не губете надежда...“

А от Сталинградска област, от село Карповка, се получи следното писмо от колхозника Тихон Михайлович: „Село Айкецор. До

родителите на изчезналите деца. Мои далечни приятели колхозници! През първата империалистическа война аз бях във вашия прекрасен край. Пих от чудесното вино на Араратската долина и заедно с арменците се сражавах на турския фронт. От един казан с тях съм ял и в една землянка съм спал. Добри, дружелюбни хора! Когато бях ранен, те ме изнесоха от огъня и аз им гостувах, в едно арменско село, докато зараснат раните ми. Никога не ще забравя вашето гостоприемство.“

„Скъпи другари колхозници! Тази година ние за пръв път получихме вода от Цимлянското водохранилище на Волго-Донския канал. Какво ти водохранилище — цяло море, колкото вашия Севан. С тази вода напоихме нашите целинни и земи и получихме такава реколта, че не можахме дори да я приберем! За моите трудодни получих толкова жито и други продукти, че ще ми стигнат за три години. Ето защо няма да ми бъде трудно да взема участие в разходите, които правите, за да търсите изчезналите деца. Моля ви да ми разрешите да допринеса и аз нещо за това дело. Съобщете ми на какъв адрес мога да изпратя пари. Мисля, че ще ми позволите това — та нали и аз имам деца...“. Когато Сиран, майката на Ашот, четеше такива писма сърцето ѝ се свиваше. Жената чувствуваше, че цялата страна преживява заедно с нея мъката ѝ.

Тежко, мъчително минаваха ден след ден.

Сиран не сваляше очи от пътя, чакаше пощенския раздавач Мурад. а когато старецът се приближаваше до нея, сърцето на жената замираще. Тя се взираше в лицето на Мурад дано открие по него нещо обнадеждаващо, но всичко беше напразно.

— Не, пак не ме гледа... По добре да беше умряла майка ти, Ашот! — вайкаше се и хълцаше клетата жена.

А Мурад оставяше на масата все нови и нови връзки писма и говореше утешително:

— Ха почети, виж какво пишат пионерите. Твоят Ашот има приятели по целия свят. Това писмо е от Рига, това — от Ташкент, а това — от Астрахан. Да не мислиш, че на всяка жена се прави такава чест?...

— Ах, само да се намери синчето ми, нищо друго не ми трябва!...

— Ще се намери, непременно ще се намери... — говореше старецът. Той казваше още някоя и друга успокоителна дума и си

тръгваше. — Пък аз ще ида още веднаж на пощата, може да има нещо ново.

— Поседни, чичо Мураде, поне чаша вино изпий — казваше жената, бършейки сълзите си.

Горкият старец! В студ, в буря — все на път. Съвсем се съсипа.

— Ще изпием, като му дойде времето — ще изпием — отвърщаше старецът. — И такъв гуляй ще изкараме у вас, Сиран, така ще си потропнем, че къщата Ще се тресе!... Ще ти донеса аз радостна вест...

И така уверено звучеше гласът му, че Сиран наистина започваше да му вярва.

Но щом старецът излезеше на улицата, лицето му тутакси помрачняваше, крачките му се забавяха, ставаха несигурни. „Дали ще се намерят децата?“ — с тревога мислеше той. Но забележеше ли някой от роднините на изгубените деца, усмивката веднага се появяваше на лицето му:

— Нямате ли хабер от децата? Не? Нищо, ще получите. Ей сега като птичка ще прехвъркна до района.

## ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

КАКВИ ЩАСТЛИВИ СЛУЧАЙНОСТИ ИМА НА ТОЗИ СВЯТ

Времето като че ли беше спряло. Секундите, прекарани до урвата, се сториха цяла година на потресените от неочакваното произшествие деца, напрегнали слух и зрение. Сред мъртвата тишина, която цареше в клисурата, се чуваше само тяхното тежко дишане и ускореното биене на сърцата им.

След продължително, тягостно мълчание Шушик най-после каза:  
— Ние бяхме жестоки с него...

Тя каза „ние“, но всички разбраха срещу кого бяха отправени упреците и. И този, за когото се отнасяха, чувствуваше угризенията на съвестта си. Ако знаеше, че Саркис може така да загине, нямаше, разбира се, да му наговори толкова горчиви думи!

— Да идем да погледнем откъм Заешката обител. Може би оттам ще го видим? — Пръв дойде на себе си Хасо.

Слязоха по изчистената част на пътеката в клисурата и минаха на отсрещния и склон. С очи, пълни с тревога, те разглеждаха извисените насреща им скали, процепите, падините и издатините. Уви, там нямаше никакви признаци на живот. Само орлите, размахвайки тежко крила, се виеха над клисурата. „Готвят се, усещат миризма на кръв“ — помисли си Ашот и сърцето му се сви, а в гърлото напиряха сълзи. „Какво направих, какво направих!“ — непрекъснато се набиваше в мозъка му. Но външно той се стараяше да изглежда спокоен и дори суров.

— Да слезем долу — предложи той, — и а дъното на клисурата. Трябва непременно да го намерим!

И като се придържаха о камъните, те слязоха в подножието на скалата, от която се беше подхлъзнал другарят им. Но и там нямаше нищо друго освен купища сняг и камъни.

— Задържал се е на някоя издатина — реши Ашот. И те отново се изкачиха на Заешката обител, откъдето разгледаха внимателно скалата.

— Мисля, че се е закачил на елата — каза Ашот и в гласа му прозвуча надежда. — Погледнете, елата е точно на пътя му. Нали оттук политна?

— Оттук, оттук, помня точно. Но той полетя с такава сила, че елата едва ли го е удържала — безнадеждно каза Шушик — Ако беше се закачил, все нещо щеше да се вижда: ръка, крак, глава...

Там все ще има някакво късче земя, иначе дръвчето откъде ще получава влага?... Трябва да има поне педя земя.

— Ех! — махна е ръка Гагик. — Къщата ти гори, а ти за дюшека плачеш! За какво ни е твоето късче земя? Ти Саркис ни намери!...

— Тъкмо това и казвам: Саркис сигурно е там... Издатината на скалата и елата го скриват от нас... Да идем пак на пътеката.

Вървяха мълчаливо. Всички бяха умислени, тъжни. През целия път само Ашот промълви няколко думи:

— Ах, да беше тази земя по-големичка, а снегът на нея по-дълбок!...

Но никой не се опита дори да вникне в смисъла на тези думи. Всички смятаха, че другарят им е изчезнал безвъзвратно и никакво „късче земя“ не можеше да ги утеши.

Когато дойдоха до мястото, откъдето беше паднал Саркис, Ашот свали колана си, препаса го около гърдите, подаде края му на Хасо и каза:

— Дръж по-здраво. А ти, Гагик, дръж Хасо. Като почувствува, че краят на колана е в сигурни ръце, Ашот легна на земята до самия ръб на пътеката, надвеси се над пропастта и погледна надолу.

— Там е! — извика Ашот. — Под елата се вижда краят на палтото му... Дръжте ме за краката, ще погледна още веднаж по-добре.

— Е?

— Жив ли е?

— Не мърда...

— Има ли много сняг там?

— Не зная... Ей сега ще проверя. Дръжте ме по-здраво за краката... Не, не така... Не умеете дори да държите! Вържете за всеки крак колан. Така... Сега преметнете коланите още веднаж, прекарайте, краищата им — единия зад този камък, а другия — зад онзи, ха дръжте така... Сега е добре. Хайде, спускам се. —

И Ашот се надвеси почти с цялото си тяло над пропастта.

Щушик затвори ужасено очи и сигурно щете да се развика, ако не се страхуваше, че може да изплаши другарите си. Страхът ѝ обаче беше неоснователен. Когато се надвеси, Ашот се хвана здраво с ръце за клинообразната издатина на скалата и по такъв начин си намери сигурна опора. След няколко минути, прекарани в това положение, той извика:

— Стига! Дърпайте ме назад!

Вдигнаха го бързо и го изправиха на крака. Очите на момчето се бяха налели с кръв, а жилите на шията и челото му се бяха издули.

— Снегът, който изхвърлихме, се е струпал върху издатината до елата — каза той. — Саркис е паднал в него. Може и да е жив. Саркис, Саркис!...

Отговор не последва.

Бойнах лаеше неспокойно и все гледаше надолу. Кучето разбра много добре какво стана и по миризмата подушваше къде се намира изчезналото момче.

— Млък! — разсърди се Хасо. — Чакай да чуя!

Но Бойнах не млъкваше и той се принуди да стегне муцуната му с колана си.

— Ехе-ей, момче, къде си?... — извика той, застанал на ръба на пътеката.

Никакъв отговор.

Тъжни и отмалели, децата седнаха на камъните, очистени вече от снега. Над пропастта се виеха орли, кряскаха зловещо кани. Крр, крр, крр! — прелетяха ниско две черни врани. Крясъкът на птиците караше децата да потръпват. Те се поглеждаха плахо и се бояха да попитат защо така изведнъж се оживиха хищниците. Всеки знаеше какво означава появяването им...

Долетяха два големи брадати орела, кацнаха близо до елата и злобно поглеждаха отдолу нагоре, към децата.

Хасо ги пропъди е камъни, но те се върнаха. Долетяха и други и започнаха да кръжат над чукарите.

Един от орлите, най-смелият или просто зашеметен от глада, се спусна точно до елата и вероятно заби нокти в Саркис или го удари с клюна си, понеже отдолу се чу стон, а след това и слаб, жален глас:

— Ох, ох!... Умирам!...

Изглежда, орелът помогна на Саркис да дойде на себе си.

Децата скочиха и започнаха ожесточено да хвърлят камъни по птиците.

— Саркис! — викаха те, — Не бой се, Саркис! — Тук сме ние, Саркис! Дръж се по-здраво!... По-здраво!...

Шушик пак плачеше, но този път от радост.

— Той е жив, жив, нали?... — повтаряше тя.

— Щом казва „умирам“, значи е жив — заключи Гагик.

— Почакайте, хайде да обмислим какво да правим — сгълча ги Ашот. — „Жив, жив!“ Разбрахме, че е жив! Ама как да го измъкнем оттам?

Ашот се замисли и неговата сериозност се предаде и на другите, които в изблика на шумната радост забравиха главното. Всъщност ако Саркис остане и една нощ само там, в снега, непременно ще загине.

— Хайде, не се отчайвайте, дръжте ме за краката — разпореди се Ашот.

И по гласа му всички разбраха, че в тежки минути човек трябва да действа, а не да се вайка. Да действа уверено и твърдо.

Ашот пак се надвеси над пропастта и извика:

— Помъчи се да стъпиш на крака, не се страхувай!

— Умирам, умрях... — чуваше се слаб стон отдолу, сякаш от бездънен кладенец.

— Стига си хленчил! — разкрещя се Ашот. — Измъквай се от снега!... Насам, насам... На тая страна... Към този край... По-близо до скалата... Ей, а защо пълзиш към елата? Зад елата има пропаст!...

По провикванията на Ашот децата ясно си представяха какво става долу.

— Насам, насам! Как така „не“? Там, под скалата, не може да няма сухо място!... Там сигурно има навес... Има ли? Е добре, влез под него на сухо. По-бързо! Ей, издърпайте ме, главата ми се пръска — извика Ашот на другарите си.

Когато го измъкнаха горе, той беше просто за съжаление: лицето му приличаше па варено цвекло. След като си отдъхна малко, той пак извика надолу: — Е, какво, намери ли сухо място?

— Да... Умрях, умрях аз... Кракът ми, рамото... — Кракът и рамото е дребна работа — главата само да е цяла. Голямо ли е сухото място? Ще се побереш ли?

— Вдлъбнатина в скалата. Ох, умрях!... — Не хленчи, няма да умреш! — кресна му пак страшно Ашот. — На, вземи тая тояга. Ако долетят орли, подпри се на скалата и се отбранявай. — Той се наведе и хвърли долу кривака на Хасо.

— Какво ще правим? Ей на, ще почнат да го кълват — простена Шушик.

— Я не хленчете!... Какво ще правим ли? Ще скръстим ръце и ще седим. Гагик, Хасо, вървете за плодове, а ние с Шушик ще отидем за дърва и огън.

— Не момче, а хала! — засмя се Гагик.

Но и той разбираше, че ако снабдят Саркис с плодове и огън, ще може известно време да изкара на това място, където го бе тласнала съдбата...

След половин час Гагик и Хасо вече бяха намерили шипкови храсти и беряха плодовете, а Ашот пускаше от пътеката надолу съчки и викаше на Саркис:

— Ей, момче, онемя ли?... Обади се! Къде да хвърлям съчките, оттук нищо не се вижда.

— Вляво, вляво хвърляй... Ох!...

— Задържа ли се, каквото хвърлям, или пада в пропастта?

— Остава... Ох, ще умра... мамичко!... — чуваха се отдолу стенанията на Саркис.

Като видя пропастта зад елата, той едва сега разбра колко безнадеждно беше положението му и започна още по-силно да плаче и се моли:

— Мили мои, спасете ме, спасете!...

— Не плачи и не се вайкай! — разсърди се Ашот. — Престани да ревеш, защото ще те оставим и ще си идем — ще станеш плячка на орлите!...

Шушик го погледна неодобрително:

— Какъв си лош, Ашот!

— Не съм лош, напротив, искам да го ободря... Я чуй, нали млъкна?... Саркис, пренеси клоните във вдлъбнатината и запали огън. На, дръж огъня, хвърлям . — и Ашот му пусна няколко димящи главни с торящите краища нагоре — бяха ги донесли от пещерата.

— Хващай по-бързо. Допри краищата им и духай, за да се разгорят.



Настъпи мълчание. След няколко минути Ашот пак попита:

— Ей, Саркис, какво правиш там? — Вместо отговор отдолу се изви струйка дим.

— Разпалва! — засмя се Ашот. — Видя ли как помогна заплахата ми? — обърна се той към Шушик.

— Начинът е добър, няма що — сопнато отвърна тя. Откакто Саркис падна в пропастта, за Шушик той съвсем не беше вече лошо момче, а дори приятно.

Но Ашот с тон на старши продължаваше да дава съвети:

— При тежко положение винаги трябва да си суров, а понякога и жесток. И най-добрият пълководец в боя е суров. Когато пораснеш — ще разбереш... Как мислиш, Шушик, колко врабчета трябва да дадем на Саркис?

— Всичките! — без да се замисли, отговори момичето.

Ашот се засмя:

— Знаех, че така ще кажеш. Хайде, иди ги донеси. Но не ги печи — нека сам си ги изпече.

— Значи, може всичките? — възкликна Шушик и разбрала по израза на лицето на Ашот, че е съгласен, беше готова просто да го разцелува. Но, разбира се, я досрамя.

Докато Гагик и Хасо се лутаха из храстите, Шушик донесе няколко врабчета — целия техен запас! Добре, че поне „домакинът“ не беше там.

— Това е останало — каза тя разочаровано.

— Защо? Мисля, че трябваше да са повече... Е, добре! — И като се приближи до ръба на пътеката, Ашот извика: — Саркис, вземи си пая!...

Когато Гагик и Хасо се върнаха, слънцето вече беше залязло. Шапките на момчетата бяха пълни с плодове.

— Да му изсипем ли всичките? — простодушно попита Хасо.

Гагик улови ръката му.

— Домакинството завеждам аз — напомни той. — Дръж, Саркис, събирай!... Е какво, костите ти цели ли са? Да? Слава Богу! Защото, казват, че в цялата Барсова клисура нямало човек, който да намества кости.

Мъглата на дъното на пропастта се сгъсти и бавно се заизкачва към планинските върхове. След малко здрач обви скалите, изпълни

всички вдлъбнатини и пукнатини, изглади набръчканото лице на клисурата.

Децата останаха на пътеката до късно през нощта. Много не работиха, повече разговаряха със Саркис — окуражаваха го, хвърляха му съчки.

През нощта много застудя, децата зъзнеха, но никой не изяви желание да се върне в пещерата. Сърцата им се бяха сраснали сякаш с тази пътека, с урвата над пропастта, откъдето до тях достигаше дим. Отблясъците на пламъците от огъня на Саркис от време на време осветяваха околните канари, склоновете на скалите.

— Хей, момче, я походи около огъня, поне сянката ти да видим. Затъжихме се за тънката ти дълга снага — за пръв път след преживения ужас се пошегува Гагик.

И шегата явно има успех. Не минаха няколко минути и по скалите наоколо по-силно заиграха отблясъците на огъня, след това се появи гигантски черен призрак и се залюля върху бялата повърхност на каменните стени на Барсовата клисура. Огромни ръце се вдигнаха и протегнаха към планинските върхове. Сякаш изведнъж от клисурата се появи приказният великан Дорк Анкех<sup>[1]</sup> и с дългите си като греди ръце се мъчеше да кърти скали и да ги хвърля срещу врага...

— Е! Успокоих се!... — засмя се Гагик. — Хайде, походи, поразходи се, Саркис, да те погледаме, да се разтушим.

Ашот наведе глава над урвата и извика:

— Саркис, какво ще кажеш, да си отидем ли, или да останем тук през нощта?

Саркис не се обади.

— Виждате ли? Пак само за себе си мисли — каза тихо Ашот на другарите си.

— Е, какво, Саркис? — извика отново той.

Сам ли ще ме оставите?... — чу се отдолу. Гласът беше жален, плачлив.

— Не бой се, сега при тебе няма да дойде никакъв звяр — ти си в непристъпна крепост.

— Но ние сме близо... Често ще ти се обаждаме — намеси се Хасо.

— Е какво ще кажеш? — попита Ашот — Децата треперят от студ, съжали ги... — в гласа му се долавяше упрек.

— Какво мога да кажа... Сами решавайте... — дочу се отдолу.

— Слушай, тогава аз да кажа. Вземи една пръчка, прехвърли огъня по-близо до елата, а ти легни на стоплените камъни. Стой все във вдлъбнатината, между стената и огъня — така че отпред да те пази огънят, а отзад — стената. Разбра ли?

— Разбрах.

— Добре ли разбра?... Когато камъните под тебе изстинат, пак премести жарта върху тях, а ти легни на мястото на огъня. Така през цялото време ще ти бъде топло. Ясно ли е?

— Ох, боли!

— Нищо, дръж се здраво... Хайде, лека нощ...

— Лека нощ! — чу се тънкото, нежно гласче на Шушик.

И дали Саркис се засрами, или този глас го разнежи, но спря да се оплаква.

В тъмнината децата слязоха предпазливо в клисурата и се прибраха в пещерата.

Още от прага Гагик се запъти право към вдлъбнатината, където се пазеха продуктите.

— Горкичките ми, измръзнахте ли, милички? Аз ей сега ще ви оскубя и ще ви стопля на огънчето... Ай, къде ми са врабчетата? — извика той.

Ашот и Шушик стояха на прага на пещерата и тихо се смееха.

— Ашот? Обрали са склада!... — извика възмутено Гагик.

Но Ашот, който знае защо, не се обади. Съобщението сякаш не го трогна.

Шушик се приближи до огъня, коленичи и започна да разравя пепелта. Показаха се тлеещите въгленчета. Момичето ги събра на купчинка и взе да ги раздухва. Хасо, седнал до нея, цепеше и прибавяше тресчици.

— Дали пък плъхове не са задигнали врабците! — не мирясваше Гагик — Ашот, тук може ли да има плъхове?

— Кой знае... — с престорено безразличие сви рамене Ашот.

Изпълнен с неизказани съмнения, Гагик се сгуши край огъня.

— Ама че работа, пак без храна останахме! — поклащайки глава, промърмори той.

А мъчителната мисъл за храната безпокоеше не само Гагик...

През цялата нощ, чак до сутринта, децата излизаха на няколко пъти от пещерата и гледаха към скалата. Огънят гореше, а от елата надолу в клисурата се проточваше дълга крива сянка.

— Саркис, как си, Саркис?... — викаха другарите му и тези гласове изпълваха момчето с бодрост.

Той чувствуваше, че те го привързват към живота, че той неизбежно би загинал, ако наблизко не бяха тези добри, хубави деца...

---

[1] Дорк Анкех — герой от арменска легенда. ↑

## ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

В ТРУДНИ МИНУТИ УМЪТ НА ЧОВЕКА СТАВА ПО-БИСТЪР

През тази тринадесета нощ на своя плен нашите деца почти не спаха и сутринта излязоха от пещерата в лошо настроение. А и природата не обещавахе хубав ден. Небето беше мрачно, забулено с облаци. Няма какво да се яде, няма дърва... Какво да занесат на другаря си там на скалата?...

Мълчаливо, без желание те започнаха да изтръгват с корен храсти, да чупят парещите от студ клони на дърветата. Нямаха сили, пък и клоните се съпротивяваха, сякаш не искаха да се предават и се бореха за живот.

Децата се постоплиха малко, но настроението им не се подобри.

Какво трябваше да правят сега? Как да спасят другаря си, изпаднал в голяма беда?

Неочаквано Гагик се разбунтува.

— Звеневи — обърна се той към Ашот, — ти ни водиш по грешен път.

— Защо?

— Не зная защо, зная само, че е грешен. Така всички можем да изпогинем. Докато сняг отново не е покрил пътеката, трябва да мислим само за едно — как да се измъкнем оттук.

— Ами Саркис? — недоумяваше Ашот,

— Саркис ли? — А той много ли мислеше за нас? — неочаквано избухна Гагик. Гладът и лишенията бяха изнервили и това винаги спокойно момче. — Нека почака, докато се опитаме да изчистим пътеката. Тогава и него ще избавим.

Думите на Гагик развълнуваха другарите му. Наистина поради тази история те можеха да останат завинаги в клисурата.

Децата събраха накършените клони и се изкачиха мълчаливо на пътеката.

— Как си, Саркис? — извика отгоре Ашот.

— Всичко ме боли... Измъкнете ме от тука... Ще кажа на баща си — ще ви възнагради богато.

Като чува тези думи, децата се намръщиха. Иди, че си давай живота за това момче!... Потрябвали са на някого подаръците на Баруйр!...

— Ти по-добре не споменавай за подаръци! — ядоса се Ашот. — Иначе ни гориво, ни храна ще получиш... — И като понижи гласа си, добави: — Виж го ти! Също като баща си — бакалина, обещава подкупи...

— Не ви ли казах, че засега е много по-важно да продължим работата си? — възмути се Гагик.

— А ти, Хасо, какво ще кажеш? Ти все мълчиш.

— Какво да кажа, Ашот, не е ли ясно?

Шушик вдигна въпросително големите си очи към Хасо. Интересно, какво се таи в гърдите на това скромно, мълчаливо момче?

— Ясно е, разбира се — потвърди Гагик. — Вземайте лопатите, ще разчистваме пътя, а после ще се заемем и с него.

— Ти не ме разбра, Гагик — смутено възрази Хасо. — Ние, кюрдите, или спасяваме, другаря си, или заедно с него умираме. И не бива да се отлага.

И сякаш му стана неудобно, задето изказа похвала за сънародниците си, Хасо наведе глава и започна да хвърля от урвата клоните, приготвени за Саркис.

Шушик, гледаше овчарчето с такава нежност, че то през цялото време чувствуваше топлия и поглед. Ето че тя гледа бузата му, той се обърна, а сега гледа ухото му, тила, врата.

Но на Ашот тези думи произведеха съвсем друго впечатление. Той хвърли лопатата, вдигна гордо глава и попита:

— Хасо, ти да не би да мислиш, че ние по-малко от кюрдите обичаме другарите си? — И с подчертана тържественост заяви: — Не ще излезем от Барсовата клисура, докато не освободим другаря си. Ясно ли е?

— Ясно! — в хор отговориха децата.

— А сега хайде към Дъбравата...

Но Гагик изведнъж се спря, изпъна врат, вирна нос и помириша въздуха.

— Невероятно! — сви той тесните си раменца. — Отдолу идва миризма на шишкебап!... Ей, Саркис, да не си забравил случайно крака си в огъня?

Саркис не се обади. Ала миризмата на шишкебап явно идваше от площадката, където се намираше момчето, и тази миризма ставаше все по-силна, все по-мъчителна за гладните деца.

Само Ашот и Шушик знаеха какво става и едва сдържаха смеха си, като виждаха Гагик толкова разстроен и изумен.

— Откъде може да има Саркис шишкебап? — блъскаше си той главата и като не се сдържа, наведе се над пропастта и извика: — Да не си оскубал там орел, а, Саркис?

— Какъв орел?... Птички... — дочу се слабо изпод скалата.

— Птички ли? Че как си се сдобил с птички? Но уловил усмивката на Шушик, Гагик всичко разбра.

— Ах ти, изменнице!... — заплаши той момичето с пръст и тихо, сякаш на себе си, добави: — Да! Можеш ли да имаш вяра на жена? Не предаде ли Алмаст<sup>[1]</sup> на врага ключовете от крепостта Тмкаперт?

Децата тръгнаха към Дъбравата — така нарече Ашот мястото под тесния рид на клисурата, където, пръснати между камъните, растяха няколко десетки дървета.

Когато стигнаха, Ашот каза:

— Трябва да намерим за Саркис дърво с дълго и тънко стъбло.

Задачата беше трудна. Как ще намерят такова дърво в това каменисто, ветровито място?

Дълго търсиха и най-после се спряха пред две млади върби. Едната беше малко по-висока и по-стройна от другата. Ашот я посочи и каза:

— Тя не е много висока, но нямаме избор... А и почвата под нея е мека — лесно ще я извадим с корен. — Той плю на ръцете си и се покачи на върбата. — Елате и вие след мене...

— Аз ли да се качвам? — попита Шушик.

— Не, ти върви да търсиш плодове.

Ашот стигна чак до върха на дървото, хвана се здраво за него и увисна високо над земята. Върбата се огъна от тежестта му, но дори не изскърца.

— Олеле, ще паднеш! — извика Шушик.

— Върви, където ти е заповядано! — разсърди се Ашот. — А вие, Хасо и Гагик, хванете се за върха и също увиснете като мене.

И тримата увиснаха на върха на дървото. Върбата, зелена и гъвкава, се наведе почти до земята, но по всяка вероятност корените и бяха здрави — издържаха напрежението.

— Ашот, не мога повече! — помоли се Гагик. Струваше му се, че ръцете му ще се отскубнат от тялото.

— Оставете, не може! — каза Ашот на другарите си и слезе от дървото след тях.

Момчетата седнаха под върбата да размислят какво да правят.

— Не че корените и са здрави, ами ние сме много леки — констатира печално Гагик.

Ашот почовърка с пръчка земята.

— Ето какво я държи — показва той дебелия корен, — сигурна защита на дървото срещу яростните планински ветрове. — Хасо, донеси „брадвата на първобитния човек“.

Когато овчарчето се отдалечи, Гагик се обърна към Ашот:

— Кажи откровено, заслужава ли той Саркис да се мъчим толкова заради него?

Ашот нищо не му отговори, само го погледна с укор. И едва след дълго мълчание прочувствено каза:

— Той не е човек, но ние сме длъжни да бъдем хора. Винаги и във всичко!

Хасо се върна и тримата се заеха един след друг да удрят ожесточено с каменната брадва дебелия корен на върбата.

— Това брадва ли е? — възмущаваше се Гагик, — Не сече, а дъвче като беззъб бивол!

Доста трябваше да се помъчат, докато най-послед коренът — по-скоро смлян, отколкото отсечен — поддаде.

— Сега хайде пак да се качим.

Когато отново увиснаха на върха на върбата и я сведоха надолу, от недрата на земята се чува някакви глухи стонове, скърцане. Дървото се превиваше, но все още се съпротивяваше на смъртта. Най-послед не издържа тежестта, жално простена и се сгромоляса на земята.

В тази борба децата пострадаха малко: Хасо си навехна крака, на Гагик посиня китката на ръката, ударена о камък, а Ашот си одраска ръката. Но всички се радваха на тази малка победа.



— Клоните ще окършим за огъня, а от стъблото ще направим стълба — заяви Ашот. — Да започнем.

Скоро те очистиха стъблото на върбата от клоните и го доवлякоха отначало до клисурата, а оттам с голяма мъка — и на Дяволската пътека.

Опитът да спуснат тази стъкмена набързо стълба от урвата не излезе сполучлив: стъблото се оказа много късо. Не помогнаха и коланите, които завързаха за него. Дървото се изплъзна от ръцете на децата, удари се о издатината до елата и се задържа. Единият му край се опря на площадката, където се беше подслонил Саркис, а другият — на стената.

— Саркис, хайде опитай се да се качиш по тази стълба! — извика Ашот.

— Къса е... много е къса, как ще се покача? — дочу се изпод урвата отчаян глас.

Децата отново се натъжиха.

Половин ден загубиха, докато направят стълбата, и всичко отиде на вятъра. Толкова труд и време пропиля-ни напразно... Можеха да разчистят поне двадесет крачки от пътеката, а това е път към свободата!

Какво да правят сега? Какво да измислят?... А и гладът така безжалостно ги мъчи... Просто нямат желание нито да станат, нито да свършат нещо.

\* \* \*

— Гагик, Хасо, мушмули, мушмули! Елате по-скоро! — чуха те тъничкото гласче на Шушик, което ги изтръгна от потиснатото състояние. Всички скочиха,

Те намериха момичето, покачено на малко мушмулово дръвче. Под дървото седеше Бойнах и поскимтяваше — очакваше нетърпеливо някоя мека и вкусна мушмула. Но Шушик не му обръщаше внимание: тя късаше плодовете и ги слагаше в полата на вехтата си рокличка.

Мушмули, и то какви мушмули!... Който е намирал през ноември мушмули в гората, знае какво са те за гладния (пък и не само за гладния) човек.

Листата на дървото отдавна бяха окапали и плодовете стърчаха оголени, нескривани от нищо. Те приличаха на съдинки — малки като напръстничета, пълни с гъст и сладък сок. Кръглите връхчета със зъбчета, също като очи, обкръжени от ресници, гледат, без да мигат, нагоре в бездънното небе.

Когато всички се наядоха до насита, нахраниха Бойнах и отделиха частта на Саркис, Ашот пак „откри съвещание“ за спасяването на Саркис, който беше увиснал като тежък воденичен камък на краката им и им пречеше да поемат пътя към свободата.

След като обсъдиха положението, децата решиха, че е необходимо да се направи дълго въже. Саркис ще го върже за елата и по него ще слезе долу. Сега за тях беше ясно, че е много по-трудно да изкачат момчето на Дяволската пътека, отколкото да го спуснат на дъното на клисурата. Но как да стане това?...

Само от еластичната и тънка кора на бряста можеше да се направи такова въже и децата, потънали в пот, се трудиха чак до вечерта, докато съвсем оголиха нещастните дървета.

Цяла нощ след това. насядали край огъня, те плетоха въжето. Всеки работеше отделна част. Най-послед парчетата бяха готови и съединени със здрави възли. Всички заспаха дълбоко. Но и насън децата нямаха спокойствие. Ами ако въжето се скъса? — мъчеше ги тревожната мисъл.

Последен тази нощ си легна Хасо. Когато се залови както обикновено да запушва с камъни входа на пещерата, изведнъж се сети за кучето: „Къде ли се е запилял Бойнах?“

Момчето взе една тояга и реши да отиде да го търси, но още непрекрачил прага, чу леко скимтене, Бойнах, разтревожен, нахълта в пещерата и се притисна до краката на господаря си. Пред входа като черна стена се издигаше мъглата. Сякаш някой се беше скрил там и дебнеше кучето да го разкъса. Очите на Бойнах бяха пълни със страх, той трепереше с цялото си тяло и подвиваше опашка.

Хасо го погали и прошепна няколко успокоителни думи на кюрдски. Но Бойнах продължаваше да трепери и гледаше да се завре някъде по-навътре в пещерата.

„Какво може да се е случило? — недоумяваше Хасо. — Дали не е вълк?... Но Бойнах никога не би се изплашил така от вълк.“

Момчето излезе от пещерата и още от прага запрати камък в храстите. Нищо... Всичко наоколо беше съвсем спокойно...

„Сигурно онова...“ — помисли си овчарчето, спомнило си за светналите в тъмнината очи, които неотдавна бе видяло. Дълбоко замислено, то запуши входа с камъни, влезе в пещерата и вместо да отслаби огъня, както правеха обикновено, силно го разпали — зверовете се страхуват от огъня. След това прегърна рунтавата шия на четириногия си приятел и се сви на кравай върху твърдата си постеля. Притиснато до господаря си, кучето още дълго не преставаше да трепери...

---

[1] Алмаст — героиня от поемата на Тумаян „Превземането на Тмкаперт“. ↑

## ДВАДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

### И КУЧЕТО НЕ ТЪРПИ ГРУБОСТ

Петнадесетият ден, прекаран от децата в Барсовата клисура, беше също така мъглив и зловещ, както и предишните.

Облаци скриваха слънцето и лъчите му не можеха да проникнат в пещерата, да докоснат опушените и стени. Ето защо, когато децата се събудиха, съвсем не можеха да допуснат, че небесното светило е изминало вече половината от своя дневен път.

Уморени от преживелиците и страданията на вчерашния ден, както и от безсънната нощ, те сигурно щяха да спят чак до вечерта, ако не бяха отчаяните викове на Саркис.

Ашот разтури набързо каменната врата на пещерата, изтича навън и извика:

— Идем, идем, потрай! — После се обърна към другарите си и попита угрижено: — Но какво ще му дадем?

— Вярно, за да се спусне човек по въже в пропастта, трябва наистина да е много сит — съгласи се Гагик.

От набраните предишната вечер плодове бяха останали съвсем малко. Децата ги изядоха мълком, пийнаха разтопен сняг и станаха.

— Шушик, занеси шипки на Саркис и гледай да го успокоиш. Кажи му, че сме приготвили дълго въже, само че... Хасо, да ударим ли по-напред някоя и друга червенушка, а?

Шушик се съгласи с Ашот, но напомни:

— За лов — половин час, не повече... Не закъснявайте, жал ми е за момчето. Ами Гагик?

— Гагик ще събира дърва за Саркис... Всъщност няма нужда — днес ще го освободим. Гагик ще събере съчки, но за нас.

След като разпредели задълженията, Ашот взе лък и стрели и излязоха с Хасо от пещерата. Нерешително, плахо тръгна след господаря си и Бойнах.

По пътя Хасо разказа на Ашот както за горящите в тъмнината очи, така и за странното държане на кучето.

— Да отидем да намерим следите — предложи овчарчето, — по тях ще разберем какъв звяр е бродил насам.

Но там, на южния каменист склон на планината, където Хасо беше видял светещите фосфорни очи на тайнственото животно, отдавна вече нямаше сняг, значи, „разтопили“ се бяха и следите. А да вървят по-нататък по снежните склонове, децата нямаха нито време, нито сили.

„Нощем така светят очите само на котката — разсъждаваше Ашот. — О, сигурно е бил манул!...“ Манулът е дива средноазиатска котка, която понякога се появява в долината на Аракс от Муганските стели. Ашот си спомни, че веднаж от Ереванската академия на науките бяха помолили баща му да им достави това животно. Баща му попаднал в дирите му и дълго го преследвал. Опитният ловец бил поразен от безстрашието на тази котка: тежко ранена, тя се хвърлила върху него и се опитвала да ухапе гърлото му. Но шепа сачми довършили зверчето.

„Сигурно такава котка е била и тая“ — реши Ашот и се поуспокои: не е чак толкова страшно...

— Добре, най-напред нека освободим Саркис, а с твоя звяр призрак ще се заемем после — каза той. — Я, червенушки!... Чакай, аз ще стрелям!... Иди бързо нататък.

Ала Ашот изпрати напразно доста стрели, докато убие първата птичка. Пък и тоя разбойник Бойнах я грабна и изчезна в Дъбравата, където Хасо в това време дебнеше на едно дърво катеричка и мислеше как да я улови.

— Дай тук, мръсно псе! — крещеше Ашот и тичаше след кучето.

Всеки ловец изгаря от нетърпение да види веднага убития от него дивеч — да го разгледа добре, да го окачи отстрани на ремъка и да удовлетвори по този начин ловджийската си страст... Но откъде да знае това Бойнах?... Той слушаше само вътрешния си глас: „Щом ти е паднал дивеч — носи го на господаря си!“

Кучето разгневи Ашот. Той започна да хвърля по него камъни, настигна го и го ритна с крак.

Овчарчето видя това. Кръв нахлу в главата му, на мургавото му лице ярко пламнаха очите. По-добре Ашот него да беше ударил така безжалостно, отколкото това безпомощно, изгладняло псе!...

— Вземи — каза студено момчето, подаде му птичката и извърна глава.

Катеричката беше на едно високо клонче и гледаше надолу — малките и очички святкаха.

Хасо изопна тетивата с такава сила, че лъкът се изви почти на обръч, стрелата се откъсна и се понесе нагоре като куршум... Катеричката полетя надолу, удряйки се о клоните. Но как ще я остави Бойнах да падне на земята?... Подскочи и — хоп! — хвана животинчето във въздуха.

— Дай! — грубо я поиска Ашот.

Но Бойнах се отдръпна назад заръмжа и даде катеричката на Хасо.

Ашот все повече се ядосваше. Хасо му се подчинява, а това келяво псе му се перчи, не иска да се покорява!

— Ще го заставя да дава на мене убития дивеч! — заяви рязко той.

— Опитай се — спокойно, но с лека усмивка каза

— Кажи му да тръгне с мене и да търси дивеч за мене. А ако не може, аз зная как да го науча!

— Може... — намръщено отвърна овчарчето. — Може малко. Баща ми го учи. — И като се обърна към кучето, нареди му кротко: — Бойнах — след него!...

Бойнах разбра и неохотно тръгна след Ашот. В очите на кучето ясно се четеше още незабравената обида Когато минаваше край скалите, Ашот заповяда:

— Бойнах, търси!...

Кучето лениво и дълго претърсва пукнатините и храстите. изведнъж се спря до един камък, който приличаше на легнал бик.

Ашот се приближи предпазливо с пръст върху обтегнатата тетива на лъка.

Бойнах беше вдигнал предната си дясна лапа и стоеше така. Той не беше ловджийско куче, но когато слухтеше, винаги замръзваше в тази напрегната поза — както правят лисиците. Сякаш се беше вкаменил. Напрегнатото внимание на кучето говореше, че под камъка се крие някакъв дивеч. То не го вижда, но подушва миризмата му...

„Заекът спи... Другарят на онзи заек... Ей, че ще е хубаво, ако го хванем или убием!“ — мярна се в главата на Ашот радостната мисъл.

И съвсем неочаквано пред погледа му изплува бялото личице на Шушик, обкръжено от свилени златни коси. Как гальовно гледат небесносините и очи, когато вижда добрите постъпки на другарите си, тяхната сърдечност!...

Ашот се приближи предпазливо и със затаен дъх насочи стрелата. Нищо! Наведе се и погледна под камъка — празно. Само една муха, голяма черна муха, изхвъркна с бръмчене от някаква пукнатина... И щом тя изхвъркна, Бойнах тутакси отпусна лапа, изпълнил сякаш тежкото си задължение.

На Ашот дори се стори, че псето се усмихна злорадо.

— Заради тази муха ти ме доведе тука?... — ядоса се той и грабна камък.

Но Бойнах вече бягаше и весело скимтеше, сякаш се радваше, че така хитро се бе пошегувал с момчето.

Отзад някой се засмя сдържано. Ашот се обърна — Хасо.

„Виждаш ли, и кучето не търпи грубостта“ — говореше погледът му.

Навел смутено глава, Ашот тръгна нагоре към Дяволската пътека.

Гагик и Шушик бяха вече там. Те бяха донесли въжето и с нетърпение очакваха да дойдат ловците.

— Ето това се казва отличен лов!... — възкликна Гагик, посрещайки другарите си. — Кожата на катеричката ще подарим на Шушик — нека си я наметне на раменете и отиде в клуба на бал. Месото ще окачим в ъгъла на пещерата. До пролетта тъкмо ще ни стигне! А това... Каква е тази птица? Дива пуйка?

Ашот не отвърна на шегите. Сега той съвсем не изпитваше радостта на човек, върнал се от богат лов. В замяна на това овчарчето за пръв път преживя тази радост. Като видя в ръцете на Шушик животинчето, той си помисли: „Дали ще разбере, че аз, Хасо, съм убил катеричката?...“ Но откъде ще разбере? Нали сам той никога няма да и каже, не ще си позволи да унизи другаря си... А още повече пред момиче...

Шушик скачаше и притискаше до бузите си пухкавата кожичка, а Ашот, като видя това, стана още помрачен: „Ако аз бях убил катеричката, нямаше да се радва така“ — помисли си с огорчение той. Настроението му явно беше развалено. И възмутеният поглед на

овчарчето, и странното поведение на кучето — всичко беше така неочаквано!



## ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

КАК АШОТ ПОСТИГНА ТОВА, КЪМ КОЕТО СЕ СТРЕМЕШЕ ТАКА УПОРИТО.

Провикването на Гагик върна Ашот към действителността.

— Хей, момче — викаше той на Саркис, — ти ще си летиш без парашут, а ние ще ти берем грижата!

— Стига разговори! — прекъсна го Ашот. — Хайде по-бързо да слезем в клисурата и да се опитаме от другата страна да определим височината, на която се намира Саркис. Нали трябва да знаем колко дълго да е въжето ни.

Децата слязоха. Ашот дълго разглеждаше скалата отдолу и пресмяташе нещо. А Саркис седеше в своята тясна дупка, пребледнял и изтощен от преживените страдания, и съзерцаваше планината. Добре, че елата с гъстите си клони закриваше от него пропастта, иначе сърцето му може би щеше да се пръсне от страх и той щеше да се търколи надолу, без да дочака спасение...

Като чу гласовете на другарите си, Саркис пак занарежда:

— Милички, измъкнете ме оттука!... Никой не се обади.

— Спаси ме, Ашот джан, може и аз за нещо да ти потрябвам! — молеше Саркис.

Ашот се усмихна надменно.

— Притрябвал си ми! — каза той сякаш на себе си. Настроението му беше отвратително и той изливаше сега на Саркис всичкия яд, който му се бе насъбрал.

Шушик го гледаше и клатеше укор но глава. Погледът ѝ сякаш казваше: „Не е хубаво, Ашот, не бива да си такъв злопамятен“.

— Какво ме гледаш? За пръв път ли ме виждаш?... — разсърди се той, като срещна погледа и. Струваше му се, че този ден всички са настроени против него, включително и Бойнах.

— Измъкнете ме оттука, милички! — отново се чу

— Как да те измъкнем? Няма с какво...

— Как да няма? Наистина ли? — разтревожи се Шушик. — С въжето не може ли?

Пълните и с тревога очи се устремиха в кръглото лице на Ашот.

— Може и да има с какво, но не е тук — отиде при скритите орехи! — каза рязко той.

— Какъв си безсърдечен! Другарят загива, а ти за орехите напомняш... Срамота е!!...

— Не за орехите, а за душата му напомням. Дано поне сега разбере, че без другарите си е нищо.

Ашот почувствува, че гневът с нова сила закипява в него, на вълни прелива към сърцето. „Днес всички ми четат наставления! — помисли си той с омраза. — Няма никакво достойнство този Саркис! Я какъв мазен стана... Само и само кожата си да спаси!“

— Саркис, ти нали казваш, всеки сам за себе си да се грижи! Какво искаш сега от нас?

— Сгрехих, Ашот джан, спаси ме!...

По лицето на Ашот се разля широка усмивка на задоволство. „Омекна ли, а?...“ — говореше тя. Най-после след дълга, упорита борба той успя да накара Саркис да се разкае. И настроението му от това изведнъж се подобри.

— Да вярваме ли? — обърна се той към другарите си.

— Вярваме — не вярваме, трябва да го измъкнем. Няма как! — сви рамене Гагик.

Хасо, отнеси въжето на пътеката и му го хвърли, нека върже края му за елата — разпореди се Ашот, без да гледа овчарчето, застанало мирно с ръка до дясното си око.

А то знаеше много добре защо е така раздразнен техният отряден и си мислеше: „Нищо, и ти ще омекнеш, момче, и как още ще омекнеш!...“

Мина още половин час, докато най-после Саркис улови въжето и успя да го върже за елата. Другият край на въжето се люлееше над пропастта.

— Ехе! Като опашка на камила! — разочаровано каза Гагик. — Късо!...

— Саркис, вържи и тоягата с въжето! — викна отдолу Ашот.

Саркис направи безропотно и това. Но и тоягата, вързана за въжето, увисна на около шест метра от земята,

Какво можеха да направят? Брястовете останаха без кора.

— Изходът е един каза Ашот: — да струпаме сняг под въжето, нека скача.

— А вие изпробвахте ли въжето? Няма ли да се скъса? — страхливо попита Саркис.

— Защо ще се скъса? Ти си отслабнал, станал си колкото една кокошка — утешаваше го Гагик. — Не бой се...

— Не, Гагик, той е прав, трябва да се провери. Саркис, я пусни въжето, ще го изпробваме.

Примитивното, грубо и възловато въже, което на вид беше толкова здраво, се оказа съвсем негодно. Децата го вързаха за клоните на едно дърво и всеки, който увисваше на него, падаше... Въжето се късаше. Напразно отиде целият труд на безсънната нощ!...

— Да-а, хубаво щяхме да освободим Баруйровото синче, честна дума! — нерадостно се смееше Гагик. — Истинска „братска“ помощ!

— Зиме кората на бряста изсъхва — затова е така — оправдаваше се Ашот. — Ако напролет усучеш въже от такава кора, не се къса... Но няма що, трябва да изнамерим нещо друго... Шушик, има ли още мушмули? Да? Е, дай на Саркис, нека яде, докато ние помислим. Само че не бива така да бездействуваме. Да идем да поработим на пътеката и през това време ще решим.

И ето ги пак на Дяволската пътека. Отново започна непосилна работа.

Когато видя да падат снежните буци от планината. Саркис помисли, че другарите му са го забравили.

— Ами аз? — дочу се от урвата плачливият му глас. — А за мене какво правите?

— Отиваме в село да търсим помощ за тебе — отново лошо се пошегува Гагик и го подигра: — „Аз... за мене... на мене!...“

— Да, зная какво правите... Мислите само за себе си... Майчице мила!...

— Не реви! Ние работим и мислим... Въжето се оказа негодно, а стълбата — къса — поясни Ашот.

Вечерта децата пуснаха катеричката и червенушката на Саркис, а те се прибраха в лошо настроение. „Поне кожата да запази, та да я подарим на Шушик“ — мислеше си Хасо. Той все още беше под впечатлението на успешния си лов. Така силно е обаянието му. Нищо и никакъв дивеч, а отнемат ли го на ловеца, сърцето му сякаш грабват.

Вечерта децата седяха умислени около огъня. Никога досега не бе ги обхващало такова отчаяние.

Ред беше на Гагик да разкаже някаква случка, но му липсваше обичайната веселост и не му се говореше. Мисълта му изцяло бе заета от това как да освободят нещастния си другар.

— Какво става с тебе, Гагик? — подканяше го Шушик.

— Добре, ще разкажа — реши се най-после той.

И другарите изслушаха няколко късички случки, сякаш нарочно свързани с падането на Саркис от скалата.

Гагик разказваше вяло, без настроение, но въпреки това във всичките му разкази се долавяше онази жизнерадост, с която беше пропито цялото същество на момчето. Произшествията, които той описваше, бяха трагични, но завършваха щастливо и забавно.

Първото се случило с една жена от Гарна, която решила да се прости с живота.

Семейна трагедия довела жената до скалата над река Азад. Тук тя казала последно сбогом на света, затворила очи и се хвърлила в пропастта...

— Горкичката! — възкликна Шушик.

— Не, мила моя, никак не е горкичка. Живее си сега много хубаво в селото си. Само понакуцва, и то съвсем малко.

— Как? Жива ли останала? По какво чудо?

— На света не стават чудеса. Ти знаеш, че жените в нашите стари села носят много широки фусти. При това не една, а по няколко. Така че, ако вятърът духа ниско, непременно ще надуе тези фусти и без малко да вдигне стопанката им във въздуха...

— Е, и? — наклонена напред, Шушик слушаше с най-голям интерес. — После какво станало?

— После ли?... После тази жена направила едно отлично кацане на брега на реката... Жалко, че ти не носиш такива дрехи, иначе фустата ти можеше да послужи на Саркис. Щеше да я облече и... да се спусне като с парашут.

На втория разказ началото също беше трагично.

— В село Гармрашен една мечка хванала на полето жената на председателя на колхоза и с нежните си лапи помилвала закръглените и бузи.

— Ех, Гагик, ти все ще измислиш нещо необикновено!

— Не, истина... И какво станало: подгонил мечокът жената. Тя се изплашила до смърт, хуква, а мечокът след нея... Стигнала до урвата. Надолу — пропаст, отзад — звярът. Така или иначе — ще загине. И се хвърлила в пропастта. Но какво станало? Същите тия фусти я спасили — отворили се като парашут... Но пропастта била дълбока!... Добре, че паднала върху куп сухи листа, иначе сигурно щяла да се пребие... Та ето на — завърши разказа си Гагик, — мисля си: не може ли да ни помогне нещо като тая постелка от сухи листа? Да наберем трева, да я натъпчем в ризите си и да ги сложим като възглавници една върху друга. Саркис ще падне върху тях и няма да се пребие. Искате ли? Я чакайте, открих нещо!...

Докато разказваше, Гагик непрекъснато въртеше в ръцете си дълга дъбова пръчка, обгорена от единия край. Той искаше да я счупи и да я хвърли в огъня, но пръчката се съпротивяваше. Чудно: студена, тя лесно се чупеше, а сега, затоплена, само се огъваше.

— Виждате ли? — зарадва се Гагик и скочи от мястото си. — Още утре ще освободим Саркис от неговия затвор! Ще нарежем дъбови клони, ще ги стоплим на огъня и ще направим халки. А от халките — дълга верига. Ясно ли е?...

## ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ДЕЦАТА ИЗМИСЛЯТ ВСЕ НОВИ И НОВИ НАЧИНИ ЗА СПАСЯВАНЕ НА ДРУГАРЯ СИ

Настъпи шестнадесетият ден.

Слънцето, немощно и бледо, отдавна беше изгряло, но децата не излизаха още от пещерата. В горещата, напечена от жаравата пепел те топлеха млади дъбови клончета и правеха от тях халки, които провираха една в друга и свързваха с влакнеста брястова кора.

— Клончетата свършиха — съобщи Хасо.

— Не, там май че има още. Порови в пепелта. Хасо порови, по измъкна само една малка пръчица. — Нищо, все ще стане някоя малка халкичка. Я чакайте да ги преброя. Една, две, три... — Ашот мърдаше беззвучно устни. — Нашата верига има двадесет и четири брънки. Гагик, я хвани края и и излез навън. Охо, има сигурно десетина метра!

— А като увисне на нея тежест, ще стане още по-дълга — съобрази Гагик.

— Да, когато на нея увисне Саркис, кръглите халки ще се издължат. Но... все пак се страхувам, че е къса... Я да отидем за още клони!

Ала лесно беше да се каже „за още клони“. Иди се опитай да отчупиш клон, дебел колкото палеца ти. Жилав и гъвкав, той се съпротивява като стомана.

Немигнаха цяла нощ, гладните деца до обяд продължаваха да наставят веригата си, докато най-послед се получи тридесет и шест брънки.

— Търпението ми се изчерпа — заяви Ашот. — Сега ще я изпробваме и ще тръгнем.

Шушик и Гагик хванаха единия край, Хасо и Ашот — другия и под командата „започвай!“ с резки движения задърпаха веригата в различни посоки. Нито една брънка не се разкъса.

— Чудесно! — каза Ашот, доволен от резултата. — Да тръгваме...

Между скалите се чуваха жалните стонове на Саркис:

— Шушик, поне ти да се беше съжалила!... Замръзвам! Подхвърли съчки... Няколко мушмули...

— Почакай, идваме! — извика Ашот и когато се приближиха до урвата, добави: — Вече няма да ти трябват ни съчки, ни мушмули — сега ще те спуснем долу.

— Как? С какво... Мили мои, по-скоро! Нима не съм ви приятел?

— Само приятел ли?... Ти си светлина за очите ни, ти си нашият най-мил, най-скъп... От мъка по тебе сън не ме хваща... — говореше Гагик, като едва сдържаше смеха си.

А Саркис, притихнал, слушаше и не вярваше на ушите си. Откога пък е станал светлина за очите на Гагик? Не се ли шегува?

Но преди още да намери отговор на тази загадка, на късчето земя, където растеше елата, шумно плесна някаква странна верига,

— Завържи я здраво за елата чу се отгоре и в краката на Саркис падна въже, уплетено пак от брястова кора,

След няколко минути тази необикновена верига увисна над клисурата.

— Хайде да отидем да погледнем — каза Ашот. А когато видяха отдолу своята стълба, той възкликна: — Чудесно! Само че пак е къса.

— Нищо, ще скочи — успокои го Гагик.

След вчерашните си разкази той гледаше твърде оптимистично на подобни скокове. Щом онази тежка жена не се е пребила в гората, Саркис, отслабнал и олекнал, няма нищо да усети.

— Но непременно трябва мека постелка — каза Шушик.

Окършиха клоните едва ли не на всички ели около пещерата и ги струпяха под последната брънка на веригата. После свалиха рубашките си, закопчаха ги и по този начин ги превърнаха в своеобразни торби. Натъпкаха торбите със сняг и ги поставиха върху купа.

И все пак им се стори, че е малко. Тогава от склоновете, огрявани от слънцето, затъркаляха снежни топки. Отначало големи колкото дини, по пътя те нарастваха и до клисурата идваха вече цели „бъчви“. Така се образува доста висок снежен хълм.

Добре би било, разбира се, да се прибавят още няколко халки, да се удължи веригата, но нямаше вече време. Денят в Барсовата клисура, обкръжена от високите стени на планината, беше особено къс. Притъмня. Децата трепереха от студ.

— Хайде, Саркис, слизай — разпореди се Ашот. Саркис се наведе, погледна надолу и се отдръпна ужасен.

— Ами ако се скъса? — изтръпнал, попита той.

— Няма да се скъса. Слагай краката в халките и слизай предпазливо. За последната ще се уловиш здраво и ще скочиш на издигнатия хълм долу.

С треперещи пръсти Саркис се хвана за стъблото на елата, го тутакси го пусна.

— Студено... Пари... Нека почакаме до утре. Щом изгрее слънцето и ще сляза... Сега е вече тъмно...

Той изреди още няколко причини, които му пречели да слезе по направената от другарите му стълба, но ясно, че главната беше страхът.

Ашот заскърца със зъби.

— Добре, да си отиваме тогава — каза той. Децата оставиха рубашките си в снежния куп и се върнаха в пещерата.

— Шушик, разпали огъня... Но ние май занесохме всичките дърва на него...

Ашот беше толкова ядосан, че не искаше дори да назове Саркис по име. Наистина колко време и сили им отне това момче!

Премръзнали и гладни, децата прекараха в пещерата още една мъчителна, безсънна нощ.

Ех, Бойнах, ако ти имаше ума и ловкостта на Чамбар, отдавна да сме излезли оттук — отправи упрек към кучето Гагик. — Чамбар щеше да намери начин да се измъкне от клисурата, да изхвърчи до село и да доведе хора...

Какъв е пък този Чамбар? — обиди се Хасо. — Че има ли по-умно куче от моето?...

За Хасо, разбира се, нямаше на света друго куче като неговия Бойнах.

— Чамбар ли какъв е? Ти чувал ли си за ловеца Мирук Асадур от Лъчиван?

Хасо поклати отрицателно глава.

— А за внука му Камо? — попита Шушик.

— А за сина на моя чичо — Крикор? — попита Гагик.

— Наистина ли Крикор е син на чичо ти?... Не вярвам! — заяви Шушик.



— Не го ли виждаш, че е цял Крикор? — Ашот посочи с глава Гагик. — Като две половинки от една и съща ябълка. Същият характер, същите шеги...

— Не, Ашот, няма да стана аз като Крикор — възрази тъжно Гагик. — Къде ще се меря с него! Какво ли не е вършил той! И на Пчелната скала за мед се качвал, и сред тръстиките на Гила се завира да събира яйца от корморани... Навсякъде намирал храна, а аз съм се сврял до огъня и хленча от глад. Да беше Крикор с нас, ех, как щяхме да си живеем! — И Гагик опря ръка до гърлото си. — Дотук щяхме да сме сити.

— А ако имахме такъв звеневи като Камо, сега щяхме... — изтърва се Шушик, но разбра грешката си и млъкна.

— Какво мога да направя аз! — избухна от смущение Ашот. — Ако бяха попаднали в Барсовата клисура, и те сигурно нямаше да могат да излязат.

— Хайде, хайде, моля да не се засяга началството — застъпи се за другаря си Гагик. — Нашата група съвсем не е по-лоша от групата на Камо, а аз — от братовчеда си Крикор.

— А знаете ли, че аз съм виждал Мирук Асадур! — въодушеви се Ашот. — Веднаж през есента пристигна у дома. Сприятели се с баща ми и заедно ходиха на лов за кози. Какъв прекрасен човек! Само че брадата му е много смешна — такава една дълга, дълга. Когато бърза, пъха я в пазвата си, да не се развява. И върви така, че не можеш да го настигнеш.

— А след него Чамбар, с опашка, завита като кифла?

— Да, и Чамбар след него... Ах, само да обадеше баща ми на стареца, че сме изчезнали!... Току-виж, прекосил снеговете на Агирдж планина — и право във фермата...

— Ами ако майка ми пише за мене на баба? — каза Гагик и дори скочи, зарадван от тази мисъл. — То се знае, че ще пише!... Крикор, разбира се, ще пристигне, ще завре нос в айкецорските делви с вино и ще рече: „Дядо Асадур, тук е по-хубаво, отколкото у нас, нека да останем завинаги тук. Вино много, туршии...“ Ех — унесе се в мечти Гагик, — да можеше ей там на онзи гребен да се покаже изведнъж Крикор! С кюфте и лаваш в ръце. „Хей, Гагик джан, хващай! Кюфтето дойде!...“, — ще извика той.

— Стига си ни мъчил! Дразниш ни само стомасите с приказките си! — разсърди се Ашот и излезе от пещерата.

Някъде иззад планината луната хвърляше дрезгава светлина върху замъгления силует на Арарат. Беше студено и тихо.

## ДВАДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

### КАК СЕ РАЖДА ЧОВЕЧНОСТТА

Призори децата чуха някакви странни звуци — като че ли наблизно някой стреляше безразборно с малокалибрени пистолети. Седнал край огъня, Хасо се смееше от сърце — такъв изплашен вид имаха другарите му.

Отново се чуха изстрели. От огъня полетяха нагоре кървавочервени парченца жар, разхвърча се на всички страни пепелта, като че ли в огъня бяха скрити някакви взривни вещества.

— Какво се смееш? — попита Ашот, като поглеждаше подозрително към огъня.

Хасо извади от жаравата няколко изпечени жълъди и каза на другарите си:

— Яжте, това е хубава храна... Замръзнали са, затова гърмят — обясни той.

— Откъде ги взе?

Намерих ги. На разсъмване ходих с Бойнах на лов. На, Бойнах, на, хапни и ти...

Да, това ще ни даде сили. От жълъди правят и кафе — говореше Гагик и ядеше своя дял. — Само че не ви съветвам да давате на Саркис.

— Защо?

— Не бива. Ще натежи и веригата няма да го издържи... — усмихна се унило Гагик.

Когато слънцето се издигна и в клисурата стана по-топло, всички излязоха от пещерата и отново се събраха под стълбата, повесена от скалата.

— Саркис, измъквай се от бърлогата си, май че е време! — извика Ашот.

С колебливи крачки Саркис се приближи до края на своята вдлъбнатина.

— Хвани се за елата и пъхни крак в първата халка.

Не мога. Измислете нещо друго — изплаши се Саркис, като погледна пропастта.

Добре, твоя работа. Остани си там — външно безучастен каза Ашот.

Шушик понечи да отвори уста да протестира, но Ашот я стрелна с поглед.

А това, което момичето взе за жестокост, въздействува. Саркис сложи крак в първата халка и треперейки от страх, започна да слиза.

— Не гледай надолу, затвори си очите.

Тези съвети също помогнаха. Саркис слизаше бавно, като местеше пипнешком краката си от една брънка в друга. Халките се разтягаха, но бяха здрави и издържаха момчето.

Най-после стигна до последната халка.

Другарите наблюдаваха напрегнато движенията му. Сърцата на всички биеха тревожно. Само Шушик не гледаше. Тя затвори очи и се скри зад гърба на Гагик.

Клекнал на задните си лапи и изплезил език, Бойнах също наблюдаваше с любопитство необикновеното зрелище.

— Стой, не мърдай, веригата свърши! — извика Ашот.

И Саркис бързо прибра крака си, който напразно търсеше да напипа следващата опора.

— Сега трябва да се хванеш за последната халка и да скочиш. Не бой се, отдолу е мек сняг.

— Мек ли?... Вчера беше мек... — замислено каза Гагик и изведнъж извика: — Почакай, не скачай, ще проверя снега!

На хубава „мека“ постелка щеше да скочи Саркис! През нощта студът беше сковал пухкавия сняг и той се беше превърнал в ледени буци.

Тъкмо навреме се сети Гагик. Още минута-две и Саркис щеше да се пребие в този леден хълм...

— Качи се обратно! — изкомандува Ашот.

От възмущение по челото му изби пот. Той се упрекваше за непредвидливостта си.

Гагик наблюдаваше мълчаливо израза на лицето му. Искаше да каже нещо важно, но не се решаваше.

— Сега съгласен ли си, че и такъв опитен ръководител като тебе може да сгреши?... — кротко, по другарски попита най-после той.

Ашот не отговори. Беше много смутен, но въпреки че се съгласяваше с Гагик, не искаше все пак да го признае пред всички.

— Ама че номер!... — замислено проточи Гагик.

— Огън, деца, огън трябва да се запали — предложи Хасо. — Без огън няма да може.

До обяд се занимаваха с дрехите си. Накладоха огън, едва домъкнаха до него пълните с тежък, замръзнал сняг рубашки и се заловиха да ги размразяват.

Хасо и Ашот се заеха да правят нови халки. — Освобождаването на Саркис ще трябва пак да се отложи — тъжно заяви Ашот. — Саркис — извика той, — отвържи веригата и ни я хвърли!

Те прибавиха още няколко халки, но бяха нужни още много, за да може Саркис да слезе направо в клисурата.

— Чакайте, в моето черепче се роди гениална мисъл — подскочи от мястото си Гагик, сложил пръст на челото. — Ей сега наистина ще освободим нашия любимец. Прекалено дълго стоя той усамотен, да се не знае макар!... Саркис — извика той, вдигнал глава нагоре, — можеш ли да закрепши върбовото стъбло така, че да се опре здраво на стената и да не се мръдне, ако се качиш на него? Можеш ли? А?...

— То и без това е устойчиво. Долния край съм пъхнал в цепнатина, а горният е притиснат между два камъка — чу се отгоре глух, недоволен глас.

— Тогава да вървим, другари! — изкомандува Гагик. — Да вървим и освободим това дълговрато птиче!

— Къде да вървим? Ти какво се разпореждаш? — възмути се Ашот.

— Ашот, не си въобразявай, че ти тук си нещо повече от другите — неочаквано сериозно посъветва Гагик и тръгна напред.

Дойдоха на Дяволската пътека и спряха до урвата над вдлъбнатината, приютила Саркис. Гагик омота остатъка от злополучното въже около каменния зъбер, стърчащ над пътеката, превърза с него веригата и я хвърли надолу.

— Е, как е, Саркис, край на веригата стига ли до дървото?

— Да, почти... Ох, какво искате да правите? — занарежда отново той. — Умирам...

— Преди смъртта си няма да умреш, миличък... Я по-добре се качвай по дървото... Е — обърна се той към Ашот, — разбра ли най-

после какво искам да направя? — И Гагик се почука с пръст по челото: — Не глава, а тиква, пълна с мозък.

Другарите му се усмихнаха, но не толкова на неговата шега, колкото за това, че най-после, изглежда, бяха намерили начин да освободят Саркис. Само Ашот беше недоволен и мрачен. Какво стана всъщност? Не той, а Гагик освобождава този нещастник! Защо тогава го избраха старши?...

Охканията на Саркис утихнаха и известно време изпод урвата се чуваше само някакво шумолене.

— Е, какво? — попита нетърпеливо Гагик. Допълзя ли до края на дървото? Да?... А сега се качвай по халките. Истинска стълба, нали?

Саркис нищо не отвърна, но въжето се опъна и започна да скърца. Сигурно момчето се качваше вече по халките.

Гагик сияеше от радост. Поглеждаше ту Ашот, ту Шушик и погледът му говореше: „Видяхте ли?!“

Ашот, разбира се, виждаше и честолюбието му страдаше.

Въжето престана да скърца. Отдолу се чу глух плач.

— Какво стана? Ох, няма май да преживея това! — извика плачливо Гагик. — Не плачи, братко мили, пощади светлите си очи!...

Шушик си хапеше нервно устните, а Ашот попита строго:

— Защо не се хващаш?

— От тежестта ми халките се долепиха плътно до скалата. Нито мога да се хвана, нито крака си да поставя... Олеле, олеле, ще падна, майчице!

— Не хленчи, братле, още повече ще измършавееш — посъветва го Гагик. — Пъхни по-добре краката си в халката и седни, почини си. Ние ще измислим нещо.

— Да му подадем моя кривак, нека се улови за края му — предложи Хасо.

Другарите се съгласиха. Хасо легна на пътеката и спусна надолу кривака.

— Изправи се с целия си дълъг ръст и протегни ръка. Е, хвана ли?

— Хванах!

— Сега събуй обувките си и ги вържи на кръста си. Саркис направи послушно и това.

— Улови се с две ръце за края на гегата и се качвай... Опирай се с крака о скалата, ние ще помагаме.

— Хайде, дръж се по-здраво!

— Не гледай назад!

— Хвана ли се здраво? Да?... Ха качвай се, качвай се!... — насърчаваха другарите Саркис. Тримата — Ашот, Гагик и Хасо, — едва запазвайки равновесие на тясната пътека, измъкваха от урвата злочестия си спътник.

И ето най-после той се изправи и ред тях.

Обхванат от вълнението на човек, спасен от неизбежна гибел, Саркис едва не падна на колене пред своите спасители, но Ашот го улови за раменете, разтърси го и твърдо, но дружески каза:

— Недей, Саркис... Помъчи се само да разбереш какво би бил без нас...

Шушик упрекна мълчаливо Ашот: „Намерил време за наставления!“

Когато, седнали на камъните, децата се посъвзеха, Ашот прибави още няколко такива поучителни и тежки думи.

— Добре, че се спаси — каза той. — Тежък камък ни падна от сърцето. Само че и досега не ми е ясно как можа да кажеш: „Нека всеки се грижи за себе си!“

Саркис седеше с наведена глава. Той приличаше на дете, готово да се разплаче.

„Май че не е нужно нищо повече да му се говори“ — реши Ашот и взе лопатата, като с това даваше да се разбере, че е време да се заловят за работа. Но изведнаж Саркис, бледен и измъчен, още несъвзел се от преживените вълнения, стана, грабна от ръцете на Ашот лопатата и треперещ от умора, напрегна последни сили — опита се да хвърля сняг от пътеката. Той вършеше това с такъв жар, какъвто никога през живота си не беше проявявал.

— Ти какво? — опомни се Ашот. — Не е за тебе тази работа... Отведи го, Хасо, нека си почине.

Но Саркис решително възрази:

— Вие достатъчно се измъчихте с мене. Сега е мой ред да работя...

— Не му пречи! Щом се осъзнава, не бива да му се пречи — пошепна Гагик на Ашот.

— Съжали го, не бива така. Той сигурно се е наранил. Трябва да се прегледа, да се превърже — със сълзи в очите нареждаше Шушик.

Но момичето изпитваше същевременно и известна гордост. Нали им казваше тя, че Саркис може да се оправи? Възразяваха и: „Вълче! Няма да се вразуми!“ Е, кой излезе прав?

— Дай тука, Саркис, ти недей... — И Ашот му взе кротко лопатата.

Когато Саркис поседна, уморено на камъка и вдигна глава, Шушик видя над веждата му голяма синя подутина.

— Как не го погледнах веднага! — възкликна тя и като намокри кърпичката си в студения, разтопен сняг, сложи я на челото му.

— Слушай, момче, какво още те боли? — разтревожи се Ашот.

— Коляното... пищялът... кръстът... — оплакваше се Саркис.

Шушик се дръпна настрана. Децата съблякоха Саркис и го прегледаха. Цялото му тяло беше в подутини, драскотини и синини. Особено много беше наранена ръката му — кръвта по нея се беше съсирила на големи струпеи.

— А защо не ни каза нищо? И искаше да работиш в такова състояние! — упрекна го Ашот.

— Като си помисля само, че се избавих от смъртта, всичко друго ми се струва нищожно...

— Юнак, така трябва. В живота има и по-страшно. Трябва да се презира всяка болка — похвали го Ашот. — Хайде да му сложим студени компреси — при натъртване това е най-добре. Жалко, че няма ракия, щеше да е още по-полезен.

— Вие се смеете на кюрдите, че носят шалове на калпаците си, но, вижте, ето че моят ще влезе в работа — каза Хасо, като сваляше от шапката си извехтялото копринено шалче. — Ето и копринения ми пояс...

С шаловите и кърпичката децата превързаха всички наранявания и драскотини по тялото на Саркис, а след това го поведоха към пещерата.

— Дайте ми тояга и сам ще мога да сляза — каза той.

Ново, топло, непознато досега чувство се породило в едно ъгълче на душата му. Колко е хубаво, че е с другари!... Колко е хубаво, че другарите са така мили и грижливи! Какви изявления всъщност беше



правил, какви глупости беше говорил! „Всеки за себе си“... Не, това беше голяма грешка. Без другари няма живот.

Завеждащият домакинската част Гагик реши да ознаменува голямата победа с разкошна вечеря. Оказа се, че в най-отдалечения ъгъл на пещерата, в една от пролуките, скрити от погледа, имало някакъв таен склад. Гагик стъпи на издатината в стената, пхна ръка в процепа, порови там и нещо сложи в шапката си.

— Печете и яжте! — заяви той, като се върна при огъня и изтърси на камъка няколко врабчета. — Пазех ги за черни дни... Че как иначе? — похвали се той с домакинските си способности.

Изненадата, направена от Гагик, изведнъж повдигна почти понижения дух на децата. Всички получиха по две врабчета и позалъгаха мъчителния глад.

... След премеждието със Саркис децата сякаш пораснаха с няколко години. То усили устойчивостта им, увеличи жизнения им опит и вярата в собствените сили, то ги убеди, че и при най-тежки условия те са способни не само да поддържат съществуването си, но когато ги сполети беда, да спасяват дори и живота на другаря си.

## ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

ЧОВЕК ТРУДНО СЕ РАЗДЕЛЯ С ЛОШИТЕ НАВИЦИ, ПРИДОБИТИ В ДЕТСТВОТО

Привечер, когато децата, капнали от умора, почиваха в пещерата, Саркис си помисли: „Дали да ги заведе при склада на катеричката, да им го открия и да кажа: «Простете, другари... Вие спасихте живота ми и не мога повече да крия от вас храната. Яжте със здраве...»“

Но в този момент си спомни колко трудно беше дошъл до пещерата. Значи, много е слаб и всяка болест — грип, ангина или възпаление на белите дробове — ще го свали в гроба.

Страхът отново обзе Саркис и отново в него се пробуди познатият егоизъм.

„Ще им се паднат само по две шепи орехи, а ти ще се храниш с тях цели десет дни. Не прави глупост, животът ти е по-скъп...“ — нашепваше му някакъв вътрешен глас.

В сърцето на момчето започна глуха борба и то няма сили да направи решителната крачка.

Трябва да кажем, че орехите, които преди няколко дни децата бяха взели от Саркис, си стояха непокътнати. Така се и търкаляха в ъгъла, където ги беше хвърлил възмутеният Ашот. Гордостта не им беше позволила да ги пипнат дори и в минутите на най-мъчителния глад.

Понякога на Хасо много се искаше да вземе орехите и тайно да нахрани с тях своя верен Бойнах. „Мръсното парче ще изяде само кучето“ — изглежда, си мислеше той, но пак не се решаваше: какво ли ще си кажат другарите! Хасо искаше да поговори с тях, да разбере какво мислят, но не можеше да надвие свенливостта си.

Насядали около силно пламтящия огън, децата размисляха какво да правят по-нататък. Разчистването на пътеката вече не им се струваше толкова трудна работа. Наистина можеше ли да се сравни тя с огромните усилия, които положиха, за да избавят Саркис от бедата?

Ашот изказа тези мисли пред другарите си и им вдъхна вяра, че за три-четири дни ще разчистят пътеката и ще се измъкнат най-после

от клисурата.

Но преди това беше необходимо да се отстрани една досадна „дреболия“: мъчителното чувство на глад.

Спасяването на Саркис ги подкрепи морално, но физически децата бяха много отслабнали. През тези дни те изядоха всичко, каквото имаха, понеже не им оставаше нито време, нито сили да търсят храна. Ето защо решиха, че едни ще отидат на пътеката, а други ще се грижат за продоволствието.

— Е, щом ме смятате за специалист по прехраната, аз ще се заема с тази работа — заяви Гагик.

Шушик трябваше да стои в пещерата, да поддържа огъня и да се грижи за Саркис. А Ашот и Хасо щяха да изхвърлят снега от пътеката.

Докато обсъждаха всичко това, Саркис пак се върна към мисълта за орехите. „Щом Ашот казва, че след три-четири дни ще излезем от клисурата, защо да не открия на другарите си тайната за склада на катеричката?“ — мислеше си той и в един момент едва не каза: „Идете всички да разчиствате пътеката, храна имаме...“

Но не можа да надмогне себе си. „Току-виж, че пак завалял сняг и цяла зима си останал тук“ — набиваше се в мозъка му и той реши: „Не, ще почакам още няколко дни — да видя как ще потръгне работата...“

Като се откъсна от тези мисли, той се заслуша в разговора на Шушик и Ашот. Те говореха за Хасо.

— Такова момче, а кой знае защо, не е пионер! недоумяваше Шушик. — Просто чудно!

— Но нали знаеш, че във фермата няма нито училище, нито пионерска организация — поясни Ашот. — Кой е виновен за това?

— По-рано, когато живеехме на село, аз ходех на училище — каза Хасо, — но тогава още не можех да стана пионер, бях малък...

— Мисля, че и ние можем да те приемем пионер — неочаквано заяви Ашот. — Ти напълно заслужаваш.

— Правилно!

— Вярно!

На децата много се хареса идеята на Ашот, а пък Хасо пламна, на челото му избиха едри капки пот.

— Кой е против? — важно попита Ашот в желанието си да спазва необходимата формалност.

Но кой можеше да е против? И Саркис дори погледна с усмивка овчарчето.

Ашот свали червената си връзка и я върза на врата на смутеното момче.

— Ти си длъжен да дадеш обещание, да положиш клетва — каза той.

— Ще се постарая да живея така, както трябва — тихо каза Хасо. — Ще се постарая да извърша в живота си нещо много нужно, полезно за хората... Ако повярвате — добре, ако не повярвате — ще видите... Ето моята клетва...

И макар че тези думи не бяха написани в пионерския устав, те развълнуваха децата със своята простота и искреност.

— Чудесно го каза! — изръкопляска Гагик. Ашот, въодушевен, внесе още едно предложение: — Ние се задължаваме да се погрижим Хасо да излезе от Барсовата клисура научен да чете арменски.

— Да чете ли?... Та толкова дълго ли ще останем тука? — разтревожи се Шушик.

— Не... Хасо ще се научи много бързо — успокои я Ашот. — Нали все пак знае нещо...

Весела беше свирнята на Хасо тази вечер, а и на сърцата на децата беше леко. Те се радваха, че другарят им стана пионер, че напредваше разчистването на пътеката, която водеше към свободата, че Саркис беше спасен...

## ДВАДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА

### ПРЕД БУРЯ ВИНАГИ ИМА ЗАТИШИЕ

На другата сутрин Хасо влезе в пещерата и като постла на земята абата си, изсипа от джобовите цяла шепа мушмули, добре узрели и едри. Трогнат от отношението на другарите си, той почти не спа през нощта и още в тъмно отиде да им набави храна.

— Това е за работещите и за болните — разпореди се „домакинът“ Гагик.

Той се отказа от своя дял, повика кучето и излезе.

— Да вървим, Бойнах, на лов. Тежко им сега на зверовете в Барсовата клисура!

Кучето се съгласи мълчаливо. Такъв е Бойнах, с нежност винаги можеш да го подкупиш.

Ашот и Хасо напълниха джобовите си с мушмули и отидоха да работят на Дяволската пътека, а Шушик — в Дъбравата за дърва.

Гагик се възползува от отсъствието на другарите си, за да се похвали пред кучето:

— Ех, да имах ловджийска пушка, тогаз да видиш ти, Бойнах, колко орли щях да сваля от небето!...

Но кучето сякаш само се подсмиваше — е, знаем те де... Нали през цялото време в Барсовата клисура не му се беше случвало да види птичка, улучена от Гагик.

Сняг беше останал само долу, на платото, и по западните склонове на клисурата. А на източните и южните беше сухо и топло. Затова Гагик предпочете да отиде именно натам.

Скалите тук се извисяваха на етажи една над друга, отделени само от тесни тераски. По редките късчета земя растеше жълта трева и тук-там се виждаха ниски храсти.

Гагик не беше взел нито лък, нито прашка — и сам не вярваше, че ще убие нещо. Обикаля цял час по клисурата, но не срещна никакви животинки, а плодове намери съвсем малко, само шепа трънки, и то толкова кисели, че беше невъзможно да се ядат. „Такъв киселаш е

хубав само с тлъст пилаф, не е за гладен стомах..." — тъжно разсъждаваше Гагик, докато оглеждаше храстите. Но изведнъж Бойнах се спусна с лай към един храст, израсъл на малка равна тераска.

„Подушил е животно“ — мина през ума на Гагик и той извика:

— Дръж, дръж здраво! Не пускай, идвам! — и се закатери по стръмния склон нагоре.

Краката на Гагик се подкосяха, сърцето му силно биеше. „Дали не съм се разболял? — изведнъж се изплаши той, седна на един камък и напипа пулса си. — Не, бие все още... Ама защо съм се разположил така?..."

— Не пускай, Бойнах, не пускай, идвам!... — пак извика той на кучето и бързо се изкачи.

А Бойнах продължаваше злостно да лае и ту пъхаше глава в храстите, ту отскачаше като ужилен.

Когато Гагик се приближи, кучето вдигна глава. По черния му нос се виждаха капки кръв. „Какво да направя, няма дори за какво да го хвана?... — говореше погледът на кучето. — Едва го доближиш — свие се на кълбо, и то какво! Цялото в остри игли! Посмей само да го пипнеш!..."

Горкият Бойнах, не само носът му, но и устните, и езикът бяха изпободени...

— Остави, това не е твоя грижа — отстрани кучето Гагик. — Щом си го намерил — добре, останалото е работа на майстора... Чудо голямо, таралеж! Има месо колкото една кокошка!... Намерил с какво да ме зарадва!... Ей, Шушик! — извика силно той, наведен към пещерата. — Чува ли, Шушик? Впрягай талигата, трябва да откараме ежа у дома...

— Почакай, Гагик! — чу се тъничкото гласче на момичето. — Не го пипай, идвам...

„Не пипай!“ Да не е полудял да пипа това бодливо кълбо! Той побутна таралежа с крак, подложи шапката си, вкара го в нея и го понесе тържествено към другарите си.

— Да тръгваме, Бойнах! — извика той на кучето. Но то сякаш не чуваше.

— Да вървим, глупчо! — предумваше го Гагик. — Ти не гледай бодличките му. Там, вътре, е пълно с месо и тлъстина. Да вървим, ще получиш пая си...

Но кучето упорито не желаше да се раздели с някаква пукнатина в камъните. То ту подскачаше към нея, ту отскачаше и ръмжеше сърдито.

Гагик се спря:

— Какво има там? Още нещо ли намери? Истина ли? Кажи...

— С кого разговаряш? приближи се бързо Шушик. Тя едва си поемаше дъх.

— С Бойнах... Я иди виж защо лае там. Намерил ли е нещо, или просто така...

Сред сухите листа, между камъните, Шушик видя още една малка сива бодлива топка.

— Гагик, намерих таралежче! — радостно завика момичето.

— Много нескромно — отвърна Гагик. — Не ти го намери, а Бойнах... Хайде, вземи го в полата си. Само че не с ръце, а с пръчка, търколи го с пръчка. Така...

Когато се върнаха при огъня, Гагик заяви, че сам ще приготви ядене от ежово месо — „шишкебап-изненада“.

И наистина за Ашот и Хасо мекото месо на таралежа щеше да е изненада — нали те нищо не знаеха...

Но колкото и да се мъчеше, Гагик не можеше да накара таралежа „да се почувствува като у дома си“... Когато не закачаха животинчето, то подаваше от иглите тъмната си муцунка, но щом Гагик протегнеше ръка към него, отново се свиваше на бодливо кълбо.

— Ежът ще се разтвори само във вода — чу се слабият глас на Саркис. — Намери вода.

Гагик послуша. Скоро намери много удобна вдлъбнатинка в скалата до тяхното жилище и я напълни със сняг, останал на сянка под навеса. Но кога ще чака да се разтопи снегът?... Стана нужда да нажежи няколко камъка, както правеше Хасо, и да ги хвърли в снега, а след това се прибра в пещерата.

Гагик остави ежа на Шушик и пак тръгна на лов. Той поскита доста, но освен няколко шепи шипки и зърнастец нищо друго не намери. „Е, това ми е наградата за ежа“ — реши момчето и сам изяде плодовете. Така мина половин ден. Към обяд Ашот и Хасо се върнаха от пътеката много изгладнели, но ако се съдеше по лицата им, доволни от резултатите на днешния си труд. Работата явно напредваше.

Ашот веднага забеляза таралежите — единият доста голям, а другият съвсем мъничък.

— Нито един куршум не съм изразходвал! — не закъсня да се похвали Гагик. Таралежите вече са поделени: мъничкият — на мене, големият на вас четиримата, вътрешностите — на Бойнах.

— Не давам, не позволявам да се пипа мъничкият! — каза Шушик, стана и взе предпазливо в шепата си бодливото кълбенце. — Ела, ела си при мене, че тези безмилостни момчета ще те убият... — Тя седна и сложи таралежчето в скута си.

Неопитното животинче скоро подаде между игличките мъничката си влажна муцунка и започна да души роклята на момичето.

— Мъничко мое, какво си хубавичко!... — възхищаваше се Шушик. — На никого няма да те дам, ще те взема със себе си — у дома...

Момичето сякаш забрави и глада, и преживените вълнения.

— Е добре — съгласи се благосклонно Гагик. — А големия ще принесем веднага в жертва...

Той сложи таралежа в шапката си и стана.

— Обясни ми, какво искаш да правиш? — попита строго Ашот.

— Да обясня ли? Ето какво: ще сложа ежа във вода, за да се разтвори, и след това ще започнем да действаме... Аз и с костенурките така се справям, честна дума.

— Ти, значи, и костенурки ядеш? — с отвращение попита Шушик.

— Костенурки ли?... Че какво е костенурката? Това е ярчица, облечена в броня. Месото и — пръстите да си оближеш!... Хайде сега да вървим при моя кладенец! — каза Гагик, взе шапката с ежа и излезе от пещерата.

Ашот и Хасо го последваха.

Вдлъбнатината в камъка беше дълга, но плитка и ежът не можеше да се разтвори в снежната вода. Но видът на водата наведе Гагик на нова мисъл.

— Прекрасен минерален извор! — радостно възкликна той. — Слагай тук сняг всяка сутрин, а на обяд се навеждай и пий вода... Чуваш ли, Хасо? Твоят начин за получаване на вода е остарял.

— Да, може би си прав — съгласи се Ашот. — И не е далеч от квартирата — на стотина крачки — измери той с поглед разстоянието.



Само че нощем водата сигурно ще замръзва.

— А ние ще пускаме нажежени камъни съобрази Гагик, — Хасо, твоят начин все още може да послужи. Е, добре, да се залавяме за работа, защото, изглежда, този таралеж няма намерение да свърши със самоубийство. Добре поне, че нашата жалостива Шушик не е тука.

След около час „шишкебапът-изненада“ беше готов. Таралежът се оказа много мек и тлъст.

Когато децата се нахраниха до насита, напиха се от своя нов извор и си починаха малко, слънцето клонеше вече към Арарат. Но навън беше така топло, така приятно, че никой нямаше желание да се прибира в пещерата. Ето че животът започваше да им се усмива! Днес намериха таралеж, утре ще намерят нещо друго. Не са кой знае колко преяли, но не е беда! Та нали след три-четири дни... И тогава... Ах, с каква радост ще ги посрещнат близките!...

Мисълта за скорошното завръщане вълнуваше децата през цялата нощ.

На никого и през ум не минаваше, че Барсовата клисура готви на своите пленници ново изпитание.

Така спокойно е само пред силна буря...

## ДВАДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА

КАК ЕДНА ОТ ДРЕМЕЩИТЕ СИЛИ НА ПРИРОДАТА НЕОЧАКВАНО СЕ ПРОБУЖДА

Отдавна вече всички бяха заспали. Само Хасо седеше край огъня, от време на време разравяше жарта и си мислеше за най-различни неща. Защо например във всички пещери (а той беше виждал много) обикновено има кози тор, а в тази, в която се бяха подслонили, нямаше... Защо във всички други пещери козите влизат, а в тяхната — не?

Като не намери отговор на тази загадка, Хасо погледна другарите си и ги съжали: как лошо спят, горките! Той съблече абата си и внимателно покри с нея Шушик. „Добро момиче — мина му през ума, — добра сестра би била... Жалко, че си нямам сестра!“... И момчето се усмихна кротко и тъжно.

После разгледа внимателно червената си връзка и грижливо я оправи. Яркият плат пламна в светлината на огъня, сякаш беше един от огнените му езици. И Хасо се зарадва като дете. Но не, той не беше вече дете. След дадената клетва сякаш изведнъж израсна, стана по-сериозен, по-умен. Ами учението?...

Хасо извади от торбичката си тетрадка, където с големи, неравни букви беше надраскано петдесетина пъти името му. Това бяха първите му опити да пише на арменски. Върху корицата „Хасо“ беше изписано с криви букви, а на следващите страници — все по-хубаво и по-хубаво. Ако имаше храна, Хасо сигурно не би си отишъл от Барсовата клисура, толкова му харесваха новите другари. Напоследък той нямаше никакви приятели. На фермата — само възрастни, деца нямаше. Той мечтаеше, тъгуваше за другари и точно затова се привърза с цялото си сърце към тези ученици, изпратени му от „сляпата съдба“.

А колко много знаят те! Слушаш ги — и се пренасяш ту в Иран, ту в Индия, ту в някаква си далечна страна Япония... Те знаят дори какви животни се отглеждат в тези страни, какви гори, планини, морета, реки има там... Особено Ашот... Вярно, понякога той е много

рязък, дори груб, но има хора, с които, изглежда, не може иначе. Ето например Саркис... Ах, колко лошо постъпи той тогава!

Споменът за онзи случай със злополучните орехи натъжи момчето. То вдигна глава и погледът му неволно се спря на орехите, които се търкаляха в ъгъла на пещерата. Лошо, ах, лошо стана тогава!

Хасо дори се изчерви от срам, като си спомни онзи разговор, плесницата... А заради кого се срамуваше? Заради Саркис ли, извършил нечестната постъпка, заради Гагик ли, който без стеснение претърси другаря си (Хасо в земята би потънал, но такова нещо не би сторил), или заради Ашот? Той пък какви думи наговори само на Саркис — и с цяла тенекия мед не можеш ги преглътна. След такива обиди не ти остава нищо друго, освен да умреш. Може ли без чест да се живее на света?

Всички бяха гладни, но никой не пипна орехите. Дори Саркис не посмя да ги яде, нито да ги предложи на другарите си. А Хасо... По-скоро ще умре от глад, но „мръсното парче“ няма да докосне. „Докъде трябва да е изпаднал човек, щом заради стомаха си жертвува честта — мислеше си Хасо — Но на кучето... на него могат да се дадат тези злополучни орехи. Какво честолубие у куче...“

И момчето отново се върна на тази мисъл. Горкото псе, до какво доживя! Хълбоците му хлътнаха, ребрата му се брояха... Дори нямаше сили да лае. А когато лежи, не знаеш — диша ли, не диша ли. Ех, Бойнах! Като същински лъв пазеше колхозните стада, от вълци ги бранеше. Къде ще смеят вълци да припарят до овцете, поверени на Бойнах?... През тъмните нощи псето оглушаваше с такъв лай клисурите, че хищниците „и в миша дупка бяха готови да се заврат“, спомни си Хасо народната поговорка.

По бузите на момчето потекоха сълзи. То сложи ръка на рунтавата шия на кучето и повика тихо:

— Бойнах!...

Кучето отвори очи, махна отпуснатата опашка и близна със сух език ръката на господаря си. В тъжния му поглед имаше толкова любов и преданост, че Хасо не издържа. Стана изведнъж от мястото си, взе кривака и тръгна към изхода. Но къде да отиде? Къде да намери храна за „рунтавия си брат“ — така наричаха кучетата си овчарите кюрди.

Погледът на Хасо отново падна върху орехите. „Кучето няма честолубие — пак си помисли той. — То и мръсното парче ще изяде.“

И момчето започна да чупи с ножа си орех след орех и да храни кучето. А то ядеше сладко-сладко и помахваше благодарно опашка. „Бойнах не е обикновено куче — оправдаваше се овчарчето. — Колко работа е свършил на фермата, колко полза е принесъл на колхоза!...“

Хасо даде на кучето всичките орехи, а той не сложи нито ядка в устата си. Само тихичко пъкна няколко в джоба на Шушик и успокоен, отиде да си легне. Той и Ашот спяха далече от огъня — по-топлите места бяха отстъпили на другарите си. А сега най-близо до огъня беше Саркис. В съня си той неусетно се бе свлякъл надолу и бе заел най-топлото и удобно място.

Овчарчето вече заспиваше, когато някъде отдалече се чу вълчи вой — проточен и зловещ.

„На Орлов връх е — веднага определи Хасо. — Горкият ми баща. Седи сега пред кошарата, настръхнал, загърнат в ямурлука си, и сигурно си спомня за мене.“

При тази мисъл момчето много се натъжи. Затвори очи, опита се пак да заспи, но нещо му пречеше, мислите му се пръскаха, объркваха се.

Слабият шум на водата, който идваше обикновено някъде отвътре на пещерата, сега, кой знае защо, се усили. Дали пък така му се стори? Не... Водата клокочеше, бучеше, а скоро се чуха такива звуци, че в душата на суеверното овчарче се породиха страх, ужас. „Да не са вежди?... Или дяволи?“ — помисли си то. Старите овчари толкова го бяха наплашили със страшни приказки за зли духове, че момчето почти вярваше в съществуването на ведите.

Но сега много му се спеше и затворило очи, унесено в дрямка, то си мислеше: „Ако е вода, къде е била по-рано, отде се е взела и накъде тече?... Ах, да можехме да я открием... Тя би ни отървала от толкова грижи!... Лесно ли е всякога, когато ти се допие вода, все камъни да нажежаваш и да топиш с тях сняг?...“

Като не мислеше вече за никакви вежди, Хасо се намести по-удобно до Ашот, притисна се до гърба му и реши: „Само да е топло, всичко друго сега няма значение...“

И изведнъж с оглушителен тътен, сякаш избухна нещо в недрата на земята, от тъмната дълбочина на пещерата бликна мощен воден поток, който бучеше, клокочеше и се пенеше...

## **ВТОРА ЧАСТ**

## ПЪРВА ГЛАВА

КАКВО ЛИ НЕ ИЗМИСЛЯЛ НАРОДЪТ, КОГАТО БИЛ НЕВЕЖ И СУЕВЕРЕН

Утрото беше ясно и студено.

По пътя, който минаваше през айкецорските ниви, се движеше камион, натоварен с бъчви. В кабината до шофьора сладко дремеше, загърнат в топлата си шуба, завеждащ колхозния склад Баруйр.

Камионът се разтърси силно и изведнъж спря. Тласъкът беше толкова силен, че Баруйр едва не счупи с голямото си месесто чело стъклото на кабината.

— Какво стана?... — подскочи той.

— Погледни — вода.

По белите, покрити със сняг ниви с тътен и рев се носеше от планината мътен, буен поток. Той профуча просто пред носа на камиона и... изчезна като призрак. Само влажната широка следа върху снега говореше, че всичко това не е било сън.

Още не беше съвсем съмнало, иначе Баруйр може би щеше да забележи, че бясно препускащата вода носеше на гребена си ученическата чанта на изчезналия му син... И той не би могъл да не я познае! Никой друг в Айкецор нямаше такава скъпа кожена чанта.

Баруйр не беше суеверен, но като видя това необикновено явление, сърцето му се сви от страх и тайно от шофьора дори се прекръсти: „Проклет да си, зъл сатана! Какво означава това?...”

Но този страх не бе случаен. Още далечните прадеди на Баруйр го бяха изпитвали.

От незапомнени времена жителите на Айкецор наблюдаваха този странен поток и той винаги им внушаваше панически ужас. Един път в месеца, а понякога и два, той се спускаше от планината, пресичаше пустинята и с рев се вливаше в Аракс.

Той се появяваше и в студен зимен ден, и в безоблачен, зноен юлски ден, когато по планините нямаше сняг и дълго време не бяха валели дъждове.

Като страшен змей се спущаше неудържимо от канарите на Барсовата клисура, прекосяваше Араратската долина и за няколко минути изчезваше.

Как другояче, ако не с волята на злите духове можеха да си обяснят старите и суеверни жители на Айкецор това загадъчно явление? И те казваха: „Дяволите в ада обръщат големия си казан, изливат старата вода и наливат нова... Душите на грешниците се варят все в прясна вода... А старата отвара тече като поток през долината...“

По коритото, издълбано от потока, хората се изкачваха нагоре, в планината, спираха се до още мокрите скали на долния край на Барсовата клисура и... се кръстеха. Не се решаваха да се изкачват по-нататък. А и нямаше къде...

Хората се кръстеха, четяха молитви, с които прогонваха дяволите (научил ги беше отец Гарабет — светла му памет, „образован“ свещеник беше!), и си отиваха с изпълнено със страх и съмнения сърце.

Кой можеше тогава да се сети да проникне в клисурата, да изследва, да разузнае, да разбере кое предизвиква този необикновен поток?... „Чудни са делата ти, господи!“ — казваше отец Гарабет и съветваше дълбокомислено селяните да не се мъчат да разгадават божии дела.

Живял някога в село Айкецор един човек, който не вярвал нито в бога, нито в дявола — Артем Сароянц. Гонен от нуждата, той излязъл от селото и стигнал пеш до Баку. Там, в петролните рафинерии, собственост тогава на чужденеца-милионер Нобел, Артем оставил железното си здраве, силата на яките си ръце и след години се върнал в село побелял старец.

Артем Сароянц нямал земя, а трябвало да храни семейство. И отишъл в равнината, разположена под Барсовата клисура, изорал там, далеч от селото, парче суха, спечена от слънцето земя. Много пот пролял той над тази земя, разорал целината, посял пшеница, посадил няколко овощни дръвчета, лозови пръчки и в мъчително очакване дълго гледал скалата: няма ли дяволите случайно да излеят казана си върху посевите му.

Но дяволите не искали и да знаят, че долу гинат от сушата лозите на сиромаша-зеделец. Забавили големия си казан — няма май да го излеят!

А старият Артем, който се падаше дядо на ловеца Арам, все гледал медните скали и чакал.

Селяните започнали да му се подиграват:

— Ех, ти, на дяволите се осланяш! Защо не, чакай, белким ти дадат вода!...

Но неочаквано „дяволите“ все пак ощастливили Артем и той „изкарал хляба си“... Наистина потокът завлякъл някои от лозите му, но другите пък напоил хубаво.

Умен човек бил Артем Сароянц — посадил лозовите пръчки в дълбоки дупки. Потокът напълнил дупките с вода и плодоносна тиня. „И да не дадат вече дяволите ни капка вода през тази година, пак ще стигне“ — мислел си Артем.

И така на изгорялата от слънцето равнина наистина избуяла разкошна градина. След три години тя родила изобилен плод израснали и дали чудесни гроздове и лозите.

Този зелен оазис оживявал пустинята. Какви ли плодове нямало в „райската“ градина на Артем! И грозде, и кървавочервени нарове, и сочни праскови с цвета на слънцето...

Но отец Гарабет проклетел тази „дяволска градина“ и никой не купувал от Артем ни грозде, ни други плодове, никой не пиел от неговото вино. „Тази градина е поена с дяволска вода“ — обявил свещеникът и забранил на хората да седат на Артемовата трапеза: нали всичко на тази трапеза — хляб, плодове, вино,-всичко с „дяволската вода“ било поено.

Колкото и да убеждавал Артем съселяните си, че няма нито ад, нито дяволи, никой не искал и да го слуша. „Не може той да знае повече от отец Гарабет, който е учил в Ечмиадзин<sup>[1]</sup>, завършил е духовна семинария!...“

Артем си направил в градината колиба и живял в нея далеко от любопитните и недоверчиви погледи. Понякога „адът“ му изпращал вода, а понякога нивите и градината му дълго страдали от сушата. И не винаги имало плодородие, година с година не се сходили — ту роди, ту не.

Така с огорчено сърце прекарвал старините си мъдрият Артем. Година след година силите го напускали и най-последно угаснал тихо в самотното си жилище.



Градината на Артем останала без стопанин, подивяла. Никой не я поглеждал, никой не ходел там, само буйният планински поток я напоявал от време на време и стремглаво отминавал. Но дърветата все си цъфтели и давали плод. Дивите животни — таралежи, зайци, кози, които слизали от планините да търсят солена почва, — всевъзможни птици и дори змии, — всички се радвали на сладките плодове и на своя животински език изразявали благодарност към добрия старец, който им оставил такова богато наследство.

Но както някога цветущата долина на Месопотамия, лишена от грижи, се покрила с пясък и станала пустиня, така и зеленият оазис на Артем постепенно вехнел и пустеел.

\* \* \*

... Като дойде на себе си от преживяната уплаха. Баруйр каза с треперещ глас:

— Карай, Симон, карай! Да бягаме от това проклето място.

Под тънките, едва наболи мустачки на шофьора се плъзна лека усмивка, но той натисна педалите и в здрача на ранната утрин камионът пак се понесе към Айкецор.

---

[1] Ечмиадзин — духовен център на арменско-грегоранската църква. ↑

## ВТОРА ГЛАВА

КОГАТО Е ТЪМНО И МЪГЛИВО, ЧОВЕК МЕЧТАЕ ЗА СЛЪНЦЕТО

От страх Хасо загуби ума и дума. Той стоеше до колене във вода и разтреперан, мислено призоваваше на помощ бога Шамс<sup>[1]</sup>.

— Ти да не си се вкаменил? Бързо бягай навън! Трябва да спасяваме! — извика Ашот, застанал на входа на пещерата.

„Да спасяваме“! Тези думи слисаха момчето. Дали потокът не е отвякъл другарите?...

Но шляпайки във водата, Хасо не беше успял още да се измъкне от пещерата и потокът спря. Като бучеше и клоkochеше, той сякаш избяга от тях и с такъв грохот: се спусна от долните скали, че земята затрепера.

Не стана нужда никого да измъкват от водата. Изхвърлени от потока навън от пещерата, децата се мятаха по склона на клисурата като рибки, изостанали в оголеното дъно на река, на която са пресекли пътя.

— Крака ми, крака ми!... Спасете ме!... — раздаде се в мрака на нощта плачливият глас на Саркис и след него тъничкото отчаяно стенание на Шушик: „Умирам!...“

Хасо хукна надолу, препъвайки се, удари силно крака си, но не се спря.

— Идвам, идвам, хушке Шушик! — викаше той на момичето, което се бе подхлъзнало и паднало, докато, обзето от паника, бягаше от пещерата. Сега лежеше, вкопчило се за един храст, и тихо стенеше.

— Не бой се — Хасо се наведе над нея, вдигна я на ръце и я пренесе на сухо място.

— Гагик! Гагик!... — повтаряше разтревожено Ашот.

— Е, какво си се развивал?! Аз взимам студен душ! — с престорено спокойствие се обади момчето. На лицето му беше изписана преживяната уплаха, но кой можеше да забележи това в тъмнината? — Я ела по-добре тук, да пренесем Саркис — извика той на Ашот.

— Слава богу, че всички сме живи!...

Ашот въздъхна с облекчение, но сърцето му все още биеше силно, толкова голям беше преживяният ужас. А може ли да не се изплаши човек, когато в най-сладкия си сън изведнъж се озове във властта на чудовищен поток?...

— Ох, ох, по-внимателно, всичко ми е смазано! — запъшка Саркис, щом децата се опитаха да го вдигнат и пренесат на сухо място.

— Шушик, съблечи се... Съблечи се и изстискай хубаво дрехите си. По-бързо... Аз не гледам, обърнал съм се... Хайде! — подканяше Хасо момчето.

Като плачеше и трепереше, то изстискваше съвсем мокрите си дрехи, а Хасо, застанал гърбом, се мъчеше всякак да я окуражи.

— Не бой се, сестричке, не бой се... Ей сега ще запаля такъв огън, че и на небето ще стане топло... Не бой се, аз съм ти приготвил сухи дрехи... А къде е моят Бойнах?... Бойнах, ей, Бойнах!... разтревожи се той.

Кучето се обади някъде отдалеч със слаб лай, който постепенно се приближаваше.

— Бойнах е жив и здрав, джан Бойнах! — зарадва се Хасо и на очите му се появиха сълзи. — Е, изцеди ли ги? — обърна се той отново към Шушик. — Сега облечи това...

Когато водата бликна от дъното на пещерата, тя заля главно тези, които спяха в средата, до огъня. Дрехите на Ашот и Хасо, които спяха по-настрана, на издигнатото място, останаха почти сухи. Момчето, без да се колебае, съблече ризата си и топлата фланела и накара Шушик да се преоблече.

— А сега — почти и заповяда той, — сега играй, скачай! Не стой на едно място... Хайде, скачай, скачай!... Аз ей сега ще дойда.

И той изтича да помогне на другарите си. Тримата едва вдигнаха мокрия, задъхващ се Саркис и го пренесоха до Шушик.

Пъшкайки под тежестта му, Гагик говореше:

— А я кажи, защо си се източил такъв дълъг? Миличък, цели ли са костичките ти? Цели? Чудесно, дръж се здраво! Всичко ще се нареди...

„Гагик отново се шегува, значи, сме във от опасност“ — помисли си Шушик и се покуражи. По съвета на Хасо тя все още

продължаваше да играе, макар че не се чувствуваше съвсем удобно: „Да играеш в такъв страшен момент!“

Уморена, тя поседна настрана, а момчетата с общи усилия съблякоха Саркис, изстискаха дрехите му и се спряха да помислят: „Да му облечем ли всичко мокро, или е по-добре да го оставим гол?“

Саркис, изглежда бе изпаднал в безчувствено състояние, защото вече от нищо не се оплакваше.

— Трябва да го разтрием — предложи Хасо — А ти защо си седнала? — обърна се той към Шушик. — Не ти ли казах да играеш!

— Уморих се. Колко може да се играе!

Но Хасо настояваше:

— Зиме в гората, когато времето се застуди, всички наши овчари играят, за да не замръзнат. Не знаеш ли това?

— Когато ги сполети беда, пак ли играят?

— Да, и в беда играят.

И Хасо засвири тихичко с уста игрива мелодия, нещо като лезгинка. Това се стори странно на всички, но не и на овчарчето. Обикновено стеснително, сега и то започна да играе, при това толкова сериозно и съсредоточено, сякаш изпълняваше някаква неотложна, важна работа. През студените дни и нощи за овчаря да играе е също така важно, както да сече дърва например или да почиства кошарата. За тях това съвсем не е забавление, а само средство да се спасят от студа. И докато играят, хората не се усмихват, не се провикват закачливо и весело, както на празници, не...

— Стоплих се, уф!... Хайде, играй, Шушик, играй. И вие, момчета, също — настояваше Хасо.

И уловени за ръце, всички започнаха да се въртят и подскачат, макар че на душата им беше тревожно и мрачно.

Ако в тази минута някой ловец погледнеше насам от върховете, обграждащи клисурата, щеше да си помисли вероятно, че наистина на света съществуват дяволи: нощем те излизат и играят между камъните.

От време на време децата спираха, почиваха си малко и после пак продължаваха своя принудителен, уморителен танц,

— Умирам, умирам... — дошъл на себе си, пак простена Саркис.

— Сега не е време да се умира — сериозно заяви Гагик. — Я дай да ти поразтрия гърбето... Поразмърдай поне ръцете си де! Какво си се проснал като умрял?

Нощта беше студена, играта не можеше да стопли достатъчно измокрените до кости деца и Хасо предложи нещо друго.

— Деца — каза той, — белите дробове изстиват от гърба. Трябва да си стоплим гърбовете. Хайде да си духаме едни друг в гърбовете. Ей така... — И като притисна устни до гърба на Ашот, той започна с всички да духа.

— Ох, опари ми гърба! — весело извика Ашот. — Хайде, Шушик, дай си гърба! — И той взе да топли Шушик, Гагик — Хасо, а Шушик усилено духаше в гърба на Саркис.

— Какво ста... ста... на с крака ти? — попита тя Саркис. Езикът не ѝ се подчиняваше.

— Счупи се... — проплака Саркис. — Мърдай, мърдай ръцете, не хленчи, нищо не се е счупило! — загърмя Ашот.

Саркис потрепера, оживи се и започна да маха насам-натам ръце.

— Ще из-издържим ли, до-докато съмне? — попита Шушик и изведнъж заплака. Стори и се, че всички са застрашени от смърт. Ще умре и тя, без да види майка си...

— Не се страхувайте — успокояваше другарите си Хасо. — Скоро ще съмне. Погледнете ей онази звезда. Тя е Карван гран — керванджийски душегубец. После ще ви обясня защо се нарича така. Тази звезда изгрява на небето призори. А по-долу, от върха на скалата, ни гледа Зорницата, а там пък е Голямата мечка. След половин час ще съмне. Не се страхувайте, да отидем под скалата.

Ашот също умееше малко да „чете“ звездното небе — баща му го беше научил. Но къде могат той и баща му да се мерят с овчарите! Овчарите определят безпогрешно по звездите и времето.

— Да — авторитетно потвърди Ашот, — трябва още малко да се потърпи. Слънцето скоро ще изгрее, няма от какво да се страхувате. Я хайде, дълги братко — обърна се той към Саркис, — да те пренесем оттук, пък и пие да вървим. Призори тук излиза вятър.

И децата се отправиха към скалите. Под една надвиснала скала Ашот намери достатъчно дълбока суха вдлъбнатина и настани там Саркис, който, увиснал с цялата си тежест на своите другари, едва се домъкна до новото място.

— Хасо, няма ли да измислиш как да запалим огън? — попита Ашот

— Не, момче... Водата отнесе всичко: и кремъкът и огнивото...  
— Овчарчето постоя с наведена глава, помълча малко и добави: — Ще трябва още да поиграем... А когато съмне, ще измислим нещо.

И за да накара другарите си да се движат, той пак извади от пояса си свирката. Зазвуча игрива хороводна мелодия.

Зъзнещите от студа деца се вдъхновиха и пак се завъртяха, сложили един друг ръце на раменете. Кръвта потече по-бързо по жилите им.

Ала скоро всички се измориха.

— Дръжте се, вече съмва — ободряваше другарите си Ашот. — Който се отчая, тук и ще си остане, ще замръзне... Не бива да се страхувате. Какво сме видели ние?... На фронта нашите бащи със заледени дрехи са преминавали реките. И огън не палели, за да не ги види врагът. Обсипвали ги с град от куршуми, ранявали ги, убивали мнозина и хората пак вървели напред. А нашето положение е далеч по-добро. Насреща ни няма неприятел, никой не стреля по нас, нито хвърлят бомби... Някакви си два часа! Не можете ли толкова да издържите?... Погледнете как на изток се менят цветовете. Виждате ли, върхът на Арарат се освети...

Хасо надуваше свирката си и извличаше от нея приятни, нежни мелодии, които сам си измисляше: овчарите кюрди винаги така правят. Но изтощените от глад, измръзнали, неизсъхнали още деца едва се движеха, налягаха последни сили в играта, която трябваше да ги стопли, да ги спаси от смъртта...

Минутите минаваха бавно, тежко. Никога досега децата не бяха изпитвали така остро липсата на слънцето, на неговата животворна топлина.

Накрая те съвсем отмаляха. Предутринният студ ги накара да се свият на кълбо. Скупчени, те се притиснаха един до друг, заровиха се в сухите листа, навети от вятъра във вдлъбнатината на скалата, и се унесоха от студа... Хасо прегърна верния си, още съвсем мокър Бойнах и в мълчаливо очакване устреми поглед към върха на Арарат. И ето златен лъч освети белоснежния калпак на планината, той заискри, блесна. Радостен вик се изтръгна от гърдите на момчето:

— Шамс, Шамс! — И като притисна дясната си ръка до гърдите, то се поклони ниско на слънцето. Шамс, Шамс, спаси ме, спаси другарите ми! — мълвяха побледнелите му устни.

После коленичи, протегна ръце към слънцето и зашепна молитвата, на която го бе научил баща му: „Шамс, боже, дай ни светлина и мир...“

Децата, почти съвсем вкочанявали и сковани, вдигнаха глави. Слънцето изгряваше и намяташе пурпурен плащ по върховете на малоазиатските хребети. Като сребърни заблестяха по техните склонове вечните ледове. И ярките слънчеви лъчи сякаш се отразиха в детските души и ги съживиха със своята светлина и топлина...

— Слънце!... Слънце!... — повториха те след Хасо и надеждата, че отново ще почувствуват прелестта на този чудесен свят, възкръсна в сърцата им...

---

[1] Шамс — слънце. Кюрдите са се кланяли, а по някои места все още се кланят на слънцето. ↑

## ТРЕТА ГЛАВА

### ПРИЯТЕЛ В НУЖДА СЕ ПОЗНАВА

Така посрещнаха нашите деца осемнадесетия ден от своя плен. Ашот стана пръв и изопна скованите си крайници. Той видя как овчарчето се молеше на слънцето, но прояви деликатност и не се присмя на момчето, не му прочете антирелигиозна лекция. Може би Ашот си спомни неотдавнашния случай с Бойнах, пламналото лице на Хасо и искриците на обида, блеснали в очите му. „Не, не бива да засягам честолюбието му“ — помисли си Ашот и дружелюбно предложи — именно предложи, а не заповяда:

— Хасо, хайде да съберем повечко шума и трева...

И двамата едва се държаха на краката. По слабите им тела лазеха студени тръпки. С голямо усилие те успяха да преодолеят слабостта си и да се заемат с другарите, които бяха в още по-тежко състояние.

Момчетата събраха сухи листа и затрупаха съвсем Шушик, Гагик и Саркис. Образува се цяло хълмче, над което наслагаха и клони от някакви вечно зелени храсти, намерени в цепнатините на скалите.

— Е, сега вече ще се стоплят — със задоволство каза Ашот, — Но огън все пак трябва. Нима няма начин да се запали? Ако останем без огън може и да загинем, ще получим възпаление на белите дробове, ще умрем...

— Начин има, Само че трябва да се потърси дяволски нокът.

Друго можеше и да няма, по такива „дяволски нокти“ — черни кремъци или абсиди — в Барсовата клисура се срещаха в изобилие. Момчетата бързо намериха и Хасо измъкна вата от топлото палто на Ашот. Но колкото и да удряше о кремъка с ножа си, въпреки че изскачаха искри, ватата не се подпалваше, беше овлажняла...

Скоро слънцето съвсем изскочи иззад върховете и се издигна на небесната шир. Студените скали започнаха да се затоплят, а по съчките росата съхнеше, По тези защитени от ветровете слънчеви склонове ноемврийското слънце грее така силно през деня, както на север през лятото.



Ашот и Хасо проснаха върху камъните влажните палта и мълчаливо заразглеждаха изтощените си тела.

Хасо и преди беше слаб, но сега бе станал само кожа и кости. Много отслабна и Ашот, иначе снажен като атлет.

— Ако стоим така, пак ще изстинем — каза той на другаря си. — Да отидем да потърсим нещо...

Двамата се изкачиха на скалите. Потършуваха там из процепите, намериха кисел трън, натежал от червени гроздове, и се нахвърлиха лакомо на тях. Само мисълта за гладните другари ги спря. Напълниха с плодове шапката на Хасо и всичките си джобове и слязоха долу. Пак облякоха влажните си дрехи и се спряха пред купа листа, под който лежаха другарите им. Оттам се чуваха сподавени охкания, потръпваше нечий гол, стърчащ навън крак.

Когато Ашот и Хасо разровиха купа, вдигна се лека пара. Лежащите в листата деца се бяха стоплили, дрехите им бяха започнали да съхнат.

— Внимателно... крака ми... хълбока... — пъшкеше Саркис.

— И моето коляно е отекло — оплака се Шушик — Я чакай да видя — наведе се Ашот. — Е, няма какво да се стесняваш! ха така...

Момичето беше ударило коляното си о камъка — виждаше се синкав оток, голям колкото кокоше яйце. — Нищо, имаме средство против това.

Ашот отрязва от дървото парче гладка кора, сложи го върху нараненото коляно на момичето и го привърза здраво с носната си кърпичка — толкова здраво, че Шушик едва не се разплака.

Като я гледаше, и Хасо се нажали. Той правеше такива гримаси, сякаш него го болеше толкова, колкото и момичето.

— Потърпи, сестричке, потърпи — придумваше я той. — На, хапни си плодове... А пък аз ей сега що запаля и огън — утешаваше я и я зальгваше като дете той.

— Какви нежни мелодии чувам! — вдигна глава Гагик. — Ах, любовните песнички на Хасо ли са това?...

По бледите хлътнали бузи на овчарчето пламна ярка руменина, жилите на врата му се издуха.

— Тя ми е сестра, какво бърбориш! — сърдито каза той и му се закани с кривака.

— Значи, затова я завиваш с абата си?... — не се стърпя Гагик.  
— Братска грижа?... Мислиш, че не съм забелязал, а?... Не, братле, аз винаги спя с едно отворено око

Хасо пак пламна, а Шушик възкликна в недоумение:

— Абата ли? А къде е абата?

Беше ѝ приятно да слуша за грижите, проявени към нея от този малък кюрд.

— Абата?... — повтори смутено Хасо. — Сигурно водата я е смъкнала от тебе и я отвлякла.

— Жалко... Заради мене остана сега без дреха.

„Какво говори тя? — помисли си овчарчето. — Може ли да се тревожи сериозно за такава дреболия?...“

Децата изядоха мълчаливо киселите плодове и се заеха със Саркис. Отнесоха го настрана, съблякоха го и го прегледаха внимателно. Оказа се, че кракът му е изкълчен в коляното. Към старите рани и драскотини се бяха прибавили много нови, понеже потокът беше блъснал момчето в камъните.

Саркис, легнал върху куп съчки, непрекъснато пъшкаше, а щом го докоснеха, така крещеше, като че ли искаха да му откъснат крака.

— Какво ще правим сега? — понита безпомощно Шушик.

Никой не и отговори. Не им се беше случвало да дават помощ на човек с изкълчен крак.

Овчарят кюрд Авдал беше известен във фермата с умението си да намества изкълчвания и да лекува счупени кости на животни. В планината всеки овчар знае как да съедини костите на счупен крак, как да направи превръзка. А изкълчването е нещо обикновено по стръмните пътеки и острите отвесни скали. Овчарите умеят да дадат първа помощ на пострадал другар. Научил ги е животът, пълен с неочаквани прекеждия.

Хасо обичаше да наблюдава как баща му лекува натъртвания и намества изкълчени стави. „Учи се, синко, ще ти потрябва в живота“ — казваше му той.

След кратко, тягостно мълчание Хасо стана и се приближи до Саркис.

— Дай аз да видя — каза плахо той и протегна ръка към крака на Саркис.

Но Саркис изрева отчаяно:

— Олеле, закла ме!...

— Почакай, потрай малко, дай да видя... Е, сега е ясно. Ето погледни, Ашот. Виждаш ли? Това е, което се нарича капаче. Изскочило е от гнездото си, виждаш ли?...

На слабия крак на Саркис това личеше толкова ясно, че не се нуждаеше от никакви обяснения.

— Намести го, ако можеш. Само че по-скоро, докато не е отекло много — пошепна Ашот.

А отокът действително пред очите им просто растеше.

— Хайде, легни... — кротко помоли овчарчето Саркис. — Ха така. Ашот, вземи моя шал, вържи го за крака. Там, до глезена. Гагик, ти дръж Саркис за главата. Така. Сега опъвайте. Опъвайте по-силно крака... А аз ще намествам...

Ашот и Гагик опънаха. Саркис така зарева, сякаш го колева, но никой не му обърна внимание. Само Шушик отчаяно се хвана за бузите и се обърна.

— Ето сега май е на мястото си — каза Хасо. Само че не пускайте, дръжте крака така изопнат, иначе капачето пак ще изскочи.

Той одра набързо от кората на бряста ленти и изплете от тях въже. Единия му край нави около тежък камък, а другия върза за болния крак на Саркис и постави отдолу пънче. Сега кракът беше непрекъснато е опънато положение.

Саркис крещеше диво и стенеше, не даваше да го пипат, да го мърдат.

— Потърпи, Саркис джан, потърпи. Щом костта се задържи на мястото си, няма да те пипаме — успокояваше го Ашот и сам се учудваше на благия си тон.

— Другари, огън, огън!... — изведнъж извика Хасо. Да беше намерил шепа брилянти, едва ли щеше да изпадне в такъв възторг.

— Къде? Къде, какъв огън?

— Погледнете палтото на Ашот, края на ръкава... Прахан!...

Палтото беше върху Саркис. Децата погледнаха, но нищо не видяха.

— Какъв огън, Хасо, къде? А овчарчето викаше:

— Саркис, Саркис, не мърдай ръцете си, ще изтърсиш саждата!

Децата учудено следяха Хасо. Дори Шушик се измъкна изпод листата и се вторачи в овчарчето. Дотича Бойнах и загледа

въпросително стопанина си. „Трябва да са намерили заешки дреболии, щом така се зарадваха“ — вероятно си мислеше той. А Хасо вдигна много предпазливо ръката на Саркис и показа стърчащата от ръкава отдавна обгоряла черна вата.

— Това е прахан! — обясни той. — Сега ще стане на огън... Дайте ми сухи гнили дръвчета.

Издърпаха съвсем внимателно палтото от Саркис. Хасо приближи кремъка до черната ивичка на ръкава и започна да удря енергично кремъка с ножа.

Посипаха се рой искри. Черният, някога горял вече памук скоро задимя, стана съвсем червен и във въздуха замириса на изгоряло. Децата затаиха дъх.

Червената ивичка се разгаряше все по-силно и скоро по нея пробяга пламъче — ръкавът започна да гори...

— Давайте гнилите дръвчета! Духайте! Така... Стига, ще направите пожар. Хайде готово, сега гасете ръкава...

## ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

### НА КАКВО НАУЧИ ДЕЦАТА ОПИТЪТ ОТ ТЕЖКИТЕ ДНИ

Скоро децата пак седяха около огъня и забравили студа и преживения ужас, кротко разговаряха.

След мрачната, тежка нощ денят им се струваше особено ясен, а светът — радостен. Смъртта, която беше минала съвсем наблизо, правеше живота едва ли не прекрасен, въпреки че децата останаха и без онези жалки удобства и вещи, които имаха по-рано: постелки, дърва, чанти, книги, тетрадки... На Ашот изчезна горното палто, а на Хасо — абата; липсваше шапката на Саркис и едната обувка на Шушик. И все пак след последното изпитание децата придобиха опит, вяра в силите си.

— Какво беше това, Ашот? Какво чудовище дойде и си отиде? — попита Хасо, когато всички малко се постоплиха и починаха.

За него Ашот беше авторитет. Той сигурно знае всички тайни на света!

— Аз всичко видях — добави той. — Водата избликна изпод скалата — бух!... Като че скалата беше напълнила с въздух гърдите си и го издиша...

— Не точно така, Хасо, но нещо подобно. А пък аз спях и сънувах, че в двора на Шушик скубем кокошка и ще я печем — започна да разказва Гагик. — И в този момент потокът ме изхвърли изведнъж от пещерата, както младо вино изхвърля тапата от бутилката... Счепках се аз с него — но той бяга... Да беше ме оставил, дяволът му неден, поне да си изям кокошката...

Ашот отдавна вече се бе досетил, че това е същият онзи поток, който напоявал някога градината на праядо му. Той разказа тази история на другарите си и по това, как го слушаше Хасо, разбра, че овчарчето е сериозно разтревожено.

— Никакви дяволи няма тук, Хасо — каза Ашот. — Това е вода. Тя се събира дълбоко в земята. Помниш ли, ние непрекъснато чувахме — къл-къл, кап-кап... Капало е в езеро. А когато то се препълва, водата

изтича навън. Само че защо с такава сила, това не можем да разберем. Ще разкажем носле на бащите си, ще пристигнат тук специалисти, ще обследват... А сега, деца, да отидем да видим какво става в нашето жилище...

Хасо все още се страхуваше, но не посмя да възрази. А Гагик каза:

— Аз ще отида да накърша клони за огъня... — И изведнъж се досети: — Сега разбра ли, Ашот, защо в нашата пещера нямаше следи от кози?

— Да, наистина! — сепна се Ашот и дори се удари с длан по челото. — Ами че това е много важно! Значи, дивите кози знаят, че в тази пещера от време на време избликва вода! Това е инстинкт за самосъхранение...

И като поклащаше от учудване глава, Ашот тръгна към злополучната пещера. След него вървеше Гагик.

Водата беше очистила склона пред пещерата от камъните, а по-надолу — от снега. Тук-там се виждаха купчинки от изхвърлените съчки.

— Я, палтото ми!... — зарадва се Ашот. Наистина то висеше закачено на някакъв храст. Децата влязоха в пещерата с известен страх. Вътре нямаше вода, но от най-отдалечения ъгъл се чуваше някакво подсвиркване, бълбукане, плясък. Ашот и Гагик се вслушваха в тези звуци с такъв страх, сякаш всеки момент можеше пак да забоботи и избликне навън водата.

Ашот направи неуверено няколко крачки напред, коленичи на мокрия под и запълзя навътре в пещерата.

— Да — прошепна той, — изпразненото водохранилище се пълни отново. Някъде от недрата на планината в него се влива вода. Но защо това подземно езеро я изхвърля с такава сила, а после отново се затваря?...

Момчетата дойдоха до един ъгъл, където беше съвсем сухо — водата бе минала отстрани. Изпод куп листа изплашено ги гледаха две мънички черни очи.

— Я виж, та ти си оцелял, приятелю! — зарадва се Ашот, като откри любимаца на Шушик, малкото таралежче.

Таралежчето мигновено се сви на бодливо кълбо, ала Ашот го взе предпазливо и го мушна в джоба на мокрото си палто.

Децата излязоха от злополучната пещера. Все пак каква негостоприемна излезе тя! Какви нови трудности изпречи на пътя им!

Какво да правят сега? Да търсят нова квартира? Да подреждат нови легла? Пак да събират дърва за огън? Или да изоставят всичко и да продължават работата на пътеката?

С такива тъжни мисли се прощаваше Ашот с „бясното“ им жилище.

— Ай, таралежчето ми е живо! — радостно възкликна Шушик, когато Ашот го извади от джоба си и го подаде на момичето. — А какво стана с чантата? Не се ли намери?...

— И чантата ти е оцеляла. Дръж.

— Но как така е останала суха? — учуди се Шушик. — Та тя беше до мене!

— През нощта аз я окачих на стената — каза Хасо, — за да не пречи...

— Пак „по роднинство“! Ех, Хасо, Хасо, покровителствуваши ти близките си! — закани му се с пръст Гагик.

— Добре, че книгите на Шушик са се запазили — заяви Ашот. — Ще можем понякога да си четем... Вечер, през свободните часове... Саркис, а как е кракът ти? По-добре ли е? Не боли ли вече? Юнак! Всичко ще мине — всички трудности, тежките дни... А човекът ще остане. Щом се върнем у дома — всичко ще забравим, не ще забравим само лошото и доброто, което тук сме вършили — говореше Ашот, верен на своя тържествен тон. — А сега да се опитаме да обобщим поуката, която извлякохме от последните преमेждия...

Любител на събранията и речите, Ашот не се отказа от тях дори и сега.

— Нека всеки от вас си спомни как се е държал, когато водата рукна, и след това... — с жар произнесе той и изгледа изпитателно другарите си.

Саркис сведе очи, а Шушик се усмихна:

— Аз плаках и виках мама...

— Безполезно — наставнически каза звеневият. — Може да ни се наложи да понесем не по-малко тежки изпитания и трябва да сме готови да ги посрещнем.

Лишенията ни най-малко не бяха сломили Ашот. Каква воля имаше това момче! Гласът му отекваше сред скалите твърдо, звънко,

но както винаги прекалено тържествено.

— Искам да ви разкажа една случка — каза той след кратка пауза. — Веднаж, чувал съм от дядо си, от тогавашния Петербург пристигнал на Севан учен-академик. Искал да посети манастира. А манастирът се намирал на остров. И помолил той рибарите от Цамакаберд<sup>[1]</sup> да го откарат. Рибарите се съгласили и го качили на шлепа си. Плуват. Ученият пита един от рибарите: „Приятелю, знаеш ли аритметика?“ — „Не, господине.“ — „Жалко — клати глава господинът, — четвъртината от живота ти е загубена.“ Обръща се към другия: „А ти граматика знаеш ли?... А география?...“ — „Не, господине, ние сме неграмотни хора, животът ни преминава само тук, на езерото.“ — „Жалко, половината ви живот е загубен“ — казва пришълецът. Насред пътя излиза буря. Рибарите събличат дрехите си. Единият от тях пита: „А ти, господине, можеш ли да плуваш?“ — „Не.“ — „Жалко, целият ти живот е загубен: нашият шлеп сега ще се обърне“... Защо ви повторих разказа на моя дядо? — продължи Ашот. Но Гагик го прекъсна без стеснение:

— Разбрахме, разбрахме! От пе-да-го-гически съображения — с нескривана ирония проточи той. — Ти, братко, си верен на себе си...

Ашот се ядоса, но прехапа устна. Кой знае, може би наистина сега беше неуместно да приканва другарите си към мъжество. Защо пък не?... Ашот смяташе, че подобни беседи никога не са излишни.

Няколко секунди всички мълчаха, после Ашот, решен да не се засяга от нападките на Гагик, се обърна към Саркис:

— Искам да ти кажа някои неща. Не се сърди, вече няма да говоря неприятни думи, това са последните. Слушай, Саркис, баща ти няма вечно да завежда склада, нали? Значи, и ти не ще можеш да живееш вечно наготово. Ще дойде време, когато ще ти се наложи със собствен труд да изкарваш прехраната си. А пък ти си свикнал да лежиш под дървото и да чакаш крушата сама да падне в устата ти...

Всички се засмяха. Усмихна се смутено и Саркис.

— Погледни Хасо! — въодушевен от успеха, говореше Ашот. — Ето от кого всички ние трябва да вземаме пример! А пък ти винаги си гледал на него с пренебрежение...

Хасо се изчерви, а като почувствува върху себе си ласкавия поглед на Шушик, съвсем се обърка Той живееше във фермата, между овчари и няколко стари жени. Другари момчета, а да не говорим за



момичета той нямаше. Та нали все ходеше със стадата: лете в планините, зиме — в Муганската степ. Какви ти момичета там!... Затова може би присъствието на Шушик много го смущаваше. То именно го подтикваше към действия, към смели постъпки. В главата на момчето се раждаха мечти... Искаше му се да направи нещо необикновено, нещо, с което изведнъж да привлече вниманието на децата, а главно — на тънкото момиченце с нежното лице, онова, което той нарече своя сестра...

А какво изпитваше Саркис? В сърцето му настъпи смут. Тези дена, мислеше си той, не го обичат, а постъпките на баща му ги отвращават. И все пак на два пъти му спасиха живота... За Саркис нямаше съмнение, че ако беше сам, непременно щеше да загине. Решен окончателно, той каза смутено:

— Аз съм виновен пред вас, другари... Идете, потърсете там... под един ръждив камък до ореховото дърво... Там има храна, вземете я...

Децата мълчаливо се спогледаха.

— Орехи?! — пръв подскочи Гагик. — Какво седите? — И като размахваше тоягата си, хукна към ръждивия камък.

Бойнах въртеше тревожно рунтавата си опашка и поглеждаше въпросително господаря си, явно желаше да разбере какво става.

Хасо се изправи и забърза след Гагик. След овчарчето излезе и Шушик. Когато стигнаха до склада на катеричката, Гагик го беше отворил и вече пълнеше джобовете си с орехи.

— Ах, да те разцелувам по муцунката! — бърбореше същевременно той, като мислеше явно за катеричката. — Погледнете само как грижливо е търкаляла с лапичките си орехчетата — едно след друго, едно след друго. Само и само да ни спаси от смъртта. Ох, ох, ох! Не орехи, а... който ги изяде, ще разбере, който не ги изяде — няма да разбере.

Откъслечните възклицания на Гагик достигаха до ушите и на Саркис. Устремил поглед към къпещото се в небето облаче, той лежеше и си мислеше: ето най-после и в неговия живот навлязоха другарите — добри у сърдечни. Той никога не е имал такива другари, пък и не е изпитвал нужда да има. А сега, заобиколен от приятелите си, от тяхната сърдечност и от вниманието им, той чувствуваше, че на

душата му става по-хубаво, по-чисто и от това животът изглеждаше съвсем друг...

\* \* \*

След като се посъветваха, децата решиха да прекъснат временно работата на пътеката. Каква ти работа, щом няма къде да се стоплят, да починат и поспят! Преди всичко трябваше да намерят нова пещера, да създадат в нея сносни условия за живот, да си починат, да се съвземат от преживелиците през последните дни.

И основната насъщна грижа все пак оставаше грижата за храната.

---

[1] Цамакаберд — малък нос на езеро Севан, където по-рано е имало рибарско селце. ↑

## ПЕТА ГЛАВА

### ДЕЦАТА ТРЯБВАШЕ ДА ЗАПОЧНАТ ВСИЧКО ОТНАЧАЛО

Да, за нещастие те бяха принудени да започнат всичко отначало. Слепите сили на природата ги лишиха от всичко — от жилище, огън, храна, оръжие, от възможността да продължат разчистването на пътеката. Но за това сега нямаше и смисъл да говорят, защото им предстоеше по-важна задача: да намерят нова пещера и да я приспособят за жилище.

Ашот и Хасо се заеха да търсят подходяща пещера. Шушик се грижеше за Саркис, а на Гагик беше възложено да намери храна.

Ашот и Хасо се изкачваха по планината.

— Да отидем във Врабчата пещера, там сигурно е сухо и топло, щом като нощуват птици — предложи Хасо.

Ашот се съгласи мълчаливо и те завиха към скалите, които заобикаляха клисурата отдясно. Там, в подножието им, се чернееше входът на пещерата.

Не след дълго момчетата се спряха и си поеа дъх.

— Тук ще е студено — реши Ашот. — Входът е много широк. Трябва да намерим пещера с нисък и тесен вход.

— Да — съгласи се Хасо. Но нали ако входът е тесен, димът ще се стеле по земята и ще дразни очите — каза Хасо. — А пък от тази димът ще излиза по-лесно и по-бързо. Ще запушим входа с камъни и той ще стане по-тесен.

По-рано Ашот не би се съгласил, но всичко онова, което се случи през последните дни, го направи сякаш по-отстъпчив. Без дума да каже, той влезе в пещерата. Нямаше нужда да навеждат главите си. Навътре обаче сводът на пещерата се снишаваше постепенно, образуваше чупка и се спускаше до самия под. Тъкмо затова Хасо твърдеше, че в такава пещера димът не ще се задържа по свода.

Когато излязоха навън, децата забелязаха, че тук, далеч от предишното им жилище, имаше доста съчки и трева. Оцелели бяха и някои елички, пръснати по склоновете.

Ашот и Хасо събраха набързо дърва, накършиха кичести елови клонки и се върнаха при другарите си.

Още отдалеч Гагик ги посрещна:

— Защо така ти светят очите, Ашот? Кой знае какво прекрасно жилище си намерил? — разбъбра се той. — Само че аз лично в такъв ясен ден в никаква пещера не влизам...

Наистина слънцето така грееше, че никой нямаше желание да се крие в студен каменен чувал.

Миналата нощ децата толкова се настрадаха от студа, че сега бяха почти щастливи и колкото и да ги увещавахе Ашот, че е време вече да се преселват в новото жилище, не им се мърдаше от мястото.

## ШЕСТА ГЛАВА

КАКВИ ИЗНЕНАДИ ДЕБНАТ ЧОВЕКА, КОГАТО, ЗАЕЛ ВИСОК ПОСТ, ЗАБРАВИ СКРОМНОСТТА

Сладка дрямка налегна този ден пленниците на Барсовата клисура. Особено ѝ се наслаждаваше Саркис.

Той лежеше по гръб, сложил ръце под главата си и изтегнал болния си крак към огъня. Загледано неподвижно в безкрайната небесна шир, момчето възобновяваше в паметта си и преживяваше всичко, случило се през деня. Понякога по лицето му преминаваше мрачна сянка, но тутакси я сменяше щастлива усмивка.

Затворил очи, Саркис преживяваше — за кой ли път вече — ту падането си от скалата, ту буйната сила на потока — краткия, но едва ли по-малко страшен миг. А кракът? Ах, каква ужасна болка беше! И пак другарите му дойдоха на помощ. А те не знаеха от каква голяма беда го бяха избавили.

И Саркис си спомни какво се бе случило, когато електрифицираха колхозния харман. Монтьорът Рубен падна от стълба и си изкълчи тазобедрената става. Не го откараха веднага на хирург и цели две седмици лежа в къщи, а после вече нищо не можеше да се направи. Професорът дори не можа да му помогне. Той каза, че до тринадесетия ден все още било възможно да се спаси кракът, а след това — вече не. Така си остана Рубен куц и цял живот ще ходи с патерици...

Ето от какво голямо нещастие овчарят Хасо беше спасил него, Саркис!

— Потрай де, Ашот! — долетя до Саркис гласът на Гагик.

Но Саркис не даде ухо на разговора, а се върна отново към мислите си и гласовете на другарите му сякаш се отдалечиха.

„А малко ли нещо направи и Ашот?... Та той не само от осакатяване, а направо от смъртта ме спаси!... — с нарастващо чувство на благодарност продължаваше размишленията си Саркис. — Само че от Ашот до Хасо има разлика, колкото оттук до небето... Хасо има златно сърце. Той върши доброто незабелязано, без да обижда, а

при Ашот всичко е на показ... Ще направи нещо голямо, хубаво, сякаш в лицето те плесне, а току-виж, и натякне... Когато пък дава наставленията си, чувствуващ, че се смята в правото си да говори с тон на благодетел... Направил, значи, това или онова за тебе и ти си му задължен. Не е хубаво!..."

И Саркис, колкото и да се мъчеше, не можеше да преодолее чувството си на неприязън към Ашот. „А за какво ли спорят?“

Той се откъсна от своите мисли и се заслуша. А, май че Ашот иска да се пренесем в новата пещера, а Гагик се противопоставя. Този Гагик все още не може да се примири, че Ашот не допуска възражения, особено в присъствието на Шушик. Как е възможно да се възразява на началство, да се подронва авторитетът му?...

По измъченото лице на Саркис се плъзна подигравателна усмивка. „Ох, как се е разгорещил само! Сигурно Гагик го е засегнал нещо, уязвил го е..."

— Защо не се подчинявате? Защо ме избирахте тогава?...

И веднага след това спокойният глас на Гагик:

— А ги, Ашот, престани да говориш така с нас! Ние сме връстници и съвсем не е нужно един от нас да се държи с другите като началник — да заповядва, да се разпорежда! Научи се да се съветваш, да споделяш с другарите си...

Саркис забеляза, че Гагик е необикновено сериозен, а Ашот толкова се беше зачервил, че почти не се забелязваха луничките по лявата му буза, която потръпваше нервно. Той слушаше нетърпеливо Гагик и непрекъснато поглеждаше под око Шушик, но тя сякаш съвсем не слушаше.

— Наистина — продължаваше Гагик — под натиска на масите — и той посочи с пръст към гърдите си, — под натиска на масите от вчера ти си малко по-демократичен, но това още не...

— Аз съм такъв, какъвто си бях... — рязко го прекъсна Ашот.

— Не, промени се малко. Ти вече не казваш „направи това и това“, а казваш — „да направим“... Това е хубаво. Но все още обичаш да заповядваш. И току нагрубиш. Престани, братле, от това няма полза. Ако искаш да те слушат, говори с добро. А ако...

Тези „ако“, както и изобщо цялата „обвинителна реч“ на Гагик, засягаха болезнено честолубието на Ашот. Той действително напоследък се стараеше да бъде малко по-мек, по-естествен с

другарите си. Но сега... „Не! Ясно е, че с тях другояче не може!“ — се мярна в силно раздразненото съзнание на Ашот и като не можа да се сдържи, той каза рязко:

— Без мене вие сте загубени!... Всички! Гагик все още се мъчеше да поддържа полушеговития тон, макар че този път трудно му се удаваше. Но като чу последните думи на Ашот, той се намръщи и след кратко мълчание каза:

— Добре, Ашот... Щом имаш такова високо мнение за себе си, по-полезно ще е, струва ми се, просто да те сменим с друг. И аз ще поговоря с другарите. Така ще бъде по-добре преди всичко за самия тебе.

Ашот се засмя язвително:

— Кой ще ме смени? Страхливият Гагик или... — Беше готов за всекиго да каже по някоя обидна дума, но се опомни: глупаво е да настройва другите против себе си.

— Гагик, стига! Ашот, моля ти се, млъкни... — намеси се Шушик. Очите ѝ бяха пълни с тревога, а сърцето и биеше неспокойно.

— Не! Шушик не, не бива така да се оставя... — разгореци се Гагик. — Ти само си спомни: „Да не чувам да се хленчи!“... „Не се оплаквай!“... „Прави това, което ти е заповядано!“... Какъв е този тон? Как говори той с нас? Ако сега не слошим високомерието му, той ще стане един ден деспотичен бюрократ! Искате ли да ви докажа, че авторитетът на Ашот е надут? Съгласни ли сте? Нека гласуваме за него... С тайно гласуване, разбира се...

Никой не се обади, но се чувствуваше, че подобен „опит“ дори заинтересува децата. Освен това процедурата на тайното гласуване ги привличаше със своята сериозност...

Гагик извади от чантата на Шушик тетрадка, откъсна лист, раздели го на части и направи няколко билетчета.

Ашот следеше с презрителна усмивка другаря си и в черните му очи се четеше учудване: как така това кротко и послушно момче изведнъж стана сериозно, зло, решително?... Вероятно има някакви стари сметки с мене — помисли си той и започна да рови в паметта си кога и какво зло е сторил на Гагик. Но нищо, разбира се, не си спомни.

„Или ми завижда, че съм старши — предположи в себе си Ашот. — Да, разбира се! Искане му се той да стане началство... Ще станеш, как не!...“ — И той се разсмя на наивността на другаря си.

— Какво се смееш? Мислиш, че се шегувам?... — все повече се горещеше Гагик. — Ето ти билетчето! На него има пет имена. Четири ще зачеркнеш, едно ще оставиш. После ще го занесеш и пуснеш ей зад онзи камък, „Неприятно стана“ — мислеше си Хасо, но скромността не му позволяваше да се намеси в спора.

Саркис мълчеше, но, изглежда, и той не беше против такава една проверка на Ашот. Шушик седеше, потънала в размисъл. Но ето че нещо реши и каза на Гагик:

— Добре, дай и на мене такава листче и молива... На Ашот се стори, че в думите на момичето имаше закана и това го зарадва. Тя, разбира се, е непременно за него. На Саркис пък колко добрини е правил!... Би било черна неблагодарност да гласува против своя спасител! „И Хасо естествено е мой — бързо преценяваше изгледите си Ашот. — А щом е така, четири гласа от петте са осигурени! Нали и аз гласувам! И Гагик ще остане сам...“

И почувствувал отново силата си, Ашот каза предизвикателно:

— Хайде, какво се колебаете още? Смелост ли ви липсва? Гледай, Гагик! Аз не се страхувам! Направо пред очите ти зачерквам твоето име... На ти тебе тайно гласуване!...

— Не, братле! Нека сме страхливи, но гласуването ще бъде тайно. Хасо, гледай тука. Първото име ще можеш да прочетеш — то е твоето. Второто — на Саркис, третото...

— Също мога да прочета... Това е... — смутено избъбра овчарчето.

Гагик се засмя:

— То се знае, че можеш! Нали е името на Шушик.

— Буквата „ш“ започва с кукичка, като на моя кривак, затова не я забравям — побърза да се оправдае Хасо.

— Да, да... А на края е завита като опашката на Бойнах... Така ли?... Е, шегите настрана! Слушай: четвъртото име е на Ашот, петото — моето...

С единствения молив, който имаха на разположение, децата отметнаха имената в билетчетата, навиха ги на тръбички и ги пуснаха зад камъка.

Сега, Ашот, трябва да се избере преброителна комисия — каза Гагик. — Тъй като аз и ти сме заинтересовани страни, нека преброяват те...



— Добре — каза Шушик, — ще ги преброим аз и Саркис.

— А Хасо?

— Ами нали по арменски той може да прочете само своето и моето име, а вашите засега не различава едно от друго — засмя се Шушик.

Сега вече изборите я забавляваха и тя изгаряше от нетърпение да разбере кой колко гласа ще получи. Много интересно занимание измисли Гагик!

И Шушик изтича за билетчетата. Като се върна, седна до Саркис и заедно започнаха да преброяват гласовете.

— „Хасо“... — шепнеше тя. — Прегъвай пръсти, Саркис. Прегъна ли един? Пак „Хасо“, пак... Брей, три! — радостно учудено възкликна момичето.

Ашот и Гагик, седнали настрана, си даваха вид, че нещо са заети. А в действителност те се вслушваха напрегнато в шепота, който идваше от ъгъла. Като че ли там се решаваше въпрос на живот или смърт...

Най-после Шушик стана и с билетчетата в ръце дойде при другарите си. Имаше тържествен вид, лицето и сияеше от задоволство. В сините очи на момичето святкаха топли искрици, но същевременно в тях се бе затаила и лека насмешка.

„Избран съм!“ — уверено и гордо си помисли Ашот, но тутакси се присмя на себе си: „Как се радвам, сякаш можеше да бъде другояче!“ И той погледна високомерно другарите си. С нетърпение очакваше да стане свидетел на собствената си победа.

А Шушик сякаш нарочно протакаше — нали й бяха известни вече резултатите!

— Знаете ли какво излезе? — каза тя най-после, като се мъчеше да бъде спокойна. — Получи се нещо чудно..., Макар че може би не е чудно, а просто хубаво, както всъщност би трябвало да бъде... Сега наш ръководител е Хасо...

И Шушик погледна изпитателно другарите си: какво впечатление им направиха думите ѝ?

Саркис мълчаливо се усмихваше. Той, изглежда, беше напълно удовлетворен. В черните очи на Гагик святкаха насмешливи пламъчета. Той тържествуваше. Хасо ахна и се изчерви до корена на косите си. За да скрие смущението си, той изви глава и започна да гали

Бойнах. А Ашот?... Ашот просто се вкамени. Отначало дори не повярва на ушите си.

— Как! Да не би да сте сбъркали и при преброяването! — възкликна той.

— Не, вярно броихме Ето, гледай. Саркис има един глас „за“, четири „против“, Шушик пет „против“ и тя се засмя добродушно, — Гагик — два „за“, три „против“, Хасо — два „против“ — мисля, че единият е от него. А Ашот... един „за“ и четири „против“.

Явно, че не беше лесно на доброто момиче да произнесе „присъдата“, като знаеше какъв удар ще е тя за болезненото честолюбие на Ашот. И когато свърши, то въздъхна с такова облекчение, сякаш беше свалило тежък товар от плещите си.

Ашот беше потиснат. Ударът го поразил със своята неочакваност. Виж ти! А той искрено се смяташе за най-добър водач на децата. Кой друг освен Гагик можеше да е против него?... Пък и Гагик дори — какъв противник е? След минута ще започне да се шегува, сякаш нищо не е било. Нали до преди малко разговаряше с него както по-рано кротко... Не, тук има някакво недоразумение...

Разбира се! Ето Гагик се обръща към него и поглеждайки го в очите като най-верен приятел, спокойно казва:

— Ти не ме пожали (думата „страхлив“, казана от Ашот, все още му тежеше на сърцето), а ето че ние те жалим и затова не казваме кой е този един, чиято ръка не се е вдигнала да зачеркне името ти...

Ашот така побледня, сякаш го бяха уловили в кражба.

Този втори удар беше още по-неочакван от първия. Всички наведоха глави, за да не гледат как ще подеждва той на честолюбивото и гордо момче. Хубаво го „жали“ Гагик!... Можеше ли намека да бъде по-ясен?

Дори такова простодушно момче като Хасо, съвсем незапознато с техниката на изборите, и то разбра, че единственият глас за Ашот беше от самия Ашот. Ах, колко неудобно, колко лошо се получи!

Хасо стана и под предлог, че трябва да отсече клони за лък, тръгна към храстите. „Дали не ми се подиграват?...“ — мислеше си той. Ако знаеше, че никой няма да си даде гласа за Ашот, Хасо, разбира се, щеше да му даде своя. Срам, голям срам! На мястото на Ашот той сигурно щеше да потъне в земята...

Но, изглежда, че и самият Ашот имаше точно такова желание. Сякаш забиха нож в сърцето му. Той беше оскърбен не по-малко, отколкото братът на Ануш Моси<sup>[1]</sup>, когото на една сватба Саро поваля по гръб пред цялото село.

— Не се сърди, Ашот — обърна се приятелски към него Гагик. — Това е само за по-добро... За тебе е полезен такъв урок. Ето и мене не ме избрах, нали? Но аз не се обиждам... Не всеки може да бъде водач! Зная, че ти не очакваше това. Но така става винаги, когато ръководителите прекалено се възгордеят. На такива ръководители може и нищо да не казват направо в очите, защото се страхуват от тях, но още на първите избори ги провалят позорно. Ами тъй де!... — Гагик се опитваше да премине на обичайния си полушеговит тон. — Хайде, Ашот, не увесвай нос! Нищо страшно не се е случило. Ставай, време е да се преселваме в новото жилище...

Никой не каза повече ни дума. Хасо нарязва клони и направи нещо като носилка. Сложиха на нея Саркис и момчетата го понесоха към Яребишкия хълм.

— Много ли боли? — попита загрижено Шушик, която вървеше до носилката.

Саркис се усмихна — печално, но признателно. Боли, разбира се, че боли. Но може ли да има за болния по-добро лекарство от добрата, грижовна дума на приятеля?...

---

[1] Моси и Саро — герои от поемата на Туманян „Ануш“ ↑

## СЕДМА ГЛАВА

БОЛЕСТТА ДОЙДЕ, БЕЗ ДА ПОПИТА ИМА ЛИ ЛЕКАР В БАРСОВАТА КЛИСУРА

Хасо се оказа необикновен началник — на никого никакви заповеди! Като видя например, че Шушик трепери и едва стои на краката си, сам отиде под стария орех и донесе такъв куп сухи листа, че момичето почти потъна в меката и топла постеля.

— Трябват ни още много такива листа — каза сякаш на себе си той и като погледна слънцето, почеса се по тила.

— Защо? — попита Гагик, който следеше с интерес всяка постъпка на овчарчето.

— Защо ли? Входът трябва да се намали, иначе болните няма да издържат.

— Ние имаме един болен и той лежи зад огъня, няма да замръзне.

— Не, изглежда, че и Шушик се е разболяла — тихо и тъжно каза Хасо. — Глина нямаме, ще трябва да уплътняваме стените с листа. Не е здраво, но пък ще запушим всички цепнатини и дупки... Ще стане по-топло...

И тъй като в това каменисто и безводно място действително не само глина, но и кал не можеше да се намери, предложението на Хасо трябваше да бъде прието.

Новият ръководител не викаше никого със себе си, ала когато пак тръгна за листа, след като завърза ръкавите на ризата си и по такъв начин я превърна в торба, Ашот и Гагик излязоха след него.

Момчетата донесоха много листа, сложиха ги пред пещерата и Хасо се залови за работа. Без да чакат обяснения, другарите му повтаряха онова, което вършеше той. Събираха камъни, по възможност гладки и плоски, и ги нареждаха на прага на пещерата като зид, широк около половин метър. След това вместо цимент или глина слагаха дебел пласт листа, а отгоре — пак камъни. Така се издигаше стена, която стесняваше входа на пещерата.

Когато стената беше достатъчно висока, Хасо спря, избърса потта си и каза пак така, сякаш на себе си:

— А сега ще трябва да се направи същата стена и от другата страна. Между стените ще остане тесен проход. И това ще е вратата...

Край пещерата и по-долу, под нея, имаше много камъни и работата спореше. Ашот се трудеше мълчаливо, съсредоточено. Гагик го поглеждаше изпод вежди и се усмихваше. „Колко е обиден!...“ — мислеше си той. Но това, че Ашот беше „обиден“, помогна много. Изцяло погълнат от работата, той се движеше напрегнато, нервно, мъкнеше такива камъни, каквито Гагик не би могъл дори да помести...

Когато стените станаха високи около метър, Хасо взе два пръта, издялани предварително, и ги постави отгоре един до друг като напречни греди. Намерението му ставаше все по-ясно: трябваше сега да наредят камъни и върху тези греди, та да остане тесен и нисък отвор, през който да може да мине само един човек, и то приведен.

\* \* \*

Гагик искрено се радваше, като гледаше, че работата върви, но му беше и мъчно, че няма на кого скришом да намигне: „Е, виждаш ли какъв излезе моят кандидат?“ А не можеше да го каже на Ашот!

Ала езикът толкова го сърбеше, че забравил неприятностите около изборите, той не се сдържа и все пак намигна на Ашот. „Видя ли на какво е способен този мълчаливец?...“ — питаше неговият поглед.

Ашот само изгледа накриво Гагик и нищо не каза.

Между това работата се усложни. Сега камъните и листата трябваше да се слагат вече на голяма височина: ръцете не можеха да достигат, а и трудно беше да се вдигат камъните. Наложиха се да трупат купчина, на която Хасо се качи. Той нареждаше, а другарите му подаваха строителния материал.

— Там, горе, да не зазидаш съвсем, да оставиш отвор за дима — разтревожи се Гагик.

Хасо се усмихна: „Като че ли аз не зная!...“

Децата привършиха стената доста късно, вече при светлината на огъня. Не стана лоша — дебела, набита плътно с листа. Студ през нея не ще проникне. Само че не беше много здрава: да я бутнеш — ще се

събори... Значи, при влизане и излизане от пещерата трябва да внимават да не я докосват...

Когато всичко беше свършено, Хасо повика Бойнах и заедно с него слезе в Дъбравата.

— Къде, Хасо?... — извика подире му Гагик.

— За дърва...

— И това ми било старши! Нищо не казва!... Досещай се сам какво да правиш. Иначе не може...

Ашот и Гагик също решиха, че трябва да отидат за дърва. Но те не тръгнаха към Дъбравата, а към злополучната пещера, откъдето ги беше изхвърлил потокът. По-долу от нея имаше доста съчки, повлечени от водата и заседнали около храстите.

Когато момчетата се върнаха, Хасо се беше вече прибрал. Седнал край огъня, той кърпеше с дървено шило съдрания си цървул.

Шушик спеше на топлатата си постеля, но много неспокойно. Страните ѝ горяха. Изглежда, че имаше висока температура.

Скоро се събуди и поиска да пие.

А какво да и дадат да пие? Можеха както винаги да нажежат камъни и да ги поставят в сняг, но...

— Студената вода ще и навреди. Добре е да и дадем чай... — мрачно каза Ашот.

— Чай! Но в какво да го възварим? Откъде съд?... Пък чай откъде? — обади се Гагик.

— Не е трудно да се направи съд — вдигна глава Саркис. — Помниш ли, ние сме чели в училище как са изработвали съдове в предисторическите времена.

— От глина?... Но къде ще намерим глина в тези скали? — сви рамене Ашот.

— А това какво е — не е ли глина? — понадигна се с мъка от постелята си Саркис и показа ръждивия камък до огъня.

— Глина ли?...

— Да, вкаменена глина... — И като видя, че не го разбраха, Саркис започна да обяснява.

Той се стесняваше, говореше плахо, дори мрачно. Нали за пръв път изобщо предлагаше нещо свое, за пръв път правеше опит да помогне с нещо на колектива. Затова и беше смутен, скован.

— Нима не е ясно — говореше той, — че тези ръждиви скали наоколо са все варовикови? А варовикът се образува в морето. Тук също по-рано е било море, значи, трябва да има и глина. Нанасяли са я планинските потоци и под налягането на водата тя се е вкаменила. А по-късно и земните пластове са я притискали...

Другарите слушаха внимателно Саркис. Те знаеха, че той обича геология и мечтае след завършване на училището да постъпи в геоложкия факултет на Ереванския университет. Не случайно беше предложил на Хасо вместо кремък някакъв жълтеникав камък. От камъни той много разбираше.

— Да, но сега все пак това е камък, а на нас камък не ни трябва, трябва ни глина... — заяви Ашот.

— Ами ако го сложим във вода, ще омекне ли? — попита Гагик.

— Ще омекне — потвърди Саркис, но веднага побърза да добави: — След много столетия, разбира се, ще омекне. Но ако намерите някъде наблизко влажно място, там може да има такива камъни, превърнати вече в глина.

И Саркис с лека въздишка се изтегна на постелята. Такъв дълъг разговор го измори — беше още много слаб.

— Ох — удари се по челото Гагик, — та нали тази дяволска вода векове наред е текла от пещерата!... Да отидем, деца, там под тръстиката сигурно има глина!...

Саркис се усмихна и кимна, потвърждавайки предположението на Гагик.

Децата взеха тлееща главня, а Хасо измъкна от постелката си няколко елови клони. Като се препъваха в тъмнината, те стигнаха до Върбалака, запалиха там еловите клони и при светлината им започнаха да скубят с корени тръстика. Ровеха с остри пръчки влажната земя, но не намираха глина, а само растителен хумус, натрупан тука в продължение на много, много години.

Еловите факли догоряха и угаснаха. Хасо запали огън и продължи да копае ту тук, ту там.

Малко по-долу от тръстиката потокът, избликнал от пещерата, беше поизровил склона. При светлината на огъня Хасо забеляза на това място червеникава ивица. Разчопли я с ръка: глина!... Момчето грабна каменната мотика и започна бързо да копае.

— Какво правиш там, Хасо? — извика му отгоре Гагик. — Нищо ли не излиза? Не е ли по-добре да си тръгваме?

— Какво мога да правя? Глина копая — обади се невъзмутимо момчето.

— Глина ли?... Мили мой! А защо мълчиш, защо не казваш нищо?!

— Че какво има да се говори? Трябва да се работи... Ашот и Гагик слязоха долу и като видяха жълтата глина, се заеха усърдно да помагат на Хасо.

— Какви съдове само ще си имаме! — възхищаваше се предварително Гагик. — Такава грънчарница ще направя, че... Ей, момче, да беше взел поне пример от кокошката: снесе яйце и като се разкудкудяка, целият свят ще разбере. А ти?... Такова съкровище си намерил, а мълчиш!

Скромността на Хасо не за пръв път учудваше Гагик.

Колкото по-дълбоко копаеха, толкова по-влажна ставаше глината, а на половин метър дълбочина тя беше съвсем мокра.

— Джан! — зарадва се Гагик. — Хайде да копаем по-дълбоко, тук може и вода да намерим!

— Не, тук само се е просмукала водата, която избликна наскоро от пещерата — изказа мнението си Ашот.

Всички взеха по една голяма буца глина и се върнаха в пещерата. По пътя Гагик отрязва двадесетина върбови пръчки.

— Можеш ли да плетеш кошници? — обърна се Гагик към Хасо.

— Никога не съм плел — призна си овчарчето.

— Няма значение, хайде да месим сега глината.

Двамата се заеха мълчаливо за работа, а Гагик седна по-настрана и неусетно задряма. Но след няколко минути само той поотвори едното си око като заек и каза:

— Виждам, че без мене сте за никъде. Да съединим, Ашот, моя ум и твоята сила и няма да пропаднем. Дайте насам пръчките.... А вие през това време месете глината.



## ОСМА ГЛАВА

### ЗНАЕШ ЛИ ЗАНАЯТ, НИКОГА НЯМА ДА ЗАГИНЕШ

Гагик взе върбовите пръчки, очисти ги от листата, заби краищата им в земята и започна да плете нещо. Той работеше така бързо и сърчно, сякаш цял живот само с това се беше занимавал. А Гагик наистина беше плел кошници в къщи: големи, в които носеше слама на кравата, и малки — за плодове и зеленчуци. Всяка есен всички в семейството — баща му, майка му и той — пълнеха кошниците с кехлибарено грозде, с домати и други плодове, които раждаше в изобилие плодородната почва на Араратската долина.

— Знаеш ли занаят, никога няма да загинеш — заяви делово Гагик, наведен над изделието си. — Слушайте каква приказка ще ви разкажа, И без това днес е мой ред. Приказката ще е от полза и за тебе, Хасо, а особено за нашия приятел Саркис. Виждате ли го, също като лисицата, преструваше се на умрял, а наостри уши да слуша мъдрите ми слова (и наистина по бледите устни на Саркис заигра лека усмивка). И така... В отколешни времена Вачаган, единственият син на царя на нашия Авхански край, когато се връщал веднаж от лов, срещнал девойката Анаид, дъщеря на овчаря от село Хацик.

Той я помолил да му даде вода да се напие, но водата не само, че не утолила жаждата му, а запалила цял пожар в сърцето му. А и как да не пламне пожар, Хасо джан? Тази Анаид не била девойка, а кошута, истинска кошута... Очите ѝ тъмни като моите, веждите ѝ — с длето сякаш източени, като на нашата Шушик, косите ѝ — до кръста... Девойка — стройна като топола. Била смела и умна. Дори старците от село Хацик ходели да искат съвет от нея. Как да не се влюбиш. Влюбил се в нея и царският син Вачаган и като всички влюбени — загубил си ума. Застанал пред майка си, царицата, и... „Избирайте — рекъл, — или ми я вземете за жена, или ще отида в манастир, отшелник ще стана...“ Я ми подай онази пръчка, Ашот. Какво сте зяпнали? Като ще слушате — слушайте, ама и глината месете. Баба ми умееше хем да преде, хем с дядо ми да се кара... А. Шушик джан, ти

се усмихваш? И ти, значи, слушаш? Слушай, слушай... Докато разказвам, ще направя и съд за твоя чай. И така, отстъпил царят пред сина си и изпратил царедворци в село Хацик да искат дъщерята на овчаря. Но да видите каква горда излязла тая девойка! „Не искам да стана жена на царския син!“

— Охо! — възкликна Хасо, който слушаше с голям интерес приказката на Гагик.

— Да, чисто и просто отказала. „Ако царският син иска да ми стане мъж, нека по-напред научи някакъв занаят!“ Казват й: „Слушай, момиче, той е властелин на цялата страна, всички му служат, защо му е занаят?...“ А тя: „Кой знае какво може да се случи. Може слугата владика да стане, я владиката — слуга...“ Виждате ли колко мъдри са били ония, които са измислили приказката! Сбъдна се предсказанието им!... Казаха това Анаид и добавила: „Какво, че е царски син?... Току-виж, някой прекрасен ден останал без царството си, от какво ще живее тогава?“ Ти слушай, Саркис джан, това и за тебе се отнася... Ти сигурно си казваш сега на ума: „Пак ме заядоха...“ Не се обиждай, братко, тук няма място за обида. Сам виждаш — Ашот може да преживее от лов, аз — от кошници, Шушик — ще пере дрехи, Хасо — ще пасе овце... А ти какво ще правиш? Да, златни ръце има занаятчиите!... Погледни само каква кошница направих!

— Какво станало после, Гагик? — попита нетърпеливо Шушик.

— И тъй, от мъка царският син Вачаган започнал да учи занаят. Минала година и той вече умее да тъче плат от сърмени нишки. Изтъкал плата, ушил от него разкошна блуза и я изпратил на Анаид. Гледа девойката, че царският син... наистина направих чудна кошница... Ух, каква кошница!... Блуза, блуза!... — поправи се Гагик и с удоволствие забеляза по лицата на другарите си, че бяха забравили временно неволите си. И болните — и те дори слушаха. — Съгласила се Анаид. Вдигнали сватба от разкошна по-разкошна. Цялото село Хацик замирисало на шишкебап. Тогава царският син Вачаган казал: „Докато не дойде по-малкият ми брат Гагик, няма да вкуся от шишкебапа...“ Откъде е можел да знае, че Орат му Гагик се превива от глад тук в Барсовата клисура?... Но хайде да не ви мъча.

Не минали няколко седмици от сватбата и царят и царицата умират; на трона се качва синът им Вачаган. Тъкмо по това време по селата и градовете започнали да изчезват неизвестно къде хора. Също

като нас: вървахме си от фермата за селото и изведнъж се изгубихме, озовахме се в някаква тъмна дупка като тая Барсова клисура.

Новият цар си казал: „Я да отида да обиколя страната си, да видя какво има и какво няма в нея, може да узная къде се губят поданиците ми.“

Оставил Анаид на трона, а той облякъл селски дрехи и тръгнал да скита из своето царство, да види нуждите на народа. А с народа покрай жена си, дъщерята на простия овчар, той се отнасял добре... Старите хора казват — прекъсна разказа си Гагик, — че любовта променяла хората. Не зная. Някой от вас изпитал ли го е? Не? Още по-добре, че иначе няма да спи нощем и ще отслабне...

Дошъл Вачаган в град Перож на брега на Кура. В този град живеели персийци езичници. Имало и арменци.

Излязъл Вачаган на пазара. Гледа — насреща му върви брадат човек, главният жрец, а след него и други жреци. Купуват разни стоки, опаковат ги на денкове, а денковете дават на носачи.

Взема един денк и Вачаган и тръгва подир носачите. Иска заедно с тях да влезе в покоите на жреца, да види какво има там... Вървят те, вървят, излизат извън града. Стигат до една крепост, заобиколена със стени. Отварят се железни порти, пропускат носачите и пак се затварят. „Ама работа! мисли си царят. — Дали не попаднах в клопка?“ Отвеждат носачите в подземие. Там, под ударите на камшици, работят стотици хора. Работят почти на тъмно — в ковачници, в тъкачни и дърводелски работилници... Всички голи, всички изпити, слаби като скелети. Трепят се до изнемогване, докато се държат на крака. Падне ли някой, хвърлят го в големи медни казани, варят го и хранят живите с това месо... А от тези адски подземни работилници жреците изнасят различни стоки, продават ги по градовете и трупат богатства.

Който от пленниците знаел занаят, получавал работа, който не знаел — отивал „за месо“...

Вачаган, като „по-тлъстичко месце“, щял да отиде при касапина... Но се примолил: „Не ме убивайте, аз ще изтъка от сърма такъв плат за вашия главен жрец, че цена няма да има!“ — „Добре — рекли, — тъчи.“ — „Ала ми трябва светла стая, за да могат очите ми да различават цветовете.“ Дали му стая. „Сега — рекъл — не ме хранете с месо — ще умра, ако ям, и вие много ще загубите. За плата, който ще изтъка, ще ви дадат злато сто пъти по-тежко, отколкото тежи самият

той.“ — „Ами ако не го продадем на тази цена?“ — „Отсечете ми тогава главата...“

Жреците се съгласяват. Започват да хранят Вачаган с млечни продукти и зеленчуци. А той работи, тъче такъв чуден пъстър плат, с такива заплетени, изкусни шарки, че само онзи, който ги проумее, може да разбере езика им. Но да не помислите, че Вачаган е бил от онези егоисти, които мислят само за себе си... — каза Гагик, като прекъсна за минутка разказа си. и всички, разказвачът също, се постараха да не погледнат при тези думи към Саркис. — За помощници — продължи Гагик — Вачаган поискал десет работника, макар че не му трябвал нито елин. Дали му жреците и помощници, и тях също хранели. Нямало що: майсторът така високо оценил платя си. че сън не хващало жреците от нетърпение. А Вачаган, който се отървал временно от секирата на палача, постоянно окуражавал „помощниците“ си: „Дръжте се, и за нас ще се отвори някоя врата, няма да останем все в Барсовата клисура я!“

Децата се усмихваха, а Гагик, погълнат от работата, продължаваше в същия шеговит тон:

— Когато платът бил готов — както сега моята кошница (Ашот, я дай глината, вече ще мажем), — дошъл главният жрец, погледнал и се прехласнал „За този плат ще дадат злато не сто, а двеста пъти повече, отколкото тежи — казал му Вачаган. — Само царица Анаид може да даде толкова. Никой друг няма да посмее да облече дреха от такъв скъп плат...“

А царица Анаид в това време седяла на трона си и нареждала — така както и нашите близки ни оплакват сега. „Защо все го няма и няма Вачаган?“ — казвала тя. „Къде се загуби Гагик?“ — казват у дома... Кучето на царя, Занги, тъжно скимтяло, а конят му нищо не ядял и от ден на ден слабеел. Гледала ги царицата и мъка свивала сърцето и.

В това време идва някакъв търговец и казва, че носи скъпоценна стока за царицата.

Отвеждат търговеца при нея. Отваря той торбата и изважда разкошния плат, изработен от Вачаган. Погледнала царицата и сърцето и едва не изскочило... Какво чудно има тук? Я занесете сега моята кошница в село — веднага всеки ще каже: това е работа на Гагик! Смешно ли ви е? Хасо, разрови огъня, ще поставим моето изделие в средата.

В силно пламтящия огън загоряха, запращяха пръчките на кошницата, но глината, с която беше измазана отвътре, започна да се изпича и втвърдява.

— Развълнувала се царицата — продължаваше Гагик, — разбрала, че платът е изработен от мъжа ѝ. Изкусно били изтъкани красиви цветя — рози, лилии, теменужки... Вгледала се внимателно и се досетила: това не били обикновени цветя, а познатите ѝ цветя-букви. Свързала тя буквите и ето какво прочела: „Скъпа моя Анаид, попаднах в истински ад. Той се намира в източната част на Перож, в крепостта извън градските стени, в подземие. Човекът, който ще ти донесе плата, е един от надзирателите в този ад. Ако не изпратиш бързо помощ, ще загина и аз, и стотици невинни хора. Твой Вачаган“

Прочела Анаид това необикновено писмо, възмутила се, но съумяла да прикрие чувствата си и казала на търговеца: „Ти наистина ми донесе безценен плат. Сега ще те възнаградя за него.“ И тя направила знак на своите придворни. Те разбрали, хванали търговеца и му вързали краката и ръцете.

Затръбили тръби, разтворили се градските порти и войската излязла. Най-отпред на вихрогонен кон яздела сама Анаид в златни доспехи.

Какво има още да се разказва? Дошла войската в град Перож. Хванали всички жреци и ги накарали да отворят вратите на подземие. Излязъл цар Вачаган — както и ние ще излезем скоро оттук, — а заедно с него и стотиците невинни хора... Разбрахте ли сега какво значи да имаш занаят? — завърши Гагик. — Но докато аз със златните си ръце не измайсторя глинени паници и гърнета и не сварим в тях чорба, нищо няма да разберете от моя занаят...

Приказката се хареса на всички. Тя повиши настроението им. Наистина ще дойде ден, когато и те ще излязат от своя ад.

А Гагик, въодушевен от историята на царския син, с особена гордост извади от огъня образца на своето изкуство — глинено гърне. Но като забеляза по него пукнатини, той се смути и засрамено измърмори:

— А, то се напукало... — И възторженото настроение на момчето изведнъж се изпари.

А и Ашот прибави с подигравателна усмивка:

Да, веднага личи кой е майсторът! Цялото село ще познае работата на всеизвестния Гагик.

Ти слагаш гърнето съвсем мокро в огъня — намеси се Саркис, като се понадигна в постелята си. — Разбира се, че ще се напука. Не си ли виждал как правят делвите в грънчарницата на колхоза? Изработят ги, оставят ги да поизсъхнат на слънце и тогава чак ги пекат.

Лесно е да се каже, но къде да намеря слънце посред нощ? Чаят сега трябва!... — И Гагик, замислен, се почеса по тила. — Добре, ще забавим темпото на производството — реши той, замаза пукнатините на гърнето и го постави край огъня. — Нека съхне бавничко. Потърпи, Шушик джан.

Ала мина доста време, докато гърнето позасъхне. Сега пукнатините бяха тънки като паяжина.

Гагик ги замаза отново, изсуши пак гърнето и го сложи в огъня. Изглежда победоносно другарите си, а погледът му сякаш казваше: „Е, как ви се струва, умее ли момчето да намери изход от положението?...“

И наистина изходът беше намерен!

— Сега, Хасо, твой ред е. Донеси сняг, за да го разтопим в гърнето, а аз през това време ще изтичам за лекарство за болните — чудотворно лекарство!

Гагик стана и тръгна неуверено към изхода на пещерата. На вратата се спря и загледан в мрачните очертания на далечните планини, съжали, че няма такова смело сърце като Ашот.

Сега това му беше особено неприятно. През деня той бе забелязал близо до пещерата малинови храсти. Знаеше, че от корените им овчарите и ловците приготвят вкусен и лековит „чай“. Но как да отиде до храстите? Направи няколко крачки, но наблизко нещо изшумоля и той не видя как се върна в пещерата.

Намерих малинови храсти, Хасо, но жалко, че ножът не беше у мене. Иди. моля ти се, да нарежеш коренчета — това е хубаво лекарство при простуда... А каква нощ е, Ашот! Сърцето ми казва: иди, качи се на върха, намери там заспалите яребици и ги излови една по една...

— Да не си посмял да отидеш — разтревожи се сериозно Шушик.

Ако Хасо позволи, тозчас тръгвам... Какво? Да не ходя ли? Защо да не ходя? Да, вярно, аз трябва да пека гърнето... Хасо, какво те

помолих?...

Хасо стана живо. Нали малиновият корен трябваше най-много за Шушик! И той извади от огъня горящ клон и изскочи от пещерата.

Шушик пак се почувствува зле и помоли да ѝ дадат вода.

— Ей сега, ей сега, мила. Такъв чай ще ти направя, че изведнъж ще се изпотиш и всичко ще ти мине — успокояваше я Гагик.

Той извади гърнето от огъня и още веднаж внимателно го разгледа. То беше много грубо изработена, крива, безформена съдина, каквито са правели вероятно само първобитните хора, облечени в животински кожи.

— Формата не е важна, мила, важно е съдържанието — говореше Гагик, докато въртеше в ръцете си гърнето. — Сега в този крив съд ще запаря такъв вкусен чай, че да пиеш, да пиеш — да се не напиеш... А като съмне, ще хвана яребица и ще ти сваря супа...

## ДЕВЕТА ГЛАВА

### ЗАЩО НЕ СЕ СБЪДНА МЕЧТАТА НА МАЛКИЯ ОВЧАР

Нощта мина спокойно. В тази пещера беше много по-удобно и по-приятно за спане. По наклонения свод димът от огъня излизаше плавно и леко навън, а на тесния вход Ашот вечер окачваше палтото си и вътре ставаше топло като в стая.

Наистина саможертвата на Ашот предизвикваше протестите на другарите му, но той постъпваше правилно: вместо да топли само него (и пак щеше да му е студено), палтото топлеше седмина: петте деца, кучето и... таралежчето.

А таралежчето, това бодливо кълбенце, по цяла нощ сновеше из пещерата и крадеше сухи листа за гнездото си. То вършеше това много хитро: търкаляше се в листата, набождаше ги по иглите си и бягаше в тъмния ъгъл на пещерата. Там хвърляше товара си и се връщаше за нов.

Въпреки главоболието и мъчителната треска Шушик не можеше да гледа равнодушно дяволиите на своя любимец. Бойнах също наблюдаваше с любопитство как таралежчето се щура насам-натам, но не смееше да се приближи до него. може би защото нежният му нос все още пламтеше от бодлите.

Сутринта не само болните, а всички пиха тъмен чай от малинови корени. Но ужасният глад, позалъган от печения таралеж, тази сутрин пак се обади.

Беше деветнадесетото утро в Барсовата клисура.

Децата бяха станали рано и се въртяха безпомощно, понеже не знаеха откъде да започнат. Избраният старши Хасо както винаги мълчеше. Той беше свикнал да изпълнява каквото му възложат. За него ли беше да заповядва?... Новата длъжност просто му тежеше и щеше да се радва, ако можеше да се отърве от нея.

Гагик схващаше положението на Хасо. „Колкото и да е високомерен, Ашот все пак има организаторски способности.“



Реша да поговори с другарите си, да върнат Ашот начело.

След като поговори шепнешком с тях и получи тяхното съгласие, Гагик се обърна към Ашот:

— Ние постъпихме правилно, че те свалихме. Масите никога не грешат — пофилософствува той между другото. — Но аз все пак мисля, че ти ще бъдеш както по-рано наш вожд — ти си и най-силен, и най-смел от всички... Трябва да знаеш, че направихме повторно избори, само за да слоим високомерието ти...

Сякаш камък падна от сърцето на Ашот. „Не, Гагик си е все същият! Какви ти лични сметки, каква ти завист? Само разни глупости ми се навират в главата!“ — помисли си той.

Но най-много от всички сякаш се зарадва Хасо.

— Да — подхвана той, — не е моя работа да командувам... Аз пак ще дам гласа си за тебе, Ашот. Онова, което беше тогава, не се смята...

Не, другарите му желаят само доброто! Това е ясно като бял ден, то личи от отношението им към него, четете се в очите им...

И Ашот усети как в него се пробужда някакво топло чувство към тях, някаква нова любов, а заедно с нея и уважение... А щом уважаваши един човек, щом цепиши достойнствата му, гледаш на него като на равен. И тук няма място за грубост, за презрителна дума, поглед, жест...

Така разсъждаваше сега Ашот и от тези мисли душата му се очистваше от лошото, което я гнетеше.

— Добре — каза той смутено. — Но какво командване? Ще работим заедно... Ако...

— Ха така! — зарадва се Гагик. — Точно тези думи чакахме от тебе.

— Това е вярно — продължаваше Ашот. — Но организираност все пак трябва да има. Баща ми казваше, че — когато в армията възложат задача на двама души, единият от тях непременно е старши. Така че, ако понякога съм по-суров не се обиждайте... А сега по нашите работи. — Вече решихме, разчистването на пътеката се отлага. Лошото е, че потокът отнесе най-необходимите ни неща. — оръжието ни... Как ще си набавяме храна за болните?

Разговорът беше прекъснат от слабата въздишка на Шушик.

— Вървете да разчистите пътя — простена тя, — тук не може да се живее

Ашот погледна въпросително Гагик. Но както винаги той се измъкна с шегата:

— Как! Нали ти обещах, че ще те нахраня със супа от яребица? Мъжът трябва да държи на думата си!...

— Иди, иди, Гагик... Нищо не ми се яде... — обади се болната. — Нищо не ми трябва... Само дано по-скоро разчистите пътя за дома...

„Вярно, ако открием пътя, ще има и супа, и шиш-кебап. Ще има живот!... Тогава защо да оставяме главното и да се занимаваме с празни работи? Да не беше ни забавила водата, отдавна да сме очистили пътеката. А и болните попречиха...“ — мислеше Ашот.

— Пътя, по-скоро разчистете пътя!... — пак проплака Шушик.

„Добре — реши в себе си Ашот, — ще отидем да потърсим по пътя плодове, а може и да поработим малко, поне за успокоение на болните.“

Същото мислеше и Гагик.

— Трябва да си дадем вид, че работим на пътеката — прошепна той на ухото на Ашот, — иначе това момиче съвсем ще се отчае. — И добави гласно: — Добре, супата се възлага на Хасо. Чувай, момче, качи се нагоре, насипи зърна и повикай: „Пили-пили, пили-пили!“ Хващаш една ярчица — ето ти супа!... — пошегува се Гагик. — Ашот, да тръгваме!

Хасо остана в пещерата. Той седеше до притихналата Шушик и се заслушваше в радостните гласове на яребиците, които посрещаха там горе утрото на новия ден. Птичите гласове се чуваха съвсем наблизо — само излез и чакай сгода! Но как да постъпи, как да улови поне една яребица?

Не, трябва все пак да опита щастието си.

Той седна настрана и докато Шушик спеше, дълго си игра, но направи прашка. После излезе от пещерата и се заизкачва нагоре по височината. След него едва-едва се влачеше Бойнах.

Макар че Хасо се смяташе добър стрелец с прашка, нито една яребица не пожела да се убеди в това.

Всички искаха да живеят. Но затова пък в скалите намери орел със счупено крило, и то беше истинско щастие!

Чак до обяд момчето преследва огромната птица. Замеря я с камъни, на няколко пъти пада, разрани си колената... Но птицата не успя да хване.

Може би му пречеше това, че над главата му непрекъснато се виеше голям лешояд — стар орел с бяла шия и с бели „шалвари“ на краката.

Той връхлиташе с пронизителни крясъци над момчето и го плашеше. Вероятно беше другарят на ранения.

Провирайки се между камъните след бягащата птица, Хасо викаше непрекъснато Бойнах, като разчиташе на неговата помощ. Но напразно: орелът се завираше в такива пукнатини, където и кучето дори не можеше да се пхне.

Най-после Хасо успя да улучи птицата с прашката си и тя се простря безжизнена между камъните на една издадена скала. Но за да стигне до скалата, човек трябваше поне да е сит. А краката на Хасо се подкосяха от глад. Пък и толкова се измори, докато гонеше безуспешно яребиците, че сега лежеше запъхтян върху камъка и нямаше сили да слезе в процепа за богатата си плячка.

И все пак сърцето на Хасо тупкаше от радост. Та нали лешоядът, както ще каже Гагик, е три-четири кила чисто месо. И супа за Шушик ще има, и другарите ще похапнат. А като придобият сили, отново ще могат да се заемат с пътеката — пътя към свободата... Ето каква роля трябваше да изиграе убитият от Хасо орел!...

И овчарчето така се обнадежди, че както беше легнало, веднага започна да къса листенца от дъхавата мащерка, която растеше край него. Чудесна подправка за супата!... Изгладнялото момче сякаш вече надушваше апетитната и миризма!

— Бойнах — помоли мило кучето си Хасо, — иди, Бойнах джан, донеси — и посочи с поглед орела.

Бойнах разбра. Слезе внимателно по острите камъни и с радостно скимтене нали и той щеше да получи пай от плячката! — улови здраво птицата със зъби. Как се разтрепера, как се развълнува гладното куче, почувствувало горещата кръв, от която му се замайваше главата!

Но ненадейно върху кучето като бомба от небето се стовари старият орел. Острите му нокти се забиха в гърба на Бойнах. За миг

силната птица вдигна из-мършавялото псе във въздуха, но тутакси го изпусна — все пак то беше голямо овчарско куче.

Бойнах се свлече със скимтене от скалата и изчезна сред чукарите, а изпуснатата птица увисна на такава висока канара, че само крилато същество можеше да я снесе...

— Ах, Бойнах джан, ах, братко мой!... — извика отчаяно Хасо и забравил слабостта си, побягна надолу.

Но за голяма негова радост Бойнах беше жив. Клекнал на меката шума, той гледаше стопанина си с добри, топли очи и скимтеше изплашено.

Хасо прегледа кучето, изправи го на крака, опипа шията му, хълбоците, накара го да походи. Нищо му нямаше — костите му бяха здрави. Само от гърба му течеше кръв. Там имаше доста дълбока рана — следите от острите нокти на орела.

— Бойнах, миличък, и ти попадна в числото на нашите болни... А какво ще те правя? С какво ще те лекувам и храня?... — жално говореше Хасо и прегръщаше кучето. — Как ще преживееш без храна?...

И овчарчето пак погледна към скалата, където лежеше мъртвата птица. Старият орел се виеше над нея и надаваше призивни викове. Той като че ли все още се надяваше, че другарят му ще се вдигне и ще полети след него...

„Ах, Шушик джан — спомни си Хасо, — ти сигурно чакаш обещаната супа... А Ашот и Гагик? Горките момчета!...“

Светлите изгледи, които до преди малко се рисуваха пред Хасо, сега потъмняха. Момчето вдигна глава и погледна към отсрещния склон. Там, на белия снежен фон, се движеха две тъмни фигурки. Виждаше се как размахват ръце и по склона на планината се свличаше сняг.

Този склон сякаш нарочно беше изложен на запад и зиме слънцето залязваше, без да го е стоплило. Ах, защо тази Дяволска пътека не минаваше по южните склонове, по които вече нямаше сняг! Колко по-лесно щеше да е всичко!

Отдалече Хасо виждаше как от време на време другарите му престават да работят, седат, поглеждат настрани. Дали не търсят него?...

„Гладни са... Ах, на кой ли камък да си разбия главата!“ — измъчваше се Хасо.

Погледна пак към скалата, където лежеше орелът. Но как, как да го вземе оттам?...

Опита се с камъни да свали птицата от скалата, но те не достигаха целта. И изведнъж пак се чу шумолене на криле. Беше се върнал старият орел. Кацнал на скалата, той дърпаше с клюн другаря си, искаше да го съживи, да го накара да полети в небесната шир. Но онзи не отвърщаше на молбите му. В отчаянието си орелът надаваше такива жални, сърцераздирателни крясъци, че беше ясно колко тежка е за него тази загуба.

Овчарчето долу едва не заплака заедно със стария орел. То беше потресено от тази дълбока скръб.

„Колко лошо постъпих!... — мислеше си сега суеверното момче, като си спомняше думите на баща си, че всяко живо същество е създадено от бога и има сърце. — Бог ще ме накаже за това...“

## ДЕСЕТА ГЛАВА

НЕ ИЗПУСКАЙ ПИТОМНОТО ЗА ДА ГОНИШ ДИВОТО

Преваляше плаadne, когато Ашот и Гагик, изтощени и гладни, се върнаха от хълма. Едва стигнаха — по-скоро се довлякоха — до пещерата и още на прага се строполиха на земята. От горчивия опит се убедиха, че не може да се работи с празен стомах.

Слънцето топлеше като нежна майка. Човек можеше да се излегне под лъчите му и в унес да забрави всичко на света, дори глада. Но глада децата не можеха да забравят. Също като зъл демон разкъсваше той вътрешностите им, не им даваше покой.

„Не донесе ли поне нещичко?“ — питаха погледите на момчетата, а Хасо, навел виновно глава, мълчеше.

Искаше му се да разправи всичко онова, което му се бе случило днес, да каже, че ще отиде да потърси някакви плодове. Но какъв смисъл от обещания, щом не може да ги напълни?

— Бойнах едва ли ще остане жив — неочаквано каза с глух глас момчето.

— Какво се е случило?

Хасо разказа накратко всичко.

Състоянието на Бойнах наистина от час на час се влошаваше. Децата отделяха от залъка си и хранеха усилено безсловесния си другар с плодове. Но и това не помагаше.

Отнесоха го в пещерата, сложиха го до огъня на мека постелка от листа, покриха го с дрехи...

В пещерата имаше вече трима болни.

— А за Шушик не направихме нито супа, нито лекарство против настинката — сепна се Ашот и изведнъж скочи от мястото си.

— Къде? — любопитствува Гагик.

— Искам да убия червенушка. Ще изпробвам силата на нашите ластици — каза Ашот.

След като потокът отнесе всичко, на децата бяха останали само ластиците. И момчетата ги носеха в джобовете си.

— От няколко дни не съм виждал червенушки — обади се мрачно Гагик.

— Имаше много в клисурата, помниш ли? Сега са някъде другаде. Ето какво мисля аз...

И Ашот, който по-рано просто би заповядал да го последват, сега изложи подробно предположенията си къде може да са се преселили червенушките.

... В природата всички явления са тясно свързани. Натъкнеш се на нещо — намираш обяснение на друго, а това друго ще ти обясни трето. И така безкрай. Ето например: щом в клисурата има толкова много червенушки, значи, има и къпинови храсти; а щом има храсти, следва да има и къпини... Къпината расте винаги във влажни долове. Но сега всички долове са покрити със сняг, значи, птиците се крият на други места. А може някъде храстите да са се подали изпод снега? Значи, птиците летят натам, да търсят сухи плодове, което именно трябва да се докаже. Ако се тръгне по следите им, могат да се намерят къпинови и малинови храсти, чиито плодове, както е известно, лекуват настинка.

Така приблизително говореше Ашот и на момчетата се стори, че е разумно. Станаха без колебание и излязоха от пещерата.

Ашот и другарите му слизаха по десния рид на клисурата, по склона, обрасъл с дъбове, сред които се извисяваше и старият орех. Това беше вече познатата им Дъбрава.

Малко по-долу се издигаше скала, неизвестно по какви причини и как откъснала се от планинския рид. Децата я нарекоха „Самотница“. Ръждивият цвят на скалата свидетелствуваше, че е изцяло варовикова.

Тъкмо тук, в плодородната долчинка, притисната между скалата и главното планинско бърдо, момчетата намериха червенушки, които подскачаха в храстите.

Много камъчета запратиха те с ластиците си в Къпинака (така кръстиха мястото), но напразно. Улучиха само една птичка. В замяна на това пък на храстите имаше в изобилие сухи плодове. Повечето бяха узрели и окапали още през лятото. Но къпините не зреят едновременно. На един и същи храст някои плодове узряват и капят, а други едва започват да цъфтят. Последната „реколта“ беше отчасти запазена под неочаквано падналия дълбок сняг и плодовете бяха почти съвсем свежи. Сладко-кисели, те се сториха на децата необикновено

вкусни. Наядоха се хубаво и набраха още няколко шепи. Наскубаха и корени от малина (по нея нямаше плодове) и си тръгнаха за „в къщи“.

Не бяха още успели да приготвят „малиновия чай“ и да дадат на болните, а навън беше вече тъмно. Колко къси бяха дните!... А им трябваха дълги, много дълги дни — колко работа им предстоеше да свършат!

В огромното глинено гърне се вареше птичка, не по-голяма от яйце. Едва ли можеше да има на света по-постна супа от тази. И все пак, наобиколили огъня, децата гледаха как завира в гърнето водата, душеха едва уловимата миризма на месо и настроението им се помрачаваше.

„Обядът“ още не беше готов, когато Хасо извади от джоба си няколко сухи джанки, откъснати някъде в клисурата, и ги пусна в казана.

— Сега вече ще стане истинска супа. Жалко, че вчерашният таралеж не е между живите — каза Гагик и като понижи глас, попита затворнически: — Дали да видим сметката на малкото на онзи еж, за който пазим такъв хубав спомен?...

— Я, я, какво си шепнете вие там? Да не сте споменали за таралежчето! Мислите, че не чувам ли? — понадигна се разтревожено Шушик.

— Ти си потна, лежи, лежи, хушке Шушик, аз няма да позволя... — Хасо накара Момичето да легне и оправи грижливо смъкналите се от нея дрехи.

И наистина „чаят“ изпоти Шушик. Децата засилиха огъня, затулиха входа на пещерата. Пушекът се носеше на кълба по тавана, но в легнало положение можеше да се диша сравнително чист въздух.

— Какво си направил, Хасо? Всичките листа от твоето легло си прехвърлил на моето... А ти на голи клони ли ще спиш? — възмути се Шушик.

Овчарчето мълчеше смутено, сякаш го бяха хванали в някакво престъпление.

— Сигурно таралежът ги е примъкнал: Хасо няма пръст в тази работа — „оправда“ овчарчето Гагик, като намигна на Ашот.

Когато обядът беше готов, Хасо извади от джоба си шепа сухи дъхави треви (беше ги набрал, докато мечтаеше за обяд от орлово месо), натроши ги и ги пусна в супата. Гагик, в ролята си на готвач, сне



гърнето от огъня и го сложи пред Шушик. Гореща пара и аромат на джанки и треви изпълниха пещерата...

Вечерта беше спокойна, тиха. Но ето че Бойнах ненадейно заръмжа глухо и се спусна към входа на пещерата.

Хасо, а след него Ашот и Гагик скочиха от местата си.

Кучето стоеше на прага на пещерата с вдигната глава и заплашително ръмжеше.

Какво го беше обезпокоило?

Децата се послушаха. Отдясно, откъм скалите, до тях достигаха някакви странни звуци, подобни на мяукане на гладна котка. Отначало бяха меки и тихи, но после се смениха от дрезгаво ръмжене, а след това и от рев продължителен, тайнствен, зловещ.

За миг на децата се стори, че вятърът бръсна и вие в процепите на скалите те не познаваха животни, които издават такива звуци. Скоро обаче разбраха, че не е вятърът. Ревът се повтори ясно, раздразнен и злокобен.

Звяр... Но какъв?

В гъстия мрак, който заобикаляше децата, пак се разнесоха звуци и отекнаха в планината: „Хурак... хурак... хурак...“

Звучите се повтаряха и заглъхваха в тъмнината.

После задуха вятър, излезе буря и освен нейния вой нищо вече не се чуваше наоколо.

Децата постояха още няколко минути на входа и се прибраха в пещерата. Всички мълчаха омърлушени.

— Какво се е случило, защо сте така бледи? — разтревожи се Шушик.

— Какво може да се случи!... — разсеяно отвърна Ашот.

Той се замисли сериозно: „Какъв може да е този звяр?“ — размишляваше момчето, като се мъчеше да си припомни всички звуци, чувани някога в гората. Но подобен на този не можеше да си спомни.

## ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

### ЛОШОТО ИДВА БЕЗШУМНО

Двадесетият ден от живота на децата в Барсовата клисура беше ознаменуван с две неочаквани събития. Едното беше незначително, но радостно, а другото — ужасно.

Ще ги разкажем поред.

Сутринта, щом станаха, децата се заеха най-напред с болните. Състоянието на Саркис се беше подобрило — отокът на крака бе спаднал, но самозваният лекар се произнесе, че трябвало още да лежи.

Запариха останалите от вечерта малинови коренчета и дадоха на болните да пият чай, а след това Ашот, Гагик и Хасо излязоха от пещерата. Бойнах, куцукайки, се помъкна след децата.

Момчетата претърсиха всички храсти в Къпинака, но не намериха червенушки: изплашени от тях, птиците бяха напуснали обикновеното си жилище.

От Къпинака Ашот и Гагик отидоха в Дъбравата. Тук с ръце, крака и пръчки преобърнаха изцяло шумата с надежда, че ще намерят под нея желъди, но, уви, старанията им бяха напразни!

Денят беше слънчев, топъл. Ако бяха сити, с какво удоволствие биха поработили днес на пътеката!

Децата седнаха под стария дъб и потънаха в мрачни мисли. Само слабото гласче на Шушик, което се чу отгоре, ги възвърна към действителността.

— Защо не работите? — попита момичето. — Излъгахте ли ме?...

Влез си, влез в пещерата и си легни! — извика и Ашот. — Само ще си починем малко и ей сега пак ще отидем да работим... — И той погледна смутено Гагик.

Изведнъж от храстите се чу гласът на Хасо:

— Елате тук, намерих ябълки!

Момчетата се слисаха. Какви ябълки? Че те нито веднаж не бяха срещнали тук диво ябълково дърво...

И все пак Хасо беше прав. Нискораслата дива ябълка се оказа много плодовита. По нея и под нея имаше толкова много ябълки, че момчетата напълниха бързо джобовете си и лакомо заядоха. Попарени от студа, сбръчканите ябълки хрупаха между зъбите на децата, цвърчаха и изпущаха мехурчета.

Хасо напълни калпака си с ябълки и стана. Ще отида при болните.

— Поокуражи ги, кажи им, че сме започнали да работим — пусна го Ашот и изведнъж се досети: защо всъщност седят? Защо не се опитат да разчистят макар и няколко крачки от пътеката?

Чудно! Уж бяха решили твърдо, че най-напред ще се запасят с храна и след това ще продължат работата, а ето, щом само позалъгаха глада, и погледите им веднага се отправиха към пътеката... Така в тъмна нощ инстинктът влече рибата към светлината на факел, запален над реката.

Положението беше отчайващо и децата добре го разбираха. За тях беше съвсем ясно, че сега, уморени и изтощени, те не ще могат да изчистят пътя. Но какво им готви зимата? Ще издържат ли? Ето какво ги тревожеше, измъчваше и подтикваше към непосилен труд... — Да вървим, Гагик...

Ашот стана, прекоси Заешката площадка и се за изкачва по Дяволската пътека. Той, изглежда, окончателно се убеди, че повече не бива да се отлага, защото всяко забавяне би означавало гибел. И докато времето позволяваше, решиха, че трябва да се действа.

Освен това възможността да се измъкнат „на бял свят“ им се струваше доста близка — половината от пътеката беше вече очистена. Ако напрегнат сили, за три-четири дни сигурно ще се справят и с останалото, и тогава — прощавай, Барсова клисуро!

Хасо изтича радостно до пещерата, даде на Шушик и Саркис диви ябълки и пак излезе.

— Шушик! — извика той от прага. — Ашот и Гагик вече работят на пътеката, а аз ще потърся нещо да уловя... Остани до огъня, остани — обърна се той към кучето.

По-рано Бойнах винаги беше послушен, но този път погледна жално овчарчето и все пак закуца след него. Кой знае, може би кучето чувствуваше, че скоро ще умре и не искаше да се отделя нито за

минутка от любимия си господар?... Всъщност какъв „господар“! Кучето беше от детинство още другар на Хасо, заедно с него израсна...

— Бойнах, легни тук, погрей се! — още веднаж заповяда Хасо, когато дойдоха в Дъбравата.

Сега болното псе послуша. Слънцето му харесваше и то с удоволствие легна на сухите, топли листа, сложи глава върху лапите си и затвори очи.

Въоръжен с ластик, Хасо дълго скита из Дъбравата, но не намери никаква птица. Те бяха станали предпазливи и не се вестяха вече около пещерата.

Когато се върна при кучето, той му подаде в шепата си няколко зърна офика. Бойнах ги подуши, погледна ги тъжно, но не вкуси.

— Ех, Бойнах джан! И да ядеш ли не искаш вече?... — с болка в сърцето попита овчарчето.

То почувствува, че краят на верния му приятел е съвсем близък.

А кучето пак затвори очи и пхна муцуна в лапите си. Полежа така няколко минути и изведнъж на остри ухо, изтегна шия и се загледа в шипковия храст наблизо. После стана със сетни сили и се приближи, по-скоро допълзя до храста, като викаше с поглед и Хасо.

Овчарчето се приближи, но видя само хилав храст и камъни. Нищо, достойно за вниманието на ловеца! Хасо тръгна да си върви, но дрезгавият лай на кучето го спря.

— Какво има? Къде, Бойнах джан? Къде?... Кучето гледаше камъните пред себе си и се чудеше, че господарят му нищо не разбира.

Хасо се взря по-внимателно в камъните и забеляза, че един от тях е някак особено изпъстрен. Сякаш някаква невидима ръка го беше покрила с кръгчета и квадратчета...

— О, та това е костенурка!... — зарадва се момчето, приближи се до „камъка“ и го обърна по гръб, за да не избяга.

Костенурката беше голяма колкото глава на възрастен човек.

„Виж, това беше добре! Както би казал Гагик, и днес ще преживеем... Само че как ще я извадим от черупката?... — размишляваше Хасо. — Е, Гагик ще измисли нещо!...“

Момчето вдигна костенурката и хукна към другарите си.

Децата го видяха още отдалече, от пътеката. Той вървеше с твърди, уверени крачки и бронзовото му лице сияеше. Не идва, значи, с

празни ръце. Щом е тъй, защо да не се понасят и да хвърлят още двадесетина лопати?...

Снегът пада на бели струи от пътеката в пропастта и радва сърцето на Хасо: скоро, много скоро ще настъпи желаната свобода!

— Ей, момче, да беше я сварил най-напред, че тогава да я донесеш! — зарадва се Ашот. като видя костенурката в ръцете на Хасо. — О, каква е голяма! Земна... Те винаги са по-големи от речните. И как не е заспала още зимен сън? Но може би за нея е раничко.

Загледан в Гагик, който с най-сериозен вид претегляше на ръка костенурката, Ашот се замисли за минута, а после каза сякаш на себе си:

— Чудно... У нас костенурките живеят обикновено в лозята... Откъде накъде костенурка в Барсовата клисура?

— В лозята ли? Защо само в лозята? — учуди се Гагик.

— Заради гроздето. Нали ядат грозде. Значи, и тук има грозде? — размишляваше гласно Ашот и сам не си вярваше.

— Грозде?!... Ами че тук и дини растат по дърветата, не видя ли? — взе го на подбив Гагик.

Но Ашот не отговори. В главата му една след друга възникваха разни мисли, предположения... Щом тук има толкова много врабци, непременно са живели или живеят хора.

— Врабците са все около хората. Ако тук е обитавал човек, възможно е да е имало и градина, с чиито плодове са се хранили костенурките, таралежите... Да, ето и таралежите например! Ами че и те живеят близо до градините...

Като съпостави всичко това, Ашот реши твърдо, че тук някъде сигурно има градина. Още повече, че и ореховото дърво не прилича на диво... Посадено е вероятно от човек.

Докато Ашот така разсъждаваше и философствуваше, Гагик явно губеше търпение. Какво го интересуваше него „взаимната зависимост между явленията в природата“, за което кога трябва и не трябва обичаше да говори Ашот! Щом им е паднало дивеч, защо да не приготвят по-скоро обяда.

— Ашот, трябва да занесем костенурката в пещерата, тук няма какво да я правим — каза нетърпеливо той.

— Добре, вървете, а аз ще поработя още малко.

И Ашот взе отново лопатата в ръце. Предвкусва-нето на обяда предизвикваше у него прилив на енергия, той беше възбуден.

Хасо също реши да остане с Ашот, а Гагик взе ножа му и отиде в пещерата.

— Почиваш ли, Бойнах?... — Той забеляза кучето, легнало на слънце, наведе се и го погали. — Юнак! И днес сме на твоя издръжка. Ела с мене! Не искаш ли? Добре, почивай си. Аз ще ти донеса твоя дял.

Бойнах лизна отпуснатото ръката на момчето и едва махна с опашка. Очите на кучето бяха съвсем мътни.

\* \* \*

В пещерата гореше огън, а до него лежеше Шушик. Ами сега как да се справи С костенурката? Без огън ни ма да може. Ах, Шушик спи!... Добре, добре.

За Гагик не представляваше никаква трудност да убие костенурката; но как да извади месото от черупката?...

— Сложи я на огъня, нека долната част на черупката се стопли — посъветва го Саркис. Той обърна костенурката и показва кривите ръбове по долната страна на бронята: — Сложат е лепкав и като го нагрееш, ще се разтопи. Бронята тогава сама ще се разпадне на части.

Гагик се учуди. „Откъде знае Саркис такива неща?...“ — помисли той, но нямаше време да го разпитва. Сложи костенурката върху жарта и скоро в пещерата замириса на печена кост.

Саркис беше прав: сега черупката отдолу на корема на костенурката се поддаваше леко на ножа и се отваряше по шевове. Гагик я махна като капак на кутия и оголи тялото на костенурката, потънало в жълтеникава тлъстина. Само в краката на животното, къси и дебели, имаше костички, единствени в целия организъм. Черупката и заменя и гръбнака, и гръдния кош.

След около един час приготовления Гагик се развика от прага на пещерата:

— Ашот, Хасо, идвайте, идвайте! Агнешката супа е готова!

Обаче хитростта не успя. Шушик се събуди и като видя празната черупка до огъня, се възмути:

— Варите разни гадости и ги наричат агнешка супа!...

Колкото и да се мъчеше Гагик да успокои момичето, все не успяваше. Едва когато дойде Ашот и разказа колко хубаво нещо е супата от костенурка и че в Европа такава супа се смятала за деликатес, момичето се поуспири. Гагик наистина се усъмни в правотата на разказа. Но Ашот предаваше думите на баща си. А бащата на Ашот стигнал през войната чак до Берлин, прекарал там цяла година и видял как немците и другите чужденци ядат супа от костенурка...

Всичко това беше истина, но... силата на навика е страшна. И само суровите условия на Барсовата клисура — гладът и страхът от гладна смърт, можеха да сломят този навик. И затова всички, с изключение на Шушик, бързо станаха горещи привърженици на месо от костенурки.

Ала в края на краищата и Шушик се предаде. Вкусната месна супа не се нуждаеше от похвала и когато момичето я опита, не каза вече нито дума.

Докато обядваха, Гагик също се впусна в размишления върху необикновената находка.

— Слушай, Ашот, как е възможно това? Уж падна дълбок сняг, а костенурката и таралежът още не са заспали... Защо?

— Наистина падна сняг, но животното усеща, че още е есен. Сигурно по времето чувства или по това как грее слънцето. Баща ми казва, че има зими, когато до януари не пада сняг, а мечката все пак заспива. Това значи, че тя познава времето не по снега, а по някакви други признаци. Или по инстинкт разбира, че зимата е дошла...

Ашот беше отново в стихията си. Беше сит, пък и говореха на любимата му тема, как ще мълчи! И той се разпали и разказа на другарите си много интересни неща за дивите животни през различните годишни времена.

— Дивите кози например устройват „сватбите“ си в началото на декември, а малките им се раждат през топлите пролетни дни. И това никога не се променя, дори ако завали неочаквано сняг през септември и есента е снежна. Нищо не ги обърква, знаят си те времето. Че нали ако козлетата се появят на бял свят през зимата, ще загинат от студовете...

Обратното явление също не може да излъже козите. Ако до февруари не завали сняг и есента продължи, козите пак ще определят времето си и козлетата също така ще се родят през топлите дни.

— Разбрахте ли сега защо костенурката и таралежът не са заспали? — не без известна гордост попита Ашот.

— И нека не спят, миличките. Аз тези приятели утре ще ги изловя всички — един по един — перчеше се Гагик.

Като се нахранеше добре, той добиваше вяра. Ала не можа да изпълни решението си: непредвидени обстоятелства го принудиха на другия ден да се свре в дъното на пещерата и да стои там с димяща главня в ръце.

Когато децата след обяда пак отидоха на пътеката, а Шушик и Саркис бяха задрямали, спящото край огъня куче изведнъж скочи, подви опашка и се завря ужасено в ъгъла. То трепереше с цялото си тяло, а очите му, устремени към входа на пещерата, изразяваха неописуем страх.

Саркис вдигна разтревожено глава. Проследи погледа на кучето и видя на прага на пещерата отначало две мощни пъстри лапи, а след тях и цялото тяло на някаква огромна котка, преградила входа.

Звярът подуши въздуха, мръдна раздразнено мустаци, задраска с нокти по прага и лениво, но страшно се прозина...

От страх Саркис едва не припадна, но грабна инстинктивно от огъня горяща главня и я запрати по неочаквания гост.

Звярът се отдръпна и изчезна, а Саркис примря, синкавоблед от преживяното...

— Какво беше това?... Какво... — подскочи Шушик.

Но Саркис мълчеше, езикът му беше залепнал за небцето.



## ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

В СЪРЦАТА НА ПЛЕННИЦИТЕ НА БАРСОВАТА КЛИСУРА НАДЕЖДАТА ТУ ПЛАМВАШЕ, ТУ УГАСВАШЕ

Появяването на „котката“ изведнъж обърка всички планове и дневния режим на децата. Този случай промени начина им на живот и влоши положението им. На другия ден те не смееха да излязат от пещерата — нито да отидат на работа, нито да тръгнат на лов.

Ашот си даваше безгрижен вид и поддържаше първоначалното си предположение, че звярът, който беше посетил болните другари, е дива котка — манул. Саркис обаче не беше съгласен с това.

— Каква ти дива котка! То беше звяр колкото малък тигър.

Ако Саркис беше казал така преди „изборите“, Ашот щеше да подметне пренебрежително: „На страхливеца и котката може да се стори тигър.“ Но сега замълча.

— Не съм срещал тигри по нашия край — просто-душно забеляза Хасо. — Дали не е било рис? Саркис, звярът нямаше ли кичурчета косми на върха на ушите си?

— Не, ушите му бяха като на котка, а главата — кръгла.

Да не е било пък барс?...

Едно беше ясно: какъвто и да е звярът, и той като децата е попаднал в плен на Барсовата клисура и не е можал да се измъкне. Иначе защо ще е останал тук?

Навярно хищникът се е нахранил хубавичко, заспал е в леговището си и не е забелязал онзи снеговалеж, който затрупа единствения излаз от клисурата. Така поне мислеше Ашот. Но най-ужасното беше, че тук за звяра нямаше никаква храна. Нали още с първите снежни виелици всички кози избягаха! В такъв случай не беше ли ясно, че сега той щеше да преследва тях, децата?... Това, че посред бял ден се беше осмелил да се намъкне в пещерата, вече говореше много: от глад звярът е станал безстрашен, дързък!

И така към опасността от гладна смърт се прибави още една — да станат жертва на неизвестния хищник.

Децата преместиха огъня по-близо до входа на пещерата, но скоро дървата се свършиха. Щат не щат, трябваше да излязат...

Пръв стана Ашот, а след него и другите. Взеха в ръце горящи главни и се спряха страхливо на прага на пещерата.

В клисурата по това време беше толкова светло и спокойно, че страхът им постепенно се разсейваше. Слънцето клонеше към покритите с вечни снегове склонове на Голям Арарат и хвърляше меки, топли погледи към земята. Под тях планината, чиито скали все още бяха покрити със сняг, сякаш лееше сълзи.

Всичко наоколо светеше, сияеше! Как можеше в тази ослепителна светлина да съществува зло? Можеше ли тук да се спотайва див, страшен звяр?...

— Вървете, не се страхувайте — насърчаваше ги Ашот. — Саркис, сложи в огъня тези мокри клони, нека пушат... Не бой се, до огън не се приближава дори лъв... Да вървим, деца. Добре все пак, че водата не отнесе първобитните ни сечива. Вземете ги, ще потрѣбват.

Въоръжени с каменната брадѳа, чука и боздугана, които намериха в изоставената пещера, децата слязоха в Дѳбравата.

Тук те най-напред събраха съчки и запалиха огън. После се заловиха да кършат ниско нависналите дѳбови клони. От опит вече знаеха, че клоните на дѳб, който расте на слънчев склон, не са жилави, особено пѳк ако е стар. И тримата заедно увисваха на такива чепати, криви, обрасли с мѳх клони и когато откършеха клон, радваха се, забравили за миг и глада, и дебнещия ги звяр.

Дѳбовите дърѳа са лошо гориво. Те почти не дават пламѳк, а димѳт им е лют и задушлив. Но какво да правят, щом плодовите храсти и ниските дърѳета са така здрави и жилави, че се съпротивяват като закалена стомана! Пѳк и старият орех не се съгласява да отстъпи на децата нито едно от своите клончета...

Когато момчетата седнаха под дѳба да си починат, Ашот каза:

— Сега без копие няма да можем. Щом в клисурата се е появил звяр, трѳбва да имаме такова оръжие, че като го срещнем, да можем отдалече да го сразим. А ето ви копия — вижте.

И Ашот показѳ цял храст млади дѳбови издѳнки. Те бяха наобиколили полуизгнилия дѳнер на стария дѳб същѳ като внучета дѳдо си. Родени от корените на умиращѳто дърѳо, дѳбчетата бързаха да пораснат, за да го сменят. И те крепнеха, възмѳжаваха. Като петима

братя, застанали рамо до рамо, тези дръвчета се готвеха за борба с бурите, чести гости на Барсовата клисура. Но четирите бързо станаха жертва на острия нож на Хасо. А когато дойде ред на петия, Ашот хвана ръката на Хасо и тържествено каза:

— Нека расте, нека смени родителя... — И Ашот също като баща си — ловеца, беше склонен да одухотворява природата.

Скоро дъбовите клони димяха в огнището, а децата, насядали на прага на пещерата, приготвяха копията. Загърнаха Шушик в своите дрехи и я изнесоха на слънчице. То вече клонеше на запад и в лъчите на залеза бледото лице на момичето рязко се открояваше на ръждивия фон на скалата.

— Саркис — попита Ашот, — ти къде беше намерил кремъци?

Саркис, измъчен от дима, също беше излязъл от пещерата.

— Да донеса ли?

— Не, ти не бива, само обясни къде да отидем.

— Ей зад онзи камък, отляво... Не, вие няма да можете да намерите. Подай ми пръта. После той ще ми бъде копие, а сега ще се подпирам на него... — И той стана с мъка.

— Е, докторе, какво ще кажеш? Може ли?...

— С мене може... — отговори смутено овчарчето. Като се подпираше с едната си ръка на Хасо, а с другата — на бъдещото си копие, Саркис закуца към рида, който децата нарекоха Кремъчен. За по-сигурно Хасо взе горяща главня.

— Как си, Шушик? Имаш ли все още бодежи? — попита Ашот.

— Не, вече нямам. Но чувствавам силна слабост. Искаше и се да каже, че просто е гладна и ако не е това, бързо ще оздравее. Но такова признание щеше само да увеличи тревогата на другарите и. И момичето се въздържа.

А за момчетата и без думи беше ясно, че тя може да бъде спасена само с храна. Ако Шушик остане гладна още ден-два, отслабналият ѝ организъм не ще издържи.

— Знаеш ли как се ловят яребици? — обърна се Гагик към Ашот. И той беше много разтревожен от състоянието на момичето и нищо друго сега не можеше да мисли. — Ашот, тия дни ти говореше нещо за конски косъм — че ако си имал, щял си да изловиш всички яребици. Така ли?...

— Да, от конски косъм могат да се направят примки. Но откъде да вземем?

— А това какво е?... — И Гагик докосна нежно червеникавите плитки на момичето.

Те бяха изскочили изпод сивото топло шалче и се спускаха на слабичките гърди на момичето, медночервени като лъчите на залязващото слънце.

Шушик се усмихна унило на шегата.

— Какво, ще стане ли? — Продължаваше Гагик. — Само че по-бързо, докато Хасо не е дошъл, че той като извади кинжала си, няма да ни даде да пипнем тия разкошни плитки...

„Значи, не се шегува...“ — мина през ума на Шушик.

А Ашот дори се разсърди:

— Нямах ли за какво друго да говориш? Бърбориш празни приказки!...

— Защо, Ашот? — възрази момичето. — Ако трябва, отрежете ги... — И като дишаше тежко, тя започна да разплита едната от дебелиите си тежки плитки.

Пръстите на Шушик бяха станали жълти като восък, а очите и така бяха хлътнали, че да ти се скъса сърцето само като я гледаш.

„Ще умре“ — мина през ума на Ашот ужасната мисъл и той скочи:

— На, по-бързо! Хасо идва!...

Гагик отрязва бързо кичур коси от Шушик, подаде го на Ашот и го погледна въпросително. „Хайде, по-бързо... Какво да ти помогна още? — питаше погледът му. — Направи нещо, иначе тя си отива.“

— Ако сложим три косъма, може би ще издържат... — говореше Ашот. — Само че нямаме никакви зърна: с какво ще привлечем яребиците?... Хасо — обърна се той към дошлото в това време овчарче, — не са ли останали на дъното на торбичката ти някои трошички?

Щом само спомена Ашот за хляба и устата на всички се напълниха със слюнка. Ех, да имаха поне парченце черен хляб!...

Но Хасо дори не отговори. Изпразни пълните си с кремъци джобове и седна до огъня.

— Това се казва оръжие!... — възхищаваше се Ашот, като опипваше краищата на черния кремък. — Вижте само какви са остри

— като игли!...

Черният кремък, наричан обикновено от народа „дяволски нокът“, няма нужда от изостряне. Парчета от счупен кремък са остри като парчета на счупено стъкло от дебело шише.

Ашот взе дръжката на едно от бъдещите копия, срязва надлъж върха му, пхна клинче и в образуваната „човка“ постави тъпата страна на най-острия кремък.

После изби клина и „човката“ се затвори, като стисна здраво камъка.

Но това все още не беше всичко.

— Я. Хасо, по-бързо връвта!...

Хасо донесе не само връвта (усукана от разплетения вълнен чорап), но и шепа трохи, смесени с пръст, които беше намерил по шевовите на торбичката.

Ашот завърза здраво края на дръжката с втъкнатия кремък, после стана, вдигна над главата си саморъчното тежко копие и го размаха страшно във въздуха. Силите и самоувереността на момчето сякаш пораснаха.

— Хайде, нека идва сега твойт тигър — заяви високомерно той, обръщайки се към Саркис. — Никакъв звяр няма да издържи на такъв удар.

Едно след друго момчетата взимаха копие в ръце, размахваха го и в тях се разгаряше детското желание по-скоро да го изпитат в борбата. Действително от близко разстояние с това оръжие можеше да се действа по-добре, отколкото с пистолет. Хвърлиш ли копие със замах — никой не ще му устои...

— Джан! Сега вече наистина станахме предисторически хора... Ашот, я иди да доведеш тук онова котенце — шегуваше се Гагик явно с желание най-вече да развесели Шушик. Но като я чу как тежко диша, пак се разтревожи и стана сериозен. — Какво правиш, Ашот? Остави, остави всичко, да отидем за яребици. Скоро ще се стъмни.

Слънцето вече беше залязло и ярките багри, с които беше изпъстрена Барсовата клисура, бързо потъмняваха, гаснеха. Всичко наоколо посивя. Стана студено...

Децата внесоха Шушик в пещерата, сложиха я до огъня на мекия й „одър“ и я повериха на Саркис, а те се качиха на върха на Яребишкия

хълм, там, където всяка сутрин птиците посрещаха изгрева на слънцето със сладкозвучен хор.

Всяко от децата държеше в ръце горяща главня, а Ашот — и копието.

Примките, които Ашот поставяше по високите тераски на хълма, бяха много просто, но същевременно много хитро направени. Момчето напъхваше в малка глинена бучка краищата на леката примка, усукана от три косъма на Шушик. През нощта студът щеше да стегне здраво тези косми в глината.

...Колко, колко пъти, когато се изкачваше е баща си по планината, Ашот беше виждал цели редици яребици с пръстенчета от косми по шиите, завързани като телета на колчета! И баща му все го подканяше: „По-бързо, Ашот, по-бързо, че слънцето ще напече глината и яребиците ще измъкнат примките и ще избягат.“ За яребиците тези глинени бучки са като котвата за кораба. Докато тя е на място, корабът никъде не мърда...

— Ама коя яребица според тебе ще дойде доброволно да си пъхне главата в примката? — попита Гагик, след като изслуша дългото обяснение на Ашот.

Ашот не отговори. Взе четири камъка и направи от тях нещо като квадратна къщичка. Пети камък сложи отгоре за покрив. Тясната дупка между два от камъните щеше да служи за врата. В къщичката Ашот постави глинена бучка, в която бяха пъхнати краищата на примката, а самата примка закрепил на отвора като рамка. Вътре в къщичката той насипал примамката. Ще устои ли пред нея гладната зимна яребица? Разбира се, че не. Щом усети миризма на храна, ще провери лекомислено глава в дупката и ще изкълве трохите... А когато поиска да измъкне главата си, примката ще и стегне гърлото...

Хасо и Гагик наблюдаваха как работи Ашот и правеха същите примки. Но какво щяха да сложат вътре?...

— Е, утре нашата Шушик ще яде яребишка супа!... — заяви радостно Ашот, като чистеше със сняг изцапаните си от глината ръце.

— Чакай, чакай... Най-напред кажи колко яребици трябва да се хванат, че и ние да можем да похапнем? — попита Гагик, намигайки на Хасо.

— Да вървим — каза Ашот. — Рибата още в морето, а ти лука пържиш... Нека уловим, после ще видим...

Децата се върнаха обнадеждени в пещерата. Гагик беше в особено весело настроение.

— Ще видиш на какво са способни русите ти плитчици — каза той засмяно на Шушик.

Вечерта беше посветена на копията. Сега, когато притежаваха новото оръжие, децата чувствуваха по-голяма сигурност, но Ашот все пак сметна за необходимо да постави дежурство като предишната нощ. До зори поддържаха огъня и пазеха входа.

Едва беше настъпило утрото — двадесет и първото утро от техния плен — а Гагик вече заподканя другарите си:

— Хайде да отиваме, да донесем нашите яребици! Какво чакате?...

Прегърнал косматата шия на Бойнах, Хасо проливаше тайно сълзи. Кучето нямаше вече сили да се помръдне. А Шушик имаше такъв ужасен вид, че овчарчето не можеше дори да я гледа...

Момчетата взеха главня от огъня и излязоха от пещерата. Докато се изкачваха по хълма, слънцето се издигна доста високо.

— Уловили са се! — радостно възкликна Гагик, като видя пръснатите около примките пера, но срещна мрачния поглед на Ашот и млъкна.

— Какво изпадна в телешки възторг? Не виждаш ли, че тук е идвала лисица? Отмъкнала е плячката ни.

Децата отпуснаха ръце. Това беше истински удар.

— Нищо, да тръгнем по следите и и да я хванем в нейното леговище — окуражи ги Гагик.

— Как ще я хванеш? — обади се подигравателно Ашот.

Сърцето му сякаш беше стегнато в клещи: дивечът просто от ръцете им се изплъзна!

— Ще пуснем дим. Ще се задуши.

— Добре, ще се задуши. А как ще я извадим после? Е, хайде и да не я извадим дори. Но трябва все пак да я удушим, за да не мъкне повече... Намерете следи.

Отново на децата се възвърна надеждата. Вярно, ако премахнат от пътя си тази крадла, яребиците ще останат за тях! Ех, ще преживеят някак още един ден — ще наберат плодове, ще потърсят птички. Но пък утре сутринта непременно ще оскубят яребици. Важното е, че е намерен прост и лесен начин да ги ловят.

И оживени, те тръгнаха да търсят новия си неприятел.

— Стойте! А яребиците не кълват ли и през деня? — хрумна на Гагик нова идея. — Хайде още сега да поставим примки, само че някъде другаде. Защо да чакаме до утре сутринта?... А за лисицата ще отидем след това.

Идеята се стори разумна на децата и те се заловиха да поставят примки на друга тераса. Но какво да смесят с тревата? Трохи вече нямаха!

— Не може ли семена от треви? — предложи Гагик.

Но никой не знаеше какви семена предпочитат яребиците. Наскубаха суха трева и я стриха на ситна слама. Яребиците обичат да се ровят в слама дори когато в нея няма нито едно семенце.

В долчинките, под сянката на големите камъни, момчетата разкопаваха мократа от снежната вода пръст, мачкаха я, месеха я, събираха камъни за капани. Те едва дишаха и залитаха, от слабост им се виеше свят. Но трудът им вдъхваше надежда, а надеждата поддържаше силите им.

— Хайде, стига. Да вървим сега за лисицата — каза Ашот и взе копието си.

Те слязоха на терасата, където имаше пръсната перушина от яребици, и започнаха да търсят лисичи следи.

— Намерих!... Ама че голяма е била тази лисица! — учуди се Гагик и показа следата, отпечатана върху мократа пръст.

Ашот погледна и изтръпна.

— Това е било барсът... — прошепна той. — Я раздухайте по-силно главните! Хвърляйте камъни! Викайте!...

Тревогата му не беше напразна. Наистина съвсем наскоро, призори, звярът беше закусвал тука с яребици.

Децата търколиха от хълма няколко големи камъка, вдигаха известно време шум и когато се поокопитиха, Гагик каза:

— Дали нямаш грешка, Ашот? Виж по-добре.

— Какво да гледам? Не е ли ясно? Виждаш каква голяма лапа...

— Да не е било я вълк, я твоят манул, а ние напразно се плашим?

— Не, не е вълк — заключи „специалистът по вълците“ Хасо, като погледна следата. — Следата на вълка е по-тясна и по-дълга.

— На вълците и ноктите на двата пръста на предните лапи са по-дълги — добави Ашот, сякаш искаше да каже на Хасо: „Макар че ти



често си имаш работа с вълците, но и ние нещичко разбираме!“

— Да, двата пръста на вълка стърчат напред и ноктите му са открити, а тук не се виждат нокти — каза Хасо и сам се изплаши от думите си. Той, изглежда, едва сега разбра какъв ужасен звяр обитава край пещерата им.

— А къде са ноктите на барса? — попита наивно Гагик. — Тук нищо не се вижда...

— Свил ги е като джобно ножче... да не се повреди острието... А може и да е рис, който знае... Ако е рис, дребна работа, няма да ни стори нищо лошо... Да вървим — каза Ашот, без сам да знае всъщност къде ще вървят.

И дълго още децата не се решаваха да напуснат терасата — не толкова защото се страхуваха от срещата със звяра, а защото им тежеше сега срещата с Шушик. Те знаеха, че животът на гладното болно момиче постепенно гасне, като фитилче на кандило, където догарят последните капки масло...

## ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

СМЪРТТА БАВНО, НО СИГУРНО СЕ ПРИБЛИЖАВАШЕ ДО ЖИЛИЩЕТО НА ДЕЦАТА

Завариха Шушик в полусъзнание.

— Все се оплакваше, че ѝ е студено — съобщи тъжно Саркис.

Краката на момичето бяха изстинали. Огънят гаснеше, а дървата бяха свършили. Момчетата нямаха нито сили, нито смелост да отидат да донесат. Кой знае, може би точно сега в Дъбравата ги причаква барсът... А защо пък в Дъбравата?... Може да се крие и в храстите срещу пещерата.

Три седмици барсът по всяка вероятност бе следил тези двуноги същества и бе успял вече да се убеди, че нямат оръжие. Така поне разсъждаваше Ашот. И ясно е, че след като изяде яребиците, звярът ще нападне или кучето, или човек — друга плячка за него в клисурата няма!

Ето какви тъжни мисли измъчваха Ашот, когато чу дълбоката въздишка па Шушик.

— Вода... — поиска да пие момичето.

Но и вода нямаше. Каменната „чаша“, в която децата слагаха сняг, отдавна се беше изпразнила и нямаше с какво да я напълнят — сняг наблизко не остана. Разбира се, че можеха да намерят, но най-напред беше нужно гориво: без силен огън вода не ще получиш.

Момчетата излязоха мълчаливо от пещерата. И главня дори не намериха в огъня да вземат със себе си.

— Саркис, ти наглеждай огъня да не угасне, ние скоро ще се върнем — каза Ашот.

Но в гласа му този път не звучеше предишната увереност.

С копия в ръце, момчетата слязоха в Дъбравата. Не взеха каменната брадва, защото нямаха сили да я мъкнат. А в Дъбравата не бяха останали клони, които да се чупят с ръце. Трябваше по неволя да нарежат с ножа тънки пръчки и да ги правят на снопчета. Но децата по-малко работеха, а повече почиваха, легнали в купчините топли сухи

листа. Ах, да можеха да забравят всичко на света и да заспят, да останат тук!...

В една долчинка, където снегът скоро се беше стопил, Ашот намери храсти със запазени сухи малини, а Гагик откри в шумата два жълъда. Единия изяде, а другия прибра за Шушик. Хасо претърси храста френско грозде, надвиснал от скалата, но на него бяха останали само четири съсухрени зрънца...

С тази оскъдна придобивка и малко сняг те се върнаха в пещерата. Дълго шетаха насам-натам, докато най-после успяха да приготвят чай, в който плаваха четирите зрънца френско грозде и шепата малини, събрани от Ашот.

Горещата вода посъживи болната.

— А къде са яребиците? Как е пътеката? Не сте ли работили?...  
Защо сте такива намръщени?... — питаше Шушик, сякаш се беше съвзела от тежък сън.

Никой не и отговаряше.

— Да идем да погледнем какво става с примките, а? — предложи Гагик.

— Има ли смисъл?... Сигурно пак ги е изял... — махна безнадеждно ръка Ашот. — Пък е и тъмно...

— Кой ги е изял? Какви са тези тайни?... — развълнува се Шушик. Много ми е студено, Ашот...

Не биваше да й казват за звяра! И децата пак отклониха отговора. А Шушик и не чакаше. Тя, отново се унесе и само мърдаше беззвучно устни.

Децата седяха около огъня, който димеше безмилостно, и търкаха с юмруци сълзящите си очи. Всички мълчаха и с тревога мислеха за болното момиче. „Ще умре, ако не намерим храна, ще умре.“

Най-после Ашот стана.

— Хайде да отидем да видим капаните. Може пък да имаме късмет...

Всеки взе горяща главня и излязоха от пещерата. С последни сили тръгна след господаря си и Бойнах.

— Остани тук, Бойнах джан, къде ще ходиш? — каза нежно Хасо.

Но кучето не послуша.

На няколко крачки от пещерата Бойнах изведнъж наостри уши, затрепера силно и глухо заръмжа. Хасо започна да го успокоява, да го придумва да се върне, но в този миг нещо зашумоля в храстите. Мярна се гъвкаво тяло, светнаха фосфорни очи... Някакъв страшен звяр направи висок скок и се насочи към овчарчето... Но докато беше още във въздуха. Бойнах се хвърли, вкопчи се със зъби в него и двамата на кълбо се търколиха по склона надолу...

— Удряйте, удряйте! Хай, хай! — закрещя изплашено Ашот и се спусна напред.

Децата се развикаха, запратиха надолу горящите главни, търколиха няколко големи камъка.

Звярът остави кучето, избяга и се скри в тъмнината.

Всичко стана толкова бързо, че Хасо не успя да се опомни.

— Ай, Бойнах, ай, братко мили! — плачеше той, като разглеждаше изхапаното куче. Шията му беше цяла в кръв...

Момчетата помогнаха на Хасо да вдигне Бойнах и да го пренесе в пещерата. Сложиха го върху меки листа,

Шушик, унесена, нищо не чуваше. Саркис скочи подплашен от постелята си.

— Какво, какво стана? — попита разтреперан той, — Какво беше? Барс ли?...

— Не можахме да разберем — отвърна навъсено Ашот. — Изглежда, че е рис.

Другарите го погледнаха с недоверие. Всеки в Айкецор знаеше, че рисът, макар и да е от същия котешки род като барса, дори прилича на него, но не може да се сравни с барса нито по сила, нито по смелост, нито по дързост.

С болка на сърцето Хасо се наведе над своя приятел. Откъсна парче от долния край на ризата си, изгори го и с топлата пепел посипа раната върху шията на кучето. Кръвта спря, но Бойнах дишаше тежко и неравно, задъхваше се.

Приблужи се до него и Гагик, погали го нежно по главата и мъка сви сърцето му при мисълта, че няма с какво да нахрани това самоотвержено животно.

Да, истински самоотвержено!... От предишните рани Бойнах може би щеше да се посъвземе, но от тази... не, нямаше надежда... Кучето се пожертвува за господаря си.

— Бойнах! — повика кротко овчарчето.

Псето отвори очи. Колко изразителен беше погледът му, какво тъжно спокойствие имаше в него. Бойнах сякаш беше доволен, че умира.

... Нощта още не беше настъпила, а дървата пак свършиха.

— Замръзвам... — чуваше се от време на време жалният глас на Шушик.

Но кой смееше сега да излезе от пещерата? На момчетата се струваше, че звярът се крие някъде съвсем наблизо.

Главата на овчарчето гореше, а сърцето му беше стегнато в железни клещи. Но какво да стори, как да помогне на своята хушке, на милата си сестрица? Как да спаси живота на любимото си куче?

Той покри с памуклийката си момичето, а с ризата загърна кучето, след това се зарови в топлите листа и тайно от другарите си тихо се разплака...

Нощта беше тежка, много тежка. За да не изгасне жаравата, покриха я с пепел. Ставаше все по-студено. Пъшкането на Шушик едва достигаше до тях, толкова беше слабо.

Децата трепереха от студ и глад и цяла нощ не мигнаха нито за минутка. Едва призори дрямката им надви, но беше тежка като кошмар...

На разсъмване Бойнах за последен път лизна ръката на Хасо, за последен път го погледна с добри, пълни с обич и преданост очи и Гагик видя как те помътняха и угаснаха...

— Бойнах джан, братко мили... — зариде с глас овчарчето.

Другарите му се събудиха и разбраха... Устремиха мълчаливо замислени погледи в едва тлеещите въглени — тежки мисли свиваха сърцата им. Отиде си Бойнах... А каква ще бъде тяхната съдба? Какво очаква болните другари?...

## ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

### ЛОШОТО И ДОБРОТО ВЪРВЯТ РЪКА ЗА РЪКА

Всяко зло за добро...

Смъртта на Бойнах спаси не само господаря му, но и едно прекрасно момиче...

Откакто на раменете на Шушик наметнаха меката рунтава кожа на кучето, тръпките ѝ престанаха. Топлата „шуба“, чайт от малинови корени, месният бульон — всичко това възроди гаснещите ѝ сили и здравето ѝ започна от час на час да се възстановява. Усилващата се надежда за освобождение също помогна.

Децата не бяха вече толкова гладни и чувствуваха, че имат сили да продължат работата на Дяволската пътека.

След като прекараха два дни затворени, те взеха копията и излязоха от пещерата. Това беше на двадесет и четвъртия ден.

Сега вече те нямаха право да седят. Каквато и опасност да ги дебнеше, трябваше да отидат на Дяволската пътека и да работят, да работят неуморно... Нали нямаха вече и надежда дори да намерят каква да е храна!

В клисурата, изглежда, не беше останало нищо друго освен голи скали, дървета с осакатени, очупени клони и неизвестния звяр. А той естествено по-скоро щеше да изяде нещо, отколкото сам да бъде изяден...

\* \* \*

Какво друго можеха да направят децата, освен да забравят всичко, дори страха от смъртта, и да се заемат само с едно — разчистването на Дяволската пътека!

Те обсъдиха положението и решиха, че най-верният им и единствен съюзник в борбата със звяра можеше да бъде огънят. Затова освен копията взеха както обикновено и горящи главни.

Но още щом излязоха от пещерата, децата с ужас забелязаха, че някой е прибрал грижливо изхвърлените от тях кости. Ясно: звярът беше някъде наблизо...

Застанали на прага, децата известно време крещяха, хвърляха камъни в храстите, размахваха горящите главни и озъртайки се настрани, се спуснаха в Дъбравата.

— Той и днес не е много гладен, не се бойте — успокояваше другарите си Ашот, като имаше пред вид изчезналите кости.

Събраха няколко наръча съчки, отнесоха ги в пещерата и ги оставиха на Саркис, а те пак се върнаха долу.

В началото на Дяволската пътека Ашот се спря, пое си дъх и каза:

— Хайде да накършим елови клони и на най-тясното място на пътеката да накладем огън. Така ще бъде по-безопасно.

Нямаше нужда да питат защо или да възразяват. Всички разбраха мисълта на Ашот. Надолу е пропаст, нагоре — отвесна скала, устремена във висините, а отпред пътят е затворен. Опасността следователно можеше да дойде само отзад, по разчистената пътека. И точно тук запалиха огън децата, преди да започнат отново прекъснатата работа.

След двудневната почивка и ситата храна (горкият Хасо, просто не вкуси от нея!) силите им бяха доста укрепнали и те стигнаха бързо до онова място, където скалата, надвиснала над пътеката, образуваше нещо като тунел, отворен от едната страна. Но тук децата усетиха отново глад и умора: виелицата така беше натъпкала тунела със сняг, че работата вървеше много трудно.

Какво да правят?

Вечерта, насядали около изстиналото огнище, те мълчаха умислени. изведнъж Ашот заяви:

— Дивите кози ще ни спасят... Никой нищо не каза. Как така някакви си кози ще могат да избавят хората от грозяща ги опасност?

— Когато козите се върнат, звярът — барс или рис — ще се захване с тях и нас ще остави на мира — поясни Ашот.

— Какъв барс? Тук ли има барс? — изтръпна ужасена Шушик.

— Имаше... отиде си... вече няма... — отговори уклончиво Ашот.

— Чудно. Казваш, че козите ще ни спасят... А защо ще идват тука?

— Ще дойдат! Декември вече започна... Щат не щат. ще дойдат. Нали сватбите им стават в Барсовата клисура!...

— Хайде де, ловджийски приказки! — махна с ръка Гагик. — Какво ли не измислят ловджиите! Но кажете, моля ви се, защо козите ще напуснат нашите прекрасни планини и ще влязат доброволно в тоя затвор?...

Но сега беше излишно Гагик да спори. Ловецът Арам бе разказвал на сина си, че по време на сватбите си козлите се бият помежду си и увлечени в борбата, стават много непредпазливи, забравят опасността. Вълците се възползват от това и ги нападат... А тук, в Барсовата клисура, вълци изобщо не идват. Вярно, понякога тук се срещат барсове, но опасностите вън от клисурата са все пак несравнено повече. Там козите са застрашени от барсове и от вълци, и от рисове, и от ловци... Всички си точат зъбите за козе месо... А в дните, когато, зашеметени от борбата, козлите забравят всичко на света, случва се да ги ловят дори овчарските кучета от фермата.

Ашот разказа всичко това на другарите си и отново се замисли. Да допуснем, че скрити в пещерата и в съюз с огъня, те все пак могат да се защитят от звяра. Но храна?... Храна откъде да намерят? Как ще издържат на ужасния глад, който, подобно на дракон, започна отново да разкъсва вътрешностите им?...

Но както неволите спохождаха една след друга децата, сега пък и сполуката реши да ги навести.

На двадесет и седмия ден, на тръгване за пътеката, Ашот, Гагик и Хасо не можеха да оставят на слабите

Още Шушик и Саркис нищо друго освен добри, обнадеждаващи думи. Когато дойдоха до познатата им върба, Ашот се спря и каза:

— Не мога да забравя тунела, който дългоухият беше изровил. Все ми се струва, че има нещо вътре. Иначе защо заекът ще се крие в снега, а не в камъните?...

— Хайде, търси, но не забравяй, че ако намериш нещо, ще го делим — засмя се Гагик. — Чуден човек! Ако е имало нещо, нали клепоухият, лека му пръст, отдавна да го е изял — преди още орелът да закуси с него...



— Не, докато се държа още на краката си, ще отида да видя какво има...

И затъвайки в мокрия тежък сняг, Ашот закрачи към мястото, където започваше сринатият вече заешки „тунел“.

Тук имаше сухи листа и изпод снега се подаваха няколко лозови пръчки. Ашот ги повдигна и изтръска снега. Нищо, разбира се!... Малко ли диви лози има по нашия южен край, които не раждат, пък и да раждат, човек не вижда плодовете им: идват диви животни и ги изяждат...

Ашот махна безнадеждно ръка и се обърна, за да си тръгне, но изведнъж едва не падна: краката му се бяха закачили в някакъв храст под снега. Момчето се наведе, за да ги освободи от уплелата ги лоза, и с усилие измъкна една лозова пръчка на повърхността.

— Грозде! Другари, грозде!... — не на себе си от радост, извика той.

Ашот се взираше в нависналите черни гроздове и не можеше да повярва на очите си.

Преплитайки крака в дълбокия сняг, Гагик и Хасо се завтекоха към Ашот и се нахвърлиха лакомо на гроздето. Но Ашот дръпна рязко лозата:

— Имаме болни. Най-напред трябва да помислим за тях...

Той отрязва внимателно гроздовете от лозата и ги сложи върху снега. Гагик и Хасо не можеха да откъснат зажаднели погледи от тях.

— Я се потрудете и си потърсете сами — предложи им Ашот. — Нищо чудно и да намерите.

Насмешката на Ашот беше излишна. Момчетата разровиха снега и действително намериха доста лози със запазени, сочни, кехлибарени гроздове.

Снегът беше паднал върху лозата, преди да окапят листата и, и грижливо я беше покривал със студена, но дебела покривка. Ето защо сочните плодове се бяха запазили, не бяха замръзнали.

— Разбрахте ли сега защо все нещо ме теглеше насам? Нали ви казах, че трябва да разбираме явленията на природата! Те са свързани помежду си като брънките на една верига. Спомнете си например как сухата гъба ни помогна да намерим склада на катеричката... — говореше поучително Ашот.

Но децата едва ли чуваха и дума. Струваше им се, че никога досега в Араратската долина не се е раждало такова прекрасно грозде и те го унищожаваха лакомо.

— Сега е ясно защо тук са се навъртали и ежът, и костенурката — продължи Ашот. — Значи, нашето предположение излезе вярно...

Този път Ашот каза именно „нашето“ предположение, а не „моето“ и това не остана незабелязано за Гагик.

— А врабците?... — попита той и намигна на Хасо.

— Точно така! Когато видяхме врабците, ние също предположихме, че в Барсовата клисура е живял човек, нали?... Ох, колко много грозде!...

И те измъкваха изпод снега все нови и нови лозови пръчки, отрупани с гроздове. Настроението им изведнъж се повиши. Прекараните несгоди и трудности, всичко лошо и страшно тозчас беше забравено. Струваше им се, че пред тях няма вече никакви опасности...

Нали все пак бяха деца, а децата лесно се утешават!...

## ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

### ДЕЦАТА ТРЪГВАТ ДА ОТКРИВАТ ТАЙНАТА НА ЗАГАДЪЧНАТА ГРАДИНА

Чак когато се наядоха до насита, децата оцениха напълно значението на своето откритие. По всичко личеше, че лозите са подивели, но не са диви — хилядолетни наред жителите на Араратската Долина отглеждаха такива лози<sup>[1]</sup>.

Ето например „кармър кахани“ („червено висящо“). Гроздовете му, нависнали на гирлянди по мазетата на колхозниците, се запазват чак до пролетта свежи, сякаш току-що са ги откъснали, и на Първи май украсяват богатата празнична трапеза. Или „воскехат“ („златен плод“). На вид това грозде не прави впечатление, а една трета от съдържанието му е захар. От него се получават много силни десертни вина, които не се нуждаят от спирт. А „изапитук“ — „кози бозки“ — е толкова прозрачно, че се виждат всички семки и жилки на плода...

— Погледни само, Ашот, какви дълги и тънки зърна. Май че този сорт в града го наричат „женски пръстчета“, нали? Да ти е жал да го ядеш! — говореше Гагик, докато разглеждаше на светлината красивия плод със златисти отблясъци на слънцето. — Колко жалко, че онова славно зайче не е могло да прецени с какъв благороден сорт е имало работа...

— Хайде, вие поговорете за сортовете, а пък аз ще си тръгна — каза Хасо, наниза на пръчка няколко грозда и забърза към пещерата.

— Почакай, Хасо! Ти май от радост забрави за опасността? — спря го Ашот. — Я запали огън тука, на сухото местенце... Огънят винаги трябва да бъде с нас, разбираш ли?...

Овчарчето сложи ръка на дясното си око и се зае да пали огън. След това взе главня и се отдалечи тихо. „Ло, ло, ло...“ — долиташе до децата песента му. Дали пееше от радост, или пък искаше да изплаши барса?... Не, най-вероятно момчето си даваше просто кураж с песента...

То вървеше и димът от факела се стелеше на ленти над главата му, А Ашот и Гагик продължаваха разговора за произхода на

тайнствената градина.

— Чудно лозе — продума замислено Ашот. — Сякаш някой нарочно го е посадил тук. — По лицето на момчето се виждаше, че мисълта му работи усилено над загадката. — Ами че оттук и гроздето не може да се изнесе дори — каза той и погледна Гагик.

— Не може да се изнесе, разбира се! Стопанинът на лозето си е стоял тука, чакал гроздето да узрее, после го изсяждал и когато наближела зимата, дебел като мечка, се е клател от крак на крак към село — предположи Гагик.

Ашот не отвърна на шегата. „Не, тук се крие нещо по-сериозно“ — помисли си той.

— Почакай, Ашот! — извика изведнъж Гагик, като се плесна с длан по челото. — Ще ти кажа с каква цел е било посадено това лозе. Ще разправам с думите на дядо Асадур от село Лъчаван. Да беше той тука, непременно щеше да каже: „Мили мои деца, щом има смърт на света, човек не бива да я забравя и така трябва да се труди, че и след смъртта му хората да използват плодовете на труда му. Погледнете — ще каже старецът, — кой знае кога е умрял човекът, който е посадил лозето, а делото му още живее! И ловец, заблуден в планината, утолява глада и жаждата си с плодовете на това лозе, а и дивите животни ядат грозде и на своя животински език благодарят на онзи, който го е отгледал в това пусто място...“ Е? Разбра ли сега? — попита направо Гагик.

Но тази вдъхновена и мъдра реч не направи никакво впечатление на Ашот. Той така беше погълнат от мислите си, че сякаш нищо изобщо не чуваше.

— Не, това вероятно е случайност — промълви той, като отговаряше на някакви свои мисли. — Това не е работа на човек...

— Защо да не е? Според тебе зайците ли са получили сорта „червено висящо“... чрез селекция, а? Я по-добре погледни насам, Ашот! Та тук е имало вада! Значи, поливали са лозето!

И наистина на склона бяха запазени едва забележими следи от вада.

— Погледни — продължаваше „откритията“ си Гагик. — По тези лозови пънчета има явни следи от трион: така се подмладява лозата. Не, каквото и да казваш, тук човешка ръка е пипала!

Но мислите на Ашот напиреха в надпревара и той почти не слушаше другаря си.

— Почакай, Гагик! — прекъсна го той, — Нека се заемем е тази интересна задача. Такова едно лозе може да бъде от голямо значение за всички колхози в Араратската долина, и на първо място за нашия колхоз. Но за това после. А сега трябва да изясним добре откритието си.

Следите от старата вада водеха от върбата до лозето, което се намираще на малка площадка, покрита със сняг. По всичко личеше, че там, където растяха тръстиките, върбата и брястът, някога е било водохранилището. С времето то е било изпълнено с тиня.

— Ясно е! — заключи Ашот, като разгледа внимателно мястото. — Помниш ли, Гагик, потокът мина точно оттук. Значи, тук е било водохранилището. Когато водата изтичала от пещерата, човекът я събирал и после постепенно я изразходвал за градината си. Така ли е?... Но кой е бил той? Как е попаднал тука този градинар и защо се е заселил в това място, откъснато от света?... Трябва да намерим жилището му, то е някъде наблизо!...

— За съжаление градинарят е забравил да ни остави адреса си...

— Не, оставил го е! — прекъсна го рязко Ашот. — Той всеки ден е идвал тук, в градината си. Съгласен ли си? Значи, трябва да има и утъпкана пътека, която води до жилището му. Дали не е останала някаква следа от нея?

— Вярно... — рече замислено Гагик. — Хайде да огледаме площадката от всички страни.

Момчетата взеха от огъня димящи главни, разгледаха внимателно границите на градината и наистина откриха следи от някаква пътека. Тя водеше към скалите, които затваряха Барсовата клисура от запад. Беше ясно, че някога, много, много отдавна, човек, а може би и не един човек, е ходил по тази пътека.

Децата се спряха нерешително. Да вървят ли напред, или да се върнат в лозето!

— Какво ли пък ни интересува кой е бил и къде е живял? — махна с ръка Гагик.

Но тайната на загадъчното лозе не даваше мира на Ашот. Той не се съмняваше, че пътеката, която бяха намерили, щеше да ги изведе

до жилището на собственика на градината. А възможно е той да е още жив?

\* \* \*

Момчето беше много възбудено.

— Слушай — обърна се то към Гагик, — как мислиш, нали все пак собственикът на лозето е трябвало да си създаде що-годе удобства, някакво жилище?

— Как не! Сигурно си е имал дом с прозорец и врата, а може и с тонир<sup>[2]</sup>, където Шушик ще ти пече лаваш...

— Какво ли съм седнал да говоря с тебе! — ядоса се Ашот. — Щеш не щеш, жилището трябва да намерим.

И Ашот обясни надълго и широко колко важно ще бъде за тях подобно откритие. Входът за пещерата, където живеят, е винаги отворен и нощем, когато всички спят, звярът спокойно може да влезе вътре. Това може да се случи и през деня, когато в пещерата са само болните. Ще влезе и ще разкъса някого... А онзи човек е живял вероятно в пещера с врата. И си е имал, разбира се, някакви стопански уреди — трион например. За това дори свидетелствуват рязаните лозови пънчета. Ако е живял тук и през зимата, жилището му е било топло... Освен това може да са останали и някакви хранителни запаси...

Гагик, който досега слушаше с безразличие, изведнъж се оживи:

— Няма нужда да продължаваш, Ашот, съгласен съм с всичко с тебе, да вървим!...

Пътекката, по която вървяха другарите, на места се губеше в сипеи и трънаци, но нито камъните, нито храстите ги объркваха. Те бяха уверени, че пътеката не може да се прекъсне, намираха я отново и мълчаливо, със свито сърце продължаваха напред. Когато се приближиха почти до самите скали, Гагик се наведе, вдигна нещо от земята и го показа на Ашот.

Беше останка от вълнен чорап с кръпка.

— Този човек сигурно е станал вече горски дух — прошепна страхливо момчето и видът му беше толкова сериозен, че Ашот едва не се разсмя.

— Какъв ти горски дух! — каза той пресилено весело, с желание да подчертае собственото си безстрашие.

— Дядо ми казваше, че ако човек прехвърли сто и петдесет години, става горски дух. Брадата му пораста до петите и се заплита в краката му. Толкова се променя, че не можеш да го познаеш. Таласъм... Нощем слиза от планината и краде деца от селото. Преди няколко години от нашето село изчезна едно дете, помниш ли?...

— Беше го отвлякла хиена, то се разбра! — каза Ашот. — Ловци убиха хиената.

Може и хиена да е било... Но страхът в сърцето на Гагик растеше от минута на минута. Той всякак се мъчеше да го прикрие, вървеше наперено, с високо вдигната глава, готов за бой. Дори обвини Ашот в страхливост, а когато онзи му се подигра за наперения вид, попита съчувствено:

— Ти май побледня... — Но тутакси се смути и понеже почувствува, че се изчервява, наведе се. — Да се не знае обувката му макар! — измърмори той. — Върви, върви, аз ей сега.

А в себе си помисли: „Да видим, колко ли крачки ще посмее да направи без мене?..."

— Кой побледня? Аз ли? — попита гордо Ашот и решително закрачи напред.

Ала колкото и да си даваше кураж, колкото и да се стараше да изглежда безстрашен, и той беше загубил и ума, и дума. До ръждивите скали момчетата видяха каменни стъпала.

Стъпалата водеха някъде нагоре и без съмнение бяха дело на човешка ръка...

---

[1] В Араратската долина хората са се занимавали с лозарство много преди новата ера. За това свидетелствуват археологическите находки: грамадни делви за вино, гроздови семки и следи от изгнили през вековете джибри. Още преди 2500 години от виното на Араратската долина е пила гръцката армия, която под командването на пълководеца Ксенофонт е минала оттук при отстъплението си от Персия към Черно море. Сам Ксенофонт, който е бил не само пълководец, но и прочут историк на древна Гърция, е разказал за това в „Амабазис“. ↑

[2] Тонир — печка в земята (арм.). ↑

## ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

### КЪДЕ ВОДЕШЕ ТАЙНСТВЕНАТА ПЪТЕКА

— Е, болни, натъпкахте ли си коремите с грозде? — весело попита Ашот, когато се върнаха в пещерата.

Но веселото му настроение беше само привидно. Мислите му натрапчиво се връщаха на въпроса: къде водят каменните стъпала?

Децата не се осмелиха да се изкачат по тях, а решиха да се върнат и обсъдят спокойно какво да правят по-нататък.

— Да, коремът ми се поду, а отокът на крака спадна — за пръв път се пошегува Саркис.

А Шушик се усмихваше с щастливата усмивка на същество, което се възвръща отново към живота. Тя се почувствува много по-добре.

— Как няма да спадне отокът, като всеки от вас е приел по двайсет дози гликоза!... — изказа мнението си Гагик.

Шушик слушаше шеговитите разговори, но чувствуваше, че двамата другари са нещо угрижени.

— Какво се е случило? И защо вие не донесохте грозде? — попита тя, като поглеждаше подозрително момчетата.

— Нищо не се е случило... Хасо, къде е нашето тежко оръжие? Пред пещерата ли? Ще вземем и него... — И сякаш за оправдание Ашот добави: — Трябва да сме предпазливи. Предпазливостта не значи страх.

— Какво се е случило? Къде отивате? — обезпокои се още повече Шушик. В сините ѝ очи се четеше тревога.

— Нищо особено... Отиваме да убиваме горския дух — отвърна безгрижно Гагик. — Отиваме на лов, не се безпокой.

Ашот, Гагик и Асо оставиха момичето и Саркис разтревожени и излязоха набързо от пещерата. Те взеха първобитното си оръжие, копията и каменната брадва, и заслизаха надолу.

Изведнъж Ашот се спря и извика:



— Джан! Я вижте!... — И показва скалата насреща. Иззад върха и се подаваше глава, въоръжена с два огромни рога: див козел следеше съсредоточено движенията на децата.

Това означаваше спасение и бурна радостна вълна се надигна в гърдите на децата.

— Миличък!... Хайде пожертвувай по-скоро живота си заради нас! — възкликна Гагик.

— Бъди спокоен, и без нашите молби сега звярът закусва с някой от тях. Това е добре дошло за нас! — извика Ашот, но веднага предупреди другарите си: И все пак трябва да сме предпазливи... Кой знае...

— Да, Ашот! Кой знае, може пък наистина там да живее горски дух.

Гагик, разбира се, не вярваше в легендата за горския дух, но все пак го мъчеше някакъв необясним страх.

— Хайде, Ашот, сега поне, щом Шушик не е с нас, признай си, че и ти се страхуваш... Не много, ей толкова, колкото нокътя ми... — задяваше другаря си той.

— Разбира се, че се страхувам. Нали аз отговарям за живота ви...

— Като член на отрядния съвет ли?... — заяде го Гагик, а черните му очи така лукаво святкаха и шегата беше така хаплива, че на Ашот не му оставаше нищо друго, освен да си даде вид, че я приема като другарска закачка.

— Не дрънкай глупости, че... — каза той и като хвана Гагик за яката, повали го на покритата с мека шума земя и го притисна с коляно.

— Не се страхуваш! От нищо не се страхуваш! — пъхтеше Гагик. — И от Давид Сасунски<sup>[1]</sup> си по-голям юнак!... Пусни ме!...

Но щом само Ашот го пусна, Гагик ловко му сложи крак и онзи се строполи тежко на земята. Преди още Ашот да се е опомнил, Гагик вече го беше възседнал...

Започна борба, която се водеше с променлив успех. Двамата се търкаляха запъхтени по земята, като ту единият, ту другият вземаше връх. „Гликозата“, за която говореше Гагик, изглежда, вече проявяваше своето въздействие, сладката плодова захар беше дала сили на децата. Имаха желание да играят, да се боричкат, да се смеят. Дори врага си сякаш започнаха да забравят...

Най-после, уморени, двамата се изправиха на крака и се усмигнаха. Откакто бяха в Барсовата клисура, за пръв път си позволяваха малко развлечение.

Не след дълго, пак с копията в ръце, децата стояха до каменната стълба, притисната в тесен коридор между две високи ръждиви скали.

Ашот безспорно пръв започна „изкачването“. Но като изкачи няколко стъпала, забави крачка. Буйно израсли трънки и шипки му препречваха пътя; стъпалата, влажни поради избуялата по тях растителност, бяха обрасли цели в мъх. Личеше, че отдавна, много отдавна тук не е стъпвал човешки крак.

И ето че отдысно, в скалата, децата видяха открехната дървена врата.

Ашот трепна и се спря.

Чудно! Това, че наблизко е живял или сега живее човек, съвсем не зарадва децата. Напротив, обхвана ги някакъв необясним страх... Ашот едва надви вълнението си, обърна се към другарите си и им каза с тон на военна заповед:

— Вървете след мене!...

— Не бой се, аз те пазя като планина откъм тила!... — обади са Гагик, макар че явно се страхуваше и нервни тръпки лазеха по цялото му тяло.

— Рота-а, напред! Пригответи картечниците! — изкомандува той.

За съжаление никой не се обади, не вдигна ръце изплашен, нито се предаде. Пещерата мълчеше.

Ашот блъсна вратата с крак и храбрата войска се спря на прага.

В здрача, който цареше в помещението, отначало нищо не можеше да се различи. Но когато привикнаха, децата забелязаха на пода пепел от огнище, въглени и няколко главни. Всичко беше покрито с дебел слой от нещо сивокафяво, подобно на тор, но нито птичи, нито кози.

Ашот се наведе и го заразглежда с любопитство.

— А! Скоро ще ядем шишкебап! — досети се той и отстъпи назад, за да притвори вратата.

— Наистина ли? А от какво? — оживи се Гагик.

— От дългоухи прилепи.

— Е, и то не е лошо. А големи ли са? По колко тежат?

Ашот кипна:

— Не приказвай много, че пак ще останеш с пръст в устата. Я по-добре се качи на рамената ми и запуши с палтото дупката над вратата.

Гагик, застанал на входа, се обърка.

— Аз ще постоя тук да пазя, а ти разгледай хубавичко дали няма някой там.

— Никой. Щом са се заселили прилепи, значи, тук е пусто. Сега спят зимен сън. Тихо, не ги разбуждай.

— Ти видя ли ги? Къде?...

— По тавана висят. По-бързо се качвай, че ще изпуснем обяда!

Дупката над вратата някога беше служила явно за комин. Това се виждаше по черната ивица сажди.

Гагик се покачи на рамената на Ашот, запуши отвора с палтото си и каза:

— Покажи сега къде е шишкебапът ти. — Почакай, ще изхвъркне... Резетата на вратата в ред ли са?...

Врата?... Само името и беше останало! В действителност бяха няколко греди, издялани с брадва и съединени криво-ляво. Похабени от времето, дъждовете и ветровете, те едва се държаха.

Децата запушиха с клони и листа пролуките и седнаха да се посъветват.

Жилището на собственика на лозето беше несъмнено по-хубаво от тяхната Вrabча пещера — дълбоко, топло, с врата. Ако вратата се подпреше отвътре, човек можеше да се смята защитен от разни нежелани посещения. Изобщо беше ясно, че трябва да се преселват. Но когато излязоха от пещерата, Гагик каза, че докато е светло, трябвало да порботят на пътеката, а в новата квартира да се пренасят вечерта. И без това бяха загубили много време с гроздето и търсенето на жилището...

— Добре — съгласи се Ашот, — да тръгваме... Когато бяха вече на Дяволската пътека, лицето на Ашот се озари от самодоволна усмивка.

— Виждате ли — каза той, — нашият труд не е отишъл напразно. Ние отворихме на козите пътя за клисурата, а те ще ни спасят от барса. — И той показва животинските следи по пътеката.

И наистина сякаш цяло стадо кози беше дошло по Дяволската пътека в Барсовата клисура.

— Слушай, Ашот! А може би козите са ни утъпкали пътя? — зарадва се Гагик.

И те продължиха нататък. Там, където имаше сняг, козите следи прекъсваха. Напред склонът беше гладък като огледало. Надолу зееше пропаст, нагоре беше скала. Чудно... От небето ли бяха паднали тези кози!...

Набитото око на Ашот забеляза обаче, че на едно място върху разчистената част на пътеката беше паднал сняг отгоре. Значи, козите се бяха спуснали от скалата!

Ашот я разгледа внимателно и извика радостно: — Отгоре са дошли!... Ама че дяволи! Скачали са от скала на скала и са пристигнали. Това се казва риск!... Нима вълк може да се спусне по такава стръмнина?

— А няма ли да можем и ние да минем по техния път? — попита Гагик. Той се облегна на скалата и подложи слабото си рамо. — Хайде, Ашот, стъпи на мене, нека се опитаме... Не, не, ти си тежичък. Хасо, по-добре ти се качи.

Хасо се покачи на рамото на Гагик, улови се за издатината, повдигна се, стъпи и застана по средата на скалата.

— Тук има следи от кози, Ашот — каза той.

— Протегни ръка, виж, няма ли да стигнеш върха на скалата.

— Не, не мога да стигна. Ако някой ме подкрепя отдолу, може би ще стигна догоре... Ей до онзи висок клин...

Но той и сам едва се държеше на крайчеца на камъка. Кой ще се осмели да му подложи гръб?... А и да му подложи, стига само да потръпнат краката на Хасо, и двамата ще загубят равновесие.

— Слез, слез! — извика му отдолу Ашот. Проблесналата надежда за освобождение отново угасна и децата пак се заловиха за работата си.

Когато дойдоха до тунела, половината от който беше вече изчистен, Гагик издърпа от ръцете на Ашот лопатата и започна да хвърля бързо сняг.

— Честна дума, Ашот, гроздето в стомаха ми е станало младо вино — горя!... Мога да работя чак до среднощ! Хасо, ти защо замря? Хвърляй сняг... Така! Сега не ние ще открием пътя, а нашият приятел маджар<sup>[2]</sup> — бърбеше весело Гагик.

— Да можеше някой друг да го свърши — клъвна го Ашот.

— Не, Ашот, знаеш ли... Чуй какво ще ти разкажа. Аз отивах сутрин на училище, а баща ми и майка ми — на полето. Градината ни за лично ползуване оставаше непрекопана. Една вечер баща ми се върна от работа, взе лопатата и — в градината. Аз — след него. Влязохме и гледаме — нашият стар дядо работи с бел в ръцете. От него пот като град тече... За нас не оставил нито педя земя — прекопал всичко от край до край. Учудихме се „Кога успя?“ — питаме. А той се смее: „Мислите, че аз? Водката.“ Разбра ли?

Така с шеги децата работиха, докато започна да мръква. Привечер тунелът беше очистен и те излязоха на другия му край.

— Утре ще стигнем до края на хълма.

— А в други ден — ще излезем от клисурата. Всичко ще дам за твоите сълзи, майчице!... — говореше Гагик. — Нищо, почакай, скоро дивото ти биче ще си бъде у дома. Децата, да отидем ли пак да навестим гроздето, а?

Децата погледнаха учудено Гагик.

— В тъмнината ли?

— Ти само покажи къде може човек да си похапне, аз и в тъмнината ще се оправя!

Уловени един за друг, те слязоха предпазливо в клисурата и почти бегом се отправиха към лозето, като размахваха главните. Скоро се върнаха в пещерата, натоварени с тежки гроздове.

Понеже беше късно, отложиха за сутринта преселването в новото жилище. Гагик въобще беше против.

— Имаме работа само за ден-два — казваше той, — струва ли си да си правим този труд?

До известна степен той беше прав. Въпросът с храната се разреши по най-неочакван начин и храна имаха в изобилие. Сега вече непременно ще излязат от клисурата. Или, както се изрази сполучливо Гагик, отсега нататък гроздето им е верният съюзник

Тази вечер беше за децата най-радостната от всички вечери, прекарани в Барсовата клисура. След като се нахраниха, Хасо извади от пояса свирката си и засвири весели мелодии, а Гагик предложи дори да поиграят.

— Кой пък ще се разиграе сега?... — учуди се Ашот.

— Защо не? Нима пак потокът трябва да ни залее, че да си спомним за играта?... Хайде, Хасо, свири!

И сложил ръце на раменете на Ашот, Гагик заигра, а Шушик и Саркис гледаха усмихнати.

Но играчите скоро се умориха. Насядали край огъня, всички заслушаха мълчаливо свирнята на Хасо. Свирката му лееше звуци — ту проплакваше жално, ту звучеше весело и закачливо.

От време на време Хасо откъсваше устни от свирката и пееше, като извъръщаше лице от огъня и поставяше по кюрдски обичай ръка до ухото си.

*Бериване, бериване,  
иро мъки длан готи длан,  
аз и дух ага бъкям...*

пееше с приятен, кадифен глас овчарчето.

Какви бяха думите? И за какво се говореше в песента? Защо вълнуваше толкова певица, защо го развеселяваше и озаряваше лицето му с топла усмивка?

— И ти си въобразяваш, че разбрахме твоето „иро мъни“? — попита Гагик.

— Това е песен на кюрдските чергари — поясни Хасо: — „Бериване, бериване (доячки, доячки), сред ваели е моята любима? Ако е сред вас, предайте й: «Девойко, изгору моя, наречи се нещо, вземи си стомните, ела на извора да си похортуваме, да се посмеем. Ако попита майка ти: „Защо закъсня, дъще?“ — кажи й: „Нанизите ми се разсипаха, събирах ги...“»“

— Браво, Хасо! А после, после... — подканяше го Гагик.

— Какво после? Нашите песни са все такива, все за девойки — отвърна смутено Хасо, скри лице зад гърба на Ашот.

— Много добре. Пей и превеждай — настояваше Гагик, на когото много се харесваха песните на овчарчето. Те бяха по-весели от пропитите с тъга песни на арменските овчари.

— Добре — съгласи се Асо, — ще изпея още една. И той отново запя, като сложи дясната си ръка на ухото и скри глава в сянката:

*Иро хатя гонги тютюна зара...*

Той пъй толкова дълго, че сякаш изпя цяла любовна поема. А когато преведе, оказа се, че са само четири стиха, с които момъкът се обръща към девойката: „О, съседи, ако не познавате моята любима, ще ви кажа как изглежда: тя е стройна, с красиви очи, мраморно чело, мургаво лице. И е най-лична между момите.“

А девойката отговаря на момъка;

„Днес докараха в село тютюн и аз купих за моя мил. Дано приеме моя дар. Ако не иска, ще прибавя към тютюна две целувки и няма тогава да откаже...“

Шушик се смееше от сърце, а овчарчето от смущение нахлупи калпака над очите си. Но после пак запя и дълго забавлява другарите си, като ги пренасяше в света на овчарите чергари. Но то забеляза, че клепачите на Шушик натежаха и млъкна.

— Заклюма — посочи с глава към момичето Гагик, стана и излезе от пещерата.

Ашот и Хасо го последваха.

Беше ясна нощ. Небето с милиарди искрящи очи гледаше към земята, В далечината, по склоновете на Арарат, пламваха някакви гигантски факли. Те се разгаряха и като огнени ленти опасваха подножието на планината.

— Тамошните кюрди са подпалили тревата — каза Хасо. — Баща ми казваше, че отвъд реката има ниви, които някога са били на арменците. Заграбили ги турците, но не ги използвали — ни орат, ни сеят, ни жънат. Краят подивял. Не косят тревата и старата се смесва с новата. Тревата е толкова гъста и висока, че закрива кон с конника. Затова всяка есен кюрдските овчари изгарят старата суха трева, за да направят място на новата.

Хасо млъкна, а след малко продължи сериозно и мъдро, като възрастен:

— Арменците са видели много мъка, но и ние кюрдите не сме патили малко. Виждате ли онзи край, дето гори? По-рано там са живели много кюрди. Англичаните им дали пушки и казали: „При турците няма живот за вас, ние ще ви помогнем да си направите държава.“ Тогава кюрдите почнали да се бият с турците, но безуспешно. Онези ги накарали да отстъпят към подножието на Малък Арарат, на иранска земя. После турците дали някакво парче земя на

Иран, а в замяна получили онази, дето се заселили кюрдите. Докарали голяма войска, подгонили кюрдите към бреговете на река Араз и там избили всички... Който останал жив, преминал реката. Баща ми срещнал някои и говорил с тях. И те му разказали своите патила...

— Скоро ще съмне, да влезем в пещерата каза Саркис, като се свиваше от студ.

Подпирайки се и а тояжката, и той беше излязъл на Въздух и стоеше зад другарите си.

— Отде знаеш, че скоро ще съмне? — попита го Хасо.

— Ето, Зорницата изгря. Овчарчето се засмя:

— Това не е Зорницата, а Керван хран — така я наричат кюрдите. Тая звезда е подлъгвала много хора. Помниш ли, Ашот, аз споменах за нея оная нощ, когато ни заля потокът. Искях да разкажа откъде носи името си, но така остана. „Керван-хран“ значи „Керванджийски обирджия“. Случва се понякога нощем, когато камилите преживят спокойно храната си, някой от камиларите изведнъж да каже: „Зорницата изгря, време е да тръгваме, вдигайте животните.“ Камиларите не познават добре звездите, както сега нашият Саркис, и вземат тази звезда за Зорницата. Наистина и тя е светла, но изгрява порано. Камиларят се излъгва и вдига кервана. Вървят, вървят, а все не съмва. Тъкмо от това се възползват обирджиите. Заобикалят кервана, убиват камиларите и грабят. Ето защо тази звезда се нарича „Керванджийски обирджия“. Хайде да си вървим, наистина става студено.

Налягаха около огъня на меките постелки от шума и се притиснаха един до друг. От своя ъгъл Хасо видя побледнялото лице на Шушик. Тъжна усмивка играеше по устните и. „Сигур й се присънва майка и...“ — само помисли момчето и заспа — тъй бързо и тъй сладко, както могат да заспиват само овчарите, които живеят постоянно сред природата.

---

[1] Давид Сасунски — герой от арменския епос. ↑

[2] Маджар — младо вино. ↑



## СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПЛЕННИЦИТЕ НА БАРСОВАТА КЛИСУРА БЪРЗО СКЪСЯВАХА ПЪТЯ КЪМ СВОБОДАТА

— А сега какво да правим? — попита другарите си Ашот сутринта на двадесет и осмия ден. — Нашето ново жилище ли да отидем да разгледаме, за лозето ли да тръгнем, или за Дяволската пътека?

— Разбира се, да се яде грозде, е най-лесно. Но ние за съжаление трябва да изберем онова, което е по-трудно — каза Гагик.

— И аз така мисля, Гагик, но исках само да ви изпитам. Според мене днес чак до вечерта трябва да разчистваме пътя.

Саркис стана и като се подпираше на тояжката, се приближи до другарите си.

— Ами аз докога ще стоя без работа? — попита смутено той.

Ашот се усмихна радостно. „Ето това е нашата най-голяма победа!“ — помисли си с гордост той.

— Така де. Да можете някак в лозето да ме заведете — поне грозде да ви набера...

— Защо не, нека опитаме — намеси се Гагик.

— Но ако отиде сам, ставата пак може да се измести — предупреди „доктор“ Хасо.

— Няма как, ще трябва да го замъкнем тогава до лозето. А ти, Шушик, не се ли страхуваш да останеш сама? — попита Ашот. — Не забравяй да накладеш огън пред пещерата... Само че по-силен. Кажи де, не се ли страхуваш? — повторно попита той.

— Не... Ще ви гледам оттук. Ще се погрея на слънце, ще почета... Домъчня ми вече за книгите.

— И ще слушаш яребиците, нали?... Не, Ашот, човек може само да ни завижда на живота! — заключи Гагик. — Хайде, напред! А кой от нас ще замъкне на гръб тая върлина — аз или ти, Хасо?

Довлякоха криво-ляво Саркис до лозето и го оставиха там.

Децата начупиха сухи лозови пръчки и запалиха силен огън. Пламнаха огньовете и пред пещерата, и на Дяволската пътека. Димът

сякаш забули цялата клисура — как ще остане звяр?...

Не, Саркис нямаше от какво да се страхува, още повече, че другарите му работеха на отсрещния склон, близо до него. Ей го Гагик, шумен и бърз, хвърля сняг от пътеката...

И като се мъчеше да не мисли за опасността, Саркис започна да бере грозде. Не беше лесно да се измъкват изпод снега заплетените лозови пръчки. Невидели ножица през живота си, те всяка година се бяха удължавали и така се бяха преплели, че просто не можеха да се изравят. За да откъсне няколко грозда, Саркис употреби доста усилия, още повече, че кракът все го наболяваше, а не беше зараснала и раната на лакътя му.

Но мисълта, че работеше за пръв път, при това работеше за другарите, му помагаше, правеше го по-силен и по-търпелив.

Като се умореше, Саркис сядаше на някой камък и гледаше купчинката грозде.

Повечето от гроздето беше увехнало, но и в спаружените зърна имаше още много сладък сок. Съвсем изсъхналите се бяха превърнали в чудесни стафиди.

Саркис се радваше на гроздето. Той с учудване забеляза, че ядеше от по-лошите чепки, а по-хубавите слагаше настрана. „Това за Шушик — говореше си на ум той. — А това за Ашот — ако не беше той, щяхме да загинем... А за Хасо?... Нали неговият кривак ми помогна да се измъкна. Да не беше кривакът... Не, не е кривакът... Другарите щяха да намерят друг начин. Хасо е просто добро момче, честно, чисто!... Ето тази чепка е за него...“

„Бериване, бериване...“ — звучеше в ушите на Саркис чудната песничка на овчарчето.

„А Гагик?... Хапе като скорпион, но сърцето му е добро. Това, е дългите зърна, е за него...“

изведнъж нещо изшумоля и изпод снега избяга някакво сиво продълговато животно. Като местеше чевръсто късите си крачка и се клатушкаше тромаво, то бързаше към скалите. Животното малко наподобяваше мече и Саркис извика уплашено:

— Ой, мечка, мечка!... Децата чуха вика му и се обадиха:

— Не бой се, това е язовец! Дошъл е да си хапне грозде.

Ашот също забеляза зверчето и дори отдалече го позна.

— Хвани го за опашката, идвам на помощ!... — завика отгоре Гагик.

Ах, как не бяха по-близо до Саркис! Можеха да заобиколят животинчето и да го зашеметят с тоягите. През есента язовецът е толкова тлъст, месест!

Ашот грабна лопатата и се спусна надолу, но наскоро пътя се спря. Късно: щом избяга от лозето, зверчето за миг изчезна между камъните — не ще го хване!

— Жалко — измърмори Ашот.

„Язовец?...“ — учуди се Саркис. Срамота! Ашот, разбира се, не би се изплашил от него, и Хасо също... Да се не знае, макар!

Защо и той не е смел като тях! Ето, да речем, Хасо. Полята, планините, клисурите — те са неговата стихия. И Ашот също!.. А той? Ашот е прав, разбира се: родителите му са го направили мамино синче.

„Ако останем още дълго тук, аз ще се променя“ — реши Саркис, но сам се ужаси от тази мисъл. Така му беше домъчняло за мекото легло, за вкусното ядене на майка му, за... за склада!... Не! Дори думата „склад“ той си спомняше с някакво неприятно чувство. Тази дума беше свързана с нещо унижаващо за него и за баща му.

„Ще накарам татко да напусне тази работа! Нека се залови за косата, нека полива памука“ — мислеше си той със съзнанието, че за пръв път се опълчва против родителя си, против онзи ред и начин на живот, които царяха в техния дом.

— Саркис, ще можеш ли да ни изпратиш двадесет порции гликоза? — извика отгоре Гагик.

— Петдесет ще изпратя! Я вижте колко съм набрал! — обади се радостно той.

— Мержелее ми се пред очите, не виждам какво показваш!... — викаше Гагик. — Ах, Ашот — додаде тихо той, — да имаше поне парченце черен хляб, веднага щеше да ми се проясни. А как не ценяхме черния хляб!...

Гагик се обърна към клисурата и пак извика: — Ей, Саркис! Виждам как храната те мъчи, та чак сърцето те боли. Най-трудното все на тебе се пада... Да ти изпратим на помощ Хасо, че много ни домъчня за грозденцето.

По-рано Саркис би се отнесъл с презрение към шегата на Гагик, но сега тя го накара да се изчерви до корена на косите си. Дори

големите му уши се наляха с кръв. И наистина другарите му с риск на живота си пробиват път към спасението, а той яде грозде...

След преживените патила момчето започна да разбира много неща. Сега се усмихваше горчиво и мислеше: „А пък за моята майка аз бях най-доброто момче в селото...“

Хасо напълни набързо полите на ризата си с грозде и тръгна към другарите си. Ала и сам не се усети как зави изведнъж към пещерата. На входа с книга в ръка седеше Шушик.

— Аз имам грозде, защо ми донесе?... — попита тя.

— Такова нямаш... Погледни какви гроздове! Видях ги и си помислих: „Ще ги занеса на сестричката, иначе няма да мога нито зрънце да хапна...“ — каза Хасо и се засмя. Сега той вече не се смущаваше толкова, като говореше с Шушик.

— Я виж, Хасо, ти вече не си така свит!... — каза момичето. — Гроздовете са наистина чудесни!... Аз няма да ги пипна, ще ги скрия за мама. — И като държеше в шепи гроздето, което светеше като рубин на слънцето, тя добави: — Нали утре ще си бъдем у дома. Истина ли, Хасо?... Ти пак ще се върнеш във фермата... Но аз няма да те забравя...

Шушик се разчувствува, сякаш бе настъпила вече минутата на неизбежната раздяла.

— И аз няма да те забравя. Ще седна на върха на скалата, ще свиря и ще си мисля за тебе.

Да, дружба, която се заражда в дни на общи, тежки изпитания, не е обикновена дружба. Тя остава за дял живот.

Весело им беше на децата. Как всичко се нарежда добре! Тази нощ ще бъде последната им нощ във влажната, студена пещера, а утре вечер, насядали край силно горящите домашни огнища, те ще разказват на близките си чудните приключения...

## ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

ВОДАТА СЕ ПРЕВРЪЩА В ЛЕД, А ЛЕДЪТ ЗАТВАРЯ ПЪТЯ

Надвечер в Барсовата клисура се появиха нови стада диви кози. Те или бягаха от вълци, или бяха дошли на „сватба“...

Необезпокоявани от никого, козите пасяха спокойно по терасите, където снегът беше ометен от вятъра. Но щом забележеха децата, те се скриваха с грациозни скокове между извисените един над друг планински ридове, а после отново се показваха.

През нощта, в просъница, децата чуваха ясно чаткането на леките копитца.

Сутринта, когато излязоха от пещерата, пред очите им се разкри вълшебна картина. Първите лъчи на изгряващото слънце посребриха белите върхове на Голям и малък Арарат. Но долината все още беше потънала в лека мъгла.

По околните възвишения яребиците бяха започнали своя утринен концерт и няколко минути децата блажено го слушаха.

— Да вървим, другари, денят е чудесен! Да идем и пробием най-послед пътя към свободата! — прочувствено произнесе Ашот.

Децата се изкачиха горе. Те бяха толкова уверени, че това е последният им ден в клисурата, че на никого и през ум не мина да се заеме с обикновените домакински работи. Струваше им се, че няма нужда дори гориво да търсят, макар че огънят вече гаснеше! Защо им е огън? Довечера всички ще се грейт край домашните огнища и ще си легнат на меки, топли постели...

Мисълта за дома вълнуваше всички, но те не говореха помежду си нищо, от страх да не би с невнимателно казана дума да се изплъзне и извоюваната вече от тях свобода.

Предната вечер, когато другарите му спяха, Хасо донесе много грозде и изстиска от него сок. Но никой не го опита дори. Решиха да го изпият в чест на освобождаването им преди самото тръгване за в къщи, а празните съдове да вземат със себе си в село за спомен от пещерния им живот.

— Ама няма ли да се върнете? — попита тревожно Шушик.

— Не, ще се върнем, разбира се! Ще изпием виното и след това ще тръгнем. Тогава и вас ще вземем. А сега ще нарамим всичко, каквото можем.

Натоварени с тояги и чукове, момчетата в повишено настроение се изкачиха на Дяволската пътека. И това, което видяха тук, ги накара да, се вкаменят: пътеката, вчера почти освободена от снега, сега беше покрита с дебел пласт лед.

Децата отпуснаха ръце — ударът беше много тежък. Как се радваха вчера, като видяха, че снегът на този западен склон най-после се беше стопил и весели ручейчета прекосяваха Дяволската пътека и се спущаха в клисурата! Всичко беше тъй хубаво! Но ето само за една нощ усилията на цялата седмица се превърнаха на пух и прах. Срещу тях се опълчи нов враг, и то още по-упорит.

Какво да правят? Да изоставят ли в отчаяние всичко, или да насочат сили и срещу този нов, неочакван враг?...

Не, невъзможно е, разбира се, да изоставят всичко! И децата започнаха борба с наслоения лед, който беше сковал пътеката.

Нямаше никакво съмнение, че сега работата щеше да върви много по-бавно и много по-трудно.

— Удряй, Гагик, удряй по-силно!...

Но откъде толкова сили в тъничките ръце на Гагик, че да повдигнат тежкия каменен чук и да го стоварят върху тези ледени буци!...

Като се сменяха един друг, момчетата дойдоха до място, където от скалата, надвиснала над пътеката, висяха вече не шушулки, а цели ледени стълбове. Още по-нататък заледени потоци пресичаха пътя...

Децата се спряха. Бяха уморени и отново ги налегна отчаяние.

— Защо се омърлушихте? А това тук за какво сме го правили? — И Ашот повдигна тежкия „чук от каменния век“.

В неговите ръце този чук леко трошеше леда, преградил пътя им. Ледените висулки, блокове и стълбове се разлетяваха на дребни, искрящи на слънцето парчета и падаха със сребърен звън в пропастта. А Гагик хем замахваше с чука си, хем повдигаше глава към небето.

— Май това пусто слънце днес не се движи! — с недоволен глас избъбра той.

— Работи, работи! Не поглеждай много-много към слънцето — ще си повредиш очите — обади се Ашот.

Най-после Гагик остави чука си на пътеката с дръжката нагоре и попита:

— Виждаш ли колко се скъси сянката? Не е ли време да обядваме?

— Виждам, виждам! — засмя се Ашот като избърсваше потта си, извика надолу: — Ей, Шушик, Саркис, носете грозде!

— Виж, това е умно! А ти — удрай, та удрай! Ушите ми ще проглушиш с такива груби думи!...

Децата работеха на пътеката от сутрин до вечер и лицата им ту се озаряваха от надежда, ту помрачаваха от отчаяние.

Когато идваха на работа, Ашот и неговите приятели виждаха, че целият им вчерашен труд е отишъл напразно. Водата, която се стичаше от върховете, заливаше пътеката и през нощта замръзваше, като отново затваряше пътя...

Какво да правят?... Дълго се мъчиха те да разрешат този сложен въпрос и най-после намериха изход.

Сега момчетата започнаха да носят клони и да ги разхвърлят по пътеката. Водата, замръзвайки, закрепваше здраво клоните и така се образуваше пътечка, по която не можеха да се подхлъзнат. По нея децата дойдоха до онзи пролом, който едва бяха прескочили на идване в Барсовата клисура. Сега краищата му бяха заледени и да се премине на другата му страна беше невъзможно. Трябваше да донесат две дървета и да ги поставят над него. Върху тях наредиха клони и се образува мостче.

Работата сякаш потръгна успешно. Но неочаквано се появи ново, и то съвсем сериозно препятствие. Стичащата се отгоре вода пълнеше тунела, замръзваше постепенно и пласт след пласт образуваше в него нещо като ледена запушалка.

— Е, сега вече е свършено с нас! — извика Гагик. — Да се върнем в нашата пещера и да чакаме пролетта...

Ашот го погледна раздражено:

— Ако ти си малодушен, не разваляй поне настроението на другите!... — И след малко добави по-меко: — Нима не знаеш, че януари и февруари са напред? Мислиш ли, че ще ни бъде леко да

издържим януарските студове? Хайде, вземайте чуковете и да започнем. Не се бойте, до довечера ще пробием тунела...

Късно вечерта децата се върнаха в пещерата с такова настроение, с каквото войниците се връщат след победа. Бяха успели най-после да очистят тунела от леда, да преминат на другия му край и да напреднат по пътеката още десет крачки. Оставаше съвсем малко заснежен, заледен път и сърцата им трепкаха радостно — предвкушаха щастието от освобождаването. Сега за всички беше вече ясно, че утре ще си бъдат у дома. Оставаше им последната нощ!

Събрани около огъня, те си почиваха, ядяха с наслада грозде и слушаха чудесните песни на Хасо:

*Ло, ло, ло, ло, бериване,  
гледам в твоите очи —  
ясни като водите на Алагяз...*

Днес овчарчето изненада другарите си. С въглен върху кората на дърво написа последната буква от арменската азбука, която беше научил. И по този случай изпя песен, посветена на учителката си:

*Ло, ло, ло...  
Колко прекрасен е пролетния звън  
на ручея, що се спуска от планината,  
но не може да се сравни той с нежното  
пеене на моята сестра.  
Колко прекрасни са пролетните цветя,  
които красят нашите поля,  
но още по-прекрасна си ти,  
Шушик джан, сестричке моя...*

— Браво, Хасо, браво! — раздаде се от всички страни. — Та ти си цял поет!...



— Само че досега не съм чувал нежното пеене на твоята сестричка — не се въздържа Гагик.

Но нищо вече не можеше да смути Хасо. Той толкова свикна с момчетата и с Шушик, че се чувствуваше с тях свободно и леко.

## ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

КОЛКО БЛИЗКА И КОЛКО ДАЛЕЧНА БЕШЕ СВОБОДАТА...

Сутринта Гагик най-напред попита:

— Ашот джан, дали да изпием по чашка в чест на освобождаването ни? Няма да понесем виното със себе си я!

— Добре, за такъв случай заслужава да се изпие. Един подир друг те вдигаха неугледното глинено гърне и пиеха младото вино. Тъкмяха се да отидат за последен път на пътеката — да изчистят, както каза Гагик, още „някои и друга дреболийка“.

— Ти, Шушик, ни донеси повечко грозде разпореди се Ашот. — А Саркис нека остане край огъня. Той е още много слаб — добави загрижено той.

И наистина Саркис ходеше на работа пряко сили. Дори когато беше здрав, трудът за него беше тежко бреме, а камо ли сега.

Ала загрижеността на доскорошния му противник не за пръв път предизвикваше чувство на срам у Саркис.

— Не, ще дойда с вас! — твърдо заяви той. — Макар и накрая, може и аз да допринеса нещо. И момчетата тръгнаха.

Този ден те работиха с голямо въодушевление, сигурни, че привечер ще се измъкнат от клисурата. Но бяха сбъркали сметките си. Към пладне времето изведнъж рязко се промени. От запад заприиждаха облаци и закриваха небето. Притъмня. Задуха студен вятър.

Премръзнали, капнали от умора, момчетата с големи усилия продължаваха работата. Вятърът едва не ги събаряше от тясната пътека.

— Как ти се струва, Хасо, дали вятърът не разчиства пак площадките за сняг? — попита разтревожено Ашот.

— Да, скоро ще завали сняг — отговори овчарчето така, сякаш то беше виновно за новото нещастие, което надвисваше над тях.

Ашот отпусна ръце. Нима пак ще затвори пътеката, която с такава мъка бяха разчистили?

Дойде Гагик. Той беше ходил да придружи Саркис до пещерата.

— Е, какво сте увесили носове? — попита той.

— Изглежда, че ще завали сняг — отвърна унило Ашот. — Хайде, другари, да се понасилим, да изкараме още десетина крачки, докато не се е стъмнило. Гагик, ти измери ли колко сме разчистили днес от сутринта?

— Четиринайсет метра, шест сантиметра и два милиметра.

Колко неуместни само бяха сега шегите му! Децата напрегнаха последни сили и пак се заловиха за работа.

— Кой знае, може да имаме късмет! Дано пък Хасо да греши! — окуражаваше себе си и другарите Ашот.

Овчарчето не каза нищо. Не му се искаше още веднаж да предвещава злото. Но свикнало със стихииите, момчето инстинктивно чувствуваше, че приближава снежна буря.

И наистина. Дивата планинска природа не остави децата да напреднат дори десет крачки. Неочаквано, врѣхлетя силен пристѣп е а вятѣра и бодливи иглички сух сняг запрѣскаха в лицата.

— Повече не мога да трѣпя! Каквото и да става, аз трѣбва да изляза оттук и да доведа помощ от село — заяви Ашот, грабна кривака и закрачи решително напред.

Той беше толкова раздражен от новия неуспех, цялото му младо същество така се бунтуваше срещу злите сили на стихията, че нищо сякаш не беше в състояние да промени безумното му решение.

— Стой, не прави глупости! — дръпна го за палтото Гагик.

— Но ти много добре знаеш, че ако аз не отида, цяла зима ще останем тук! Започва истинската зима, този сняг вече няма да се стопи. Хайде, аз трѣгвам. А вие се върнете в пещерата и чакайте. След три-четири часа ще дойде помощ...

Упорството на Ашот беше добре известно на другарите му. Щом веднѣж реши нещо, не отстъпва, настоява на своето, та дори и да пострада. Е, нека върви. Кой знае, може пък наистина да си пробие път...

Както вече знаем, пътеката представляваше корниз, но снегът я беше изравнил с отвесната повърхност на скалата. Докато не беше се застудило, по тази наклонена повърхност все още можеше криво-ляво да се ходи. краката на Ашот затѣваха в снега, но все пак напипваха твърда опора. Под снега обаче можеше да се крие някаква пукнатина.

Нещо повече, пътеката някъде можеше и съвсем да прекъсва... Така или иначе Ашот вървеше смело напред, като напипваше пътя с тоягата, и не откъсваше поглед от скалата вляво, която се извисяваше стръмно нагоре. Отдясно, беше пропаст...

Изтръпнали, другарите следяха със затаен дъх всяка крачка на Ашот. Но не мина много и се случи онова, от което всички се опасяваха. Уж тояжката срещна опора — така поне се стори на момчето, но щом стъпи на тона място, кракът му хлътна. Под снега се оказа празнина; по всяка вероятност корнизът тук прекъсваше.

Ашот не можа да се задържи и падна е лице в снега. Тоягата му се свлече шумно надолу в пропастта, а след нея се подхлъзна по края на скалата и самият Ашот. Той увисна, уловен за някаква издатина, готов всеки момент да падне.

— Дръж се, дръж се! — ужасен извика Гагик и се спусна напред.

Но увиснал над пропастта, Ашот също разбираше какво ще стане, ако разхлаби пръстите си. „Дано само камъкът не се откърти“ — мислеше си той, примрял от страх.

Хасо забеляза, че краката на Гагик треперят и зъбите му тракат от вълнение: в такова състояние той можеше да провали всичко. Отде се взе у овчарчето изведнаж такова хладнокръвие, такава воля?...

— Чакай, аз ще мина отпред! — каза твърдо той, мина внимателно край Гагик, наведе се над Ашот и го улови за рамото.

Дойде на помощ и Гагик. Той се вкопчи в другото рамо на Ашот, като продължаваше да трепери, безсилен да преодолее вълнението си.

— Дръж се здраво, Ашот, не мърдай, че и нас ще повлечеш — външно спокоен се разпореждаше Хасо. — Гагик, опри по-здраво крака си о скалата. Опря ли го? Хайде сега да теглим заедно. Раз... два... Давай, давай!...

Последното „давай“ на Хасо прозвуча радостно, възторжено. След миг само през сълзи и смях те прегръщаха и целуваха спасения от смъртта другар.

— Да седнем, че от радост можем всички да полетим надолу — опомни се Гагик.

Децата седнаха на земята и дълго мълчаха, заслушани в ударите на сърцата си. Полека-лека се успокоиха. Мина и нервната треска на Гагик. Но увисналият над бездната Ашот все още беше пред очите му...

— Хайде, вие се връщайте, а аз все пак ще отида — каза упорито Ашот, след като и тримата се посъвзеха.

Но Гагик го хвана за ръката.

— Макар и да си ни началник, този път няма да ти се подчиним — твърдо заяви той. — Престани...

Ашот се колебаеше. Свободата беше само на двадесетина крачки пред тях. А назад? Назад — мъчителна, пълна с лишения зима

— Не, на четири крака макар, но ще пролази тези двадесет крачки.

Ала току-що преживяният смъртен страх още не беше забравен и след продължителни спорове Ашот се подчини на волята на другарите си.

Колко близка беше свободата, а сега отново е тъй далечна!...

По пътеката, разчистена с цената на неимоверни усилия и отново затрупана със сняг, момчетата се връщаха мълчаливо в Барсовата клисура. Вилицата се усилваше. Вятърът виеше, връхлиташе с все сила и непрекъснато заплашваше да ги събори в пропастта.

Скоро стигнаха до тунела. И той беше натъпкан отново със сняг, засега още сух и пухкав, та краката на децата затъваха. А вятърът навяваше все нови и нови преспи.

— Хайде, докато младото вино още кипи в жилите ни, преминавайте по-смело през тунела — ободряваше другарите си Гагик. — Не се бойте! Щом аз съм след вас, няма нищо опасно...

Започна отчаяна борба между развилнялата се стихия и изтощените деца. Като къртици, които дълбаят подземни ходове, се мъчеха те в тунела, разравяха с ръце снега и най-последно излязоха навън. Но вече бе невъзможно да се върви напред. Стъмни се, пътеката не се виждаше, а снежната буря бушуваше бясно и във въздуха се носеха облаци сух като пясък, бодлив сняг.

— Да се скрием тук — предложи Ашот и показа наметена от вятъра вдлъбнатина в скалата, същата, в която бяха прекарвали първата нощ в клисурата.

Криво-ляво момчетата се вмъкнаха там и притиснати едно до друго, зъзнаха тук цялата нощ.

Те знаеха, че докато вали сняг, няма да замръзнат. В такова време земята е обвита с одеяло от облаци и студът от всемирното пространство не може да проникне през тях.

... Участи на децата тази нощ не беше, разбира се. завидна, ;но за тях тя не беше и изключителна. Колко по-лоши нощи от тази бяха прекарвали. А когото е бил град от дъжд не се бои. Така казва народната поговорка.

От време на време, когато виелицата поутихваше, от клисурата долитаха тревожните гласове на Саркис:

— Ашот, Гагик, къде сте?...

— Не се страхувайте, нищо ни няма, утре ще се върнем! — отвърщаше Ашот.

Но Саркис, разбира се, нищо не чуваше и с, див глас продължаваше да вика другарите си.

— Тук сме, тук, утре ще се върнем! — крещеше

— Елате си, защо не идвате? — чуваше се отдолу. — Пътят е затворен! Спете!... Утре ще си дойдем! Спете спокойно!...

Тази снежна бурна нощ беше ужасна

## ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

ЗА ДА ТРЪГНЕШ, СРЕЩУ ГОЛЕМИ ИЗПИТАНИЯ, ПРЕДИ ВСИЧКО ТРЯБВА ДА СИ КАЛИШ ВОЛЯТА

Снегът валеше, валеше безспир. Запълваше всички вдлъбнатини, процеци, падини, покриваше всички с еднообразна непроходима бяла пелена. Как да налучкат онази тясна пътека, по която и в хубаво време със страх минаваше дори известният айкецорски ловец Арам?...

Измъчените, гладни деца след трескава работа едва разчистиха пътеката и слязоха в клисурата.

До входа на пещерата ги чакаше Саркис, заприличал на каменна статуя, покрита със сняг. Момчето едва не плачеше от мъка, че няма сили да помогне на другарите си, поне храна да им занесе.

А Шушик беше пресипнала, защото през цялото време бе викала на децата да не бързат, да слизат внимателно. При мисълта само, че някой от тях може да се подхлъзне, да падне в пропастта и да се пребие, момичето така плака, че очите ѝ още бяха червени, а клепачите — подути.

Този ден беше тревожен, изпълнен със страшни преживявания и вълнения. Но опасността като че ли бе преминала. Момчетата отново бяха в своята пещера и лакомо унищожаваша приготвеното за тях грозде.

— Здрави ли сте, не се ли разболяхте? — загрижено питаше другарите си Саркис. — Ние тук цяла нощ не спяхме, все за вас мислехме...

— Не се разболяхме, ама и здрави не сме — едва се усмихна Ашот.

Той усещаше тъпи болки в гърба, цял се бе схванал, а главата му през нощта беше измръзнала и сега го болеше.

Не по-добре се чувствуваха и другите. Гагик имаше бодежи и едва дишаше, а краката на Хасо се бяха вкочанили от студ — понеже във вдлъбнатината нямаше място за тях, те останаха да стърчат навън.

— Дребна работа! Щом се стоплим — ще мине — успокояваше ги Ашот. — А ти, Шушик, как се чувствуваш? Какво ти е на очите?

— Нищо. Ами ти къде си скъсал панталоните?

— Няма значение, тъкмо ще му е по-хладно! — вместо Ашот отговори Гагик.

Гроздето им се струваше чудесно, някакъв божествен, необикновено вкусен плод. Когато се наядоха до насита и се свързеха, Гагик реши да поразвесели оклюмалите се другари.

— Добре, че пак се затвори пътеката — каза той. — Знаеш ли, Саркис, ние намерихме дом! Не дом, а цял дворец! В него може да се живее чудесно през зимата. Има врата, прозорец... И е пълен догоре с тлъст пернат шишкебап... А можете ли да си представите, нашият умен главатар решил да се откаже от всички тези удобства и да си върви!... Не! Такава глупост няма да направя. Ще си отида чак когато изядем и последното парченце шишкебап...

— Истина ли е, Ашот? И дом, и шишкебап... — недоумяваше Саркис.

— Да. Ще прекараме някак, не бойте се...

И ето, изплъзнали се от лапите на смъртта, нашите деца бяха отново край огнището. От небето се сипеше непрестанно сняг, беше зима, истинска зима с всичките и несгоди. А вчера? Какъв хубав ден беше вчера! Слънце, ясно небе... И колко малко им оставаше да поработят, за да се измъкнат от клисурата.

Така неочаквано рухнаха всичките им надежди! Невярната природа в диво изстъпление с един замах само провали всичките им планове. Няма що, ще зимуват, изглежда, в Барсовата клисура! Но сега, изпаднали в още по-голяма беда, децата не бяха така унили, както преди, когато ги свари първият сняг тук. Страхът и отчаянието тогава ги налегнаха изведнъж, макар че времето беше още топло, снегът се топеше и имаше надежда за освобождаване. А сега такава възможност бе изключена. И въпреки това никой не падна духом. Те се научиха да гледат зимата смело в очите, почти предизвикателно. Да, не малко беди прекараха тук. И какво? Предадоха ли се? Не! Всички са живи, здрави, невредими, имат голям опит в борбата с природата, привикнаха на суровия пещерен живот, на студа, на глада, на лишенията. И най-важното, увериха се, че няма да загинат. Ето защо сега никой не изпитваше онзи страх, който ги гнетеше през първите дни.

Дори Шушик и Саркис — и те станаха много по-други, отколкото бяха в началото на своя плен. Укрепнаха, станаха по-силни,



по издръжливи...

За всичко това говори Ашот на децата. Говори им ясно и твърдо. Той беше отново в любимата си роля.

А Гагик го слушаше и си мислеше: „Все му се сърдим, че обича да държи речи, а ето че и от речи има нужда... Как само говори, пламенно, уверено!...“ И за пръв път Гагик си зададе въпроса: с право ли е упреква Ашот за властния му тон?

А гласът на Ашот продължаваше да отеква под свода на пещерата:

— И ние трябва да се подготвим да прекараме цялата зима тук. Затова са нужни преди всичко воля и издръжливост. Ако имаме воля, ще се намери и храна. Сега имаме грозде. Ще се снабдим и с месо. Утре ще намерим още нещо. Какво точно, не знаей, но ще намерим. Утре ще се преселим и в новото си жилище...

— По-точно в кебапчийницата — обясни Гагик.

— Не ми вдъхват нещо доверие тия твои нови шиш-кебапи. — Шушик подразни Гагик с тайната надежда дано греши.

Тя прецени правилно. Гагик скочи от мястото си и с глас, пълен с достойнство, заяви:

— Да не съм ловен или син на ловец, че да лъжа?! Пригответе шишовете, аз ей сега ще се върна!

Разбира се, Гагик само се хвалеше. Как можеше да отиде толкова далеко сам? Всеки друг — но не и той. Той нито за минутка не забравяше опасното съседство.

Хасо отдавна беше разбрал, че Гагик е от онези момчета, които с много приказки искат да прикрият страха си. Това подтиква такива деца, окуражава ги. Но овчарчето си даваше вид, че не забелязва нищо: защо да подбива авторитета на другаря си?

— Да дойда ли да ти помогна? — скромно попита той.

— Защо ми е помощник? — вдигна гордо глава Гагик. — Впрочем да... Можеш да носиш пилетата. Извади книгите от чантата на Шушик, ще вземем и нея. Въобще помощници не ми са притрябвали, но ако на тебе, Ашот, ти е интересно, можеш да дойдеш с нас. Защо ще седиш сред този дим?...

Така Гагик успя хем страха си да прикрие, хем да си намери компания за похода до непознатата още, пещера.

## ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

### КАКЪВ БЕШЕ ПЪРВИЯТ ЗИМЕН ДЕН

За децата беше важно не само да донесат „шишкебап“, но и хубаво да проучат пещерата, която бяха открили. Предната вечер нищо не успяха да разгледат, а не можаха да узнаят какво наследство им беше оставил тайнственият обитател. Вчера всичките им мисли и чувства бяха устремени към Дяволската пътека.

А когато снежната буря се развилия отново и те разбраха, че са безвъзвратно затворени, жилището придоби за тях особено значение — от него, тъй да се каже, зависеше до голяма степен тяхното спасяване. Те се надяваха да намерят тук що-годе удобства, може би съдове, някакви сечива...

Ето защо и Ашот се отзова с готовност на „хитростта“ на Гагик. Взе наръч смолисти елови клони, изсушени от Саркис за подпалки, и излезе от пещерата.

В ръцете на Гагик и Хасо горяха големи главни. Децата слязоха в клисурата, прекосиха Дъбравата и скоро се изкачваха вече по каменната стълба.

Когато отвориша дървената врата, първото нещо, което им се хвърли в очи, беше опушеното медно котле, захвърлено в тъмния ъгъл. В него имаше голяма дървена лъжица.

„Ето за какво ми трябваха другарите! Без тях как щях да вляза тука? Нямаше да имам смелост... — помисли си Гагик и пусна Ашот да мине напред. — Нека той пръв види котела. Той обича да е пръв!...“ Наведен над позеленелия от времето котел, Ашот каза:

— Ето в какво си е приготвял храната стопанинът на лозето. А ето и чинията му. — И той вдигна пръстената паница от ъгъла.

Котел! Паница! Неизказана радост обхвана децата. — Сега имат в какво и вода да си държат, и обяд да си готвят. Те изнесоха съдовете на светло, разглеждаха ги от всички страни и не можеха да им се нарадват.

— Да видим какво още има... Добре ще е да намерим триона, Ашот. Помниш ли следите от трион по лозите? — говореше оживено Гагик. — Ако го намерим, няма вече да се мъчим за дърва.

В това време някакво крилато същество направи във въздуха безшумни зигзаговидни завои, намери отворената врата и изхвъркна навън. Последваха го и други.

— Ой, шишкебапът излита! — разтревожено завика Гагик, спусна се към вратата, затвори я и я затисна с гръб.

В дрезгавата светлина на факлите децата видяха, че сводът на пещерата беше осеян с някакви изпъкнали предмети, прилепнали като лястовичи гнезда. Неочаквано едно от „гнездата“ се отлепи, сдоби се с крила и започна да се вие над главите на децата.

— Събуждат се от светлината... Хасо, сложи по-нататък главните! — разтревожи се Ашот.

Намалиха малко пламъка. В пещерата стана тъмно и на Хасо се стори, че тя е обитавана от зли духове. Той отвори ножа си и стоманата заблестя в мъжделивата светлина на факлите. „Сега няма да се приближат“ — успокои се овчарчето. Баща му казваше че дяволите се страхували от острата стомана. — Да си отиваме — предложи Ашот.

— Не ме карай да се срамя! Аз обещах на Шушик... — замоли се Гагик и по източен обичай се поглади по брадата — въображаема, то се знае.

— А какво да правим? Да се качим и да ги свалим от тавана, няма да можем — много е високо. Дали да сложим стълба? Или някаква греда? Но откъде да вземем?

— Не зная, измислете нещо... Поне няколко хванете. Аз пък ще ги занеса на Шушик — то е вече моя работа. Дори мога и да ги изям, уверявам ви!

— И аз няма да си отида. Ако не занесем на моята сестрица да яде, няма да бъде спокоен — заяви решително Хасо.

— Ти, Ашот, казваш, че трябва стълба — рече Гагик. — А не можем ли да се покачим един върху друг? И Хасо отгоре! Хайде, дай да стъпя на раменете ти, а пък Хасо — на моите.

Речено — сторено. Децата застанаха до стената и се качиха едно върху друго. Хасо, който беше най-отгоре, достигаше с ръка по-близко нависналите прилепи.

Като пипна меките студени тела, момчето неволно потръпна. Но гладът и желанието за месна храна надделяха.

Докато пълнеше торбичката, окачена на рамото му, с прилепи, Хасо с учудване забеляза, че нито един не правеше опит да се спаси. И в торбичката дори не мърдаха. „Ама че кротки пиленца!“ — помисли си той с думите на Гагик и скочи на земята.

— Дали няма да изхвърчат, ако извадя дрехата си от дупката над вратата? — попита Гагик.

— Не, те спят дълбоко. Които се събудиха, изхвърчаха вече, а тези няма да се събудят — обясни Ашот.

А Гагик беше взел дрехата си и разговаряше нежно с нея.

— Горката, замръзнала там без мене! Хайде, ела да се стоплиш на гърдите ми — говореше той, докато се обличаше.

— Е, как мислиш, нося ли ти шишкебап? — попита Гагик още от прага на пещерата, — Да знаеш само, Шушик, какъв меден котел и каква паница намерихме — цяло съкровище!

— Чудесно! — зарадва се момичето. — А наистина ли донесе шишкебап?

Но като видя в торбичката загърнатите в мантиите си прилепи, Шушик се извърна с отвращение.

— Месото им е чудесно! — опитваше се да я убеди Ашот. — Те ядат само насекоми.

Но този път беше невъзможно да убедят момичето.

Тогава Саркис пак припомни какво бяха учили в училището. Той каза, че човек не може да живее само с грозде. Гроздето е само „гориво“ за човешкия организъм.

— А освен гориво нужни ни са и белтъчини — авторитетно заяви той. — С какво можем да възстановим силата на отслабналите си мускули?... Само с белтъчини! Това е строителният материал за клетките на нашия организъм.

— Да — подкрепи го и Ашот. — Ако искаме да живеем, трябва да забравим какво е отвращение. И въобще за какво отвращение може да се говори? У нас и костенурката например се смята за мръсно животно, а видяхте ли колко беше вкусна?...

— Как не — издаде напред устни Гагик. — В Париж и жаби ядат, а пък аз в Барсовата клисура да се откажа от прилепи ли?... — Я дай тук един!

Прилепите спяха така дълбоко, че онзи, който Гагик премятеше безцеремонно в ръцете си, не се и помръдна дори. Изглежда, че бе заспал летаргичен сън.

Животното се беше здраво обвило в кожените ципи на крилете си. Така хората се загръщат в плащ или пелерина, когато вади дъжд или когато не искат да ги познаят.

От „плаща“ се показваха само крачката с извити остри нокти. С тях именно прилепите се закачват за сводовете или таваните и увиснали с главата надолу, заспиват зимен сън.

Интересна тема за младия природолюбител!

Ашот беше взел един прилеп, разгъваше предпазливо крилата му и обясняваше на другарите си как животното затваря плътно в мантията органите си за осезание, обоняние и слух и по този начин напълно се изолира от околната среда през време на съня. Така не вижда, не усеща, не чува нищо и спи спокойно.

Когато Ашот „разполови“ прилепа, всички видяха светлосивото му тяло, възкафяво на гърба. Прилепът се събуди и затрепера в ръцете на Ашот.

— Хайде да прекратим изучаването, че е време за вечеря — реши отрядният, забелязал израза на нетърпение по лицата на слушателите си.

Това беше най-трудното — да се получи разрешението. Всичко друго стана с невероятна бързина и само след няколко минути заедно с дима към свода на пещерата се издигаше вече и апетитната миризма на печено месо... Впрочем нямаше нищо чудно в тази бързина. Ясно, че за овчаря Хасо и за надарения от природата с готварски талант Гагик не представляваше никаква трудност да изпекат шишкебапа за пет минути.

Децата изядоха с голям апетит яденето. Най-хубавите парченца, разбира се, отделиха за малката си приятелка. И тя не посмя да им откаже.

Мекото и тлъсто месо на този необикновен шишкебап се хареса много на децата. Вероятно защото бяха гладни. А може би и защото прилепите бяха уловени през време на зимния им сън. И те като мечката, язовеца и другите животни, които прекарват зимата в сън, преди да заспят, много затлъстяват. В сивите кожици имаше завити цели буци тлъстина.

Богатият запас от прилепово месо, както Гагик нарече новия „продукт“, усилваше вярата на децата, че ще издържат зимата.

— Ако съумеем да го опазим, месо няма да липсва от трапезата ни — каза Ашот. — Трябва само да помислим как да не се събудят преждевременно. Но за това ще поговорим утре. Утре ще разгледаме също котела и паницата и ще решим как да ги използваме. А сега... как да прекараме останалото време от вечерта? Искате ли да почетем?... — предложи предпазливо той от страх да не би другарите му да се противопоставят.

Но никой не възрази.

— Знаете ли — каза Шушик, — у дома толкова много трябваше да учим, че книгите ми бяха омръзнали. А онзи ден така ми се дочете! Я вземи, Гагик, христоматията и намери нещо хубаво.

— Чакай да се напия с малинов чай, че тогава... Не разбирам защо трябва да се отглеждат чайни плантации, щом като в природата расте малина? Ох-ох-ох, един път чай!... Който пие, разбира, който не пие — нищо не разбира — хвалеше Гагик питието, което беше приготвил от малинови корени. Беше го запарил в своя глинен съд и пиеше с наслада, като прекъсваше само когато му хрумнеше някоя шега.

Впрочем трябва да кажем, че не само Гагик се преструваше на безгрижен. Всеки чувствуваше нужда да дава кураж на другите и на себе си. Но колкото и да се стараеха да изглеждат спокойни, в сърцата им бе залегнал все този страх: ще издържат ли? Ще понесат ли суровата зима в Барсовата клисура? Какво ще прави по-нататък техният неизвестен, но страшен враг?... Всичко друго децата можеха да забравят, но не и неговото присъствие, макар че по мълчаливо съгласие никога не говореха за него.

Когато най-после гладът и жаждата бяха уталожени, Гагик се потупа по корема и заяви:

— Е, сега, когато на стомаха ми стана по-тежко, а на душата — по-леко, можем да преминем спокойно на следващия въпрос. Днес аз ще бъда четец, а вие — слушатели. Страница сто четиридесет и втора, песен първа от поемата на Ованес Туманян „Ануш“.

*Лори отново непрестанно ме зове,*

*лъха от нея старинна печал.  
И разперила властно криле,  
към дома забравен душата се стреми...  
А там край вечерното родно огнище  
с мъка и надежда отдавна ме чака...*

— Колко е хубаво! Сякаш за нас е написано!... — въздъхна някое от децата.

*Ей, планини зелени, другари от детските ми дни!...*

— високо и ясно продължаваше Гагик, а гласът му отекваше под свода на пещерата и пренасяше слушателите сред чудните планини.

Там, дето хълм над хълм се редят, где по небето върхари играят хоро, где чукарите сутрин се пробуждат пияни, като след буен сватбен пир...

Може, разбира се, че може да се живее... И учебните занимания дори могат да продължат. Право казва Ашот: за всичко е нужно само воля и любов към труда. Тогава никакви природни бедствия не са страшни за човека...

## ДВАДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

ПОНЯКОГА НЕ Е ИЗГОДНО ДА СЕ ЗАСПИВА ЗИМЕН СЪН

Не беше съмнало още, когато съчките за огъня свършиха. Но откъде да вземат? Наоколо не останаха дървета с неокършени клони. Всичко, което можеше да се чупи с ръце, беше изгорено, а за стъблата трябваше брадва.

Посипаха жарта с пепел, легнаха, притиснати един до друг, и спаха до изгрев слънце. Пък и кой ще се реши да излезе по-рано от пещерата!

През нощта бурята беше утихнала и сякаш някаква невидима ръка беше смъкнала от небето покривката от облаци. Над земята се спущаше сковаващ студ.

Когато снегът, натрупан до входа на пещерата, заискри при първите лъчи на изгриващото слънце, Ашот реши, че е време да тръгват да търсят дърва.

Беше вече тридесетият ден от живота им в Барсовата клисура.

\* \* \*

Когато излязоха от пещерата, децата неволно присвиха очи. Всичко наоколо беше покрито с пухкав бял сняг, а върховете, станали сякаш още по-високи, се очертаваха ясно върху нежното лазурно небе.

В далечината срещу Барсовата клисура се издигаше величествено Арарат. С белоснежната си корона той приличаше на беловлас старейшина, отправил кротък поглед към заобиколилите го синове и внуци — могъщите арменски планини.

— Хайде, после ще се възхищаваме, сега не е време, да вървим — каза Ашот и закрачи напред.

— Почакай — спря го Гагик, — Ами нашият добър съсед? Онзи, чиито нокти са като котешките?.



Ала Гагик нямаше основание да мисли, че Ашот е забравил опасността. Но какво можеше да направи той — дори главни не бяха останали, какво да вземат със себе си!

— Ти, Шушик, хвърли в огъня последните клончета и духай, нека пушат, докато дойдем. Не се страхувайте, в такъв светъл ден звярът едва ли ще излезе от леговището си.

Но момчетата се бавеха, не им се излизаше от пещерата.

— Не ви разбирам — вълнуваше се Шушик. — Казвате, че сте намерили жилище като истински дворец, а не бързате да се преместим там!... Какво чакате? Тук ще замръзнем!

— Да не искаш да разгоним „пилетата“? Докато не ги свалим оттам, не мисли за преселване — отвърна Гагик. — Е, да вървим ли, а?

Краката на децата изведнъж затънаха в снега, по гърбовете им полазиха студени тръпки. А слънцето тази сутрин сякаш нарочно се издигаше особено бавно.

— Вървете след мене и вдигайте шум — викайте високо, свирете — изкомандува Ашот.

Но бяха изминали едва няколко крачки и Гагик се спря:

— Все пак аз смятам, че най-напред трябва да помислим за храната, а после за огъня. Да отидем да погледнем дали „пилетата“ ни са живи и здрави.

Да, това не беше без значение. Снегът беше покрил с дебела пелена и лозето, и корените, и храстите. Ясно, че прехраната им сега зависеше изцяло от прилепите.

— Добре — съгласи се Ашот. — Хасо, иди да донесеш огън, поне едно дръвце...

И момчетата поеа към тайнствената пещера. Прилепите бяха на местата си. Спяха. „Но как да ги изловим?“ — мислеше си всяко от децата.

— Хайде да пуснем дим, да се задушат...

— Преди да се задушат, те ще се събудят и няма да можем вече да ги приспим. Трябва да ги хванем заспали — възрази Ашот.

— Не, по-добре с дим. Как ще ги изловим един по един?... А от дима изведнъж ще нападат към петстотин парчета, като круши.

— Остави, моля ти се, този твой тон! — избухна Гагик. — Едно си баба знае, едно си бае! Не вземе да се посъветва с другарите

— Защо да се съветвам с тебе? Какво разбираш ти от природата!  
— заяви Ашот, но тутакси се разкая. Не беше ли Гагик, който им подсказа пътя за спасяването на Саркис? Ако бяха послушали него, Ашот, Саркис щеше да полети върху купа заледен сняг... Не, така не бива.

И въпреки че според него съветът на Гагик беше глупав, Ашот все пак реши да отстъпи:

— Добре, нека бъде, както ти казваш.

Влезе Хасо с димящи клони в ръце, а след него и Шушик.

— Защо си излязла? — разсърди се Ашот.

— Страх ме е там. Довлякох се криво-ляво, Хасо ми помогна... Но защо седите на тъмно, а не отворите вратата? Какво сте намерили?

— Почакай малко, ей сега ще разбереш.

Те събраха съчки, струпаха ги в средата на пещерата и ги подпалиха, като предварително запушиха дупката над вратата. Вдигна се тежък дим. Той се насъбра под свода, но приютените там прилепи дори не помръднаха...

— Ами ти не знаеш ли, те си закриват с крилата дори ноздрите!  
— припомни Ашот. — И пет пари не дават за твоя дим. Сигурно и не дишат дори!...

— Да почакаме още. Може все пак да дишат по мъничко — не се предаваше Гагик.

И наистина, когато под свода на пещерата пушекът още повече се стъсти, чу се тихо махане на крила. Прилепите се събудиха, намериха някаква пролука във вратата и един подир друг започнаха да изхвърчат навън.

— Лови, лови!... Ай, излита моето прилепово месо!. — плесна ръце Гагик.

Издайки в паника, той се спусна към вратата, но цепнатините, които пропускаха светлината, бяха толкова тесни, че през тях според момчето и пчела не можеше да се провери.

Децата се объркаха, а прилепите през това време продължаваха да изчезват като призрци.

— Но къде се дянаха, Ашот?...

Гагик се щуреше насам-натам, докато най-после се разбра, че те се изплъзват точно през тесните цепнатини на вратата, — Запушвайте, запушвайте по-бързо!... Всички цепнатини, навсякъде, откъдето

прониква светлина! — крещеше Гагик. Не оставяйте дупчица дори колкото карфица!...

Ашот беше раздразнен. Вбесяваше го и шумът на Гагик, и изчезването на прилепите — единствената им надежда да се спасят от глада.

— Ха, гаси по-скоро огъня! По-скоро! Защо послушах този... този дърдорко! Само ги разгонихме... Когато най-послед всички цепнатини бяха запушени, а огънят — угасен, децата се поуспокоиха. Но големите загуби ги отчаяха.

— Искаше петстотин парчета наведнъж да обрулиш — като круши, а?... Изяде ли ги?... — нахвърли се Ашот на Гагик.

А Гагик беше просто разстроен.

— Ама през такава цепнатина... — измърмори той. — Как се провряха?...

Никой не можеше да му даде отговор. „Изглежда, че тези, които излетяха, бяха най-малките“ — помисли си Ашот. Той знаеше, че има прилепи, големи колкото майски бръмбар. Да се промушат през такава тясна цепнатина, за тях е лесна работа. Дали в някой скрит ъгъл на пещерата не зимуват точно такива мънички прилепи? Цяла колония!...

По-късно, когато се поуспокои, Ашот се помъчи да обясни на другарите си станалото.

— Според мене всичко тук е просто — каза той. — Тялото на прилепа по природа е приспособено да минава през най-тесни цепнатини, през които преследващият го враг не може да се провре. И при лисицата е така. Входът за дупката ѝ е толкова тесен, че през него не може да се вмъкне и най-слабото куче. С очите си съм виждал — завърши Ашот. — А сега да излезем. Нека се успокоят.

Щом се отвори вратата, събудените от пушека прилепи веднага изхвъркнаха след децата. В пещерата останаха само спящите. Те си висяха все така залепнали на тавана.

Момчетата се подпряха на скалата и се замислиха. Беше студено. Краката им замръзваха. Отново започна да ги мъчи гладът. И защо само на вятъра разчистваха тази проклета пътека? През това време можеха да оберат всичкото грозде и да преживеят някак. Сега какво да правят?

— Ако стоим, нищо няма да свършим. Трябва да се действа. Хасо, ще можем ли с ножа ти да направим някаква стълба? — попита

Ашот.

— Нали ти забрани да казваме „не“ — отговори уклончиво овчарчето. — И да не можем, трябва да направим.

— Щом е тъй, хайде да намерим две високи и тънки дървета.

Но къде ще намериш в каменистата, изложена на юг клисура високи дървета! Те се срещат само в гъста, гора, най-вече по северните планински склонове. Там те сякаш се състезават помежду си в своя стремеж да се издигат по-високо, към слънцето, да изпреварят съседа, който пречи, да получат повече топлина от него.

А тук, в клисурата, не е нужно дърветата да растат нависоко. Наоколо е просторно, слънце има толкова много, че растенията се стремят да крият корените си колкото е възможно по-дълбоко в земята, за да не изсъхнат.

Децата помнеха колко трудно им беше да се снабдят с малко по-дълго дърво за стълбата, която трябваше да спаси Саркис. Сега тука и такова дърво нямаше. Онези, които намираха, едва ли щяха да стигнат и до средата на стената.

Момчетата сложиха стъблата на две млади дървета едно до друго и с ликовите си „върви“ вързаха здраво за тях къси напречни дръвчета. Стана слаба и неустойчива стълба, но все пак стълба. Децата я внесоха в пещерата и я подпряха на стената.

С такава стълба не можеха да стигнат, разбира се, до тавана, но те измислиха и нещо друго. Отрязаха още едно младо дръвче и направиха чатал, с какъвто градинарят къса ябълките от дървото. Подхване ябълката с чатала и така внимателно я откъсне, че тя не „почувствува“ дори как се е отделила от клончето.

Целият ден почти мина в тези приготовления. Когато най-после всичко беше готово, Гагик каза:

— Стълбата е неустойчива, но мене ще издържи — станал съм лек като перце! Аз ще се кача, а вие я дръжте здраво отдолу. Той се покачи и застана на най-горното стъпало. Подадох му чатала и той свали от тавана един прилеп така внимателно, че животното не се събуди.

— Хайде в торбата, миличък — каза нежно Гагик и пхна прилепа в торбата, окачена на шията му, а след това се наведе и попита Ашот: — Съобразителен ли съм?

Ашот се засмя. Но работата вървеше бавно и това не му харесваше,

— Така и за три дни няма да ги събереш — поклати недоверчиво глава той.

Ашот откряна вратата, за да освети тавана на пещерата, осеян с тъмни прилепови тела, пресметна бързо на ум и заяви.

— Ако сваляш по един на минута, ще ти трябват пет-шестстотин минути за тази работа, тоест...

— Шестстотин минути? — Миличките ми! Толкова много ли сте? Че какво от това? За къде бързаш? Ще събарям по двадесетина на ден, стигат ни. Другите нека си живеят на тавана.

— Ще отслабнат. Трябва да ги приберем, докато са тлъсти.

— И това е вярно — съгласи се Гагик. — Чакай, ще съборя един долу, да видим дали ще се събуди, или ще умре.

С края на чатала Гагик събори един прилеп на земята.

Но къде ще се събуди паднал от такава височина.

Работата се облекчи. Гагик събаряше един след друг спящите прилепи от тавана, а те падаха и продължаваха да спят но сега — вечен сън.

## ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

КОЙ Е ЖИВЯЛ В ТАЙНСТВЕНАТА ПЕЩЕРА

Когато всички прилепи бяха събрани, Ашот заяви:

— Сега вече можем да се преселим тука. Хайде да разгледаме новото си жилище.

Щом отвориха вратата и в пещерата нахлу отразената от белия сняг светлина, децата видяха не особено голямо кръгло помещение с грапави стени и много висок куполообразен таван. Подът беше постлан с тор от прилепи, натрупан вероятно през много десетилетия. До едната стена момчетата видяха глинена делва с капак. От нея се подаваше някаква дървена лъжица. Гагик я взе и се развика:

— Брадва! Уверявам ви, че това е брадва!...

Силно ръждясала, тази брадва наистина не приличаше много на истинската, но щом като кривият съд на Гагик можеше да замени емайлирана тенджерата, защо този инструмент да не изпълнява службата, за която някога е бил предназначен? Освен това брадвата беше тежка и острата ѝ част можеше горе-долу да върши работа. Изобщо тя беше истинско спасение за децата. Да чупиш клоните с ръце, за да се снабдиш с дърва за горене, не е лека работа, момчетата направо се съсипваха. А сега — сечи лесно и бързо... И най-важното, няма вече да мръзнат. Могат да се запасят с повече дърва, да ги струпат в пещерата и да си живеят спокойно. С брадвата могат да си направят и лопати за разчистване на снега, и някакви столчета. А в делвата ще топят сняг и ще държат вода.

Изгаряни от любопитство, децата се пръснаха из пещерата и настървено, като хора, които търсят съкровища, опипваха всичко, що им паднеше под ръка, навсякъде по стените. Всяко нещо за тях беше интересно и ценно.

До една стена Ашот намери някакъв ръждив железен предмет. Изнесе го на светло и възторжено извика:

— Капан!... Капан за вълци!... Не, не, не е за вълци, а за по-голям звяр...

Тежък и груб, с дълга дръжка, наподобяваща котва, капанът по всяка вероятност беше направен от селския ковач. Беше ръждясал толкова много, че шийката на единия зъбец беше станала по-тънка от молив.

— С този капан ще уловя барса! — въодушеви се Ашот — Той за него е и направен — невъзможно е да има вълци в клисурата. Да, да — убеден окончателно в своето предположение, заключи той, — собственикът на този капан е ловил барса!

— Намерил на какво да се възхищава! Я по-добре виж няма ли нещо в делвата — каза Шушик и вдигна тежкия капак. — О, пшеница! Печена пшеница! — Момичето беше във възторг.

То наведе делвата и изсипа няколко шепи кафяви зърна. Те бяха тънки и много дълги, като ръжени зърна, но по-дребни.

— Навярно е дива пшеница. Аз съм виждал по нашите ливади — каза Ашот.

— Да, това е дива пшеница — като вкуси зърното, потвърди Хасо.

Пшеница!... Ако намерят и къде е засята, ще бъде истинско спасение. Цели четири седмици децата не бяха яли хляб и само при мисълта за него устата им се пълнеха със слюнки.

— Да се раздели и веднага да се смели! — предложи нетърпеливо Гагик.

— С какво да се смели?...

— Със зъби...

— Гениално предложение!... — засмя се Ашот.

Пшеницата им се стори много вкусна. И така хубаво се „смилаше“ между зъбите, сякаш вчера беше печена. А как не са знаели досега, че дивата пшеница е по-вкусна от облагородената!

— Когато снегът се стопи, трябва на всяка цена да намерим нивата, където расте тази пшеница — реши Ашот.

\* \* \*

И децата отново се замислиха кой може да е живял в тази пещера. Защо се е заселил доброволно човек в такава ужасна, откъсната от света клисура? Бунтар ли е бил, преследван за

свободолюбие от царските власти, или разбойник, който е ограбвал населението?... Може би, остарял и немощен, той е бил принуден да прекара последните дни от живота си далеч от хората?

Децата правеха най-различни предположения, но не дойдоха до никакво окончателно заключение.

Но ето че зоркото око на Гагик откри в дъното на пещерата, върху издатина на стената, някаква стара, съвсем окъсана, почерняла от пушека книга. Тази книга изясни много неща. Тя беше поставена пред малък камък, на който беше изсечен кръст. А под издатината, на пода на пещерата, се бе запазил ситен пясък. По него едва личаха хлътнатини — следи, оставени от коленете на човека...

— Тук е живял отшелник — каза Ашот. — Виждате ли как е коленичел и е правел поклони пред кръста. А тази книга е молитвеник.

— Отшелник ли? А какво е това отшелник? — повдигна вежди в недоумение Хасо.

— И аз не знам точно, не съм виждал. Сега в нашата страна и в музеите вече няма отшелници. Само от книгите може да се научи за тях.

И Ашот разказа на овчарчето, че някога в нашата страна е имало такива набожни хора, които напускали „грешния свят“ и живеели в усамотение, „в пустинята“, отдадени на пост и молитва. Сигурно такъв отшелник или пустинник, както ги наричали, е бил и човекът, който е живял в тази пещера.

Децата се опитаха да прочетат една страница от молитвеника, но нищо не разбраха — книжката беше напечатана на староарменски църковен език, който освен свещениците и филолозите почти никой не знае.

— Какъв е пък този език? — учуди се Шушик. — Аз само две думи разбрах: „утро“ и „слънце“... Ашот, погледни: една. две, три... Тридесет и шест строфи и пред всяка има букви: А, Б, В, и така до края. Цялата арменска азбука!

— Сигурно по тях отшелниците са си държали сметка за молитвите — обясни Ашот.

— Ех, ами че и ние станахме истински отшелници! — засмя се Гагик. — Само кръст и молитвеник ни липсваха! Хайде да се помолим и да се заловим с „пилетата“...



## ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

МЕЖДУ ПЛЕННИЦИТЕ НА БОРСОВАТА КЛИСУРА И ПРИРОДАТА НАСТЪПВА ВРЕМЕННО ПРИМИРИЕ

Да, след големите бури и тежката борба през този ден, изглежда, че настъпи примирие. Децата не знаеха какво още им готви природата на Барсовата клисура. Макар и да чувствуваха, че това примирие е временно, все пак се поуспокоиха. Умният пълководец винаги използва затишието, за да се подготви за отблъскване на нови атаки.

Децата решиха веднага да се преселят в Пещерата на отшелника и да си създадат в нея всички условия, необходими за презимуването.

Най-напред пренесоха оръжието, глинено гърне на Гагик и останалите съчки, колкото имаха. После преместиха в новото жилище постелите, като натъпкаха рубашките си със сухи листа. След листата дойде ред на меките елови клони. Така, като направиха няколко курса от новата пещера до старата и обратно, децата утъпкаха в снега тясна пътечка и вече не беше трудно да заведат на новото място и болните си другари. Миналия път Шушик едва се беше върнала от Пещерата на отшелника и толкова се беше изморила, че не можеше да ходи без помощта на другарите си.

— Ела, Шушик джан, ела, аз братски ще те пренеса на мощния си гръб — предложи Гагик.

Но момичето отказа. Сама, с неуверени крачки, тя стигна до прага, но изведнъж се спря.

— Ах, без малко да забравя таралежчето!... Да вървим, миличък... Ашот, виждаш ли! По цял ден само спи, заровен в листата, а нощем тича и търси да яде.

Момичето се върна, намери в ъгъла на пещерата таралежчето и го взе в полата си. Свикнало с господарката си, то вече не се свиваше на бодливо кълбо, а с черната си муцунка душеше ръката на Шушик.

— На, хапни си грозде.

Зверчето сумтеше и ядеше всичко, каквото му даваха, но най-много обичаше гроздето.

Когато таралежчето се наяде, всички тръгнаха. Болните едва вървяха и докато стигнат до новото жилище, стана късно. Шушик веднага постла с много сухи листа една вдлъбнатина в стената и направи гнездо за своя любимец. А момчетата се заеха да гласят леглата да уреждат новото си жилище. С брадвата на отшелника те насякоха дърва; почистиха глинената делва, напълниха я със сняг и я сложиха край огъня.

Напоследък Шушик позакрепна и можеше да върши по-лека домакинска работа. Сега щеше да готви супа.

Без крилата прилепът не е по-голям от врабче. Колко да сложат в котела? За да се нахрани човек, трябва поне десетина... Гагик отпусна на момичето необходимото количество прилепи, а останалите преброи и прибра някъде навътре в пещерата. Там беше толкова студено, че останената от тях вода бе замръзнала.

След обяда заговориха за дневната дажба.

— По четири на човек, всичко двадесет прилепа на ден — направи сметка Ашот.

— Слушай, момче, я ни дай да си хапнем както трябва — опитваше се Гагик да убеди пестеливия си началник.

— Ти какво ще кажеш? — обърна се Ашот към Саркис.

Саркис дремеше свит край огъня и не взимаше участие в разговора.

— Аз ли?... Аз мисля, че винаги е по-добре повече, отколкото по-малко.

— Ура, Саркис вече започна да се шегува! — зарадва се Гагик.

Хасо си мълчеше скромно, а когато попитаха Шушик, тя само сви рамене:

— Откъде да зная?

Но ясно беше, че и тя споделя мнението на Гагик, тъй като след болестта гладът я мъчеше още повече.

— Не, другари — каза решително Ашот, — който бавно ходи, далеко стига. Трябва да определим дневна норма и да не я нарушаваме.

Нямаше как, съгласиха се. Децата пресметнаха, че ако изяждат по двадесет прилепа на ден, ще имат „месни“ запаси почти за цял месец. Е, разбира се, не е изключена възможността и от „странични“ продоволствени постъпления. Защо например да не се опитат да наберат още грозде изпод снега? Ето че и времето е хубаво.

— Аз отивам в Глинената кариера съобщи Гагик. — Ще донеса глина и ще направя чайник. Не чайник, а просто кукличка.

Не последваха никакви възражения. В такъв студ чаят беше необходим.

— Ще направиш и чаши — поръча Ашот. — А ние да тръгваме. Ставай, Хасо.

И те се отправиха за лозето.

Трудното беше да се намери лозата и да се извади изпод снега, а щом веднаж я извадиш, гроздовете увисват под носа ти. Само късай!

Има още много, извънредно много! Какво ли плодородие е било, щом като е стигнало и за язовеца, и за заека, и за птиците, и е останало още толкова много!...

... Въпреки че всичко беше покрито с дълбок сняг. Гагик намери лесно Глинената кариера по оголените брястове. И не след дълго с голяма глинена буца в ръце той бързаше обратно към пещерата.

— От това ще излезе само гърнето — каза той на влизане, — а чаши ще направя утре... Краката ми измръзнаха. Днес повече никъде не мърдам. Ох, Шушик, пак ли трепериш?

— Да, не ми е нещо добре... Засили огъня — помоли момичето.

— Ей сега. Тъкмо и на мене ми трябва силен, много силен: ще пека грънци. А ти се дръж, Шушик. Сега вече се настанихме добре и ти бързо ще се оправиш...

Щом окуражи момичето, Гагик засили огъня и се отдаде на грънчарския занаят. Ашот и Хасо още не се бяха върнали, а той печеше вече някаква нова съдина, изкривена на една страна, която нарече с гръмкото име „чайник“.

С дървена кука, наподобяваща ръжен, Гагик го издърпа от огъня и го заразглежда с възторг.

— Шушик, гледай! Нали казвах, че няма да е чайник, а кукла! — И като намигна, добави шепнешком: — В село казват, че Гагик имал златни ръце... Ама че хора! Пот те избива, като слушаш такива неща. Неудобно чак ти става...

Шушик се усмихваше кротко.

Ашот и Хасо, застанали на прага, отдавна слушаха брътвежа на Гагик, но понеже той седеше с гръб към тях и не ги забелязваше, продължаваше да забавлява момичето с безобидните си хвалби.

— Сега, Шушик джан, такъв чай ще ти направя, че чак в Айкецор ще подушат аромата му, по миризмата ще определят къде сме и ще дойдат да ни вземат. Смейш ли се, мила? Е, смей се, така по-бързо ще свариш супата. — Той помълча малко и с поучителен тон продължи: — И от студа не се бой, скъпа. Студът унищожава микробите, затова никой от нас не се разболя от заразна болест. И още защо е добър студът? Затова, че няма да позволи да излязат лунички по бялото ти личице. Иначе щом само настъпят топлите дни, и твоето мило личице ще заприлича на яйце от пъдпъдък... Трето... трето, студът е добър, защото калява човешкия орга... Охо, вие тайно слушате мъдрите ми речи, а? — извика Гагик, като чу до входа сподавен смях.

Хасо коленичи и със затрогваща загриженост сложи пред момичето черни и кехлибарени гроздове.

— А на болногледачката? — протегна ръка Гагик. — Само толкова ли? Цели два часа я забавлявам като същински цирков клоун!

Той изяде на бърза ръка порцията си и с тържествен тон съобщи:

Войната, която беше започнала в моя стомах, се прекрати. Настъпи временно примирие. И то благодарение на кого? На светлата душа на отшелника. Главата си поне да покажеше от гроба, да чуе моята благодарност и пак да се скрие.

— Ух, какви ужасни неща говориш! — потръпна Шушик. Наистина я достраша.

Ашот и Хасо бяха донесли доста грозде и сега децата зобеха, почиваха си край огъня и тихо разговаряха.

— Предлагам да си изработим дневен режим — каза Ашот. — Докато е светло, ще търсим дърва и храна. Щом се стъмни и работата навън привърши, ще се занимаваме с нещо полезно. Всеки от нас например ще разказва за някакво свое откритие или наблюдение в Барсовата клисура. Ще обсъждаме, изследваме и проучваме онова, което ни се стори най-интересно. Освен това нощите стават дълги. Преди лягане всички поред ще си разказваме по някаква случка или приказка.

Хем времето по-бързо ще минава, хем ще научим неща един от друг.

— Само това ли? — проточи разочаровано Гагик.

— Малко ли е?

— Не е малко, но трябва все пак да принесем някаква полза на нашето социалистическо стопанство — заяви Гагик, явно подражавайки на Ашот.

— Не се шегувай, моля ти се! Ако имаш да кажеш нещо, говори. — Ашот разбра насмешката в думите на другаря си.

— Не обичам аз като някои да държа дълги и красиви речи. Аз съм делови човек! — каза Гагик и се! приближи смело до прага на пещерата. Но тук се спря и измърмори под носа си: — Охо, то вече се стъмнило!... Хасо — обърна се той към овчарчето, — ножчето у тебе ли е?

— Както винаги — обади се момчето.

— Сигурно е вързано за пояса ти?

— Да, връзвам го, за да не го загубя.

— Аха... в такъв случай, ща не ща, принуден съм и тебе да взема със себе си, макар че не ти, а твоят нож ми е нужен.

Хасо се усмихна под мустак и тръгна след Гагик.

— Саркис, ти защо мълчиш? — попита Ашот, като същевременно ровеше въглените в огнището.

— За какво да говоря? Трудно ще ни бъде...

— Нищо ще издържим. Тук е топло, а храната зависи от нас. Как е кракът? Боли ли все още?

— Не, по-добре е. Хайде да почистим това медено котле, нека Шушик готви в него.

— А с какво да го почистим? С пепел ли?...

— Защо с пепел? Спомни си: от какво се окислява медта? Като се съединява с кислорода. Значи, сега чрез огъня ще го отделим. Разбра ли?

— А, с огън ли?... Разбрах! Добре!...

Ашот и Саркис вдигнаха котела, обърнаха го с дъното нагоре и го сложиха над пламтящия огън. Те го оставиха толкова дълго над огъня, че дъното му започна да се огъва навътре.

— По-бързо, Саркис! Ще се разтопи... Горещият котел пареше ръцете на момчетата, но те го измъкнаха от огъня.

— И без него ще можем — махна ръка Ашот. Пръстеното гърне е по-хубаво — хем по-чисто, хем и яденето, сготвено в него, е по-вкусно.

Ашот и Саркис седнаха един до друг и млъкнаха. Бившите врагове отдавна се бяха помирили и предишната вражда вече не

съществуваше помежду им. Насаме обаче те чувстваха някакво неудобство, не намираха какво да си кажат. С другите, в колектива, им беше по-добре, по-леко.

Мълчеше и Шушик, загледана в пукащия огън. На коленете ѝ беше учебникът по география. Тя поглеждаше от време на време в него, после вдигаше глава към тавана и мърдаше безшумно устни със затворени очи. Изглежда, учеше нещо наизуст.

В пещерата цареше неприятна, тягостна тишина. Ашот не издържа и стана:

— Ще ида да видя какво прави оня лудньо.

Той се спря на прага и въздъхна облекчено.

Звездите светеха слабо. В трепкащата им светлина, на фона на белия сняг, недалеч се открояваха две черни сенки. Бяха Гагик и Хасо. Те се приближаваха, влачейки нещо тежко подире си.

Когато дойдоха до пещерата, момчетата изтърсиха снега от краката си и влязоха. Всеки мъкнеше сноп пръчки от калина — мъхест храст с яки, но жилави клони с червеникава кора. Гагик накара Хасо да седне и сложи пред него пръчките.

— Взимай една по една и ги заостряй накрая разпорежи се той.

Хасо се залови за работа. Гагик забождаше заострените пръчки в земята на разстояние три-четири пръста една от друга.

Пещерата, в която се намираха децата, беше за щастие една от редките пещери в Армения с пръстен под. Това бяха може би наноси от планинските потоци. Така или иначе то улесняваше много такъв експерт „кошничар“ като Гагик.

— Е, за какво е всичко това? — попита Ашот, който наблюдаваше работата на Гагик.

— За да мине времето. Поне ще имаме, занимание през дългите зимни вечери. Аз например толкова обичам да плета кошници, че мога да ги правя, без да има защо: направя и хвърля. Но защо ще ги хвърляме? На пролет, когато дойдат да ни вземат, ще можем да кажем: „А нашата стока моля?...“

— Остави — махна с ръка Ашот. Къде ще могат да се отнесат кошници от тази дяволска клисура?

— Як си Ашот, но главата ти не работи както трябва. Ние просто ще хвърляме кошниците от скалите. Те ще се търкалят надолу и ще се наредят пред каруците!...

Гагик говореше а пръстите му се местеха чевръсто от пръчка на пръчка. Потънали в работа децата прекараха вечерта леко и незабелязано.

## ДВАДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

ЕДНО НЕОЧАКВАНО СЪБИТИЕ НАПОМНИ НА ДЕЦАТА, ЧЕ ОПАСНОСТТА НЕ Е МИНАЛА

Това се случи на другия ден от преселването на децата в Пещерата на отшелника, когато бяха за дърва.

Денят беше светъл и топъл, но, от предпазливост момчетата запалиха огън в Дъбравата и се заловиха да секат с брадвата на отшелника едно дърво. Оръдието беше доста тъпо, но все пак се наричаше брадва. След дълги усилия полусухото дърво поддаде, запраця и се сгромоляса шумно на земята.

— Джан! — извика възторжено Шушик. — Сега имаме дърва за цяла седмица!

— Кози, кози! — завика изведнъж възбудено Хасо, като сочеше гребена на планината.

И действително там се беше появило цяло стадо кози. Те вървяха доста спокойно. Някои дори се спираха и се оглеждаха. Това показваше, че присъствието на децата не ги тревожеше особено. Сигурно вече се бяха убедили, че тези — съседи са безопасни същества.

Но съвсем неочаквано козите се подплашиха и се спуснаха в бесен бяг.

Хасо се взираше внимателно в скалите. Той имаше зорки, силни очи. И внезапно момчето побледня, вдигна кривака си и посочи камъка, надвиснал над тясната пътека.

В предчувствие на нещо лошо, Ашот напрегна зрение. Погледът му дълго шареше напразно по скалите. И изведнъж той изтръпна: на голям плосък камък лежеше огромна котка. Огненоръждивата ѝ петниста кожа почти се сливаше със скалата.

„Котката“ се протягаше лениво, и се прозяваше, като отваряше широко уста, пълна с остри зъби. После изведнъж размахна дългата си опашка и я заудря сърдито о скалата. Напрегна мощни, стоманени мускули, изтегна напред лапи, скочи долу на също такъв тесен корниз и за миг изчезна.



— Видяхте ли, видяхте ли? — викаше възбудено Ашот.

— Барсът? Барсът ли беше? — попита разтреперана Шушик.

— Той самият! А ние мислехме, че е рис. Хайде, викайте, викайте силно!

И развълнувани от срещата с барса, децата закрепяха бясно. „Ху-ху-ху-ху!“ — викаха те и хвърляха големи камъни, които с грохот падаха надолу. Не само барсът, но и властелинът на ада от приказките Сатанаил да беше тука, и той от страх щеше да избяга накрай света!...

— Къде офейка? Я ме пуснете, не ме дръжте! Ще отида да му одера кожата и да я хвърля в нозете на тази девойка-кошута! — едва съвзел се от страха, бръщолевеше Гагик. — Как можа да се изплъзне из ръцете ми?... Как изпуснах такъв щастлив случай?... Жалко! Ах, колко жалко!...

— Ясно ли ви е сега защо тази клисура се нарича Барсова?... — каза Ашот, когато духовете се поуспокоиха, и си помисли: „Ето, значи, от кого избяга козелът, който отмъкна шапката ми!... От барса! Ето защо доби толкова смелост и връхлетя отгоре ми!... Къде да отстъпи! Преследвал го е още по-страшен враг!...“

Появяването на барса изведнъж разреши всички загадки, които мъчеха децата. Сега много неща се изясниха. И чий беше онзи ръждив грѣб, който Саркис беше забелязал между камъните още първия ден от тяхното пребиваване в Барсовата клисура, и кой беше навестил болните другари в пещерата, и кой се бе нагостил с яребиците, уловени в примките на Ашот.

— Ама че манул! — възкликна Гагик.

Смешно беше наистина такова сравнение: дива котка и барс. Но Гагик разбираше каква опасност ги застрашава и този път в гласа му нямаше насмешка. Значи, още от деня на тяхното появяване в Барсовата клисура тази ужасна котка непрекъснато тайно ги е следила!

— Да, бива си го този манул! — проточи смутено Ашот. — Сигурно той е ревял тогава.

А овчарчето Хасо си спомни очите, блеснали в мрака, костите от козела и най-ужасното — случилото се онази нощ. Само на косъм беше той тогава от смъртта... Миг само да беше закъсняло кучето и барсът щеше да го разкъса на парчета.

И в паметта на Хасо изплува споменът за добрия, самоотвержен другар в тежките им дни — Бойнах.

Появяването на барса развълнува децата. Колкото и да се стараеха те да се покажат безгрижни в присъствието на Шушик, вече не можеха.

— Нищо, барсът не ще остави заради нас плячката си — напразно се опитваше да успокои другарите си Ашот, макар че страхът се беше промъкнал и в неговото сърце.

Мълчаливи и умислени, децата започнаха да пренасят в пещерата насечените дърва и да ги нареждат край стената. Щом привършиха, Ашот и Гагик се заловиха да поправят старата врата. Те вплетоха жилави клони между старите летви, потегнаха я, а после я залостиха отвътре с голямо дърво.

— Ха нека идва сега — каза Ашот със задоволство. — Нека се опита да се вмъкне при нас!

В пещерата настъпи спокойствие. На огъня вреше „пилешка“ супа, по стените висяха гирлянди гроздове — защо да се предават на мрачни мисли? А и свирката на Хасо днес звучеше така нежно, така весело, че прогонваше всяка мъка и страх.

Така прекараха вечерта. Дори плетоха кошници, за да убият времето. Пред тях беше дълга нощ, а не им се спеше. И Ашот реши да посвети вечерта на разкази за прилепи — за тях той знаеше много интересни неща. Донесе един прилеп от дъното на пещерата и започна своя „доклад“.

— По-рано това животно всявало страх в селата. Мнозина вярвали, че прилепът сваля шапките на хората, а някои дори твърдели, че смуче кръв от децата. И досега все още овчарите се плашат, когато прилепи придружават стадата им на връщане от паша.

— Да — потвърди смутено Хасо, — когато се появяват, аз и баща ми държим здраво калпаците си.

— Няма защо. Цялата работа е там, че след стадото хвърчат цели облаци комари, а прилепите се хранят с комари — обясни Ашот.

— Заради комарите ли летят след стадото? — учуди се Хасо. — Значи, напразно сме се тревожили?

— Разбира се! Прилепите, ако искаш да знаеш, са наши приятели. Те чистят градините и нивите от вредни насекоми.

— Горките ни приятели! — възкликна съчувствено Гагик. — Ние приятелски ви избихме и пак така приятелски ще ви изядем!

— Но при нашите условия ние че можехме да постъпим другояче — неразбрал шегата, възрази Ашот и продължи обясненията си: — Тези животни са млекопитаещи, крилати, летящи. Погледнете как всичко при тях е приспособено за летене. Тялото е мъничко, но поради широките ципи, които го свързват с крилата, изглежда голямо. А ушите? Какви са грамадни и тънки! Затова този вид прилепи се наричат дългоухи. Ципите им помагат да се държат във въздуха. Нещо подобно на онази жена, която не се убила благодарение на широките си фусты — помните ли какво ни разказа Гагик?. На прилепа са особено нужни тези „парашутни приспособления“ — женската носи постоянно малкото си и дори го кърми, докато лети.

— Няма що, хубаво си е подредила живота! — додаде Гагик.

— Слушай, не ми пречи! Нека разкажа...

— А ти откъде знаеш всичко това? — усъмни се Саркис.

— Но нали ни е ръководител на кръжока на младите природолюбители! — каза усмихната Шушик,

— Това е вярно — потвърди сериозно Ашот. — Аз чета много, питам баща си, други ловци. Те познават много добре природата. Бях чел някъде за един опит, а след това и сам го направих. Баща ми веднъж донесе от гората такъв прилеп. Аз опънах в стаята от стена до стена много конци — получи се истинска паяжина — и след това пуснах прилепа. Той започна да лети между конците, и то толкова ловко, че не докосна нито един!... Хванахме го, вързахме му очите и какво мислите? Не закачи нито един конец дори с края на крилото си.

— Как така — без да гледа? — попита Саркис и без малко да добави: „Не ни ли ментосваш, а?“, но навреме се усети и дори съжали, че заподозря Ашот в лъжа.

— Да! Без да вижда конците, прилепът ги заобикаляше — такова силно осезание има! Той чувства предмета от разстояние.

— Брей! — смая се Хасо.

Ашот остана доволен от впечатлението, което предизвика неговият разказ. После съобщи, че прилепите живеят на цели колонии. Те населяват пещерите, пустите църкви и сгради, като висят по

таваните и сводовете винаги с главата надолу. Така се чувствуват по-добре.

— Кажи си го направо — извърщат се наопаки като дяволите — изказа мнението си Хасо.

— А дяволите наопаки ли са извърнати? — усмихна се Ашот. — Как така?

— Н-не зная — смутолеви овчарчето. — Но тате казва, че петата им е отпред, а пръстите отзад...

Децата се засмяха в един глас.

— А какво още разказва баща ти за дяволите? — заинтересува се Ашот.

— Казва още, че когато хората пият вода на тъмно, дяволите ги потупват по тила.

— Аха, ти затова си криеш тила с ръка, когато пиеш вода! Ама че си хитър! А нас не предупреди, та и ние да се пазим!... И какво друго още? — взимаше го на подбив Гагик.

Хасо знаеше, че другарите го разпитват само за да се посмеят, но това не го спря.

— Казва още — нощно време дръж ножа отворен, за да не се приближават: стоманата побеждава злото...

— Всичко това са празни приказки, Хасо, не им вярвай — сериозно и твърдо заяви Ашот. — Никакви дяволи няма и не е имало. Нали знаеш: ние и нож не вадим, и всеки ден пием вода гологлави, а къде си видял поне един дявол? Защо не се показват?... Но да оставим това. Искате ли да ви разкажа още нещо? — И без да дочака отговор, продължи: — Прилепите живеят на колонии. Един руски зоолог — мисля, че името му беше Сатунин — преди шейсет години наблюдавал живота им у нас, в долината на Аракс. В една пещера този учен наброил няколко хиляди прилепа. В Грузия, в старата катедрала на град Мцхети, се оказали девет хиляди... Хората просто не знаели как да ги изгонят от храма. Пречели на богослужението.

Девет хиляди?... — смая се Гагик. — Ако сметнем, че всеки тежи по петдесет грама, получават се четиристотин и петдесет килограма! Ох, защо този храм е толкова далече от Барсовата клисура? Чудесно щяхме да си прекараме!...

Ашот разказа на другарите си как майката пази малкото си; повива го в ципите си и го кърми така, че никой не вижда.

— А прилепите имат страшен апетит. Същият този учен дал веднъж на прилеп, голям почти колкото майски бръмбар, четиридесет мухи и една пеперуда. Чак тогава прилепът се наял и заспал.

— Нека си ядат! — извика Гагик. — Ако не бяха лакоми, щяхме да дъвчем само ципи. А така и месце се случва тук-там...

Хасо, уморен от грижите и работата през деня, докато слушаше дългите разкази на Ашот, сладко задряма. И сладки сънища му се присъниха.

... Ето той е извел колхозното стадо на изумрудния планински склон и го е пуснал да пасе, а сам се е излегнал на тревицата и се е припекъл на слънце. А слънцето е такова едно светло и жарко!... Кучето Бойнах, другарят от детските му години, е легнало в краката му, върти опашка и нежно му лиже ръката... Но изведнъж някаква котка, голяма колкото теле, нахълтва сред стадото, сграбчва овца и я отвлеча... Всичко става толкова бързо, че Бойнах не успява дори да се спусне след звяра, което всъщност едва би било и разумно. С животинския си инстинкт псето веднага разбира каква е тази страшна котка. Когато тревогата преминава и настъпва тишина, кучето пак ляга в краката на овчарчето и почва кротко да лиже ръката му.

Бойнах съвсем не изглежда натъжен, че е умрял. Очите му са такива едни добри, умни... „Бойнах джан, нали не си вече на този свят?... Или наистина си жив?“ — мисли насън овчарчето и от очите му текат сълзи от радост. Прегръща рунтавия си приятел, а той го гледа нежно и тъжно...

— Бойнах джан, братко мой! — вика Хасо и се събужда от собствения си глас. От очите му все още се леят сълзи и се стичат по хлътналите му бузи. — Бойнах — все още сънен, повтаря Хасо.

Другарите го гледат с умиление. Те чуват как Хасо вика кучето си насън и разбират мъката му...

Но ето че най-после Хасо дойде на себе си, разтърка очи. Никой дума не му каза.

\* \* \*

Наближаваше полунощ. Огънят в огнището гаснеше и Шушик започна да клюма.

— Да спим! — каза Ашот. — Утре още от сутринта ще отидем да берем грозде.

Ала на другия ден те дълго не се решаваха да на пуснат жилището си от страх, че звярът може да се крие някъде наблизко. Този страх измъчваше най-много Хасо: суеверното овчарче беше убедено, че не току-така му се е присънил сънят.

До обяд децата седяха в пещерата, а после не се стърпяха и решиха да отидат за дърва.

Ударите на брадвата, шумът от падащите клони, войнствените викове и песни — всичко това им поддържаше духа: звярът няма да дойде при хора, които секат дърва!...

Сменяйки се един друг, те работеха с ръждивата тъпа брадва, цепеха дървата надлъж и ги мъкнеха в пещерата.

— Уф! Това брадва ли е? Дъвче като беззъб бик!. Няма вече да сека дърва! — възропта Гагик.

— Ех, тия хлапета! Мислят, че само със сила става! — отправи упрек Шушик. — А не можете ли да наточите брадвата? Нали ако е остра, три пъти по-бързо ще приготвите дървата?

— Тя е права... Саркис, иди да донесеш от ковачницата точиларското колело — усмихна се Гагик.

И наистина, с какво можеха да наточат брадвата?

— Почакайте, ей сега ще донеса истинско точило! — удари се по челото Ашот. — Как по-рано не сме се сетили? Е, как мислите, къде в Барсовата клисура има залежи от точиларски камък?

— Може ли да се наточи с дяволски нокът? Зная къде се намира.

— Не, Саркис, в природата само водата може да оглади такива кръгли или овални камъни, каквито ни са нужни. В течение на векове наред тя оглажда камъните. Да отидем да видим в коритото на потока.

И наистина децата намериха там няколко кръгли камъка и ги донесоха в пещерата.

— Това е работа само за недъгави, дайте на мене — протегна ръка Саркис.

Взе един гладък базалтов камък и започна да работи.

— Добре тогава, ти точи, а ние през това време ще отидем за грозде. Дърва ще сечем, когато брадвата стане остра.

— Не остра, а истински елмаз! — усмихна се Саркис. Другарите му се засмяха: я гледай — Саркис се опитва да разговаря в духа на

Гагик!

\* \* \*

Скоро в лозето запуши огън.

Децата откриха сред лозите следи от някакъв четирикрак крадец, свикнал да се вмъква тук. Той изравяше с лапи от снега сладките гроздове и ги изяждаше. Ашот застана нащрек. Вгледа се в следите и забеляза, че животното има много дълги нокти.

— Ами че това е същият онзи язовец, който изплаши Саркис! — извика той. — А как мислите, защо не спи? Язовецът също заспива зимен сън.

— Види се, не е толкова глупав, че да изпусне такова грозде — каза Гагик.

Без сам да съзнава, той прецени правилно поведението на язовеца. Ашот обясни, че някои животни заспиват през зимата поради това, че не могат да си намерят храна. А щом в лозето има още грозде, защо язовецът ще заспива?

Така или иначе, животното настрои децата против себе си. Дали защото посягаше на продоволствените им запаси, или за нещо друго, но те намразиха бедното животно.

— Трябва да намерим този негодник, да му одерем кожата, да я натъпчем с трева и да направим възглавница за Шушик — скърцаше със зъби Гагик.

Децата тръгнаха заедно по следите, оставени върху снега, и се спряха до купа камъни при сипея.

Тук, под скалата, язовецът беше изтръскал върху пясъка снега от лапите си и се беше скрил в камъните.

— С дим ли ще го изгоним? — попита Хасо.

— Не, по-добре само да запушим здраво дупката — нека стои в леговището си и спи — предложи Ашот и незабавно затисна входа с такъв камък, че и пет язовеца не биха го помръднали.

— Сега вече всичкото грозде е наше! — зарадва се Гагик. — Ще го оберем, ще го накачим в пещерата и цяла зима ще си ядем...

Когато, натоварени с грозде, децата се върнаха от градината, Хасо струпа закупените гроздове в един ъгъл на пещерата.

— Нека стои тука — каза доволен той.

— Чакай, Хасо, ти нищо не разбираш от лозарство — забеляза Гагик. — Гроздето никога не се струпва така, защото се разваля. Трябва да се накачи.

От децата сигурно само овчарчето не знаеше как се пази гроздето, а за другите, израсли в лозята, това беше добре известно.

Децата взеха няколко тънки клона, окастриха ги и по оставените чепове изкачиха гроздовете. Забиха в стената колчета и сложиха на тях клоните с гроздовете. Пещерата заприлича на истински маран<sup>[1]</sup>. Гагик се отдръпна малко назад и с ръце на кръста, се залюбува на големите гроздове, по които се преливаха всички багри. Те ухаеха тъй примамливо! „Ще бъдем истински глупаци, ако оставим толкова грозде и си отидем на село“ — помисли си той и каза:

— Ще оберем всичкото и ще го накачим все така. Ала радостта му не беше за дълго. Когато след малко стана, за да откачи за Шушик няколко по-хубави чепки, той забеляза, че от гроздето е потекъл сок.

— Ох, да се не знае макар! — възкликна момчето. —

Гроздето е замръзнало и започна да се разваля — тече!...

— Да, ципата се пука, понеже зърната са замръзнали — потвърди Ашот. — Жалко, че не ще можем да го запазим. Какво да направим?

Настроението явно се понижи: ето на, имат вече продукти, а не могат да ги запазят! Какво нещастие!

— В моята чутурка се роди гениална мисъл! — съобщи Гагик. — Да изстискаме гроздовия сок, да напълним делвата и да я оставим на студено място. Ще имаме гликоза, тоест двигател, който ще ни помогне да се измъкнем на свобода! Пий — и хващай лопатата!...

Не може да се каже, че предложението беше неразумно. Но децата, пък и сам Гагик, със съжаление изстискваха, мачкаха чудните гроздове. Просто жалко, че със собствените си ръце трябваше да унищожават такава красота...

Когато в пръстеното гърне имаше вече малко сок, Хасо попита плахо:

— Хушке Шушик, пие ли ти се? Искаш ли?... — И погледна гузно Ашот.

— Пие ми се, но няма вода...

— А това какво е? Пий вместо вода... — показва той делвата и пак погледна боязливо водача.



— Налей, налей — съгласи се Ашот, — нека пие. — И по устните му мина лека усмивка.

— Как така? Защо? — смути се момичето. Но толкова ѝ се пиеше шира, каквато майка ѝ винаги правеше по време на гроздобера, че макар и да се стесняваше сръбна малко. Можеше и още да си поиска, ако знаеше какво удоволствие щеше да направи на своя побратим кюрд...

За два дни Гагик изработи още два глинени съда — някакви дълбоки гърнета с широки гърла, а пък тесни по средата. Не можеше другояче.

— Какво да правя — няма грънчарско колело, няма инструменти... — ядосваше се самоукият грънчар.

\* \* \*

По негово предложение наляха получения сок в тези нови, добре изпечени съдове.

— Ох-ох-ох! И вино вече си имаме! Не живот, а рай — истински рай, за каквото са мечтали само нашите прадеди, а не им е идвало на ум, че той е тук, в Барсовата клисура! — изпадна във възторг Гагик. — Яж шишкебап, пий вино — радваше се той. — Трябва да си луд, за да се върнеш сега на село... Ашот, сложи тази делва по-далечко от огъня, нека се запази, сладка... От нея ще прием сок като гликоза. А другата, дай по-близо: ще почне да кипи, ще стане вино и ще ни спасява от студа...

Ето че животът им се нареждаше и зимата в Барсовата клисура съвсем не беше така страшна, както им се струваше по-рано.

Едно само тревожеше от време на време децата: по всичко личеше, че барсът не беше напуснал клисурата

Хасо намери кости от коза, съвсем наскоро разкъсана от звяра. За този случай той разказа само на Ашот и двамата дойдоха до заключение, че „мирните времена“ съвсем не бяха настъпили, а това беше само временен отдих.

---

[1] Маран — мазе, където се съхраняват плодове и вино. ↑

## ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

### КАК БЕЗЖИЗНЕНИТЕ ПРИЛЕПИ ВЪЗКРЪСНАХА И ОТЛЕТЯХА

Минаха още няколко дни. Те бяха ясни и безоблачни, но слънцето грееше вече по-слабо — зимата встъпваше в правата си.

Децата поглеждаха с надежда към Дяволската пътека, но напразно — там не се виждаха дори камъните: всичко беше победяло от сняг. Значи, зимните приготовления трябваше да продължат...

Децата изсякоха почти цялата Дъбрава, но стария орех пощадиха от благодарност за отдавна вече изядените орехи. Оставиха също бряста, върбите, зърнастеца, където катеричката беше сушила гъбите, и още няколко „познати“ дървета.

„Дърводобивът“ сега беше значително облекчен. То се знае, че на голямото точило в ковачницата брадвата можеше да се наточи за половин час, а Саркис употреби за това цели дванадесет — от обяд до късно през нощта, та дори и част от сутринта. И с такова усърдие търка тъпата брадва о гладкия базалт, че ръцете още го боляха. Но затова пък сега на слънцето брадвата направо изпускаше искри. А като удареха по дървото, едва я измъкваха. Саркис беше много радостен и доволен от работата си.

След като нацепеха отсечените дървета, децата ги отнасяха в пещерата и ги нареждаха в един ъгъл.

— Сега ще изсъхнат и ще горят хубаво — каза доволен Ашот. — А утре ще почнем да правим и одъри от разцепени дървета.

— Почакай, Ашот, имаме по-важна работа — възрази Гагик — Защо ти са одъри? Лоши ли са леглата ни? — попита той, показвайки „дюшеците“ от клони и листа.

Но Ашот настояваше на своето.

— Ти пак ли започваш старата песен? — намръщи се Гагик. — Не забравяй, че сме колектив и бъди така добър да се съобразяваш с неговото мнение. Иначе ще правим отново избори... Забрави ли вече?

Ашот се изчерви до ушите. За пръв път му напомняха онзи случай.

— Добре — съгласи се мрачно той. — Кажете тогава вие, с кое да започнем?

— Така, разбира се... Ние се гласим тук да зимуваме, нали? Нужна ли ни е светлина в тази тъмна пещера? Нужна е.

— Борина ли? Най-лесна работа, аз ще намеря борина — каза Хасо.

Той седеше до огъня и точеше на облия камък ножа си.

Децата се покатериха по скалите и изтръгнаха няколко елички, високи колкото човешки бой, но с гъсти широки клони и корени. Расли между камъните, под знойното южно слънце, те бяха цели пропити от тлъста смола. От еловите стъбла, от клоните, та дори и от корените момчетата надялаха много борина, жълта като кехлибар<sup>[1]</sup>.

— Сега чуйте какво ще предложи — каза Гагик, когато свършиха с борината. — Донесете глина, ще направя за всеки чаша и чиния. Стига сме сърбали от една паница като нашите прапрадеди.

С факли в ръце всички се отправиха към Глинената кариера.

— Ето вече цял месец се задушаваме от дима, пък и очите ни изтекоха — каза по пътя Шушик... — Защо никой не се сеца, че трябва да се иззида печка?

— Какво да правим, като всеки ден все изниква по нещо ново — оправдаваше се Ашот. — Но сега непременно ще иззидаме. Хайде, деца, нека всеки вземе по една голяма буца глина...

Когато приближаваха пещерата, ароматът на кипящото младо вино, приготвено от техните ръце, ги радваше, веселеше ги, вдъхваше им надежда. Настроението им изобщо съвсем не беше лошо.

Не мина обаче много време и то по най-неочакван и неприятен начин рязко се измени.

Една вечер, когато се прибраха, децата намериха вратата на пещерата отворена.

— Какво значи това? Кой може да е влизал? — разтревожи се Ашот.

— Добре поне, че са оставили вратата отворена — каза Гагик, — проветрили са помещението. А то от тези винени пари главата ми се мае!...

Но до шегата ли им беше сега? Влязоха предпазливо в пещерата и се спряха поразени. Делвата с виното беше обърната, гроздето — изчезнало, в пещерата въобще цареше пълно безредие. Някакви

невидими същества бяха унищожили всичките им запаси. Изяли прилепите, изпили виното, излапали накрая и гроздето.

Сякаш гръм порази децата. За миг рухна целият рай, нарисуван от Гагик, на пух и прах станаха всички надежди. Изтощените, окъсани деца се озоваха очи в очи със суровата, гладна, студена зима.

— Барсът?... — шепнешком попита Гагик.

— Барсът не пие вино, не яде грозде — продума замислено Ашот.

Те стояха вцепенени сред празната пещера и тъжно си мислеха: „Кой, кой враждува така жестоко с нас?...”

---

[1] Кехлибарът се получава от смолата на иглолистните дървета, главно от бора. ↑

## **ТРЕТА ЧАСТ**

## ПЪРВА ГЛАВА

ИЗ ПЛАНИНАТА СКИТАШЕ КОЗЕЛ С ШАПКА НА ГЛАВАТА

По хребетите на Малък Кавказ зимата беше вече настъпила. Сега там вилнееха вихри и фъртуни. А по южните планински склонове, в клисурите и котловините, които стигаха до Араратската долина, снегът се топеше и към Аракс течаха мътни потоци.

Дивите кози и овни бяха слезли от студените върхове в слънчевите долчинки, по-близо до селата. Ако ловецът Арам не беше заминал за Далечния изток да търси любимия си син, всяка сутрин от плоския покрив на къщата си щеше да гледа дивите кози, застанали величествено на върха на хълма, в чието подножие се намиреше селото.

Гонени от снежната виелица, животните слизат от платото в долините и ровят с копитцата си колхозните зимници, търсят храна. Те се събират и на изоставеното гробище, където ближат старите надгробни плочи, макар че овчарят Авдал слага солта по плочите не за тях, а за овцете.

Стадата от колхозната ферма са слезли долу и пасат по пъстрите и просторни склонове на хълмовете.

Само козите, игриви и неспокойни, не се свъртат на едно място. Те бягат от котловините нагоре, катерят се по скалите и понякога тук се срещат с дивите си събратя. А случва се и обратното: цяло стадо диви кози или планински овни-муфлони, подплашено от нещо, нахълтва възбудено в колхозното стадо, размирява го и пак хуква стремително към скалите. След тях с бесен лай се спускат овчарските кучета, но къде ти — и арабският жребец не може да догони муфлона.

\* \* \*

... Небето пак се забули с облаци и от време на време пак преваляваше сняг на парцали.

Овчарят Авдал седеше под скалата, облегнат на студения камък, и свиреше със стария си кавал любимите мелодии.

„Ло, ло, ло, ло!“ — свиреше кавалът му и подкарваше послушното стадо ту към тучните пасища, ту на водопой. А когато станеше нужда, със същия кавал той усмиряваше и козите: нали понякога дивият вятър зашумява в главите им.

Като всички овчари-езиди<sup>[1]</sup> в нашата страна, Авдал беше роден в колиба на планинско пасище и бе израсъл сред овцете. Те го разбираха и обичаха, изпълняваха послушно, каквото им кажеше. Види ли човек Авдал, застанал на скалата, огромен в широкия си ямурлук, ще рече, че стадата по целия този край са все негови. Черни очи, гъсти черни мустаци и обгоряло от слънцето бронзово лице — същински бедуин!

По външност Хасо приличаше на баща си, но беше взел кроткият характер на майка си, скромна и трудолюбива жена, която Авдал беше купил преди революцията за двадесет овена и три жълтици от кюрдите, населяващи подножието на планината Алагяз...

Седи под скалата овчарят Авдал и надува кавала — излива сърдечната си мъка, скръбта по изгубения син. И му се иска всичко наоколо — и планините, и небето, и скалите да изживяват заедно с него скръбта му, и те с него да проливат сълзи...

Ех, ти, къде си ми, лъвче мое?...

Накривил черния си астраганен калпак, Авдал подпира чело, затваря очи и поклащайки глава, с жална кюрдска песен оплаква загубеното си момче:

*Азе айрана лавке моми бѣжбѣлѣнда  
дил ширина... Азе айрана лавке хома  
еке ранг асмара анй зетат...*

„Живота си давам за стройната снага, ясното чело, сладката приказка на моето чедо...“ — казваше се в песента.

Далече на склоновете като зорка стража стоят овчарските кучета, заслушани сякаш в звуците на познатата песен. Верни приятели в радостните и тежките дни на своя господар, те разбират каква голяма мъка преживява той и също тъгуват за Хасо...

И ето едно от тях — вълкодав с пъстри хълбоци — завъртя гальовно опашка, приближи се плахо до Авдал, близна го по дланта и легна в краката му с глава върху предните си лапи. Колко печал имаше в очите на животното, устремени към овчаря!

— И ти ли тъгуваш за Хасо, Чало джан? И твоето сърце ли плаче за него? — каза развълнувано Авдал. — Няма го, изгуби се нашият Хасо. Изхвъркна от ръцете ми моето соколче. Нямам вече чедо, Чало джан — изплакваше мъката си овчарят. — Кой ще поддържа огъня в моето огнище, когато остарея и си отида?...

Непоносима тежест притискаше сърцето на овчаря, сълзи напиреха в гърлото му. Той млъкна и само тежки въздишки се изтръгваха от гърдите му...

„Къде, къде, под коя скала, под кой камък остана, чедо мое, мой безценен синам<sup>[2]</sup>?...“ — с дълбока печал мислеше Авдал. Той се мъчеше да окуражи, да смъкне тежестта, която гнетеше сърцето му; опитваше се да се откъсне от мислите си, макар и за час да забрави загубата. Но не... Всяко дърво, всяка долчинка, всеки храст, ручейче, от което синът му беше пил вода — всичко му напомняше за него. Ей тука той викаше овцете — слагаше калпака си на овчарския кривак, размахваше го и клисурата ехтеше от звучния му глас. Ей там на онзи голям камък сядаше и вземаше кавала. Песента му ромолеше и се лееше като планински ручей...

Как да забрави? Как да се освободи от гнетящите сърцето му мисли? Никъде нито за минута не напущаха те овчаря.

Във фермата ли беше, приятели ли срещнеше, кучето ли хранеше или усмиряваше разлудувалите се кози и взимаше агнетата — пред него все беше образът на Хасо, неговият верен помощник, хубавият му, добрият му син. Поне да имаше с кого да поговори за него, да сподели болката си. Овчарският живот преминава в самота. Планините и камъните, тревата и цветята — ето неговите другари.

... изведнъж иззад близката скала се подаде сива шапка. Ех, че хубаво! Сигурно е някой от фермата. Ще има с кого дума да размени, да му олекне на душата...

— Ти ли си, Сурен? Ядене ли ми носиш? — извика Авдал, но за негово учудване шапката мигновено изчезна. Скоро пак се появи малко по-долу зад назъбения камък.



„Глупчото му неден, да не е намислил да играе на криеница?“ — недоумяваше Авдал и отново извика:

— Ей, Сурен! Виждам те!...

И сивата шапка пак се подаде зад камъка. Но какво е това?... Тя беше сложена, или по-точно забодена, на главата на огромен козел...

— Проклет да си, зъл сатана! — промълви уплашено суеверният овчар и разтърка очи: дали не беше му се привидяло?...

Но козелът мигновено изчезна.

„Какво е пък това? — мислеше си овчарят. — Да не е самият дявол?“

И за да разсее страха си, Авдал пак взе кавала.

„Ло, ло, ло, ло, Хасо... Ло, ло, ло, ло...“ — прозвуча сред скалите жална песен.

Откъм ръждивите скали до Авдал долетя някакъв трясък. Кучето, легнало в краката на овчаря, трепна и наостри уши. Авдал се послуша. Да не са пък вълци? Те винаги слизат от планините след стадата и затова всеки храст, всеки камък, всеки шум се струваха подозрителни на овчаря.

Не, това бяха диви козли. Те се сражаваха, като се удряха един друг с огромните си възловати рога. Започваше периодът на разгона, а следователно и борбите. „Чат-чат-чат!...“ — чуваше се в скалите. Но колкото и да се взираше, Авдал нищо не можеше да види. Как ще различи сивите животни върху сивия фон на камъните!

Но ето че на един рид, ясно очертан на светлосиньото небе, се появиха два огромни козела. Забравили опасността в стихията на враждата си, те се счепкаха в яростна борба. Удряха си челата, спираха за миг, за да се отдалечат един от друг на няколко крачки, и пак ожесточено се сблъскваха. И на главата на единия Авдал сега ясно видя шапка...

От скалите овчарското куче залая силно срещу тях. Подплашени, козлите прекратиха боя и хукнаха през глава. Профучаха край Авдал. Шапката на рогата на козела, който бягаше отпред, ту се отмяташе на тила му, ту падаше на челото, закриваше очите му и дразнеше животното. За да се освободи, козелът тръскаше бясно глава, но шапката бе заседнала здраво на рогата му.

Гледай ти чудо!...

Неграмотният овчар вярваше в духове и в чудеса и това, което видя сега, наистина му се стори някакво чудо.

Козелът се блъсна о камък, спря за секунда и затръска отново глава. Тогава Авдал пак видя шапката на рогата му. Видя и... я позна. А и как да не я познае?! Разбира се, това беше ушанката на Ашот, сина на ловеца Арам. Не, Авдал не грешеше. Отгоре тя беше с червено сукно, а подгънатите наушници — от кожата на вълка, който сам Авдал миналата година беше уловил с кучетата и доубил с кривака си...

Козелът профуча по гребена на бърдото и се скри от другата му страна...

Разказът за срещата със загадъчния козел смая и развълнува работниците от фермата.

Жената на Авдал и майката на Шушик се разридаха, а овчарите, събрани вечерта в читалнята, обсъждаха от всички страни необяснимата случка и си биеха главите над нея.

И вярно: по какъв начин и при какви обстоятелства шапката на изчезналото момче се беше озовала на рогата на дивия козел?... И дали наистина е шапката на Ашот? Ако е така — а Авдал твърдеше, — какво можеше да означава това?... Живи ли са децата, или ги е сполетяло някакво нещастие и са загинали?

Във фермата не спаха почти цялата нощ, мъчеха се да разтълкуват случилото се. И всички дойдоха до заключение, че децата трябва да се търсят не в Далечния изток, а някъде около Айкецор.

От фермата изпратиха в селото човек да съобщи на майката на Ашот, че из планините скита козел с шапката на сина и върху рогата си...

Майката, то се знае, се развълнува, но тя нищо не разбра. Това чудно явление можеше да проумее само Арам, всеизвестен познавач на природата и нейните чудеса. Той щеше да отиде в планината, да намери и убие козела; щеше да види и да каже наистина ли е шапката на сина му. И ако е така, щеше да се помъчи да разбере как се е прехвърлила от главата на Ашот върху рогата на козела... Но нали Арам не беше тук!

— Пратете му телеграма веднага да се върне — каза през сълзи майката на Ашот.

Арам и Аршак бяха съобшили с телеграма, че не са могли да попаднат на следите на децата. По областите, окръзите и районите на

Далечния изток — навсякъде органите на милицията били вдигнати на крак, но и те не могли да намерят децата...

„Е, щом е тъй, нека се върнат“ — решиха айкецорци и разгорещеният от виното Баруйр подаде за Арам следната телеграма:

„Див козел с шапката на сина ти на глава скита по клисурите — тчк. — връщай се да обсъдим какво да правим.“

Телеграмата за козела с шапката на Ашот развълнува Арам и Аршак. Хиляди предположения им минаха през ума, докато се приземят на летището в Армения и тръгнат за родното село.

Арам едва успя да прегърне жена си и децата, взе си за из път хавурма<sup>[3]</sup>, загъната в лаваш, и запраши към планината.

Колкото и да го увещавахе Сиран да си почине и да хапне, той не отстъпи.

Не стана нужда Арам да се изкачва много високо. Колхозните стада бяха събрани в топлите клисури над самото село, там бяха слезли също дивите кози и муфлоните от заснежените планински върхове и плата.

Слънцето вече клонеше на залез, когато на едно пасище Арам намери овчаря Авдал.

— Е какво, Арам кирво<sup>[4]</sup>, изгубиха се децата ни, а?... — попита тъжно Авдал и очите му овлажняха.

Арам пушеше мълчаливо. Колко беше отслабнал, как се беше изменил този винаги весел, безгрижен, жизнерадостен човек! Очите му бяха хлътнали, а косите — побелели...

Арам извади от джоба си пачка пари и ги подаде на овчаря.

— Ето ти парите, които ми даде за разноските. Връщам ти ги, не стана нужда от тях.

Колкото и да отказваше Авдал, Арам го принуди да ги вземе.

— Кажи, Авдал, наистина ли видя шапката на Ашот?

— Какво да ти кажа, Арам кирво?... Шапката отгоре беше червена, а кожата — оная, дето ти я дадох от вълка... Не зная, може и да ми се е сторило...

Арам размишляваше мълчаливо. Кой знае, може наистина само да се е привидяло на Авдал? Не, трябва сам да поскита по върховете и клисурите, да намери загадъчния козел и да изясни тайната с шапката.

— Братко Авдал, а освен тебе друг не видя ли този козел?

— Не.

— Хайде да поскитаме заедно.

Авдал наведе глава и сложи дясната си ръка до окото. Той повери стадото си на другите овчари и тръгна след Арам.

Кюрдът е винаги другар в тежките дни. Кюрдът няма да те остави сам да обикаляш планините, да се излагаш на опасности.

Те се качваха нагоре из клисурите, бродеха по планинските рътлини, надничаха във всички гънки и процеци на скалите, плашеха дивите кози, които бягаха, щом ги видеха. Но до залез слънце не срещнаха козел с шапка.

Когато подкараха стадата към село, Арам се върна във фермата заедно с Авдал и остана там да нощува.

Той спа неспокойно. Колко много впечатления за един ден. Какъв дълъг ден! Сутринта закуси в Сталин-град. Прелетя над Ростов — слънцето току-що изгряваше, а когато, излязъл от облаците, самолетът летеше над Закавказките хребети, приближаваше пладне...

В ушите му още бръмчеше моторът, още трепереше сърцето му. Когато прогони дрямката и отвори очи, видя пред себе си овчаря Авдал, който седеше до огнището, навел тъжно глава. Той държеше в грубите си пръсти кавала и нежни, тъжни кюрдски мелодии се носеха във въздуха...

*Ло, ло, ло, ло...*

---

[1] Езиди — религиозна секта на племе, сродно на кюрдите. Езидите се кланят на огъня и слънцето. ↑

[2] Синам — приказна птица. ↑

[3] Хавурма — парченца овнешко месо, изпържени в мас. ↑

[4] Кирво — приятел (кюрд.). ↑

## ВТОРА ГЛАВА

### КОЛКО Е НЕУДОБНО НА ЖИВОТНОТО ДА НОСИ ШАПКА

На ранина Арам и Авдал пак поеха из планината.

Арам знаеше, че на разсъмване, преди още да са се появили колхозните стада и придружаващите ги кучета, дивите кози напускат убежищата си и излизат по планинските пасища да похрупат тревица. Напасат се набързо и пак си отиват в пещерите.

Арам и Авдал вървяха бавно по гребените на канарите, често лягаха, за да гледат отгоре скалите под тях. Сутрешният студ ги щипеше по лицето, караше ги да се свиват, но всичко в тях кипеше от нетърпение, от страстно желание да открият следи от синовете си.

Най-после слънцето изгря и ръждивите скали, накамарени една върху друга чак до небето, заблестяха под лъчите му, заприличаха на приказни крепости и дворци.

На една от тях се появиха няколко кози. Те ту се навеждаха и хрупаха тревица, ту вдигаха нагоре красивите си муцунки и трепетно се заслушваха. Арам и Авдал, легнали на една скала, ги гледаха с безразличие. Погледите им шареха по каменистите ридове и търсеха нещо друго.

Изведнъж овчарят измъкна ръка изпод ямурлука си и побутна Арам:

— Виждаш ли?

— Виждам — прошепна Арам и доближи бинокъла до очите си.

Срещу козите-майки, които пасяха на пасбището, иззад една скала се показва глава на едър козел. На рогата му наистина имаше шапка, чието червено дъно пламтеше под лъчите на слънцето.

Дишането на Арам се ускори. Обхвана го такова вълнение, каквото не беше изпитвал дори пред мечо леговище, когато с рев и ръмжене някоя мецана излиза навън, за да накаже нарушителя на спокойствието ѝ.

Ловецът вдигна пушката и се прицели, но от вълнение нищо не виждаше и дулото на пушката трепереше в такт с ударите на сърцето

му...

Козелът — явно водач на стадото — стоеше на пост. Широките му ноздри вдишваха жадно въздух, долавяйки непознати миризми, а чувствителните уши се накланяха ту на една, ту на друга страна, вслушваха се във всеки звук, във всеки шум. Като глава на голямо семейство, той пазеше зорко спокойствието и безопасността на стадото.

И ето че от върха на планината до козела дойде подозрителна миризма. Водачът погледна нагоре и даде тревожен сигнал: фрут-фрут-фрут!

Козите-майки трепнаха, вкамениха се за миг и забелязали края на черния ямурлук, юрнаха се подплашени надолу.

Като смяташе, че е изпълнил задачата си, водачът се канеше да тръгне след козите и вече се изви, готов да скочи, но в този момент избръмча като пчела куршум и профуча край самата му шия.

Многогласното ехо повтори в планината гърма на изстрела. Козите изчезнаха от погледа. Чувахе се само постепенно стихващото чаткане на техните копитца и шумоленето на свличащите се камъни.

Само за няколко секунди те се спуснаха в клисурата и с грациозни скокове преминаха по склона на съседния рид. Най-отпред, като размахваше огромните си рога, препускаше водачът и отнасяше със себе си тайната на загадъчната сива шапка.

Щом козите се скриха от погледа, Авдал се обърна към своя спътник:

— Как ти се струва, Арам кирво, не беше ли шапката на Ашот?

— Премрежиха ми се очите и не видях добре... Докато не уловим козела, няма да разберем... Да вървим.

И Арам тръгна след козите със заредена пушка, готов всеки момент да стреля.

Когато превалиха рида, двамата забелязаха група въоръжени хора, които се изкачваха насреща им. Те размахваха шапките си за поздрав.

Това бяха ловци от селото заедно с Аршак.

— Закъснях... Изтичах до района за помощ — каза той, сякаш се оправдаваше.

Клетият! Какво беше останало от него, от този набит, силен човек!...

— Напразно сте се безпокоили — каза самоуверено Арам, — аз сам ще го уловя в Барсовата клисура.

— Да, ние отдалече забелязахме, че козите отиваха натам — потвърди един от ловците. — Но според тебе те наистина ли са отишли в Барсовата клисура?

— Да. Тук е шумно и аз ги изплаших. Те ще отидат на такова място, където никой няма да им пречи. Нали сега е времето на борбите — поясни Арам. Той добре познаваше живота на козите...

— Не бързай, Арам — прекъсна го спокойно ловецът. — Почакай, докато дойде и Мирук Асадур с момчетата си. Тогава ще решим какво да правим. Старецът е опитен човек, може да даде добър съвет...

— Мирук Асадур ли? Какво прави той по нашия край?

— Ти не си ли му писал? Не? Е, не зная откъде е разбрал, но тази нощ е бил в една от горните ферми, обади ми се по телефона и ние се уговорихме...

— Ами дали ще ни намери? — развълнува се Арам, щом чу името на известния ловец.

— Мирук Асадур!... Той непременно ще измисли нещо, ще даде съвет...

— Ще ни намери. Ние се разбрахме да се срещнем на Орловата скала.

Развълнуван още повече, Арам, без да губи нито минута, забърза към Орловата скала, въпреки че следите на избягалите кози водеха в обратна посока. И след малко сърцето на Арам заби от радост и надежда: на върха на скалата седеше самият дядо Асадур. Неговият огромен овчи калпак рязко се открояваше на светло-синьото небе, а около стареца стояха и някакви други хора.

Ловците се спряха. Във въздуха полетяха шапки.

Човекът с калпака, който седеше на скалата, стана, махна с ръка и важно, дори тържествено слезе в дефилето. Той имаше сбръчкано, обгоряло от слънцето мургаво лице и съвсем млади, светли и блестящи очи. На кръста на дядото лъщеше голям нож, а на рамото му висеше пушка. След стареца тичаше любимото му куче Чамбар.

Аршак се приближи до гостите и прегърна сърдечно изтичалото към него момче от „свитата“ на дядото.

— Крикор джан, и ти ли дойде?...

Крикор, племенникът на Аршак, беше почти връстник на Гагик и много приличаше на него — същият палавник и шегобиец. Той прегърна чичо си и се притисна до рамото му.

— Мъжете не бива да плачат — упрекна го добродушно старият ловец, като пъхаше в пазвата си дългата брада. Да сте живи и здрави айкецорци!... — поздрави той посрещачите.

Чамбар разглеждаше с интерес непознатите хора. Но той беше добре възпитано куче и разбираше, че не бива да лае срещу хора, с които така дружелюбно разговаря господарят му.

— Да си жив и здрав и ти, и децата ти, и внуците ти, чичо Асадур! — сне шапка и ниско се поклони на стареца Арам. После по източен обичай добави тържествено: — За наше добро и за радост на очите ни ти дойде при нас.

Със същата източна учтивост отговори на Арам и Мирук Асадур

— Да бъде благосклонно към тебе окото небесно, Арам джан, нека се изпълнят въжделенията ти.

Старецът бързо огледа събраните и кимна в знак на одобрение. „С такива хора може да се свърши добра работа“ — говореше погледът му.

— Неволята е стар враг на човека, вреден спътник в живота му. Трябва да се въоръжиш с търпение дотогава, докато успееш да хванеш този спътник за яката и го разтърсиш здраво: „Не ти ли стига? Остави ме най-после на мира!...“

Като каза това, дядото седна на камъка и започна спокойно да тъпче с тютюн старата си лула.

— А колко е видяла и патила моята глава! — продължаваше той. — Виждаш ли ей там онзи дъб под скалата — крив и наведен? Не ще да е видял добро, щом не е израсъл прав и строен. Какво не е прекарал — и вятър, и град, и мълнии, — а все търпи, стои, живее... И ще живее!... — повиши глас старецът. — Арам, я се запознай: това е моето лъвче — внукът ми Камо. Ти сигурно си чувал за него. А това е нашият шегобиец Крикор. Който дружи с него, тъга не знае.

Краката и на двете момчета бяха мокри: газили бяха до колене в мокрия сняг из планината.

— Чичо Асадур, ти сигурно си жаден, а?

— Да, Арам джан, измъчихме се от жажда из планината. Но каква вода ще ми дадеш? Червена ли?... Щастливи са хората на



Араратската долина, вместо вода вино пият!... Е, наздраве! Нека всеки намери, каквото е загубил, и да има мир за всички! — И старецът изпи с удоволствие виното от голямата глинена чаша и облиза мустаците си.

— Не срещнахте ли из пътя си звяр или птица? — Как не, срещнахме. В Хосровската гора тези лъвчета заедно с Чамбар разгониха цяло стадо глигани.

— Убихте ли поне един?

— А как мислиш, не сме ли убили? — напери се дядото.

Главата му шумеше от изпитото вино и му се искаше да се похвали с лова на глигани. Но като забеляза, че Арам се мръщи и става нетърпелив, старецът стана.

— Един глиган убих. Не глиган, а цял бивол! — каза с гордост той и се изненада, че никой не се учуди, а по лицата на слушателите замръзнаха снизходителни усмивки.

Откъде да знаеше старецът, че зад гърба му Крикор показва с ръце, че не бивол, а само някакво си прасенце са убили...

— А къде е глиганът ти? — попита Арам, когато вече тръгнаха.

— Дивечът не принадлежи на ловеца, а на онзи, който го яде — каза наставнически дядо Асадур. — Сега там, където бяхме във фермите ядат шишкебап... Та разкажи сега, Арам — премина старецът към въпроса, какво ви се е случило? Как стана всичко?...

Дядо Асадур изслуша разказа, зацъка с език, поклати глава:

— Виждам, че и твоят Ашот като моя внук все още хвърчи. Да знаеш само какви грижи ми е създавал!... Ама нищо, всичко мина. И твоето ще се оправи...

— А как е попаднала шапката на главата на козела? — зададе Арам вълнуващия го въпрос.

— Да-а, това наистина е някакво чудо — промълви замислено старецът, но тутакси добави: — Да ти кажа, и у нас имаше разни чудесии, но все лъжа излязоха... В нашата Луда планина има скали, наричат ги Черни. Там все нещо шумеше, бучеше. Хората разправяха, че най-големият котел на ада бил там, кипял и клокочел — дяволите варели душите на грешниците в него. А моят Камо и другарите му разкрили тайната. Взривили скалата — под нея течал подземен поток. Друго. Край езерото Гили у нас векове наред някой ревял по цялата околност. Говорете се — воден дух, дявол, бял бивол. Пак лъжа излезе. Чисто и просто от планината се спускал подземен поток и с грохот се

вливал в езерото Гили. Не, Арам джан, няма никакви чудеса. Където и да е твоят козел, ние ще го намерим и ще му свалим шапката. Неудобно е, знаеш, козлите да носят шапки.

Жизнеността и бодростта на стареца поуспокоиха Арам.

Ловците намериха следи от кози и тръгнаха по тях, едва пролазвайки по тесните хлъзгави пътечки. По склоновете, където снегът се бе стопил, земята беше още мокра, на места разкаляна, и за опитния ловец не представляваше трудност да определи посоката, в която бягаха козите. А в долчинките и по склоновете, където все още имаше сняг, животните бяха оставили следи от острите си копитца.

Козите се бяха спирали ту тук, ту там, бяха почивали, изравяли изпод снега зелени кълнове, а после, чувствувайки, че ги преследват, хуквали пак и препускали напред, към непристъпните природни крепости на Барсовата клисура.

Ловците преследваха козите до обяд и когато дойдоха до онзи планински хребет, който ги отделяше от Барсовата клисура, спряха замислени.

Тук следите, които уж водеха към отвъдната страна на хребета, се появяваха отново и се спускаха в обратна посока, към Араратската долина. Тези следи бяха пресни: в ямичките, оставени от копитцата в мекия сняг, имаше снежна вода.

Но може би това беше друго стадо?...

И ловците се заеха да преброят следите: четири кози-майки, три козлета и само един козел. Къде е другият? Дали не е тръгнал по Дяволската пътека към Барсовата клисура? И дали не е бил точно онзи козел — с ушанката на глава?...

Ловците седнаха на камъните.

— Е, как мислите, дали е същото стадо? — попита Аршак.

— Да, същото е... Сигурно в Барсовата клисура са срещнали неприятел и са се върнали назад — предположи Мирук Асадур. — Пък кой знае... — Той поразмисли малко и стана: — Сигурно сега лижат сол в долината, да вървим...

Ловците слязоха в долината и завиха надясно, към коритото на тайнствения поток. Тук по бреговете му растеше трева — сега вече суха, — а малко по-настрана, по голите места, светеха на слънцето избили от земята солени петна. Отдалече приличаха на роса, която немощното зимно слънце не е могло да изсуши.

След нощната паша муфлоните и козите слизат от планината в долината при солончаците. Ето ги и тях!

Няколко животни, навели ниско глави, лижеха солта съсредоточено и жадно. Набитото око на ловеца различи бързо водача на стадото.

— Ей, Арам! Я си вземи бинокъла — каза дядо Асадур. — Не е ли она козелът?

— Той, същият, с шапката! — завика развълнувано Авдал, който имаше поразително остро зрение.

— Да, да — потвърди Арам, сложил бинокъла пред очите си. — Хайде да помислим какво да правим сега.

Наистина, до такова предпазливо и чувствително животно човек не може да се приближи на открито място.

Дядо Асадур изви глава на една страна, после на друга и като разбра откъде духа вятърът, изложи плана си:

— Ако ги подплашим, те ще побягнат нагоре, към скалите, в убежищата си. аз и Арам ще им преградим пътя — ще легнем под ей онзи храст и ще чакаме. А вие ги заобиколете и ги подгонете. Ясно ли е?

Прикривайки се в крайбрежните тръстики, ловците стигнаха до река Аракс и по бреговете и се изкачиха нагоре. Избиколиха козите в гръб и излязоха на солончаците.

Щом усетиха хората, козите тозчас се струпаха около водача. Мускулите им се изопнаха и само след миг стадото се понесе с гигантски скокове към планината.

Вятърът духаше от козите към храста, където се криеха ловците, и затова не донасяше до животните миризмата на хора — най-опасната от познатите им миризми...

Тя ги беше изплашила там, долу, на солончаците, а отпред те не я усещаха и затова се оглеждаха плахо назад, към опасните места, които бяха напуснали.

Но ето че те съвсем се приближиха до ловците. Вече ясно се виждаше черната ивица, която опасваше сивото тяло на водача. Гърдите му бяха пъстри, на корема имаше белезникаво петно, а огромните рога се клатеха като две големи карабини...

След водача с леки скокове тичаха козите, тънконоги, с остри малки рогца на главите, с грациозно тяло и изящно извити шии.

Когато водачът се спираше и гледаше назад, спираха се и те и като по заповед също се озъртаха. Всяка майка прикриваше с гърди рожбата си.

— Стреляй, ти имаш зорки очи — прошепна старецът.

— Не, вълнувам се, няма да улуча... Стреляй ти. Дядо Асадур се напрегна, превърна се цял в зрение и слух, забрави всичко наоколо. Така е винаги преди изстрел.

Когато вдигна пушката, на предателския храст едва забележимо мръдна листо. Това беше достатъчно да накара козите да се спрат и да погледнат тревожно напред. Но преди още да са усетили опасността, зад храста се гръмна, светна пламък, изви се струйка дим...

Водачът направи скок и падна тежко на земята...

Козите се юрнаха обезумели към планината.

Не на себе си от вълнение, Арам се приближи до агонизиращия козел, наведе се, едва измъкна кожената ушанка и примря. Това беше шапката на сина му Ашот...

## ТРЕТА ГЛАВА

КОЙ БЕШЕ РАЗБОЙНИКЪТ, КОЙТО ОГРАБИ ДЕЦАТА

Ударът беше толкова неочакван и тежък, че няколко минути децата не можаха да дойдат на себе си. Стояха като вцепенени на прага на пещерата и никой дума не продумваше. А когато най-послед се опомниха, първото нещо, което направиха, беше да изтичат в пещерата, да затворят вратата и да я подпрат с тежко дърво.

Вършеха всичко като под команда, дружно, а после със затаен дъх се заслушаха. Гагик дори закри устата си с ръка, за да заглуши кашлицата, която го мъчеше.

След като се поуспокоиха, децата заобиколиха още неугасналия огън и до някое време стояха нащрек, напрегнали слух.

— Да излезем на разузнаване, а? — попита най-послед шепнешком Ашот и погледна Към Хасо на кого другото можеше да разчита в такъв страшен час?

— Да отидем. Да потърсим следи — съгласи се Хасо.

Те отвориха предпазливо вратата, огледаха от прага целия видим оттам свят — скалистата стена срещу пещерата и храстите под нея, — след това се претрашиха и излязоха.

С високо вдигнати копия момчетата направиха няколко крачки напред и се огледаха. Цялото мъжко население на пещерата, въоръжено също с копия, ги следваше. Децата имаха изплашен вид и вървяха след Ашот и Хасо не за да сразят врага, а защото се страхуваха да останат в пещерата. Ограбеното жилище вече беше опасно място.

Ашот изглежда другарите си така строго, че Шушик и Саркис се върнаха при огъня. Гагик остана. Той вдигна високо бравдата и мина отпред.

— Ограбил ни е човек! — изведнъж извика той, като показва следите, ясно очертани върху снега.

И действително оттук като че ли беше преминал бос човек.

— Пригответи оръжието! — с желание да си даде кураж или да изплаши врага ни в клин, ни в ръкав извика Ашот.

Той направи няколко крачки, наведе се над следите, огледа ги внимателно и каза твърдо:

— Мечка...

Децата отстъпиха инстинктивно назад. Върнаха се при пещерата и застанаха до вратата, готови всяка минута да се скрият зад нея.

— Пияна е навярно, горката. Младото вино кипи в стомаха и и и замайва главата — шепнеше Гагик, а зъбите му един е един не се срещаха. — Ох, че е студено! — говореше разтреперан той.

Хасо разбираше защо е толкова студено на Гагик, но не му го казваше, жалеше го. „Ех — мислеше си той, — не всички хора са смели!...“

— Ще ида да се стопля — каза Гагик и влезе в пещерата.

— Какво има пак? — подскочи Шушик. — Нищо, дребна работа.

— Каква дребна работа?

— Нищо, мечка... Някаква страхлива мечка. Домъкнала се, излапала запасите ни и избягала.

— А какво ще правите сега?

— Ще я убием.

И Гагик, придавайки си войнствен вид, добави, като погледна разтрепераното от страх момиче:

— Няма да има време дори и да смели откраднатото!...

Той каза това така безгрижно, сякаш ставаше дума не за див звяр, а за новородено агънце.

— А как ще убиете мечката? — попита наивно Шушик.

— Как ли? Както винаги: с брадвата по кратуната и — това е то...

В пещерата влязоха Ашот и Хасо. Те притуриха в огъня няколко дълги цепеници и седнаха.

— Заради тебе останахме гладни! — вдигна глава Саркис. Той, изглежда, беше повече раздразнен, отколкото изплашен. — Защо не остави никого в пещерата?

— Не хленчи! — подвикна му Ашот.

Някакво глупаво честолубие не му позволяваше да признае грешката си.

— Ти... ти... ти... — продължаваше да крещи Саркис, напълно загубил самообладание.

Децата се спогледаха изумени: „Какво му е станало?“

Ашот едва се сдържаше, ръцете му трепереха. Спречкването изглеждаше неизбежно, но той стисна зъби и замълча.

— Хасо, да излезем — повика той овчарчето.

— Постоплете се малко, защо бързате? — с престорено безгрижен тон каза Гагик.

— Не, трябва да тръгнем по следите, да видим къде е нашият неприятел. Да не е заспал някъде. Тогава — с брадвата по главата и...

— Ашот не се доизказа. Сигурно се побоя от подигравките на Гагик.

Саркис скочи. Помътнелите му очи светнаха. Той искаше да каже още нещо, но махна с ръка и пак седна.

Тоя ден момчето изобщо беше някак особено раздразнително и гледаше всички с мътен, неспокоен поглед.

Каква беше причината? Страх ли, или нещо друго? По нареждане на Ашот Саркис и Шушик трябваше да останат в пещерата, да залостят вратата с тежки дървета за по-сигурно и да поддържат силен огън,

— А ние ще тръгнем — каза той. — Щом мечката е изпила толкова вино, сигурно е пияна.

С брадвата в едната ръка и с копие в другата, той тръгна напред по следите на мечока, а Хасо и Гагик — подир него.

След като беше излязла от „коридора“, мечката беше свила надясно и тръгнала нагоре из скалите. На едно място сред храстите тя се беше търкаляла, както се търкалят понякога на улицата пияни хора. А няколко крачки по-нататък беше лежала, но вече върху снега. Ашот показваше мълчаливо на другарите си следите и почукваше с пръст по челото си: „Рунтавата не е била съвсем в ред“ — искаше да каже той.

И у момчето назря безумна идея — да издебне звяра, както спи, и да го цапне с брадвата по главата!... Виж, това ще бъде добре! Тогава не ще ги плашат нито снегът, нито зимата — живеј си спокойно до пролетта!

Тази мисъл така завладя Ашот, стори му се толкова лесно осъществима, че страхът, загнезден в сърцето му, се смени донякъде от дързост. И сега, щом се чуеше някакъв шум или нещо шавнеше в храстите, той в миг настръхваше възбудено — не от уплаха, а от породилото се в безразсъдното му въображение желание да унищожи врага...

Децата се изкачиха нагоре по склона. Но следите на мечката показваха, че тя е прехвърлила рида и е забягнала по хребетите, които затваряха клисурата от изток.

— Офейкала е! — реши Ашот. — Изплашила се е от гласовете ни!... Как ще стои тук мечка, щом чуе човешки глас?

Ашот действително беше убеден, че мечката си е отишла и се отказа от мисълта да я преследва, да я намери и убие заспала. Но когато се върнаха в пещерата, децата все пак решиха да вземат някакви мерки за самозащита. Най-напред намислиха да изкопаят дълбоки трапове в началото и в края на „коридора“, който водеше към Пещерата на отшелника, но почвата беше толкова камениста, че трябваше да се откажат от това намерение. Вместо трапове те издигнаха в коридора две високи барикади от камъни. Ала след като привършиха всичко, децата прецениха, че подобни прегради не могат да бъдат никакво препятствие за мечката. Но защо ще ги разрушават! И те решиха най-отгоре на всяка да поставят пазач.

Идеята им се стори интересна и лесно осъществима. Само че трябваше онези от децата, които се чувствуват физически по-силни от другите, временно да се откажат от палтата си. Натъпкаха ги с трева, в разперените ръкави пъхнаха пръчки и тези плашила бяха забити най-отгоре на каменните барикади. На главите им сложиха плъстения калпак на Ласо и шапката на Саркис. Така отдалеко човек действително можеше да помисли, че двама души — единият с кюрдски калпак, а другият със сукнена шапка — оглеждат зорко околността. Тежко на оня, кой го дръзне да се приближи до пещерата, където живеят пленниците на Барсовата клисура!...

Тъмна вечер се спусна над дефилето. Децата бяха тъжни и много уморени: колко камъни трябваше да пренесат! Само Саркис не беше участвувал в този тежък и напрегнат труд. Той или лежеше до огъня и тихо пъшкаше, или скачаше и с див поглед се озърташе наоколо.

Какво ставаше с него? Никой не можеше да разбере.



## ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ЗАЩО ОТШЕЛНИКЪТ Е ТРЯБВАЛО ДА НАПРАВИ СЪС „СВЕТИТЕ“ СИ КРАКА ОЩЕ ЕДНА ПЪТЕКА

Тридесет и осмият ден...

През пролуките на старата врата блесна светлина. Обитателите на пещерата се събудиха и погледнаха тъжно угасналия огън.

Колко хубаво беше вчера! В един от ъглите на пещерата имаше цял куп от „пилетата“ на Гагик, в пръстената делва кипеше ароматичният гроздов сок в очакване да го опитат и с възхищение да мляснат устни

От всичко това днес нищо нямаше. Нямаше го гроздето, което светеше с всички цветове на дъгата. Нова безмилостна сила лиши неочаквано децата, от всичко, с което се бяха запасили за зимата. Къде да отидат сега, какво да търсят? В Барсовата клисура бяха изчерпани комай всички продоволствени запаси. И децата седяха с наведени глави. Нямаха дори желание да разпалят огъня, нито да приготвят каквото и да е за зимата.

В един ъгъл беше оставена глината, предназначена за печка, в друг — пръчки за кошници. Но на вратата пак тропаше гладът, пак трябваше да се мисли за прехраната.

— Да отидем да потърсим нашите изчезнали „пилета“ — предложи Гагик.

— Добре — съгласи се Ашот. — Те не са отишли много далече. Сигурно са се сгушили някъде наблизко,

— Ами мечката? Ами барсът? — попита Шушик.

— Мечката е избягала от клисурата, а барсът отдавна не се вижда. Сигурно и той е избягал — външно спокоен отвърна Ашот, стана и разбута купчината камъни, които беше наредил до вратата, преди да си легне.

Той надникна предпазливо от пещерата. Навън беше светло и студено. На върха на барикадите стояха на пост поставените вчера пазачи-плашила. Ашот ги погледна и горчиво се усмихна.

После, придружен от Хасо, той излезе от пещерата. Също като някои опитни, предвидливи ловци момчетата огледаха всичко наоколо и като не забелязаха нищо подозрително, върнаха се да успокоят другарите си.

— Вероятно са избягали — каза убедително Ашот. — Димът прогонва всички зверове... Тръгваме ли?

— Мене ме оставете на мира — избухна внезапно Саркис. — Стига толкова!...

Той седна. В полумрака на пещерата очите му горяха неестествено, а голямата му глава се клатеше като махало на тънката шия.

— Какво се е случило? — учудено попита Ашот.

— Нищо... Остави ни спокойно да си умрем! — И Саркис така невъзмутимо се изтегна в своя ъгъл, че беше немислимо да го вдигнат.

Гагик почука с пръст по челото си. „В ред ли е горният му етаж?“ — питаше погледът му.

Ашот сви рамене в недоумение. Неочакваната промяна в повелението на Саркис го накара сериозно да се замисли: дали отново се проявява лошият характер на момчето, или нещо друго се крие тук?...

— Тръгваме! — изкомандува отново Ашот. Всички станаха и само Саркис не се помръдна от мястото си.

— Оставете ме на мира! — закрещя отново той, макар че никой не го безпокоеше.

На излизане Ашот със силен и ясен глас каза на другарите си:

— Не бойте се, няма да загинем...

— В природата изобщо нищо не се губи — философски отвърна Гагик, но гласът му звучеше тъжно. Най-много да станем плячка на зверовете... Няма да загинем, разбира се, само ще се видоизменим.

— Остави тези мрачни шеги — твърдо каза Ашот. — Ако легнем и започнем да хленчим, то се знае, че и на зверовете можем да се предадем. А ако действуваме, ще оцелеем...

Саркис кривеше раздражено лицето си и разравяше трескаво клоните, на които лежеше. После се обърна по корем, започна да дращи с нокти и да лиже земята.

— Сол, малко сол! — замоли се жално той.

Сол?... Ето каква била работата! Солта беше за тях мечта. За шепичка сол биха дали половината от живота си. Дори само думата „сол“ предизвикваше у децата такива силни рефлексии, че им течаха слюнки, а стомасите им конвулсивно се свиваха. Сол! И как не са знаели досега, че това е най-скъпото нещо на света, че то е животът!...

— Потърпи, Саркис, и сол ще намерим — опита се да успокои момчето Ашот, но и сам не вярваше на думите си.

— „Потърпи“! — избухна Саркис. — Омръзна ми да слушам християнските ти проповеди, до гуша ми дойде! Ти си виновен за всичко! — Той се понадигна и впи горящ поглед в Ашот. — Уби ни ти, уби ни!...

Саркис падна на постелята си и започна да се гърчи.

Ашот наведе тъжно глава. Наистина той беше причина за всичко. Но ще намери, длъжен е да намери начин да спаси другарите си.

— Да тръгваме — каза той бодро, сякаш изходът беше вече намерен. Но до вратата се спря, размисли и, изглежда, измени решението си.

Ашот говореше така спокойно и уверено, че вълнението, обхванало децата, се поутоложи.

— Оставяте ме сам, че да дойде мечката и да ме изяде, така ли?... Предатели! — извика Саркис, скочи, изтича до вратата на пещерата и се спря объркан.

— Шшт! — Ашот сложи пръст на устните си. — Мечката ще чуе...

Саркис млъкна и пак легна.

Децата слязоха в лозето. Тук накладоха огън, като гледаха да дими по-силно. После се заловиха да търсят грозде. Но снегът беше дълбок и задачата се оказа трудна, а резултатите — нищожни. Криволяво изровиха няколко грозда и ги изпратиха по Гагик в пещерата.

Гагик вървеше и целият трепереше. За да си дава кураж, той размахваше горящата главня, а другарите му помагаша с виковете си, като мислеха, че така ще изплашат зверовете, ако те все още се крият някъде из клисурата.

След като поскитаха доста по снега и измръзнаха, Ашот и Хасо също се прибраха в пещерата.

Гагик ги чакаше на прага. Момчето изглеждаше неспокойно.

— Какво се е случило? — попита Ашот.

Гагик намигна тайнствено и посочи с глава към Саркис. Той седеше на постелята си. лапаше лакомо гроздето и непрекъснато повтаряше: „Сол, сол!...“

Всички утихнаха, умислиха се, станаха раздразнителни. Шушик имаше главоболие.

Ашот си спомни, че всеки път, когато баща му тръгваше на лов, сипваше сол в манерката си за вода. „Солта поддържа силите на човека“ — казваше той.

И действително непоносимата немощ, обхванала децата, се дължеше и на недостига на сол. Запасите в организма се бяха изчерпали.

„От това човек може и да умре“ — помисли си Ашот, но каза високо:

— Нима не знаете, че във всяка храна, която ядем, има сол? И в прилеповото месо, и в шипките, и в корените.

Той се мъчеше да поддържа духа на децата, но чувствуваше, че новата, непредвидена опасност е много голяма и че не може да се преодолее нито със смелост, нито с търпение.

Да, те бяха понесли много несгоди, но липсата на сол беше, изглежда, най-непреодолимото зло. Организмът не можеше да се справи, това личеше особено ясно от случая със Саркис. И въпросът със солта при тежките условия на живот изпъкваше с цялата си острота пред децата.

Какво да се прави? Солта не е плод, че да я намерят по храстите. А и кое от децата можеше да каже къде в Барсовата клисура се намира сол, щом като в цяла Армения няма нито една солна кариера.

Сол!... Всичко друго, което досега беше вълнувало децата — барсът, мечката, храната, — всичко остана на заден план.

— Деца — възкликна Гагик, като се чукна по главата, — хрумна ми гениална мисъл. Задавали ли сте си въпроса откъде е вземал сол чичо отшелник?...

— Е?...

— От солните залежи.

— Къде са тези залежи?... — подскочи Саркис.

— Къде ли? Под скалите. Сами размислете: къде са се образували заобикалящите ни варовикови скали? В морето. Къде се образува сол? Също в морето. Виждали ли сте солните кариери, когато

сте ходили на екскурзия в Нахичеван? Те всички се намират до варовикови хълмове. Когато е пресъхнало морето, то е оставило тук варовик и сол. Трябва да намерим тази сол. Ще я намерим и ще я ближем като овцете...

— Е, да предположим, че в клисурата има сол — каза Шушик. — А как ще я намерим?

— А как я е намерил отшелникът? Трябва да търсим! И после: какво според вас е пиел отшелникът?

— Топил е сняг и е пиел — каза Шушик.

— А през лятото...

— През лятото сигурно е намирал някъде вода. Да отидем и ние да я намерим. Тукашната вода непременно има много сол.

Всички станаха. Щом тук е живял човек, щом са идвали тука кози, значи, някъде, в някое кътче на клисурата, обезателно има вода!

— Още една светла мисъл — сложи пръст на челото си Гагик. — Ако в клисурата има вода, отшелникът трябва да е направил пътека до нея със светите си нозе.

— Браво, това наистина е светла мисъл! — зарадва се Ашот и тупна Гагик по гърба. — Не глава, а същински извор на мъдростта! Наистина: ако човекът е живял тук, да речем, десет години и всеки ден е ходил за вода, значи, е ходил поне три хиляди пъти. Още толкова пъти се е връщал назад. Не е ли ясно, че от прага на пещерата до водата той е напра...

Ашот не се доизказа. Желанието да намери сол пламна с такава сила в него, че заглуши всички други стремежи и чувства — глад, страх. Цялото му същество жадуваше да намери сол.

Ако не намерят сол, след някой ден и друг всички са застрашени от същото безумие, мислеше Ашот, като гледаше помътнелите очи на Саркис.

Той стана решително. Хасо и Гагик също станаха.

Когато минаха през Южната барикада — така нарекоха децата грамадата камъни, струпани в началото на коридора, — Ашот се спря и започна да разглежда внимателно пътеката, която водеше към лозето. Тук той забеляза, че от нея се отклонява тясна пътечка и отива надясно, някъде надолу.

— Гледай, Гагик! Това е пътечката за извора, за който ти говореше — каза той и като се закани с главнята на невидимата мечка,

тръгна по едва забележимата пътека. Другарите вдигнаха ужасен шум и го последваха.

Пътекката минаваше между камъни и храсти, спускаше се надолу, завиваше надясно и се насочваше към една от скалите, които затваряха Барсовата клисура от запад. Тази ръждива скала беше издадена като коляно, което през цялото време скриваше от нашите деца онова тайно кътче от клисурата, където някога отшелникът е ходел всеки ден. Те завиха много предпазливо край издатината на скалата, тъй като вляво на пътеката беше онази пропаст, където се спускаше потокът, преди да излезе от клисурата. И изведнъж пред тях се откри непознато дърво. На дъното му като сребърна лентичка блесна вода.

— Извор, извор! — възкликна възторжено Гагик и хукна напред. След него радостно се спуснаха Ашот и Хасо.

Този извор обаче беше много необикновен. Той изтичаше от пещера и веднага пак влизаше в пукнатина на скала. Водата се вливаше в своеобразна крива „вана“, чиито краища бяха покрити с жълтеникави висулки.

— Сол! — извика Ашот.

Смята се, че солта не мирише, но колкото и да е чудно, още преди да дойдат до извора, децата почувствуваха замайващата ѝ миризма. Така я долавят и козите, които постоянно имат нужда от сол.

Тримата приятели заобиколиха извора от трите страни, коленичиха и започнаха трескаво да лижат покритите му със сол брегове. Те гребяха с шепи вода от извора и колкото повече пиеха, толкова повече се настървяваха на солта.

— Стига! — откъсна се най-после от извора Ашот. Хасо се изправи неохотно, продължавайки да облизва солените си устни.

— Гагик, ти забравяш нашата уговорка — каза Ашот, като го виждаше, че все още продължава да пие.

Ашот се страхуваше да не би такова количество сол да погуби другарите му, цял месец лишени от нея.

Децата се отдалечиха и седнаха на камъните, нарочно с гръб към извора. Но и така те чувствуваха примамливата му сила. С всеки нерв и с всяка клетка на организма си те усещаха оздравяващото действие на това чудодейно вещество — солта.

Децата седяха дълго така и постепенно започна да ги обхваща чувство на удовлетвореност. Така е и с хора, дълго страдали от жажда. Пият, пият, а все не могат да се напият! Но след като мине известно време, водата вече не ги влече...

— А сега трябва да помислим за Шушик и Саркис — каза Ашот.

— Аз ще им занеса — предложи Хасо.

Гагик също зина да се обади, но си спомни за мечката и нищо не каза. В него пак започна вътрешна борба. Като се упрекваше в себе си в безволие, той скочи решително, отчупи голяма солена висулка и... закрачи с нея към пещерата.

Ашот и Хасо се спогледаха.

— Ти взе много, остави половината! — викна Ашот.

Гагик се подчини мълчаливо. Той беше чувал, че хора, които дълго време са гладували, не бива изведнъж да ядат много. Сигурно същото се отнася и за солта. Но дали няма да дойде мечката в пещерата?...

Момчето неволно се озърна. Другарите не се виждат. Ужас! Всъщност по-добре, че ги няма, та да не го видят как се страхува. Но нима се страхува? Не! Да не би да е Саркис, синът на Баруйр...

Така, като си даваше сам кураж, Гагик вървеше предпазливо напред, промъкваше се почти пълзешком между храстите.

Но изведнъж нещо изшумоля и той се спря. Сърцето му заби лудо.

Той направи още няколко крачки напред и пак чу шума. Кръвта биеше в слепите му очи, студена пот се появи по челото му, краката му се подкосяваха. Възмутен от собствената си страхливост, Гагик си наложила продължи пътя и малко по малко стигна до стълбата. Тук той се обърна, закани се някому с юмрук и с твърдата крачка на уверен в силите си мъж се качи горе.

Сърцето му преливаше от радост. Днес сам-самичък мина по места, „гъмжащи от мечки и барсове“, убеждаваше сам себе си Гагик, като дори преувеличаваше. Ако чуе майка му, няма да повярва, няма да повярват и другарите му на село. Ех, защо не бяха тука!...

— Саркис, чуваш ли, донесох ти сол! — още от вратата извика Гагик.

— Сол!... Сол!... — прозвучаха едновременно два гласа — единият рязък, момчешки, другият тънък и жаловит.

И преди още Гагик да е успял да се похвали с опасното пътешествие, парченцето сол беше изтръгнато от ръцете му... Седнала до огъня, Шушик ближеше полученото парченце, смучеше го, хрускаше го със зъби. А Саркис като луд подскачаше и викаше непрестанно:

— Сол, сол, сол!...



## ПЕТА ГЛАВА

### КАКВО ГОВОРЕХА СЛЕДИТЕ ОТ ГОЛЕМИТЕ И МАЛКИТЕ КОПИТА

След като Гагик си тръгна, Ашот и Хасо останаха още доста дълго при извора, чувствувайки как постепенно се успокояват възбудените им нерви. Сега, когато имаха достатъчно и вода, и сол и вече не бяха застрашени от онази ужасна опасност, отново пред тях възникваше въпросът за храната. И мисълта за убийството на мечката започна настойчиво да ги преследва.

Отчаянието можеше отново да ги обхване, ако непредвиден случай не раздуха гаснещия огън на техните надежди.

Това стана съвсем неочаквано.

Хасо забеляза, че по храстите на върха на скалата се червенеят някакви плодове. Той не каза нищо на Ашот. „Защо? Нека си почине тук на топличко, а аз ще отида сам да донеса“ — реши той и тръгна към храстите. Но вместо да набере плодове, изведнъж хукна презглава обратно.

— Какво стана? — погледна го учудено Ашот. Вместо отговор Хасо извади от пазвата си някакви косми и ги подаде на Ашот.

— Какво е това?

— Вълна.

— Че какво от това?...

— Нищо, само това, че намерих вълна. Тази е тъмна, а ето и бяла.

Ашот сви рамене в недоумение, но после съобрази нещо и попита:

— Къде я намери?

— Там горе, в храстите.

— Чудно... Дали не е идвало тук колхозното стадо?

— Как могат да дойдат тук овце?

Това беше истинска загадка. Както и да умуваха, ясно беше, че тук някъде наблизко има домашни овце. Именно домашни, защото вълната на дивите е съвсем друга.

Момчетата толкова се зарадваха, че не знаеха дали да изтичат в пещерата и да съобщят на другарите радостната новина, или веднага да тръгнат по следите на овците. Нали ако ги намерят, въпросът с продоволствието се разрешава изведнъж и гнетящият страх от гладна смърт от само себе си отпада.

Като дойдоха до това заключение, момчетата почувстваха желание незабавно, без да губят нито минута, да намерят животните. Но къде?...

Ашот пристъпи веднага към действие:

— Къде намери вълната? По онези храсти ли? Хайде да вървим!...

— Не, не, чуй какво измислих — каза Хасо. — Ако по тези места има дори една овца, тя непременно идва при извора, при водата... Да видим дали там няма следи.

Около извора почвата беше камениста и не оставаха никакви следи. Момчетата се отдалечиха малко и започнаха да оглеждат местността. До извора се спускаше скалист рид, зад който имаше дол. Снегът там още не беше се стопил. Долът представляваше падина, разположена между „показалец и среден пръст“. Колкото по-нагоре се изкачваха децата, толкова тя ставаше по-тясна и преминаваше в дефиле. На дъното на това тясно дефиле децата намериха пътечка, утъпкана в снега от животните, които слизаха при водата.

Наведен над следите, Хасо ги проучваше внимателно.

— Три — каза той. — Голяма овца, агънце и млад овен.

— Сигурен ли си?

Хасо погледна с упрек Ашот: „Има си хас да не познавам следите на овците?..."

Наистина за опитния овчар не е трудно да определи по следите на копитата какви животни са били тук, колко на брой, горе-долу възрастта им и дори големината им.

— А дали мечката не е изяла вече твоите овце? — попита Ашот.

— Кога? Нали мечката съвсем отскоро се навърта насам. Ако беше дошла по-рано, отдавна да сме я видели. А следите са пресни. Ето, погледни: сутринта са слизали при водата, пили са и са се върнали назад. И те като дивите животни сигурно живеят в трудно достъпни места.

— То се знае, иначе нямаше да оцелеят. Да вървим. Хасо, аз просто изгарям от нетърпение, Трябва да разберем какви са тези овце.

И въодушевени от откритието си, те започнаха да се катерят нагоре по склона, към неизвестното убежище на животните, които бяха оставили следи от копитата си.

## ШЕСТА ГЛАВА

### КЪДЕ ОТВЕДОХА СЛЕДИТЕ НА ОВЦЕТЕ ДЕЦАТА

Ако се съдеше по следите, овцете са се спирали от време на време, късали сухи листа от храстите, ровили снега с копитцата си. По бодлите на шубраците те бяха оставили фъндъци вълна.

Овцете обикновено не могат да се качват високо: височините са стихията на козите. Но сега следите на овцете водеха нагоре и изкачването ставаше трудно. Тези животни без съмнение бяха подивели и усвоили вече навиците на своите братя, родени в планината, тяхната предпазливост.

Колкото по-високо се катереха децата, толкова по-широк хоризонт се откриваше пред тях. Запъхтени, изпотени, те се изкачиха догоре и излязоха от дефилето малко по-долу от средата на планинските склонове отдясно.

Тук следите на овцете изчезваха, защото почвата беше камениста.

Ашот се озадачи.

— Да се върнем — предложи той. Хасо се усмихна снизходително.

— Накъде да вървим? Няма пътека — убеждаваше го Ашот.

— Има — продължаваше да се усмихва Хасо. — Само че не се вижда. Очите ти не са навикнали... Върви след мене.

За овчарчето беше ясно, че не е възможно да няма пътека, щом овцете са ходели всеки ден на извора и са се връщали в „кошарата“ си. И момчето вървеше уверено напред, но не вече по следите на копитата, а по тора, който срещаша тук-там. Но — чудно! — торът не водеше към чернеещите се наблизко входиове на пещери, а по-нагоре — към гребена.

Колкото и трудно да им беше, сега вече момчетата не можеха да се откажат от хрумването си и скоро стигнаха до един от най-високите планински гребени. Оттук се откриваха безбройните разклонения на Малък Кавказ, които се спускаха към Аракс. Виждаше се също

турската част от Араратската долина, покрита със сняг, и над нея блесналите върхове на Арарат.

Каква свобода, какъв простор наоколо! А те?

Сърцето на Ашот се сви, сълзи премрежиха очите му. Кога, кога най-после и те ще излязат на широкия свят! И дали въобще ще излязат?...

— Хайде да вървим, да вървим — препираше Хасо. — Вятърът се усилва.

— Че ще вървим, ще вървим, ама в тези скали няма път, иначе баща ми щеше да го знае... — сякаш размишляваше на глас Ашот.

— Има път! Тази пътека извежда от клисурата, погледни! — каза Хасо, развълнуван от предположението си.

Като се придържаше за издатините на скалите, той продължаваше да върви по тясната пътека, която опасваше склона и представляваше всъщност само една дълбока планинска пукнатина. Този път по всяка вероятност съвсем не беше труден за животните. Те се бяха отърквали о скалите и оставили фъндъци вълна. А за децата беше много трудно. Но какво значение имат трудностите, ако пътеката ги изведе от клисурата!...

Най-после те дойдоха до седловината. Барсовата клисура остана зад тях.

Момчетата се спряха прехласнати. От вълнение занемяха и само с жаден поглед обгръщаха този нов за тях мир. Дали наистина не бяха намерили пътя, който ще ги изведе на „белия свят“?...

Но скоро трябваше жестоко да се разочароват. Пътеката съвсем не ги беше довела до изхода от Барсовата клисура, а до друга, малка клисура, затворена отвсякъде. Отгоре тя се виждаше цяла и нямаше смисъл да се търси изход от нея.

Отзад и отстрани тази клисура беше заобиколена от ръждиви скали, а отпред завършваше с пропаст, също като Барсовата клисура. Скалите, отвесни, дори надвиснали, изглеждаха съвсем непроходими. Никаква пътека! Не, оттук беше невъзможно да се излезе...

Децата се оклюмаха. Не остана и следа от обхваналото ги преди малко въодушевление. Седнали на камъните, те се чувстваха може би като оня пътник в пустинята, който, измъчен от жажда, бърза към оазиса и вижда, че е било мираж...

Ала имаше и нещо утешително в съдбата на децата. В долчинката живеяха три овце! А момчетата не бяха забравили още дните, когато шестима заедно с Бойнах „се угощаваха“ само с една червенушка — птичка, малко по-голяма от врабче...

Ако намереха овцете, можеха да смятат, че са наполовина спасени.

И вярата, почти напуснала децата, отново се върна при тях. Обнадеждени, те влязоха в клисурата.

Но каква клисура беше то? Такива се срещат често по разклоненията на Малък Кавказ, само че високи каменни стени ги скриват от погледа.

Клисурата беше доста по-малка от Барсовата, но по-красива. Поляните бяха обрасли с висока трева и редки шубраци, а от трите им страни надвисваха каменни стени. Тук-там се чернееха дупки — входи на пещери. Какво прекрасно пасище! Какви чудни скривалища!... Хубаво убежище си бяха избрали овцете. Не са толкова глупави, колкото ги смятат хората...

Сега децата разбраха защо животните бяха оцелели сред тази жестока, пълна с опасности природа.

По южните склонове, защитени от силните ветрове, скалите така силно отразяваха слънчевите лъчи, че снегът тук не се залежаваше. Това беше прекрасно зимно пасище!...

Децата слязоха предпазливо по пътеката, която минаваше по планински корниз. По всичко личеше, че овцете живеят тук: и по спасената, утъпкана на места суха трева, и по тора, който се срещаше на всяка крачка.

Но как е станало така, че новата клисура беше почти копие на Барсовата и също като нея заобиколена от непроходими възвишения?

В характера и строежа на възвишенията и клисурите на Армения се забелязва чудна закономерност. Всички вулканични възвишения си приличат по своите конусовидни върхове, подобни на захарни камари. Сякаш един и същи майстор ги е източил на някакъв исполински струг. Само големината им е различна.

Който е бил в Зангезур<sup>[1]</sup>, непременно е забелязал, че там всички възвишения са островърхи, а повечето от тях носят „каменни шапки“ и наподобяват гъби-великани.

Техният състав (ронливи, леко трошливи скали), е еднакъв, така както са били еднакви и условията, които са ги създали. Да вземем например онази част от Малък Кавказ, която е разположена срещу Арарат, минава зад Ереван и стига до края на планинската верига, чак до Азърбайджан. Поради еднаквите природни условия всички клисури от тази верига, изложени на юг, поразително си приличат. В по-голямата си част те са заобиколени от възвишения, съставени от червеникавокафяв варовик. Северните склонове на планината са също еднотипни.

И така Барсовата клисура и Овчарника (както нарекоха момчетата долчинката) много си приличаха.

Когато слязоха, Хасо бързо прецени къде горе-долу се намират овцете. Той вървеше отпред, а Ашот — след него; ролите им сега се смениха.

Момчетата пресякоха долчинката, покрита с разкошна трева, висока почти до раменете им, и на другия ѝ край намериха пътека, утъпкана от овцете. Тя сигурно щеше да ги изведе до убежището на животните. И наистина децата скоро се озоваха пред пещера с кръгъл тесен вход, отдето ги обляхна миризма на кошара...

Ашот и Хасо постояха известно време в нерешителност, но най-после се престрашиха и влязоха вътре. Тук цареше здрач и беше пусто — нямаше жива душа. Пещерата беше дълбока, но ниска и в дъното и се виждаше издатина, която прикриваше кръгла ниша. Нишата, запазена от студения въздух, също беше празна. Ала дебел пласт тор свидетелствуваше, че овцете нощуват тук.

— Сега е ясно — каза Хасо.

— Какво е ясно?...

— Че курдюците<sup>[2]</sup> са на място...

Белите зъби на Ашот блеснаха в полумрака.

— А къде ще се дятат?

— Къде ли? Ами че ако овцете останат през зимата на студа, могат да им измръзнат курдюците. А в такава пещера и човек може да живее.

Те излязоха навън и заразглеждаха местността с присвити очи.

— Къде ли са отишли овцете?...

— Крият се някъде в тревата — предположи Хасо. — Я ела тука...

Покачиха се на високата конусовидна скала. Цялата поляна се откри като на длан пред тях.

— Я, я погледни, как са се разположили! — зашепна възбудено Хасо, съгледал овцете, настанени в трънака, малко по-долу от пътеката.

Не беше трудно да се забележи кафявият гръб на овцата, рязко откроен върху жълтата трева, и до нея двете бели агнета — едното с криви рогца, а другото без рога, с малка главичка.

Животните естествено видяха децата и също като дивите си роднини се заковаха на местата си. Инстинктът им подсказваше, че така не ще бъдат забелязани. Но те усетиха, че ги гледат, размахаха тлъстите си опашки-курдюци и се шмугнаха наляво към единствения изход от клисурата.

Значи, Хасо още там, до извора, беше определил вярно. Действително имаше една голяма овца, седем-осеммесечно агне и млад овен.

— Ох, ами че това е нашата Чернушка... Чернушке! Гиди, гиди, гиди, Чернушке!... — завика изведнъж овчарчето.

И кафявата овца, която тичаше последна, като чу полузабравеното си име, се спря, озърна се и жално заблея. Спря се и младият овен, но по-далече, на каменистата пътека, та ако стане нужда, да припне надолу. А агнето с няколко леки скока се озова на отвъдната страна на хълма, който отделяше Овчарника от Барсовата клисура, и оттам показва отново малката си главица. То изглеждаше учудено от държането на майка си, която не бягаше от тези страшни, двукраки същества,

Чернушка тръгна към малките си — не побягна, а просто тръгна бавно и спокойно.

Каква е тази Чернушка? Откъде я познаваш? — Недоумяваше Ашот. Той беше силно развълнуван: три овци! Та това е истинско спасение! От глад вече не ще загинат. Но как да ги уловят?

— Чернушка е овца от нашата ферма. Миналата година през април, на връщане от муганските зимовища, тя се отклони, а с нея и четиримесечното ѝ агънце. Когато караме овцете от равнината в планината, не отделяме агнетата от майките. Баща ми и аз взехме кучета и тръгнахме да ги търсим. Търсихме, търсихме, но не ги намерихме. Чудно нещо! Ако ги беше изял вълк, костите им поне щяха



да останат... А тя ето къде била! Кой да се сети да я търси тук! Пър, пър, гиди, гиди!... — викаше пак овчарчето и издаваше такива звуци, че непривикнал човек можеше да настръхне, като го слуша.

Но за Чернушка тези звуци бяха познати, тя беше закопняла за тях и те може би събуждаха в замъгления и мозък сладки спомени за веселия безпорядък във фермата, за хилядите дружки, с които беше пасла спокойно и безгрижно по планинските пасища.

— Добре де, но как е попаднала тука? И отде се е взело другото агне? — разпитваше Ашот.

Овчарчето само се усмихна, толкова наивен му се стори сега „ученият“ му приятел.

— Ще ти разкажа как е станало. Когато Чернушка се е загубила, сигурно е срещнала диви кози, заблудила се е и тръгнала след тях. Нали знаеш, че овцете са глупави — могат и след вълк да тръгнат... А козите са тичали към Барсовата клисура. Поживяла е с тях на воля по тучните пасища, а докато дойде зимата, толкова е подивяла, че вече е можела и сама да се грижи за себе си...

— Браво, Хасо! — одобри Ашот разказа на овчарчето. — Довечера ще разкажеш всичко това на децата...

Хасо се усмихна смутено и започна да говори за друго:

— Ще се почудят във фермата, като заведем Чернушка, при това с две рожби.

— Защо ще ги заведем? А ние какво ще ядем?

Хасо дълго не отговаряше.

— Не, аз няма да вдигна ръка. — каза най-после той.

— Ако ти не убиеш, аз ще убия.

— И ти няма да го направиш — каза тихо Хасо.

— Защо?

— Не виждаш ли? Днес-утре тя пак ще си има малко. Погледни, коремът и е чак до земята, едва ходи...

— Значи, и агънце ще си имаме?

Ашот толкова се зарадва, че щеше да се разскача, ако не смяташе, че е несериозно.

„Добре — мислеше си той, — засега няма да закачаме Чернушка — нека стои за по-тежки дни, а двете ще ни стигнат за един месец. Млякото пък...“

Той си правеше радостно сметки на ум и чакаше с нетърпение да види как Хасо ще привлече такава тлъста плячка.

А овчарчето вървеше бавно напред и издаваше с езика си звуци, които само овцете разбираха, увещаваше Чернушка да не се страхува, да не бяга от него. Овцата-майка вече и не се опитваше да се крие. Вървеше бавно, неуверено. Звуците, с които я викаше Хасо, я развълнуваха. Какво да прави сега? Дали да се подчини на заповедите на стария си стопанин, или да отиде при малките си?...

Но майчиният инстинкт все пак надделя. Тя тръгна решително напред и никакви молби на Хасо вече не и действуваха.

Тогава овчарчето реши да прибегне до по-силно средство. Седна на един камък, извади от пояса си свирката и засвири вълшебна овчарска мелодия — същата онази, която кара цели стада да се спират и да се приковават на място. „Чобан-баяти“ наричат по планините тази нежна овчарска песен.

Свирката на Хасо запя така, че и камъните, да имаха сърце, биха се просълзили.

*Ей, овчици мои вакли, осиротяло мое стадо...*

Чернушка пак се спря и, жално заблея. Върна се няколко крачки към Хасо и пак се спря, а овчарчето продължаваше да свири и запристъпя бавно към нея. Като забеляза това, Чернушка потрепера, отскочи и забърза към рожбите си.

— Какво да правим, Хасо? — обезпокои се Ашот. — Ние нямаме друг път. Ако си отидем по онази пътека, по която дойдохме, овцете ще избягат в Барсовата клисура, а там е опасно. Кой знае какво може да ги сполети

Децата се разтревожиха. Но докато стояха и мислеха какво да предприемат, изведнъж се появили два огромни орела и се спуснаха към овцете с намерение да отвлекат агнето. Овенът и агнето хукнаха стремглаво назад. Но тук налетяха на децата и завиха встрани, побягнаха надолу, към клисурата. Подире им забърза кафявата овца.

— Ако зверовете ги подушат, ще дойдат през нощта и ще ги разкъсат, нали?... Какво да правим? — умолително попита Хасо.

— Какво?... Какво?... — промълви смутено Ашот. — Ето какво — съобрази бързо той: — Да накладем огън на най-тясното място на пътеката...

Децата изтичаха в пещерата за огън и Хасо придума Ашот да остане тук.

— Аз сам ще запаля огън. Ти не идвай, почивай си!... — каза той кротко, но настойчиво.

Второто отиване беше тежко за овчарчето. Но не мина много време и на пътеката за клисурата, където се беше скрила Чернушка, пламна силен огън.

Огънят обезпокои много младия овен и неговата сестричка, но на Чернушка той направи съвсем друго впечатление. Нощните овчарски огньове отдавна бяха близки на сърцето и. Тя вече почти не се страхуваше от момчето.

\* \* \*

Но как е станало тъй, че барсът е живял няколко седмици близо до овцете и нищо не им е сторил?...

Кой знае! В природата съществуват и такива случаи като изключения.

В Средна Азия например ловци намерили юрдечка, която живеела с цялото си потомство в лисича дупка заедно със стопанката... Странно съжителство! Тук обаче случаят беше друг. Гладният барс сигурно не ги беше просто срещал, тъй като Овчарникът беше отделен от Барсовата клисура с планинската стена. А по всичко личеше, че звярът не беше ходил оттатък стената.

Наистина овцете преминаваха всеки ден през стената и отиваха на водопой в Барсовата клисура, но клисурата, по която се качваха, беше отделена от Барсовата с дълъг рид. Пътят им минаваше ниско в дола и барсът можеше и съвсем да не ги забележи...

Освен това хищните зверове, по-специално барсът, денем обикновено спят в убежищата си. На лов излизат само нощем. А овцете — обратно. По стар навик, придобит при съвместния им живот с човека, те се прибираха вечер в „кошарата“ си и спяха там, докато съмне. Призори, когато барсът се скриваше в леговището си, овцете

излизаха на паша. И това им беше помогнало, разбира се, да избягват неприятната среща.

И още нещо. Колкото и чудно да изглежда, барсът можеше да срещне овцете и да ги отмине, без да ги докосне. Да, да! Лесно е да издебне подивелите овце из засада, когато пасат или пият вода, но съвсем друго — когато трябва да ги преследва... Той не можеше дори Чернушка да достигне, а камо ли агнетата, от рождение усвоили навиците на планинските овни.

Защо? Знаем, че барсът прави скокове, дълги пет-шест метра. Да, той отлично скача, но лошо бяга. Зверовете от котешката порода — лъвът, тигърът, барсът, рисът, пък и самата котка — са слаби бегачи. Не напразно народът казва: „Не е дълго котешкото бягане — от къщи до плевнята“.

...За лъва се казва, че е великодушен. Хвърля се върху набеязаната жертва и ако не успее да я хване, не я преследва повече — „подарява ѝ живота“. Но какво великодушие е това! Само да му падне животно, веднага го разкъсва и изяжда. Но ако трябва да прави един-два скока напразно, той и сродните му — тигърът и барсът — направо се уморяват и „разочароват“. Лягат на земята, гледат жадно след изплъзващата им се жертва и удрят злобно с опашка...

Открай време барсът напада из засада, а не гони плячката си. Нали няма здрави „обувки“ като Чернушка, бос е, лапите му отдолу са меки, незащитени. Как ще бяга по острите камъни на склоновете на клисурата?

Това също е причина, задето овцете са останали невредими, независимо от страшното съседство.

---

[1] Зангезур — местност в южната част на Армения. ↑

[2] Курдюк — тлъстина при корена на опашката у някои породи овце. ↑

## СЕДМА ГЛАВА

КАКВО ОЩЕ СЕ СЛУЧИ ПРЕЗ ТОЗИ БОГАТ СЪС СЪБИТИЯ ДЕН

Вчерашният ден поднесе големи неприятности на децата, затова пък днешният им направи такива подаръци, че всички огорчения, причинени от крадливата мечка, скоро бяха почти забравени.

Най-голямата им грижа засега беше улавянето на подивелите овце.

— Ама че късмет — шишкебапът на крака ни дойде! — потриваше весело ръце Гагик и с нетърпение очакваше онзи щастлив час, когато „подведомственият му склад“ отново ще се напълни с продукти.

— А къде изтича Хасо? Къде занесе огъня? Защо отиде сам? — вълнуваше се Шушик.

Ашот се усмихна лукаво:

— Хасо занесе огъня в кошарата при нашите овце. Сега той ще е овчар в нашата ферма.

— Никаква ферма-мерма не признавам! Хващаме и колим... — запротестира Гагик.

Всички очакваха с нетърпение връщането на овчарчето — само той можеше да измисли как да уловят овцете.

Хасо най-после се върна. Лицето му сияеше, черните му очи светеха.

— Дори и да има зверове в клисурата, при Чернушка няма да отидат. Я вижте — доволен посочи той върха на скалата.

Там се виеше дим от запаления огън.

— Овцете ти сигурно вече са се успокоили, дали да се опитаме да ги хванем, а? — попита Ашот.

Хасо се усмихна.

— Не — каза той, — така не става. Трябва най-напред да свикнат да ни вярват, да не се страхуват от човека. А за това е нужно време.

Вдъхновението на Ашот и Гагик изведнъж се изпари,

— А пък аз мислех довечера да варя пача от крачката и рогцата! — призна си Гагик. — Ех, Хасо, на гладен човек четат ли се проповеди за търпение?...

Но няма как! Щом се налага — ще потърпят, стига само да има надежда да хванат овцете.

— Хайде дотогава да се опитаме да убием коза — предложи Ашот. — По време на сватбите козите стават непредпазливи.

— Но пак няма да ни се оставят — осмели се да възрази Хасо. Той неведнъж беше присъствувал на такива сватби. — Ако намерим кози — додаде той, — то ще е само в дълбоките пещери, където те денем се крият.

— Да! Ако ги сварим в пещерите, наши са — заяви самоуверено Ашот и стана.

Тримата излязоха от пещерата, а след тях — Шушик и Саркис. Те казаха, че искат да потърсят плодове.

— Ашот, гледай само, като хвърляш копието, да не попадне в очите: ще ослепее — каза сериозно Гагик.

— Кой? — вдигна вежди Ашот.

— Ами че козата!... И защо се катериш нагоре? Не знаеш ли, че е по-лесно да се слиза?

Да, да се слиза, е по-лесно, Ашот знаеше това, но той знаеше също така, че кози могат да се намерят само в проломите на скалите и в пещерите по високите склонове.

— Ашот, страх ме е: ами ако мечката е легнала там, зад камъните? — прошепна Шушик.

Дали защото тя им напомни за мечката, или те сами се сетиха, че вървят по пресните и следи, но станаха изведнъж сериозни, а Ашот предупреди да бъдат предпазливи.

Те се покачиха върху скалата над Пещерата на отшелника, легнаха на земята и допълзяха безшумно до едно място, отдето се виждаха добре както долната част на Барсовата клисура с лозето, така и източното било на хребета, където минаваше Дяволската пътека.

Трябваше най-напред хубаво да огледат от върха околността и тогава чак да продължат. Току-виж, изскочил някой звяр! Но съвсем неочаквано оттук те видяха не звяр, а онези животни, за които бяха предназначени копията. От отсрещния рид се чуваха ясни, остри

звуци. Там се сражаваха козли, като се удряха с рогата, а встрани от тях пасяха кози.

Хасо, който имаше много силно зрение, дръпна разтревожен Ашот за палтото:

— Твоята шапка!

Козлите ту се отдалечаваха, ту връхлитаха бясно един на друг. И на рогата на единия наистина се мяташе шапката на Ашот.

Усмехнат, Ашот поклати глава. За кого е шита шапката, а кой я носи!

Децата следяха със затаен дъх боя на козлите и всеки изгаряше от желание единият от противниците да падне победен с разбита глава. Но природата е надарила тези животни с такива железни глави, че те геройски устояват на жестоките сражения, които се повтарят всяка есен. Колкото и силни да бяха ударите, нито единият от съперниците не пострада в боя.

Право казваше ловецът Арам, че Барсовата клисура е най-безопасното място за козлите. Необезпокоявани от никого в недостъпните за хората дебри, пещери и усои, козите раждат и отглеждат прекрасните си козлета.

Но дори и в тези недостъпни места се води безмълвна, страшна борба за живот. И по-силният прониква тук, за да унищожи и изяде по-слабия.

Ето и сега, докато в разгара на борбата козлите си удряха главите, опасността се промъкна неусетно в Барсовата клисура и надвисна над тях. На един от високите планински корнизи лъсна на слънцето пъстрият гръб на гигантската котка, блеснаха белите зъби. Изхвърлил напред тежките си лапи с остри нокти, барсът като камък се стовари върху козлите, самозабравили се в борбата.

Козите се спуснаха ужасени към изхода на клисурата, а след тях козелът с шапката на рогата. Другият, повален от барса, остана на място.

Шушик не издържа зрелището, изписка и отстъпи назад. Саркис позеленя. Той щеше да крещи, но Ашот тутакси му запуши устата с ръка, дръпна го назад и го отведе на другия склон на хълма.

— Стой тук и нито звук! — изсъска сърдито той, понеже от опит знаеше, че заплахата обуздава мигновено слабите и страхливи хора.

Ашот се върна разпъхтян, отведе и Шушик настрана и се присъедини към другарите си.

Тримата, притиснати до земята, следяха разиграващата се драма.

След като повали козела, барсът заби в гърлото на животното острите си зъби и като ръмжеше и удряше неспокойно по земята дългата си опашка, започна да разкъсва жертвата си.

Скрили глави зад храста, децата наблюдаваха отвратителната трапеза на хищника с тайната надежда, че след като се насити, той ще остави и за тях от плячката си.

Предпазните мерки на децата бяха напразни. Барсът отдавна ги бе забелязал. Без да ги гледа, той чувствуваше тяхното присъствие, усещаше миризмата им, долавяше шепота. Обаче барсът принадлежи към онези редки зверове, които нехаят пред съперника си и дори в присъствието на човека са способни да вършат своите престъпления. Хищникът поглеждаше от време на време към храста, зад който бяха скрити децата, и продължаваше спокойно да се наслаждава на жертвата си. А Гагик не можеше да откъсне поглед от челюстите на барса и в мечтите си вече печеше шишчета от чер дроб. Но сметките му бяха криви. Барсът, вълкът и много други хищници изяждат най-напред черния дроб и сърцето на жертвата си.

Но ето че звярът най-после се наяде, стана лениво и като облизваше мустаците си, тръгна към скалите, сигурно към някоя пещера, където щеше да поспи спокойно след богатото угощение.

Обезумели от страх, децата замряха зад храстите и никой не смееше да шавне.

Денят пак беше топъл. Снегът се топеше бързо и оголваше южните склонове. Децата лежаха на топлата земя и отмалели от горещите слънчеви лъчи, можеха и да си подремнат дори, ако не беше възбудата от току-що преживения ужас.

Но не беше само ужасът. Не по-малко ги вълнуваше може би и плячката на барса съвсем близо до тях. Какво щастие! Тръгнаха за кози без всякаква надежда да намерят, а ето изведнъж пред тях огромен козел! И то само на двеста крачки от жилището им.

Иди, та убеждавай сега суеверния Хасо, че не съществува съдба, че всички явления са обясними и свързани помежду си. Овчарчето ще каже като баща си овчаря, че има дни неблагоприятни и дни щастливи...



Децата дълго лежаха зад храстите, без дума да продумат. Всяко мислеше за едно и също и всяко изживяваше страха, причинен от появяването на звяра и извършеното от него злодеяние.

Най-после Гагик прошепна на ухото на Хасо:

— Я вдигни глава и погледни, там ли е козелът, или барсът го е отвял? Погледни, не бой се! Аз съм с тебе...

Хасо се понадигна и погледна:

— Да, там е... Ой, Ашот, долетя орел и иска да го кълве. Къш,къш!...

Хасо хвърли камък и орелът неохотно и бавно кацна на върха на скалата.

— Да отидем да вземем каквото е останало от козела, а? — доби кураж Гагик.

Мъртвият козел беше толкова близо, че не даваше покой на децата. Но Ашот се страхуваше да не би да се върне барсът и се колебаеше.

— А барсът не е ли като вълка?... — попита Хасо. — Щом се наяде, вълкът ляга да спи.

Ашот мълчеше. Той и без това се смяташе причина за много нещастия и се страхуваше да не би по негова вина да се случи пак нещо.

Малко по малко всички добиха кураж и заговориха по-високо.

— Както искаш, Ашот, но още сега трябва да вземем козела — заяви Гагик. — Идете да го донесете, докато орлите не са го разграбили, а другото оставете на мене.

Шушик не се беше още съвзела от страха, но като чу думите на Гагик, прихна да се смее: тя знаеше какво значи на неговия език „другото“!

Но децата едва ли щяха да се решат да се приближат до козела, ако Хасо не си спомни неотдавнашните думи на Шушик. „Колко ми се е прияло месо — каза по детски тя, — а вие ме храните с тези отвратителни прилепи...“

Без дума да каже, Хасо стана. Взе копието си и Ашот. Двете момчета бяха сериозни и мълчаливи както винаги в момент на голяма опасност...

А Гагик, от желание да прогони страха си, напротив, чувствуваше нужда да говори.

Ашот забеляза страха на Гагик и реши деликатно да го спаси от неудобното положение. Той знаеше, че колкото да се страхува, Гагик от честолюбие не би останал назад от другарите си. А нужно ли е това?

— Ти, Гагик, иди в пещерата — каза той. — Засилете огъня, пригответе съдове и шишове. А когато дойдем ние, ще готвим обяда. Е, какво се втрещи?

— А как така без мене? — протестира Гагик. — Ами ако се върне барсът?

— Ще се оправим някак — усмихна се Ашот.

И Гагик по-охотно от всеки друг път се подчини на волята на Ашот.

С горящи главни в ръце Ашот и Хасо се качиха на една скала, отдето се виждаха огромните рога на разкъсания от барса козел. Звярът беше изял черния дроб, сърцето и бутовете на жертвата си, а другото бе оставил за вечеря.

Хасо посегна да улови рогата и да повлече животното, но Ашот го спря.

— Не така! Барсът ще дойде по следите ни — прошепна той.

Ашот взе брадвата, отсече огризаните от хищника части, а другото — главата, гърдите и плешките — нарами на гръб. После направи знак на Хасо да заличи следите с огън и дим.

Те вървяха премалели от страх и се оглеждаха назад: дали барсът не ги е забелязал? Но и двамата бяха щастливи — носеха половината козел!... Ашот дори се беше превил под тежестта на товара си. Хасо заличаваше старателно следите. Главнята пламтеше силно в ръката му. Оказа се, че подобна предвидливост съвсем не беше излишна. Опасността дойде, макар и не оттам, откъдето я очакваха.

Ашот и Хасо не бяха стигнали още до пещерата, когато нейде отгоре чуха страшен рев и някакъв кафяв звяр се търколи надолу по стръмнината, като чупеше храсти, събаряше камъни и сняг.

— Хасо, вдигни главнята! Размахвай я! — завика Ашот и хвърли товара си.

Но в този момент мечката довтаса до момчетата. Повлече Ашот за палтото, събори го в снега и без да обръща внимание нито на него, нито на месото, продължи със силен рев да се търкаля по склона. От време на време се изправяше на задните си крака, премятеше се през глава, подскачаше, извиваше се на кравай, мушкаше главата си

между задните лапи, свиваше се на кълбо и пак се търкаляше надолу. Тя беше пияна и добра, както понякога е добър и пияният човек...

Друг може и да не знае, но айкецорци добре знаят, че когато човек пие много вино, а след това си похапне повечко грозде, сокът на гроздето започва да ври и кипи в стомаха му.

— Какво да правим? — прошепна Хасо, като продължаваше машинално да размахва главнята.

Момчето пребледня, краката му трепереха. Не по-малко изплашен беше и Ашот. Ала по държането на животното и по острата миризма на вино той веднага разбра, че мецаната „е попрекалила“. Иначе как можеше тя, обикновено толкова предпазлива, да забрави опасността?...

— Я хайде да я сплашим... Запали трева — каза Ашот.

Събраха суха трева и магарешки бодил, подпалиха ги с главнята и Ашот прикрепи на копието си горящия сноп.

Мечката, уморена, изглежда, от премятането, седеше малко по-долу от децата, поклащаше глава и нещо мъркаше.

Ашот закрещя: „Хо-хо-хо!“ и запрати по нея огненото копие. Тя изрева отчаяно и хукна да бяга. До момчетата дойде миризма на изгоряла вълна.

— Хайде, бягай и не се обръщай назад! — извика Ашот на другаря си.

И като грабнаха плячката, бравата и главните, двамата забързаха към тяхната пещера.

— О, донесохте! Донесохте козела! — зарадва се Шушик. — А кой ревеше там?

— Никой. Я засили повече огъня...

До огъня лежеше половината козел — цяла камара месо. Щастието най-после като че ли се беше усмихнало на децата. Но най-смелият от тях беше нещо неспокоен, разсеян и непрекъснато поглеждаше към вратата, слушваше се.

Като видя месото, Гагик забрави всичките си страхове. Бързо издялка шишове и нарязва месо на дребни парченца.

— Не ви ли казвах, че в края на краищата всичко ще се нареди? — бърбореше той. — Каква пача само ще ви сваря от главата и краката! Пръстите си ще оближете! Хасо, отсечи главата и я подръж над огъня да се опърли... Ох-ох-ох! Не живот, а рай!

И под сводовете на пещерата отново екна смях. По бледите лица на децата пак се появи усмивка; отново се завързаха оживени разговори, прекъсвани от възторжените възклицания на Гагик, който вадеше от шишовете изпеченото месо.

## ОСМА ГЛАВА

### СПОЛУКАТА И НЕСПОЛУКАТА СА РОДНИ СЕСТРИ

Да, този ден щастието наистина се усмихваше на децата. Ала когато духовете се поуспокоиха, те решиха, че тяхната радост е всъщност „телешка радост“. Положението им колкото се беше подобрило, толкова се беше и влошило. Наистина две седмици ще бъдат сити и ще могат търпеливо да чакат, докато Хасо доведе със свирката послушното си „стадо“ от кошарата. А сол и вода имаха в толкова изобилие, че биха стигнали за цялото село. За всичко това не можеха и да мечтаят по-рано. Но как да забравят, от друга страна, че съвсем наблизко живеят два страшни звяра? Право казват айкецорци, че сполуката и несполуката са родни сестри.

Сполуката през този ден явно съпътствуваше децата. Но около жилището им не бродеше ли същевременно барсът?

Ще дойде ей сега, ще види, че плячката му е изчезнала, ще се разяри и ще започне да напада едно подир друго децата.

Къде е бил той досега? Откъде е дошъл? Ами мечката? Значи, погрешно смятаха, че е напуснала клисурата. А възможно е да е ходила да си търси леговище за зимата, но не е намерила и се е върнала.

Децата бяха чували, че мечката не напада хора, но все пак кой ще посмее да отиде за вода на извора, щом наблизко обикаля мечката? И от вода ще се откажат дори! А щом барсът се крие в скалите, как ще имат кураж да отидат да примамят овцете?...

И децата дойдоха до заключение, че всъщност са лишени от всичките си придобивки — солта, водата, овцете. Така че рано беше да се радват, рано беше да мислят, че ще могат да живеят спокойно до пролетта.

Зверовете ще ги принудят да стоят в пещерата, храната ще свърши скоро, а от липса на сол ще полудеят. За да се снабдят с вода, ще трябва пак да топят сняг. а в такава „дестилирана“ вода няма и зрънце сол.

Да, както и да го мислеха, едно беше ясно: най-напред трябва да видят как да унищожат или изгонят зверовете от клисурата.

Ашот предложи да запалят много огньове, а след това, въоръжени с димящи главни, с глъч и врява да преминат във верига през планината отдясно наляво. Това ще подплаши зверовете, ще ги подгони към изхода на клисурата и ще ги принуди да избягат.

Планът беше интересен, но Гагик го провали, като обясни, че в това грандиозно шествие могат да вземат участие само трима души. Каква „верига“ ще е тогава?...

В разговори времето мина незабелязано и шишкебапът от козе месо беше най-после готов.

След сития обяд децата се свързеха напълно от преживените вълнения. Ашот вдигна капана от ъгъла на пещерата и каза развълнувано:

— Това сигурно е приготвено за барса!...

— Че защо му е притрябвал барс на чичо отшелник? Да не би месото му да е ял или кожата продавал? — възрази Гагик.

Шушик мислеше напрегнато нещо, а после, изглежда, си спомни и каза:

— Чела съм някъде, че един отшелник, преди да тръгне на път, вързал на краката си звънчета. Звънът им трябвало да предупреждава всички мравки и буболечки да бягат от пътя му, за да не бъдат стъпкани...

— Това е приказка — засмя се Гагик.

— Не, Шушик е права — застъпи се за момичето Ашот. — Тя искаше да каже, че отшелниците са били добри хора, и това е вярно.

— Разбира се! Ама Гагик оставя ли те да се доизкажеш! — разсърди се Шушик. — Ако отшелникът е бил лош човек, щял е да лови кози, а не зверове, които проливат кръвта им...

— Браво! — възкликна Гагик. — Но аз мисля, че чичо отшелник е вършел добрините си, като си е правил сметка да го приемат в рая. А?...

Другарите се засмяха, но мислите на Ашот бяха заети с друго. „Щом отшелникът е ловил барс с този капан, защо и ние да не го опитаем?“ Та те нямаше да имат нито минута спокойствие с такъв коварен и силен враг наблизо!

Той сподели това с другарите си и като получи тяхното одобрение, пристъпи трескаво към работа.

Какво е необходимо, за да заредят капана? Парче месо и нищо друго. Месо имаха, но капанът беше много ръждясал и в такова състояние не вършеше работа.

Звярът само от миризмата на ръждата ще се изплаши и няма да дойде — обясни Ашот и си спомни, че баща му мажеше желязото с лой. Лойта убива миризмата както на метала, така и на ръждата. Но откъде да вземат? Козлите по време на сватбите и борбите отслабват. Съвсем малко тлъстина остава само около бъбреците и дебелото черво. Ашот намаза капана, дръпна желязната пружина и поклати неодобрително глава.

— Съмнявам се, че ще издържи. Ръждата почти е преял шийката на десния зъбец.

На капана висеше някакво железце, подобно на котва.

— Това пречи на звяра да избяга надалече. Тази кукичка се закачва за храстите и камъните и го забавя, а по този начин печели време ловецът — обясни Ашот.

— А не можем ли да го вържем за дърво, та барсът да не избяга? — заинтересува се сериозно Гагик.

— Ти пък! Ще измъкне лапата си и ще избяга. Тази котва нарочно се оставя свободна, за да се влачи след звяра — обясни Ашот. Той беше много възбуден — за пръв път през живота си щеше да лови такъв страшен звяр като барса! Въображението му се разпали и уверен, че всичко трябва да стане така, както той смяташе, каза делово:

— Хайде, Гагик, дай парче месо!...

— И дума да не става! — възпротиви се Гагик. — Със сърцето ми зареди капана, но месо не давам! Не ни е до опити...

— Там има още оглозгани парчета — каза Хасо, който досега мълчеше скромно. — Да вземем оттам.

Наистина каква по-добра примамка от тази? На горната тераска, която нарекоха Барсова, се бяха събрали много орли и децата едва ги разгониха с камъни. Но ненаситните птици не бяха оставили нито късче освен някакви огризки около ставите. Децата отсякоха една става, заредиха капана и го заровиха в земята. Навън стърчаха само острите отворени зъбци, засипани със сняг; открита остана стръвта между тях.

После събраха всички остатъци и ги хвърлиха на орлите, за да ги отклонят, а те се върнаха в пещерата.

„Ох, веднаж само да уловим барса и да се освободим от тази клетка! Няма да има по-щастливи хора от нас на света!“ — мислеше си Ашот. Лицето му поруменя, в очите светна пламъче.

— Часовете на барса са преброени — каза той. — Сега остава да си видим сметките и с мечката. Мисля, че ние трябва...

Ашот не се доизказа. Раздаде се глух рев, старата врата на пещерата се разтвори и вътре нахълта... пияната мечка.



## ДЕВЕТА ГЛАВА

КАК БЕШЕ РАЗСЕЯНА ЛЕГЕНДАТА ЗА БЯГСТВОТО НА ДЕЦАТА В ДАЛЕЧНИЯ ИЗТОК

Може да се каже, че всичко, което се случи този ден, беше наистина зла игра на съдбата. Ако не бяха дошли други ловци на помощ на Арам и той не беше принуден да ги чака и се съветва с тях, всичко можеше да се нареди другояче. Все по следите на дивите кози Арам сигурно щеше да излезе до билото, зад което беше Барсовата клисура, и затворените там деца щяха да го видят, застанал на върха на планинския рид. А видят ли човек, те естествено ще се развикат и с виковете си ще дадат да се разбере къде са...

Но всичко стана иначе. След като срещнаха в Барсовата клисура най-опасния враг на рода си — барса, козите оставиха в ноктите му единия от другарите си и се върнаха стремглаво назад. Те излязоха от Барсовата клисура още преди ловците да бяха успели да стигнат до Дяволската пътека.

И ето сега козелът с шапката на Ашот лежеше безжизнен, а ловците, които го убиха, запалиха огън и се събраха около него. Само Арам, седнал настрана, гледаше шапката на сина си и ридаеше, ридаеше без сълзи...

Ха разгадавай сега тайната... Ах, ако можеше животното да говори! Арам щеше да настави хиляди капани в планината, щеше да измисли хиляди начини, да хване козела. А хване ли го, ще го попита: „Къде е стопанинът на тази шапка?“ Но козелът, който е видял Ашот, лежи мъртъв до огъня, лежи и нищо не може да разкаже.

Дядо Асадур пушеше мрачно лулата си. Към него бяха отправени всички погледи, от него чакаха разгадката. Но и той какво можеше да каже? Много беше видял старият ловец през живота си, можеше да обясни хиляди чудни явления в природата, но да разбере как ушанката на Ашот се е озовала па рогата на козела, не му беше по силите.

Старецът беше недоволен от себе си и се чувствуваше неудобно в присъствието на всички тези хора, които го чакаха да си каже думата.

— Ех, лъвче мое, напразно, види се, дойдохме тук! — каза той огорчено на внука си Камо, красив, висок юноша с мъжествено и строго лице.

— Не, чичо Асадур, ако не беше ти, козелът нямаше да лежи тука и нямаше да познаем шапката — намеси се Арам. — Сърцето ми се облива в черна кръв, пред очите ми мрежелее — как мога да стрелям сега?... Тая заран стрелях в козела, ама не улучих. Прицелих се и изведнъж сърцето ме заболя, очите ми се премрежиха. Всеки случай твойт изстрел ни откри, че не трябва да търсим децата в Далечния изток. А сега хайде да вървим в село, че става студено. Вие сте изморени и трябва да си починете.

Ловците слязоха в селото. Арам покани у дома си дядо Асадур и внука му, а Аршак отведе Крикор.

Като видя племенника си, жената на Аршак се разплака и изля върху момчето цялата нежност на майчините си чувства. Всичко вкусно, каквото се намери в къщи, беше сложено на трапезата.

— Яж, яж, милото ми, и за тебе, и заради моя Гагик яж, дано сърцето ми се успокои — говореше жената и се обръщаше настрани, за да изтрие с края на престилката сълзите си.

— Ще се оправи, жена, не плачи. Къде ще се изгубят? — говореше Аршак по-скоро да успокои сам себе си отколкото жена си.

— Какво да кажа, какво да кажа? — вълнуваше се жената. — Да беше тука Гагик, колко щеше да ти се зарадва, Крикор джан!

Идването на Крикор развреди раната в сърцето на злочестата майка. Цял нощ тя не мигна и сутринта след закуската, когато чу училищния звънец, пак заплака горчиво.

— Отиват... Всички отиват на училище, всички освен моя син! — зарада тя. — Крикор джан, всеки път, като чуя тоя звънец, сърцето ми се къса. Всеки път, като видя другарите му, сълзи текат от очите ми... Като видя учебниците му — ей там на масата, главата ми пламва...

— Стига, жена... — каза кротко Аршак и излезе от къщи.

У Арам той завари дядо Асадур и председателя Харут, който знае как попаднал тук. Изглежда, че старецът го беше извикал и сега го хокаше жестоко:

— Ама че безсърдечни хора!... Децата се изгубили, а вие? Само гледате като катериците да тъпчете със запаси гнездото си!

— А какво трябва да правим? — попита обидено председателят.

— Какво да правите ли? Да си човъркате носа!... — избухна старецът. — Всяко от изгубените деца струва колкото петима като тебе и мене. А пък ти, чувах, си мислел повече за ереванския дюкян, отколкото за хората!

Старият ловец така се разгневи, че кръв нахлу в лицето му, а ръката несъзнателно посегна към кинжала. Така ставаше винаги, когато нещо много ядосаше дядо Асадур.

— Огън старец, направо огън!... — прошепна някой.

— Да, нажежено желязо, а не човек.

Харут стоеше с наведена глава, а дядо Асадур, поуспокоен вече, каза:

— Хайде, ставайте, Арам и Аршак, събирайте хора, да вървим в планината... Във вашето село се задушавам — въздухът не ми стига. Я виж, внукът ми довел пионери. — Старецът погледна през прозореца и бръчките по лицето му изведнъж изчезнаха, а суровият му поглед омекна. — Да, Сиран джан — обърна се той фамилиарно към стопанката, — дай ми нещо за из път, ще спя в планината, а оттам право у дома...

— Защо? Наистина ли няма да се върнеш? — разтревожи се Сиран.

Не, в село, дето има такъв безсърдечен председател, кракът ми повече няма да стъпи — отсече кратко дядото, взе си пушката и излезе от къщи.

... Отрядите от колхозници и пионери се пръснаха из планината. Те проверяваха всички скали, проломи и падини с надежда да намерят някакви следи от децата, но напразно. Вечер слизаха в доловете, нощуваха при овчарите, а сутрин пак се качваха в планината. Обходиха всички склонове на Малък Кавказ откъм Арарат, огледаха всички долове, всички пукнатини, но на никого и през ум не мина да надзърне в Барсовата клисура. А колко пъти стигаха до нея, вървяха край нея! Но можеха ли да си представят, че Ашот и другарите му са отишли там, където дори през лятото не смееха да проникнат и най-големите смелчаци?...

Търсенето беше безцелно. Арам предложи на пионерите да се върнат в селото, а на колхозниците и ловците каза:

— Благодаря на всички, скъпи мои, благодаря и на тебе, дядо Асадур. Вие направихте за нас всичко, каквото можахте, и няма защо да се мъчите повече. Върнете се по домовете си. Аз ще остана сам във фермата, ще се качвам с овчарите по планинските пасища. Може някъде да се отвори вратата, зад която се крие щастието ми...

— Не, не, какво говориш, Арам! Не разбирам аз така приятелството — развълнува се старият ловец.

Той не искаше по никакъв начин да се върне на село, но Арам най-после го придума, още повече, че трябваше да заведе Крикор в къщи.

Старецът целуна по-младия си събрат и рече:

— На този свят, Арам, човек винаги живее е надежда. И ти нито за миг не я губи. Сърцето ми подсказва, че децата са живи...

Небето да те възнагради за добрината ти, чичо Асадур! На добър час...

\* \* \*

Той изпрати дядото и неговите млади спътници чак до Агрича планина, изгубена нейде в облаците, и се върна във фермата.

— Арам не знаеше ни сън, ни покой при овчарите. Той и до пролетта сигурно нямаше да се върне на село, ако неочакван случай не сложи край на скитанията му.

Онази част от Араратската долина, която се простираше срещу Барсовата клисура, както вече казахме, беше пустинна. Само покрай левия бряг на Аракс имаше тясна ивица храсти и камъш. Но и тази зеленина нямаше да съществува, ако всяка пролет Аракс не заливаше с водите си крайбрежните пясъци. Ала тази все още безжизнена земя беше само една малка част от някогашната пустиня, която през последните години се покри с лозя и памукови плантации.

Обработвани земи обграждат от двете страни тази пустиня, жадна за живот, но все още безплодна.

През лятната жегата тук няма нищо друго освен тръни и пелин със сребристи влакънца и упойващ аромат.

По-богата растителност има само край коритото на загадъчния поток. От долния край на скалите, заобикалящи клисурата, та чак до

храстите край бреговете на Аракс се проточват три тесни ивици земя. Средната, камениста и сива, е пътят на потока, а край бреговете му расте буйна жълта трева. Сухите и стъбла жално свистят при полъха на студения декемврийски вятър.

Още щом се стопи снегът, всички копитни, а най-напред муфлоните, се отправят към тези жълти ивици.

Овчарят Авдал беше разделил пасищата на колхозната ферма на отделни участъци и караше овцете поред на всеки един от тях, докато стигна най-послед до целината. Тук той се спря.

Когато ходеха с Арам на лов за козите, Авдал откри богатата трева, израсла по бреговете на потока, и реши да доведе тук колхозните стада.

Овцете газеха в морето от жълта трева и пасяха, а Авдал седеше настрана на един камък и кавалът му лееше нежни звуци в чистия зимен въздух, изплакваше мъката му.

Кюрдите имат обичай да водят след стадото по едно-две магарета. Магаретата носят на гърба си скромното походно имущество на овчаря и кошове с храна.

А когато някъде по пасищата се обагнят овце, слагат новородените в кошовете. Спокойното животно, поклащайки леко агнетата па гърба си, внимателно ги отнася във фермата. Понякога на връщане натоварват магарето и със съчки от гората — животното и без това е свикнало да носи тежести, защо да се връща празно у дома.

Един ден при залез слънце Авдал помоли другарите си, млади овчари, да насъберат от каменистото корито и а потока сух камъш.

Когато овчарите набраха сухите стъбла и започнаха да ги товарят на магаретата, отнякъде дотича едно от кучетата. В зъбите си държеше стара кюрдска аба. Кучето я занесе право на Авдал. Умните му очи сякаш казваха: „Я виж, не е ли абата на нашия Хасо?“

Сърцето на овчаря се разтупа. Той обръщаше в ръцете си втвърдената дреха на своя син и такава мъка го налегна, че му се искаше да вика, да разкаже на целия свят за своята загуба.

— Къде я намери, Чало джан, къде? — питаше той кучето и едва преглъщаше сълзите си.

Другарите заобиколиха Авдал. Като видяха абата, те изтръпнаха: да, това е дрехата на Хасо.

— Хайде — казаха те на кучето. — Хайде, Чало джан, покажи къде я намери...

Кучето разбра и ги поведе. Те минаха по следите на потока, пресякоха пътя, който водеше от Айкецор за Ереван, и се спряха до храст, изпочупен от водата. Чало показа с очи към него — тук беше намерил абата.

— А това какво е?

Един от овчарите се наведе и измъкна от тинята някаква книжка. После намериха и подгизнала от водата тетрадка, единият край на която стърчеше от калта.

— Ай, ай, потокът е отвлякъл децата! — потресен от намерените вещи, поклати глава бащата.

Той седна на брега на коритото и закри очите си с ръце.

След дълги скитания ловецът Арам се върна в селото — върна се с почерняло от болка лице и с разбито сърце. В предчувствие на нещо лошо той влезе в къщи и като видя изпитото, позеленяло лице па жена си, побелелите и от мъка коси и хлътналите очи, отпусна се тежко на стола.

— Няма го нашия Ашот — изхълца жената. Очите и бяха сухи — изплакала бе сълзите си. Само слабите и рамене потръпваха.

— Обясни ми по-добре... промълви Арам, като гледаше жена си с поглед на ранено животно.

— Потокът е отвлякъл... отвлякъл е децата.

— Какъв поток?

— Потокът от ада.

И жената разказа какво са намерили овчарите.

— Ето всичко, което е останало от нашия Ашот... — И тя подаде калната тетрадка на сина си.

Арам едва сдържаше сълзите си. Той стана, отиде в колхозната конюшня, оседла два коня и се отправи към Аршак.

— Сядай, ще вървим — каза той.

Аршак го погледна с червени, подпухнали очи.

— Къде?... — едва помръдна устни той.

За някакъв си час този едър, силен мъж сякаш се беше смалил; мощните му рамене бяха увиснали...

— Ще идем там. Там ще видим...

Аршак седна безропотно на коня и двамата потеглиха към онези места, които досега бяха свързани за айкецорци само със страх и нещастия.

Слънцето вече залязваше, когато стигнаха до мястото. Арам и Аршак вързаха конете за един храст и тръгнаха надолу по коритото. На всяка крачка те се спираха, навеждаха се. Ето че изпод един камък се подаде тъгл на книга. Учебник?... Но чий? Как да разберат, като книгата беше цялата в кал, текстът — почти нечетлив. Те я прелистиха, намериха няколко запазени чисти листа. Книгата беше руска. Попаднаха на откъс от някакво стихотворение на Джамбул:

Пей от скръб и мъка, Джамбул, пей по-тъжно от есенна река...

— Каква е тази книга, Аршак?

— Чакай... Помня, че нашият Гагик учи това стихотворение наизуст. Книга за седми клас, руска книга... Ах, Гагик джан, къде остана?... — занарежда нещастният баща.

И така живо изпъкна в неговото съзнание винаги веселото лице на сина му, усмихнатите му черни очи, шегите...

— Да вървим по-нататък, Аршак, да видим. Може да намерим още нещо.

След двамата бащи тук дойдоха и селски пионери, колхозници, съседни на Арам и Аршак, Те също минаха по цялото корито на потока чак до река Аракс и намериха още няколко книги и тетрадки. После всички се събраха, насядаха и в разговор дойдоха до заключение, че децата са вървели по пътя, буйният поток изведнъж ги е настигнал и ги е отвлякъл в реката.

— А къде са отивали по този път? — недоумяваше Аршак. — Нали друго ни писаха. Какъв Далечен изток е тука?...

Наистина наблизо имаше железопътна гара. Може би вместо да вземат влака от спирката до фермата, децата са решили да отидат на тази гара и по пътя са били отнесени от потока...

Не беше ясно само едно: защо не са избягали от него? Нали водата винаги се носи с бучене и грохот. Невъзможно е да не са чули!

Накрая дойде и завеждащият-склада Баруйр и без да поздрави, заговори. Думите му се посипаха като градушка.

Чуден човек е този Баруйр! Съвсем не е тромав и ленив като сина си Саркис. Говори бързо и ръкомаха, ходи чевръсто и очите му все шарят. Не може да съсредоточи нито мисълта, нито погледа си. Когато

разговаря с някого, постоянно намига, сякаш е в таен заговор с някакъв събеседник. „Не човек, а вятър“ — каза веднъж за него ловецът Арам.

Ето и сега, говори, а очите му непрекъснато се въртят.

— Кой знае, може да са се изморили и да са седнали на тревата да си починат... Хапнали са, а после са полегнали и заспали... Заспал или мъртъв — все едно. Е, какво повече да говорим. Каквото е, това е...

— Макар че Баруйр беше явно пийнал, изказаната от него мисъл се стори на мнозина правдоподобна. Едно само все още оставаше неразгадано, странно: как беше попаднала шапката на Ашот върху рогата на козела?...

През тия дни скръбта обхвана цялото село. Всички празненства и сватби бяха отложени. В избите делвите с вино си стояха пълни, но никой нямаше желание за веселби.



## ДЕСЕТА ГЛАВА

В ИЗПИТАНИЯТА СЕ КАЛЯВА СЪРЦЕТО НА ЧОВЕКА

Когато старата врата се събори и в пещерата нахълта пияната мечка, страшна паника обхвана децата Саркис изпищя диво и избяга в най-отдалечения ъгъл Шушик ахна.

— Огън! Огън!... — завика Ашот.

Хасо хвърли брадвата, която държеше в ръцете си, грабна от огъня горящи клони и ги запокити в мечката.

Мечката избяга с рев навън, приклепна наблизко в храстите и заоблизва изгорената си лапа. Тя ръмжеше недоволено, възмутена, изглежда, че гостоприемната пещера днес я посрещна така недружелюбно.

Ашот, Хасо и Гагик, въоръжени с горящи главни, стояха на входа и я гледаха. Сега вече не им се виждаше толкова страшна като вчера, когато се изтърколи пияна някъде отгоре. А Гагик, добил неочаквано кураж, запрати димящата главня към неканената гостенка.

— На, яж! — извика той. — Шишчета ли ти се приядоха?

Главнята падна в снега, засъска и изпусна кълбо дим току под носа на мечока. Той подскочи и си плю на петите.

— Я какъв страхливец бил! И от такъв страхопъзльо ли ви беше страх? — обърна се Гагик към Ашот.

Той така се зарадва на откритието си, че го обхвана неудържимо желание да се шегува, да се смее. Това беше преломен момент в живота на Гагик — момент, когато детската боязливост започва да отстъпва пред смелостта, която се заражда в гърдите на възмъжаващия юноша. И той чувствуваше това с радост.

— Я погледнете, ей сега ще му подпаля кожуха! все повече се перчеше момчето и като грабна пламтящия смолист елов клон, спусна се след мечката. — И сам ще мога да се оправя!... Защо идвате и вие? — извика той, макар че другарите му нямаха намерение никъде да отиват.

Но те разбраха „храбреца“ (човек не става смел изведнъж) и се присъединиха към него.

А през това време пияната мечка, чупейки храстите, бягаше обезумяла. Толкова се беше объркала, че когато прескачат каменната ограда, в бързината си се спъна и полетя презглава надолу.

Шушик, права до вратата на пещерата, се превиваше от смях; смееха се и момчетата. Те отправиха няколко не особено любезни забележки — и закани по адрес на мечката и се върнаха в пещерата. Плашилото лежеше съборено до „барикадата“. Кой знае дали мечката го беше захвърлила, разбрала измамата, или го беше взела за човек и съборила на земята...

— Ами то вече не ни трябва, да го занесем в пещерата.

— Не, Ашот, да ги сложим, където си беше — възрази Гагик. Според мене барсът е по-глупав от мечока и няма да разбере, че това е плашило.

Той се качи на „барикадата“ и пак постави плашилото.

Когато се събраха отново в пещерата, всички гледаха Гагик с такова любопитство, сякаш за пръв път го виждаха. Слабичкото му лице беше поруменяло и очите му горяха като въглени.

— Лавровият венец готов ли е, мила? — обърна се той към Шушик.

— Готов е, ей сега ще го донеса...

И тя донесе от дъното на пещерата вечно зелено елово клонче, сви го на венче и го сложи тържествено на главата на Гагик. На гърдите му, смеейки се, забодя сухо златисто листо.

— Ето ти медал „Победител на мечки“... • Хайде, не е време за шеги! — каза Ашот. — Трябва да накладем огньове до входа на пещерата и по-долу, до стълбата, защото иначе няма да се отървем от мечката. Тя подушва миризмата на месото.

Децата се заловиха трескаво за работа. Запалиха огньове дори на „барикадите“. Като гледаше огньовете, въображението на Ашот отново заработи. „Истинска крепост — мислеше той. — От кулите и се издигат към небето огнени езици и зорки стражи бдят по стените и...“

Богатата фантазия пренасяше момчето в други светове.

Мечката гледаше стълбовете дим и мигаше непрекъснато с малките си очи.

— Погледнете я само: клюма също като нашата Шушик! — засмя се Гагик.

И наистина, главата на мечока едва се държеше на раменете му.

В това време някъде и планината се чу изстрел и ехото го разнесе по Барсовата клисура. Ашот започна да диша тежко, побледня. Дали не е баща му?... На лов ли е излязъл, или пък тях търси?

Минаха няколко минути в напрегнато мълчание, но гърмът не се повтори. Тогава децата се развикаха всички в хор:

— Ние сме тука, тука!...

Ехото подхвана пиковите им, умножи ги и ги разнесе между скалите.

Затаили дъх, децата напругаха слух. Отговор нямаше.

Слънцето залезе зад Голям Арарат и запали огньовете зад него. Отблясъците им заиграха в облаците, струпани на хоризонта. Стана студено, но децата продължаваха да стоят на южната „барикада“ и да хвърлят съчки в огъня. Толкова им се искаше да вярват, че неизвестният ловец ще види дългите езици на пламъка и ще се опита да слезе в клисурата...

\* \* \*

Нощта мина неспокойно. Впечатленията от деня бяха толкова много и толкова силни, че обитателите на пещерата не можаха да заспят дълбоко. От време на време Саркис се провикваше насън и събуден от собствения си вик, скачаше изплашен. Шушик щом само затвореше очи, все блуждаещи огньовете виждаше, а Ашот и насън продължаваше да вика: „Кой си ти, кой си? Ние сме тука, тука!...“

Само Хасо, подложил ръце под главата си, сладко спеше.

През нощта Ашот два-три пъти поглежда навън. Беше тъмно. Огньовете бяха угаснали. Наоколо цареше чудно спокойствие. Ни звук, ни шум. „Къде ли са сега нашите врагове — зверовете, и какво ли ни готвят?“ — мислеше си той и с нетърпение чакаше да съмне. Ах, колко е дълга декемврийската нощ!

\* \* \*

Сутринта, добре нахранени, децата седяха около огъня. Всички бяха замислени. Снощи пияната мечка много ги развесели, но не винаги ще е в такова състояние — ще изтрезнее! И ако скоро пак огладнее. Пък и барсът... Откъде могат да бъдат сигурни, че ще се хване в капана!

— Ашот капанът ти е заципал барса за опашката — чуваш ли, вика за помощ — каза Гагик и намигна на Шушик.

— Я остави шегите! Добре, ей сега ще отидем да видим. Помогни ми по-добре да наточа брадвата.

— Ще ти помогна, ако смяташ с нея да отсечеш главата на барса...

Но Гагик не бе се доизказал още и от клисурата долетя страшен рев. На децата се стори, че пещерата потрепера.

## ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА

КАК ИЗБУХНА СВАДА МЕЖДУ ТЕЗИ, КОИТО ИЗБЯГВАТ НЕ САМО СВАДИТЕ, НО И СРЕЩИТЕ

Ненаситният барс се беше запътил да закуси по-рано, отколкото трябва, преди още изяденото огромно количество месо да се беше смляло напълно в стомаха му.

Когато излезе от временното си леговище, изгряващото слънце вече беше позлатило снежните върхове на Арарат.

Едрият и тежък барс пристъпваше леко и безшумно. Първите слънчеви лъчи играеха по гладката му, блестяща оранжева кожа, гъсто посипана с лъскави черни петна. Петната придаваха особена красота на звяра и същевременно го правеха незабележим на фона на също така пъстрите планински склонове. Грациозното гъвкаво тяло се движеше толкова леко и бързо, сякаш някакъв приказен огнен дракон се плъзгаше между камъните.

Проточил огромната си опашка, мъркайки кротко, барсът излезе на скалата и погледна надолу, натам, където беше закусвал вчера сутринта. Там ли са още остатъците от лова му?...

Но освен костите нищо друго нямаше от козела. Като видя това, хищникът се разяри, удари гневно опашка о земята и изрева силно и яростно: „Уахх, уахх, уахх!...“

Той се приближи лениво и неохотно до огризките от месо и кокали, прикрити със сняг. Но щом протегна лапа, изпод снега изскочи някакво железце. То издрънча силно и така се впи с острите си зъбци в крака на барса, така го припиши, че звярът започна да вие от болка. В желанието си да се освободи той дръпна лапата си, но болката още повече се усили, клещите се стягаха.

Барсът се разлюти. С все сила удари железцето о камъка и го счупи. Свободен вече, той погледна с кървясали очи наоколо, сякаш търсеше врага си.

А долу кротко спеше все още пияната и поради това съвсем безгрижна мечка.

Ето го!...

Барсът се притисна до скалата, сви се па топка и заприлича на стоманена пружина, готова да се изопне.

Горкият мечок!... Замаян още, той чу зловещия рев, погледна врага си с мътни очи и ако имаше ръце, сигурно щеше да махне — я си върви по пътя!... После се обърна лекомислено и пак задряма, но изведнъж почувствува, че нещо тежко се стовари на гърба му, а в шията и хълбока му се забиха остри нокти...

От изненада и болка мечката изрева и този именно рев изплаши децата и ги накара да изтичат обезумели от пещерата.

Сега пред очите им се разиграваше ужасната схватка между двата диви звяра, единият от които притежаваше голяма сила, а другият — голяма ловкост.

Мечката се въртеше бясно па едно място и се мъчеше да отхвърли от гърба си и да разкъса „ездача“. Ала напразно. Барсът притежаваше вековния опит на дедите си, тяхната мъст, злоба, кръвожадност... Той се вкопчи със зъби и предни лапи във врата на противника, а с ноктите на задните си лапи, остри като ножове, разкъсваше хълбока му.

Ревейки от болка, мечката с барса на гръб се спусна към долния край на скалите, заобикалящи клисурата, но изведнъж се спря: скалите завършваха с пропаст.

Тя се обърна назад, търколи се в снега, който покриваше лозето, и затисна най-послед барса под себе си.

Тогава злобният враг измени тактиката си и прибягна до пострашни средства. Сграбчи мечката отдолу и заби зъбите си в муцуната и, а ноктите — в шията, и пак пусна в действие острите „ножове“ на задните си лапи. За миг разпори с тях търбуха па мечката, разкъса кожата и на парчета.

Мечката запристъпя бавно към изхода от клисурата, но само след няколко крачки се олюля и падна.

Барсът не я последва. Явно пострадал също в борбата, той закуца към подножието на скалите отдясно на клисурата, намери в ямичка събрана вода и започна жадно да лочи. После облиза раните си и влачейки задните си крака, допълзя и се скри между камъните.

Децата нямаха смелост да тръгнат след звяра. Потресени от кървавата схватка, те не отидоха да видят и мечката, а няколко минути наблюдаваха отдалече чернеещия се върху снега труп. Сърцата им

биеха неспокойно. Това, което се случи, беше толкова неочаквано и ужасно, че всички просто се вцепениха.

Същевременно обаче това беше и радостно за тях. До вчера сутринта те тършуваха по храстите, петимни за шепичка плодове, за да залъжат глада си, а днес пред тях лежеше проснато животно, едва ли не колкото крива... Това се казва щастие! Не по-малко важно беше и това, че единият им ужасен враг вече не съществуваше. А другият в най-жалък вид изчезна в леговището си. Кой го знае дали ще излезе скоро! И на барса не ще да е било много приятно в лапите на мечката.

Децата бяха безкрайно радостни и мислено благодаряха на отшелника за подаръка. Ако и да не изпълни прякото си предназначение, все пак той доведе барса до състояние на безразсъдна ярост. Със „здрав разум“ барсът никога не би нападнал мечката, а би се постарал да избягва среща с нея.

Общо взето, капанът направи голяма услуга на децата и пред тях стоеше привлекателната и богата възможност да се сдобият с тлъстото, едро тяло на падналата в боя мечка.

Без дума да продумат, като се разбираха само със знаци, момчетата взеха брадвата, копията и главни и като същински заговорници се отправиха предпазливо към убитото животно. С брадвата и ножа Ашот и Хасо отделиха плешките и бедрата от трупа. Целите в пот, задъхани, момчетата все току поглеждаха страхливо нататък, където беше отишъл барсът.

Те бързаха така, както могат да бързат само крадци вмъкнали се в чужда къща. Нямаха време дори да одерат животното, а наравиха големи парчета месо и забързаха към жилището си. Когато стигнаха до южната „барикада“, Ашот я ритна с крак и я събори. Стражът-плашило на върха на грамадата камъни падна на земята. Вече не беше нужен!

Разпъхтени, момчетата нахълтаха в пещерата, свалиха от раменете си ценния товар и чак тогава се усмихнаха един на друг. После, в същото мълчаливо съгласие, „заговорниците“ отново излязоха от пещерата, но в коридора Ашот се спря, послуша се и даде знак да се връщат назад.

— Другото ще трябва засега да оставим — кой знае защо, шепнешком каза той.

— Защо? Главата си оставям, месото не оставям — заинати се Гагик. — Нали вие ще ми искате всеки ден месо!

Ашот обаче смяташе, че мечият труп трябва да остане там, докато се разбере какво е станало с барса: жив ли е, или не? Ако е жив, щом огладнее, ще дойде за жертвата си. Естествено най-напред трябваше това да се установи. За тях то беше въпрос на живот и смърт.

— Докато чакаме барса, орлите ще изплюскат всичко — продължаваше да протестира Гагик.

— През деня ще ги гоним, а довечера сами ще си отидат. Затова пък барсът, ако е жив, през нощта непременно ще дойде.

— И вълкът е такъв: нощем идва да си дояжда плячката — каза Хасо в подкрепа на Ашот.

Гагик, недоволен, отиде в ъгъла на пещерата и донесе оттам кошницата си. Сложи в нея огромния мечешки бут, с пъшкане я върна обратно и я покачи върху купа дърва, струпани до стената.

— Това е складът за месо, носете месото тук — заяви хладно той.

Всички мисли на момчето явно бяха заети с мечото месо, което остана навън.

За всеки случай децата преместиха „стражите“ си до останките на нещастния мечок — нека го пазят! И трябва да кажем, че плашилата изпълняваха с чест задачата си: орлите не смееха да припарят дори наблизко, докато при охраната на пещерната крепост тези „стражи“ не изиграха такава роли.

— Довечера, когато си отидат орлите, ти донеси чучелата в пещерата каза Ашот на овчарчето. — Ако барсът е още жив, не бива да ги оставяме до мечото месо, защото той няма да посмее да се приближи до човек.

След това момчетата взеха да поправят вратата, счупена от мечката, а Хасо трябваше да отиде в Овчарника.

— Ти пак се въодушеви и забрави опасността! — възмути се Шушик на лекомислието на Ашот. — Когато сме всички заедно — как да е, но защо изпращаш Хасо сам?

От смущение овчарчето протегна ръка към главата си, за да си нахлупи калпака над очите, но калпакът не беше там...

Момчетата се засмяха в един глас. Усмихна се и Шушик. Беше и винаги приятно смущението, което предизвикваше у овчарчето грижата и към него.



— Да не мислиш, че пращам Хасо в устата на барса? — попита Ашот. — По всяка вероятност барсът вече не съществува, не бой се. Пък и дори да е жив, до овчарника няма да може да се качи. Но аз все смятам, че е умрял. Още тогава разбрах, че е дошъл краят му. Ще попитате по какви признаци? Хайде, сами помислете.

— Е, кажи де. Може пък това съобщение да бъде най-последно! — забеляза подигравателно Гагик.

— А другите, значи, са били безполезни? — разсърди се Ашот. — Но защо ли трябва да се обяснявам с тебе! Та ето какво. Когато нападна мечката, барсът беше гладен, но вие забелязахте ли, че нищо не яде? Не му е било до ядене. Това е едно. Освен това той отиде веднага при водата: така винаги правят тежко ранените животни. И трето: когато вървеше, се клатеше, а главата му беше отпусната. Никак не приличаше на победител. Четвърто: след като се напи с вода, не се върна горе при скалите, в леговището си... Дивите зверове си търсят винаги убежища нависоко, над клисурите и долините, откъдето незабелязано могат да следят врага и бъдещата жертва. Всичко това ми е показвал и обяснявал баща ми. Та и барсът. Когато го видях, че се напи и не се качи горе, веднага си казах: няма да го бъде. Всеки ловец знае, че раненото животно остава долу, защото няма сили да се изкачи горе. Съгласни ли сте?

— Е да, има нещо умно — пак го подразни Гагик. Щом сте съгласни, да се заловим за работа. Остани, Хасо, щом Шушик... — Ашот погледна момичето, усмихна се и не се доизказа.

Дали защото мечката вече не съществуваше, или благодарение на успокоителните думи на Ашот, но духовете се поутоложиха и в пещерата отново настъпиха „мирни времена“.

Ала колко щяха да продължат и какво очакваше децата занапред, това, разбира се, никой не знаеше.

## ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА

СЛЕД БУРНИ СЪБИТИЯ МОЖЕ ДА НАСТЪПИ СКУЧНО ВРЕМЕ, ЗАПЪЛНЕНО ОТ ДРЕБНИ ГРИЖИ

Настъпилото спокойствие много-много не се нравеше на Ашот. Последните дни, наситени с вълнуващи приключения, така възбудиха въображението на момчето, така разтърсиха цялото му същество, че желанието да извърши нещо изключително го преследваше непрекъснато.

Ашот беше убеден, че е създаден за борба, а не за спокоен, еднообразен живот. И действително какво интересно има в такъв живот — да сложи оръжието, да мъкне глина за съдове, да я меси, „като жена“... Но минаха, изглежда, рицарските времена. А колко беше хубаво, когато мечката и барсът се търкаляха в снега, а клисурата ехтеше от техния рев! Блажени дни... Кръвта кипи при такива зрелища и без да иска, човек се настройва героично.

Единственото нещо, което го интересуваше в момента, беше барсът. Какво ли е станало с него? Жив ли е, или мъртъв? Ако все още можеше човек за нещо да си помечтае, това беше именно за барса. Как не можеха да го намерят ранен и с един удар... Пък в краен случай и мъртъв дори да го намерят. Да му одерат кожата, да я вдигнат на копие и така да влязат в село. Лошо ли ще е? На такова зрелище ще се събере цялото село, всички хора. А сега?... Поправи вратата, после пък върви да търсиш глина, за да направят стомна за вода.

Впрочем глина трябваше и за друга по-неотложна работа...

Колкото и удобна да беше пещерата, която си беше избрал отшелникът, димът от огъня се събираше под сводовете и за да не люти на очите, децата се принуждаваха все да седят или да лежат.

Шушик няколко пъти вече спомена, че се налага да иззидат печка, но какво да направят — все време не оставаше. И ето сега, седнало до огъня, момичето обръщаше нетърпеливо тухлите, от които се вдигаше едва забележима пара.

Търпението на Шушик се беше изчерпало и тя настоя глината да не се употребява за никакви съдове, за нищо друго, а веднага да

иззидат печка.

— Тухлите вече изсъхнаха, какво чакате? — подканяше тя другарите си.

Решиха да иззидат печката близо до входа, но каква щеше да бъде тя, никой от децата не знаеше.

— Хайде, да я направим с три стени, а отпред да бъде отворена — предложи Ашот.

— Защо три? И две стигат. Третата ще бъде стената на пещерата — като камина.

Предложението, направено от Шушик, изглеждаше най-разумно, но никой не знаеше дали камината трябва да се покрие отгоре, или да се направи с изходна тръба.

— Добре, вие правете стените, а пък аз ще се върна след малко — каза Хасо и излезе.

Той отдавна беше забелязал наблизко тънка и доста голяма каменна плоча и сега с пъшкане я довлече в пещерата.

— Отлично! — възкликна Ашот. — Това ще е „покривът“ на печката ни.

Не мина час и стените на камината бяха иззидани, всяка около метър висока. А разстоянието между тях определиха според плочата. В края на краищата се получи действително нещо, подобно на камина.

— Сега идва най-трудното — каза Гагик, — но него оставете на мене.

Най-трудното, разбира се, бяха тръбите. Никой не знаеше как да се направят. А в главата на Гагик зрееше някаква нова идея.

Той измаза с глина стените на камината, а отгоре иззида нещо като тръба. Долу тя беше широка колкото самата плоча, а нагоре се стесняваше. Изобщо представляваше голяма глинена фуния, поставена с разширения си край надолу. Тя щеше да събира всичкия дим и да го „отправя“ в предполагаемия комин.

— А сега ще правим тръбите по половин метър всяка — заяви Гагик. — Какво ви смущава?... Спомнете си как колхозът докара вода от планинския извор в село. Прокара глинени тръби. И ние ще направим същото. Единият кран — по-широк, другият — по-тесен, и ще ги съединим една с друга. После ще направим коляно и ще изведем тръбата от пещерата навън през отвора над вратата. Ясно ли е?...

Цялата сутрин децата се занимаваха с тръбите и макар че Гагик се славеше с грънчарското си майсторство, най-хубави бяха тръбите на Шушик. При нея всичко излизаше изкусно, красиво, не както при момчетата. Техните тръби бяха неравни, макар че пак влязоха в работа.

Преди да се пекат, готовите тръби трябваше да се изсушат. Децата ги наредиха около огъня и седнаха доволни да си починат. Хубаво стана! Сега ще си имат и печка!...

Ашот се възползува от свободната минутка и се зае да прави сметка дали месните им запаси ще стигнат до пролетта.

Това не е твоя работа — прекъсна го Гагик и сам се залови да пресмята. — На човек по шестстотин грама на ден, всичко — три килограма. Значи, деветдесет килограма за един месец, а за два — сто и осемдесет. Мечката едва ли ще има толкова. Да, трябва да прибавят и двадесетина кила козе месо — ето още една седмица. Коя дата сме днес? Май че дванадесети декември, а? Значи, на Чернушка ще дойде ред чак към седемнадесети февруари.

— Не, така не може — запротестира Хасо. — Толкова месо не бива да се яде...

Тайната му мисъл беше да не се закача Чернушка, но не се решаваше да го каже направо.

— Защо, братко? — подскочи Гагик. — Ескимосите ядат на ден по пет кила тлъстини, а ние по едно кило месо ли да не изядем? Защо не... Ако доведеш своята многоуважаема неприкосновена Чернушка, до пролетта ще изкараме прекрасно.

Да, Хасо с радост ще отиде при Чернушка, само че не за това, за което си мисли Гагик. Ще отиде, за да прекара поне един ден с любимите си животни.

И щом получи разрешение, той тръгна към Овчарника.

Около извора нямаше пресни следи от овце. Ясно, че подивелите животни не смееха да прескочат огъня и днес изобщо не бяха идвали за вода.

Но това не обезпокои Хасо. Той реши именно с вода да примами Чернушка и челядта ѝ.

Момчето се върна в пещерата, взе глинено гърне с вода и се заизкачва по стръмния склон към Овчарника.

На пътеката все още тлееха под пепелта въглени. Хасо ги събра на купчинка и накладе огън. Над камъните се изви дим.

Овчарчето извади от пояса си свирката, приклепна и без да откъсва поглед от входа на „кошарата“, засвири познатите на Чернушка мелодии. Скоро от зейналата черна дупка се подаде главата и, а зад нея се показаха и извити рога. Най-после всичките овце излязоха на пътеката.

Хасо стана, тръгна срещу тях, но не се приближи, а постави гърнето с водата на един плосък камък сред пътеката.

Овнето и овчицата се изплашиха, скриха се зад една скала и оттам поглеждаха тревожно към Хасо. А Чернушка се прикова на място...

Хасо се върна до огъня и пак взе свирката.

Гъстите кълба дим, които се виеха над огъня, и нежните звуци на овчарската свирка привличаха с неудържима сила овцата. Като чу звуците, с които викат овцете на водопой, тя сякаш се вкамени. След това по тялото и преминаха леки тръпки — навярно си спомни как заедно с голямото стадо е слизала долу при потока, нежно ромонещ в клисурата.

Ах, колко беше жадна! А свирката зовеше ли, зовеше... И под примамливите звуци овцата се приближаваше бавно и страхливо до водата.

Когато дойде до гърнето, Чернушка предпазливо протегна устни към него, но нещо я уплаши и тя отскочи назад. После пак се приближи и като се убеди, че нищо страшно няма, натопи муцунка в студената прозрачна вода.

След като уталожи жаждата си, тя се обърна и заблея — викаше рожбите си. Но нямаше нужда да ги вика. По-голямото вече само идваше при майка си и се озърташе плахо, всеки момент готово да побегне. В последния миг то се уплаши. А овчицата въобще не излизаше от скривалището си.

Хасо стана и с протегнати напред ръце тръгна бавно към Чернушка. „Прру, прру, прру...“ — издаваше с устните си той познатите на домашните овце звуци. Така овчарят вика овцете, за да им даде сол — тяхното любимо лакомство. Но солта не съблазняваше Чернушка. Тя я получаваше всеки ден с изворната вода и с времето бе загубила рефлексите, свързани със солта у тревопасните.

Цял ден Хасо прекара край огъня. Цял ден свирката му не млъкна, той и пя, и разговаря сам със себе си. Така постепенно

животните свикнаха с неговото присъствие, с гласа му. Те се увериха в мирните намерения на това двукрако същество, успокоиха се, че няма да им стори зло.

Но все пак опитът, придобит в суровата борба за живот, ги беше научил на предпазливост и бдителност. Кой знае дали зад нежните мелодии на вълшебната свирка не се крият коварни замисли...

\* \* \*

Привечер Хасо се връщаше с празното гърне в ръце. По пътя реши да прегледа терасите и падините. Докато се луташе насам-натам, попадна на някакъв гъст буренак от изкласила на припек трева.

Момчето разтърка тревата в дланите си и видя някакви синкави, дълги, тънки и островърхи зърна. Сдъвка ги и се развика колкото глас имаше:

— Ашот, Гагик, елате по-скоро! Намерих пшеница, пшеница!...

Обитателите на пещерата се развълнуваха. Пшеница?... Тя беше станала за тях мечта. Нали за човека, свикнал с хляба, нямаше нищо по-тежко от това да яде само месна храна. „Ние станахме истински ескимоси“ — често казваше Ашот. Той искаше да подчертае, че щом ескимосите могат да живеят само с месо, защо и те да не могат. Но силният, здрав юноша също страдаше много от липсата на хляб.

От полусуровото месо децата чувствуваха болки в стомаха. Облекчаваше ги донякъде ментата, която го растеше под върбата, а също така дивите плодове, особено мушмулите — от тях постоянно имаше в „аптечната“ на Шушик.

— Идем, идем!... — чу се отдолу.

След малко Ашот, Гагик и Шушик се изкачиха разпъхтени на хълма. Подире им креташе Саркис.

Хасо чакаше другарите си прав сред класовете. Всички се нахвърлиха лакомо на дребните зрънца, едва смогваха да ги очистят от люспите.

— Миличките ми, скъпи мои!... — нареждаше Гагик. — Ето вече повече от месец умираме от мъка по вас...

— Не бива, деца! Не бива сурови — спря ги Ашот.

Ех, пак тоя Ашот! Вечно със своите правила и наставления! Не оставя хората да живеят както си искат... Но няма как! Обещаха да се подчиняват и сега не трябва да му възразяват!

Децата наскубаха класове и се върнаха в пещерата. Насядали край огъня, те се заеха да трийт, да лющят и да одухват зърната. После ги събраха в глиненото гърне, сложиха ги на огъня да се припекат и след малко с наслада ги хрупаха.

— Ето че достигнахме жизненото равнище на нашия отшелник, светла му памет... — с пълна уста едва каза Гагик. — Интересно, какъв ли е бил краят му?

— Може би е умрял в пещерата и дядото на нашата мечка го е намерил и извлякъл оттам — предположи Ашот.

— Защо мислиш така?

— Там, в храстите, има някакъв череп...

— Ой, череп ли?... — погледна изплашено към вратата Шушик.

— Стига, хайде да говорим за друго — намръщи се Хасо.

— А ето другото. Утре цял ден ще събираме пшеница — заяви Ашот с тон, който не търпеше възражения. — Месо и сол вече имаме. Хасо ще събере малинови корени, а в други ден ще тръгнем по следите на барса.

След малко обаче в пещерата настъпи мълчание. Погълнати от мислите си, всички утихнаха. Децата отново бяха обхванати от мъка по близките си, по родното село. Или това беше просто копнеж за свобода?

... От тъмно до тъмно децата бяха заети с търсене на храна и дърва и почти нямаше кога да помислят за близките си. А сега, в минутите на отдых, сърцата им отново се връщаха към онова, което им беше най-мило, най-скъпо. Всеки си мислеше каква радост би предизвикало в сърцата на близките им връщането от този затвор...

— Да почетем нещо — каза Ашот, като забеляза униинето у децата. — Шушик, я вземи „Родна литература“.

Шушик зачете с нежен звънлив глас откъси от поемата на Маяковски „Владимир Илич Ленин“:

*Народът  
разкъса*

*оковите царски.  
Русия е в буря.  
Русия е в смут —  
четеше Илич  
в Швейцария, развълнуван,  
изтръпнал,  
над вестници куп...*

Отначало Шушик четеше насила, без желание, но постепенно се вдъхнови и гласчето ѝ зазвъня като сребро. Бузите на момичето поруменаха.

Момчетата слушаха с напрегнато внимание огнените слова на великия поет. Те пренасяха младите им сърца на бреговете на Нева, на Финландската гара, където се вълнуваше човешкото море, и мъжът, изправен на бронираната кола, отправяше пророчески думи за бъдещето на човечеството:

*— Другари! —  
и над главите  
на първите стотина  
ръка  
напред протегна поривисто... — Ние сме гласа,  
низините пронизал, низините работнишки,  
яростен глас.  
Да живее партията,  
строяща комунизъм...*

Четенето свърши. Всички седяха смълчани, заслушани сякаш в крилатите думи, които още звучаха под сводовете на пещерата...

Наближаваше часът за сън, а следователно и часът, когато щеше да бъде разказана следващата поред приказка. И Хасо — днес беше негов ден, — без да чака покана, започна народната приказка за Ленин.

„... Ленин паша оседдал огнения си кон, нарамил тежък боздуган и тръгнал срещу царя...”



Овчарчето разказваше приказката за „Ленин паша“ и от време на време притискаше устни със свирката, вдигаше нагоре глава и пееше:

*Ло, ло, ло, ло...*

*Топи се снегът — остава планината,*

*тече водата — остава камъкът,*

*умира джигитът — остава името...*

*Ло, ло, ло, ло...*

## ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

С КАКВИ НАМЕРЕНИЯ БЕ ДОШЛА МЕЧКАТА В БАРСОВАТА КЛИСУРА

Когато Ашот мислеше за мечката, непрекъснато го преследваше въпросът: щом тя е живяла в клисурата, защо толкова време с нищо не е издавала присъствието си? От нея нямаше дори и следи. Не беше чупила храсти, не беше тършувала под дърветата за орехи и жълъди... Чудно...

Но тази загадка беше разрешена неочаквано сутринта на тридесет и седмия ден.

Слънцето не беше още изскочило иззад възвишенията около Барсовата клисура, когато паническият вик на Гагик изплаши децата.

— Орлите изплюскаха мечката, дявол да ги вземе!...

Всички освен Саркис, който не се помръдна, грабнаха копия и се спуснаха към клисурата. И наистина, колкото орли имаше в клисурата, всички се бяха събрали над трупа на мечката. С острите си като копачи клюнове те ръфаха тлъстото месо на мечока.

— А къде са нашите стражи? — завика сърдито Ашот.

„Стражите“ не бяха на мястото си — през нощта вятърът ги беше съборил.

Децата почнаха да разпъждат хищниците с тояги. Орлите махаха тежко с крила и отлитаха. Но не надалеч. Кацаха на близките канари, чистеха окървавените си клюнове о камъните и стрелкаха със зловни погледи децата.

Хълбоците на мечката бяха раздрани, търбухът — празен, тъй като вътрешностите ѝ бяха изпадали. Голямата глава почиваше кротко върху храста.

Гагик сне мълчаливо шапка и с трагичен глас започна:

— Кажи, защо крадеше нашето имущество? Нима не знаеше, че там — Гагик показва небето — има бог, че той ще види и ще те накаже?... И защо така се наложа с вино, че загуби разума си и не можа сама себе си да защитиш?...

„Проповедникът“ затресе рамене и престорено заряда.

Хасо и Шушик се смееха весело, а Ашот не слушаше нищо — разглеждаше внимателно наоколо. Той търсеше следи от барса и с радост се увери, че тук нямаше.

— А сега можем да пренесем мечката в пещерата — въздъхна с облекчение той. — Ясно, че барсът не е жив... Хасо, започвай да я дереш, аз ей сега ще дойда.

Докато другарите му разрязваха на части трупа, Ашот проучваше надвисналите над клисурата ридове. Охо! Мечката беше дошла от външния свят дотука по Дяволската пътека. Как е могла! Уж тромава и непохватна, а по какви опасни корнизи се е движела, над какви пропасти!... „Сигурно се е улавяла с лапите за камъните...“ — помисли си Ашот и слезе долу.

Децата продължаваха да се занимават с месото. Трябваше да го нарежат на парчета и пренесат в пещерата. А то беше много — нали миналия път бързаха и успяха да вземат само плешките и бутовете. Но Ашот изгаряше от нетърпение да разкаже на другарите си защо (според него) се е появила тук тази мечка. И затова каза:

— Почивка! Седнете, отдъхнете си. Сега нека заедно да разрешим един въпрос. — И изведнъж започна: — Аз мисля, че в нашата страна няма по-безопасно кътче за зимния сън на мечката от тази клисура. Мечките знаят това и винаги идват зиме тук. Ето и тази: дошла, а изведнъж гледа, че от пещерата пуши, мирише на човек... Щом има човек наблизо, мечката не заспива...

— И ето какво решила: чакай да ги оставя аз гладни, та белким се махнат оттука — разви мисълта на Ашот Гагик и с такова умиление погледна мечките бъбреци, че Шушик не можа да се въздържи и прихна да се смее.

— Е, слушайте де — продължи Ашот. — Мечката е видяла, че в клисурата има хора и е чакала с нетърпение да си отидем. Мислела е, глупачката, че по наше желание сме тука. Добре все пак, че се срещна с барса, иначе цяла зима нямаше да ни остави на мира.

— Не е вярно, колкото мечки съм срещал, все си отминават, овцете дори не закачат — не се съгласи с Ашот Хасо.

— Да, мечката е кротко животно. Тази и Чернушка дори не е закачила. Но мечката е спокойна само когато в гората има много храна. А в тази клисура няма нищо, та щом изгладнееше, непременно щеше да се заинтересува и от нас.

Ашот млъкна за миг, а Гагик се възползува от кратката пауза и се приближи до мечката върху снега, разряза стомаха и и подуши въздуха.

— Ех, мирише на мускатово вино! — усмихна се блажено той.

Когато месото на мечката беше нарязано на парчета, пренесено и прибрано в студения тъгъл на пещерата, Ашот съобщи със задоволство:

— Е, сега вече можем да бъдем спокойни: барсът е умрял. Тогава защо да не отидем за кожата му? Да я вземем и да я наметнем на нашата Шушик Аветовна. Нейното кожухче съвсем се износи, не е хубаво...

Шушик седеше до огъня и гледаше мрачно ужасното си облекло. Но тъкмо тази безобразна кучешка кожа ѝ спаси живота!...

— Нищо, Шушик, не тъжи — каза Ашот, забелязал настроението на момичето. — Ние вече позаякнахме, а от мечата тлъстина съвсем ще укрепнем... Скоро ще се върнем у дома. Ще си облечеш тогава красива рокля и ще отидеш в клуба...

— ... и ще танцуваш с Хасо — продължи Гагик. На лицето на овчарчето играеше добра, свенлива усмивка.

— Хайде вие си приказвайте, а пък аз ще отида при овцете — каза той и стана.

— Добре — съгласи се Ашот. — Ние ще се заемем с пшеницата, а ти тръгвай за Овчарника. Искаш ли някой да дойде с тебе?

— Не, не, вие само ще изплашите овцете. Момчетата възложиха на Шушик да приготви обяда и излязоха.

Ашот вървеше мълчаливо. Мислите му непрекъснато се въртяха около изчезналия барс. Макар да уверяваше другарите си, че барсът е загинал, горчивият опит го беше научил на предпазливост и търпение. „Ще почакаме още ден-два — мислеше си той. — Ще приберем пшеницата, ще приготвим «запаси от жито» и ако не се появят пресни следи от звяра, ще тръгнем да го търсим.“

## ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА

### ЕДНО НЕЩАСТНО ЖИВОТНО СТАВА ЖЕРТВА НА МАЙЧИНАТА СИ ЛЮБОВ

Хасо търсеше своята Чернушка с нетърпение и радост, с онова дълбоко вълнение, което обхваща овчаря-кюрд винаги, когато намери загубено животно.

Бащата на Хасо беше овчар и дядо му бил овчар, и прадядо му, и прапрадядо му. Такива са кюрдите. За тях не съществува друг живот, друго занятие. Те дори имат пословица: „Ако искаш син ти да стане човек, направи го овчар“.

Сраснал се с планината, кюрдът се разделя с нея само заради голяма любов, любов, способна на жертва.

„Заради тебе на всичко съм готов. Ако поискаш, ще напусна планината и ще стана овчар във вашето душно село“ — пее в една песен кюрдът на девойка.

Да слезе от планината в горещата Араратска долина?... Да, на подобно нещо овчарят може да се реши само заради изгората си. Ако искаш да накажеш кюрда, накарай го да напусне любимите планини, нацъфтелите ливади, росните склонове.

И Хасо е такъв. Повече от месец вече той живее далеч от родните планини — цяла вечност! Как може толкова време кюрдът да не види нито овце, нито кучета!

Хасо се измъчи от тъга по колхозните стада. По това време овцете започват да се агнят, в кошарите пъстрите агънца пристъпят на слабите си неустойчиви крачета и тъничко бляят. Ах, да може да улови Чернушка! Как ще се грижи за нея, ще разтуши мъката си! А пък Ашот уж е учен, а не познава хората! Овцете са горе, в планината, а той изпраща, него, овчаря, на други работи. Само да му кажат ден и нощ да стои в овчарника, няма да му омръзне. Дори и да не улови подивялата овца с агнетата, ще им се радва отдалеч, ще слуша гласовете, скъпи на сърцето му...

При кошарата Хасо се озърна, внимателно огледа отдалеч всички ъгли, всички храсти и извади свирката от пояса си. След малко зад

сухите тръни се подадоха чифт рога. Показа се и агнето. Ушите му бяха щръкнали като на сърне; то бе готово всеки миг да хукне, да избяга. Но къде е Чернушка?

„Ло, ло, ло, ло“ — запя свирката онази мелодия, която вика овцете на водопой.

А Чернушка все не се появяваше.

„О, зная каква е работата!“ — досети се овчарчето, стана и тръгна право към убежището на овцете.

Още щом влезе в пещерата, насреща му изскочи от мрака Чернушка и заблея тревожно.

— Зная, зная, агънце си имаш... — каза и нежно Хасо и пипнешком тръгна напред.

Скоро очите му свикнаха със здрача на пещерата и вече различаваха неприветливите и мрачни стени.

Овцата-майка продължаваше да блее неспокойно. Не за себе си естествено се страхуваше тя, а за онова мъничко същество, което лежеше сега някъде в ъгъла и трепереше от студ и инстинктивен страх. Безпокоеше го тревожното блееие на майката. Агънцето ѝ отговаряше с тъничко гласче.

Хасо вървеше по гласа напред и ето най-послед в ръцете му затрепера мъничкото, още мокро животинче...

— Бруу, бру, бу... — тихо; сякаш пееше приспивна песничка на агънцето, овчарчето го притискаше до гърдите си, топлеше го.

Той излезе от пещерата и се отправи към огъня, запален на пътеката, а след него тичаше Чернушка и жално блееше.

\* \* \*

Димът от огъня се стелеше бавно и на кълба се издигаше нагоре. Хасо седеше до огъня, прегърнал бялото агънце с черна муцунка, а до него стоеше Чернушка и ближеше спокойно рожбата си. Наистина всяко движение на Хасо я караше да трепва и отскача назад. Но можеше ли да остави агънцето си? Пък и как да не се довери на човек, който с такава любов го гали и топли?

Хасо сложи пред Чернушка вода. Току-що оагнила се, овцата бързаше да утоли мъчителната си жажда. После издърпа от ръцете на

момчето снопче трева, изяде го и подложи глава под пръстите му в очакване на милувки... Малко по малко старите навици се съживяваха, подновяваше се близостта с хората.

— Я дай да те издоя, Чернушке, жал ми е за малкото ти — увещаваше овцата Хасо.

Но тя не се съгласи: все още не му се доверяваше напълно. Нали подивялата овца беше бранила в борба рожбите си. Тук, в клисурата, тя не беше срещала най-злия враг на агнешкия род — вълка. Но понякога от планинския гребен идваше неизвестна неприятна миризма и я тревожеше. Сигурно беше по времето, когато тук идваше властелинът на клисурата — барсът. И орлите. Те просто всяваха ужас в овцата! Накацали по камъните, смълчани и неподвижни, те непрекъснато я дебнеха да се отдалечи от агнето.

През есента пък мечката се заселваше в Барсовата клисура. От нея всъщност Чернушка много не се страхуваше. През цялото време тя събираше окапалите плодове под дърветата.

— Ло, ло, ло, ло... — продължаваше да си свири тихичко Хасо; тревогата и страхът постепенно напускаха животното, сменяха се с доверие и спокойствие.

С увещания и ласки Хасо успя да привлече Чернушка. Той тури агънцето под бозките и и то се впи жадно в тях.

Когато агнето се наяде, Хасо превърза, както е редно, пъпчето му и го посипа с пепел. Не разполагаше с нищо друго, но и това беше добре — щеше да го предпази от зараза.

След това момчето взе агнето на ръце и бавно заслиза надолу.

Чернушка го следваше, издала напред глава. Тя по-блейваше от време на време и се озърташе. Чувствата ѝ бяха раздвоени. Тук беше най-малката, най-безпомощната ѝ рожба, а по-големите бяха останали горе, в овчарника. Те гледаха учудено подире ѝ и недоумяваха защо майка им ги напуска и отива след някакво непознато, подозрително двукрако същество.

Все пак, много предпазливо, те сподириха отдалече майка си. Но там, където пътеката започваше да се спуска вече надолу, се спряха. Видяха как майка им стигна пред някаква пещера. Тогава тя се обърна и заблея — дали ги викаше, или се прощаваше с тях? После влезе след човека вътре...

Младият овен и овчицата надничаха зад скалата и изпращаха майка си с печален поглед.



## ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

ПОД СВОДОВЕТЕ НА ПЕЩЕРАТА МАЛКИЯТ КЮРД И АРМЕНСКОТО МОМИЧЕ КРОТКО РАЗГОВАРЯТ

Когато Хасо доведе Чернушка, в пещерата нямаше никой. Шушик режеше в храстите пръчки за кошници.

След малко момичето се върна и едва не изпусна клоните.

— Ох, миличко, колко си хубаво! — изпадна в умиление Шушик при вида на агнето.

Чернушка скочи разтревожена от мястото си, изтича до агнето и застана над него. Така правят овцете-майки, щом забележат орел.

— По-тихо, Шушик, не я плаши... Хайде да поставим за малкото топло и меко местенце.

Скоро те стъкмиха удобно легло от съчки и суха трева и сложиха в него агънцето. Майката, която отначало беше много разтревожена, най-после, види се, разбра всичко и се успокои. Тя изглеждаше доволна: рожбата ѝ вече не беше застрашена нито от студ, нито от враг...

— Сега, сестричке, ще ти дам нещо за ядене, каквото никога през живота си не си вкусвала. На, измий го хубаво. — И Хасо подаде на Шушик тънък, прозрачен овчи мехур.

— Добре, ще го измия. А после?

— Другото е моя работа.

Отначало Чернушка съвсем неохотно позволи на Хасо да я издои, но тя така беше напрацяла от мляко, та почувствува приятно облекчение, като се освобождаваше от него.

— Ти не остави нищо за агънцето.

— Това е коластра — първото мляко. От него не се дава по много на агнето, може да се разболеет — обясни овчарчето и показа на момичето събраната в мехура жълтеникава тежка течност. — Виж сега какво ще направя.

Хасо завърза здраво отвора на мехура. Стана нещо, подобно на топка.

— А сега измести пепелта и изрови отдолу дупка. Шушик бързо извърши и това. Хасо пусна в дупката мехура с мляко и го покри отгоре с гореща пепел.

— Ах — изплаши се Шушик, — мехурът ще изгори и млякото ще се излее!

— Не, то вече се е подквасило, станало е твърдо като сирене и няма да се излее — усмихнат успокои момичето Хасо.

Известно време те мълчаха, загледани в огъня,

— Хасо, коя година подкара твоята племенница? — заговори най-после Шушик. — Гледам това мило агънце и си спомних за нея.

— Адлаи ли?... Тя е вече на две години — оживи се Хасо. Погледът му се стопли.

— Сигурно тича с пръчка след овцете и пита: „Къде е нашият Хасо?“ — каза Шушик и съжали: на очите на момчето се появиха сълзи.

— Да, домъчня ми за това агънце... Да знаеш само какво смешно и весело момиченце е!... Ще стане добра доячка.

„Ще стане добра доячка“... Това е най-голямата похвала в устата на кюрда.

— Идва при майка си и: „Дай<sup>[1]</sup> — казва, — смеси мляко с мацун<sup>[2]</sup> и ми дай да ям.“ Ще смесят, ще й дадат. А тя: „А сега отдели мацуна от млякото, не искам смесено.“

Шушик се смееше, като показваше два реда бели зъби.

Те пак замълчаха. После момичето попита:

— А защо така сте я нарекли — Адлаи? Кюрдите май че нямат такова име.

— Нямат — потвърди Хасо. — То е ново име. „Адлаи“ значи „мир“. Сега много кюрди в Алагяз дават това име на щерките си. Взели са го от гърците.

— Хубаво име. Красиво, умно — одобри Шушик и погледна към огъня.

„Не е ли време?...“ — искаше и се да попита, но не посмя. Неудобно е... Да не е лакомница като Гагик...

Но Хасо я разбираше много добре: кой може да стои спокойно край огъня, като знае какво ядене се приготвя там?

— А вие как сте попаднали в нашето село, Хасо? Аз отдавна исках да те попитам.

— Избягали сме тук от Араратските склонове заедно с арменците. Ние сме кюрди езиди, но има и кюрди мюсюлмани. Турците насъскали кюрдите мюсюлмани срещу арменците, а пък нашите деди се възпротивили — нали с арменците сме живели все като братя. Тогава турските паши започнали да избиват и арменците, и нас. Затова сме избягали заедно. Минали сме Араз, а тук руските войски ни взели под своя защита. Така сме се спасили от турския ятаган. Аз, разбира се, нищо не съм видял, всичко това ми е разказвал баща ми. Сега нашите кюрди са се побратимили с арменците, живеят в арменските села, пасат стадата по фермите. С нас се отнасят добре.

— А нямате ли си ваши села?

— Не, имаме си и наши села, и училища. И поети си имаме. И книги се печатат на кюрдски... Само ми е жал, че когато напуснахме нашето село, трябваше да се простя с училището. Така и недовърших учението си...

— Нищо, Хасо, ти пък учи арменски — каза Шушик. — Вече говориш добре арменски, няма да ти бъде трудно. А пък ако искаш, аз ще ти помогна.

— Че аз не уча ли? Толкова искам да уча! Само че няма да останем завинаги тука я... Къде ще ме учиш?

— Всяка неделя ще идвам с моето звено във фермата — няма да оставим шефството си над телетата. През седмицата с тебе ще се занимава майка ми, а в неделя аз ще идвам, ще проверя как си научил уроците, ще ти задам нови... Съгласен ли си?

— Добре, ще се старая — каза Хасо и в знак на съгласие допря ръка до дясното си око.

Момчето искаше да каже, че е много, много благодарно на Шушик за сърдечното ѝ отношение, но го досрамя.

— И аз ще се радвам — също като Хасо докосна окото си Шушик и се засмя. Е, как, по кюрдски ли го направих, или по арменски?

— По кюрдски — усмихна се Хасо.

Те замълчаха. За какво още да си поговорят, докато чакат нетърпеливо яденето?

— А баща ти откъде е довел майка ти? Нали няма тука кюрди — наруши отново мълчанието Шушик.

— Довел ли? — засмя се Хасо. — Купил я от едно алагязко село.  
[3] Дал двайсет овце и един кон. — Шушик облещи учудено и без това големите си очи.

Хасо порови в огъня, извади от дупката под пепелта изпечения мехур, който беше станал кафяв. — Като че ли вече е готов.

— А как ще ядем такова нещо? Само пепел и въглени! — намръщи се с погнуса Шушик.

Хасо се усмихна добродушно:

— Ами че то не се яде така! Почакай, аз ей сега ще го приготвя. Ще видиш, че няма по-чисто ядене от него...

Той изчисти старателно пепелта и въгленчетата, налепени по мехура, махна корицата и разряза през средата съдържанието, което наподобяваше обелено яйце.

— Посоли го сега и яж. Ние го наричаме „сулук“ и винаги го правим по пасищата. Опитай. Може ли да има нещо по-вкусно?

И наистина това просто овчарско ядене беше прекрасно. Шушик би го изяла цялото с най-голямо удоволствие, но не беше сама.

— Защо не ядеш и ти, Хасо?... — канеше тя овчарчето.

— Е, аз колко много съм ял такова... На пролет всеки ден правим сулук... Яж, яж ти...

И за да не притеснява момичето с присъствието си, овчарчето излезе от пещерата уж да нареже пръчки.

Но можеше ли Шушик да мисли само за себе си Тя раздели овчарското сирене на пет равни части, посоли своята и я изяде.

Когато Хасо влезе в пещерата със снопче пръчки момичето го попита засмяно:

— Ами другите няма ли да се агнят? Колко е вкусен този сулук!

— Не — усмихна се Хасо. — Едното е малка овчица, а другото е овен. Те няма да се агнят. Но аз ще ти изпращам сулук от фермата — добави той и се поклони ниско, сложил ръка до дясното око.

— Охо, какво сте се разкланяли един друг?... — Още от вратата се развика Гагик.

— Ах, Чернушка? Миличка! На гости ли си дошла?...

Овцата изпръхтя тревожно и се спусна пак към малкото си.

— По-тихо, по-тихо! — сложил ръка на устните си, предупреди Хасо другарите, които идваха след Гагик.

Децата струпаха в един ъгъл на пещерата донесените снопи дива пшеница и наобиколиха новороденото агънце.

— Значи, ще си имаме и мляко?... Мили братко кюрде! — Гагик прегърна Хасо и се завъртя с него из пещерата.

— Не, за млякото и дума да не става. Млякото е само за агънцето.

— Защо, братко мили? Защо Робинзон е можал да дои някаква чужда лама, а пък ние да не можем да доим овца от собствената си ферма?...

Хасо нищо не разбра: за Робинзон не беше и чувал, а лама съвсем не знаеше какво е.

— Ако храним добре майката, ще можем да доим от нея половин чаша мляко на ден... за Шушик — след кратка пауза добави той.

— Я виж ти! Кучешката кожа — на Шушик, вкусното парче — на Шушик, топлото местенце — на Шушик!... Жалко, че не съм се родил момиче. А това какво е, сирене ли? Не, вкусът му е друг: като смола. Чудесна работа!... Има само един недостатък — малко е! И до стомаха няма да стигне дори.

---

[1] Дайе — майка (кюрд.). ↑

[2] Мацун — вид кисело мляко. ↑

[3] До преди съветската власт в кюрдските села е съществувал обичай, според който женихът е бил длъжен да плати откуп на бащата на булката. Този обичай се е запазил и до днес в някои места. ↑

## ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

В НАВЕЧЕРИЕТО НА ГОЛЯМА БИТКА ЧОВЕК ТРЯБВА ДА СЕ ПОДКРЕПИ ФИЗИЧЕСКИ И МОРАЛНО

Вечерта Гагик донесе глина, направи от нея пет груби чаши и ги нареди край огъня.

— Да не мислите, че са само за чай — обясни той. — В тях ще ядем и пача.

Кой знае дали Гагик наистина беше такъв лакомник или повишеният му интерес към яденето се изразяваше повече в шеги, но това стана повод за една малка неприятност.

Тази вечер Ашот се канеше да обяснява на другарите си устройството на козята глава. Но на Гагик така му се бе прияло пача, че още през деня използва отсъствието на Ашот и опърли главата на огъня, насече я на малки парчета и я сложи в гърнето да ври... Бяха останали само рогата и част от черепа. Принудиха се да се задоволят и с тези „нагледни средства“.

— Как мислиш, защо природата е дала на козела такива грамадни рога? — обърна се Ашот към Гагик.

— Защо ли? За да ти измъкне шапката от ръцете — Шушик прихна.

— А още защо? — без да обръща внимание на шегата, попита Ашот.

— За да надвива съперниците си козли — вече сериозно отговори Гагик.

— Още?

Никой не се обади. Тогава Ашот реши да разкаже това, което знаеше:

— Веднаж, когато бяхме на лов, баща ми подгони козли до върха на една скала — започна той. — Да бягат назад — те не можеха, защото се страхуваха от куршума, а отпред имаше пропаст И се хвърлиха в нея. Аз се зарадвах, мислех си — пребили са се и лежат под скалите, а баща ми страшно се разсърди: „Изплъзнаха ни се!“ Погледнахме от скалата надолу — нито един, всички бяха избягали!...

Питам баща си: „Как така? Как не си счупиха краката?“ — „Ами че те не се хвърлят с краката, а с главата надолу“ — каза той. Я вижте какви дебели и здрави рога имат — показва на децата Ашот. — Виждате ли как са очукани? От камъните е. Щом видят, че нямат друг изход, козите се хвърлят с главата надолу. Ако паднат на краката си, то се знае, че няма да станат вече.

— А защо домашният козел няма такива рога? — попита Шушик.

— Ами че нашите козли не се бият и не се хвърлят от скалите — отвърна Хасо.

— А сега — продължаваше Ашот — ще се опитаме да разберем на колко години е бил този козел... Шушик, ти как мислиш?

Според Шушик огромното животно с дебел врат и почти еднометрови рога сигурно ще да е имало към тридесет години. Но за всеки случай тя приспадна половината:

— На петнайсет.

Хасо се разсмя:

— Има ли толкова стари кози? Чакай да преброя пръстените по рогата. Един... два... три... седем, осем... Бил е на осем години, вече стар...

— А защо пръстените са разположени неравномерно? Гледайте — Шушик взе линейката, — този е дванайсет сантиметра, а този, последният — само пет...

— Я чакай, преди да отговоря, да си понапъна мозъка... — Сложил пръст на челото си, Гагик се замисли. — С храната ли е свързано? — попита той Ашот.

— Разбира се.

Децата разгледаха един по един всички пръстени, като се мъчеха да си спомнят каква растителност е имало по пасищата през миналите години.

До детските години на козела те не стигнаха — откъде да знаят какво е било лятото преди седем-осем години!... Но климатическите изменения през последните години съвпадаха с „показанията“ на рогата на козела. Разстоянията между пръстените в сушавите години бяха по-къси, а в плодородните — по-дълги.

— Вижте какво откритие направихме. Ще пишем за него във вестника — въодушеви се Ашот — и нашата дописка ще бъде

основана на проучването на тези рога. Шушик, вземи молива...

Огънят прасеще слабо, глиненото гърне се поклащаше леко и изпускаше пара, която пръскаше приятна миризма.

— Не е ли време да го опитаме? — попита хрисимо Гагик.

— Късно е, вече е време да си лягаме. Ние и без друго изядохме много шишкебап, а да се преяжда преди лягане, е вредно каза Ашот.

— Късно ли?... В Лондон в два часа през нощта ядат бифтек, честна дума! Четох в едно списание...

Но Ашот беше непреклонен.

— Я по-добре, Хасо, да ни изпееш една хубава кюрдска песен — обърна се към овчарчето той.

И Хасо, както винаги обърнал лице към тъмния ъгъл на пещерата, запя със звучен глас:

*Бериване, бериване!...*

*Кого зове на тази песен чистия звук?*

*Къде води онази пътека през ливадата?*

*Кой стои до чинара — и той цял чинар?*

*Кой ще падне в краката ти, джан, да прегради твоя  
път?...*

Дълго и нежно пя овчарчето. Когато свърши, Гагик беше изпекъл вече чашите в огъня и преди да си легне да спи, пак подхвана:

— Нашите деди винаги са яли пача рано сутрин, на разсъмване.

— Какво ни интересуват дедите? Когато изгрее слънцето, тогава ще ядем — заинати се Ашот.

— Подценяваш ти, момче, опита на нашите прадеди — каза Гагик, но разбра, че няма да успее и се залови отново с кошницата си, започната предната вечер.

Другите деца също плетяха с увлечение кошници и така разнообразиха времето си. Те сякаш се съревноваваха кой по-бързо и по-хубаво ще изработи своята кошница.

Раздаде се победоносният възглас на Ашот:

— Моята е готова! — И той занесе в ъгъла на пещерата голяма, тежка кошница.



Никой обаче не можеше да плете такива кошници, каквито излизаха изпод тънките, гъвкави пръстчета на Шушик, които умееха и да шият, и хубаво да рисуват, и да пишат най-красиво в класа...

От пръчки, различни по дебелина и цвят, Шушик изплете такава кошница, която би смаяла и най-големите майстори. А да не говорим за овчаря Хасо. В ням възторг той съзерцаваше прехласнат произведението на момичето — кошница с цветна ивичка на края, с украса, с капак...

— Ще я изпратим на изложбата — рече Ашот.

— По-добре да я подари на някой човек, който заслужава — намигна Гагик на Шушик, като сочеше тайничко с пръст към себе си.

— Да, и аз така мисля. Ще я подаря на един много достоен и добър другар — произнесе Шушик спокойно и тържествено.

Всички чакаха с нетърпение кой ли ще е този другар?

То се знае, и Ашот, и Гагик имаха еднакво право да се надяват на подаръка. Нима не го заслужават?...

Но момичето се бавеше. То стана, оправи падналите на челото си коси, подаде кошницата на Хасо и каза мило:

— В нея ще събираш горски ягоди. Ще си спомняш нашите тежки дни, нашата дружба...

— Браво, браво!... Не очаквах! — заръкопляска Гагик.

А овчарчето, изчервено и смутено от неочаквания израз на уважение и приятелство, мънкаше объркано на кюрдски:

— Заф, заф, разима<sup>[1]</sup>!... Ти си моя сестричка, ти си светлина за очите ми... — и притискаше до сърцето мургавата си слаба ръка.

Хасо беше кратък. Но точно с такива кратки думи кюрдът изразява своята преданост, любов, щастие — всичко онова, което чувствуват към момичето, наречено от тях сестра.

За сестрата кюрдът може да даде и живота си...

— И ти си мой брат... — отговори свенливо Шушик и с топла усмивка протегна ръка на Хасо.

— Ура, ура!... — закрещя отново Гагик.

Но Хасо в миг охлади неговия жар. Грабна кривака и му се закани:

— Да не си посмял да дразниш Шушик!... Гагик знаеше, че е на шега, но стана сериозен.

— Кюрдът не си поплюва, като нищо може да те цапардоса — каза той и всички се засмяха весело.

Настроението им беше хубаво, гладът не ги мъчеше, бяха доволни един от друг и от работата си, в глиненото гърне проблясваше вода, златистите снопи дива пшеница, наредени край стената на пещерата, достигаха почти до свода. Погледнеш ги и ти става драго на душата. А най-важното, опасността почти преминаваше...

Ашот обаче беше замислен. Той отдавна бе решил да подготви децата за нещо важно и само чакаше сгоден случай. Днес случаят се представи.

Когато всички се измориха и оставиха кошниците, Гагик каза:

— Хайде, Ашот, днес е твой ред да ни лъжеш. Всъщност какво друго им оставаше, освен да се „лъжат“ (на езика на шегаджията Гагик това означаваше да си разказват приказки). Безкрайните случки, повечето с весел край, облекчаваха тежката им участ, скъсяваха зимните нощи, а заедно с тях и неволите.

— Е добре — съгласи се бързо Ашот. — Ще ви разкажа една история, която учи на съобразителност. Чел съм я — тя е от Себеос наш историк от средните векове. Слушайте.

През седмия век една част от Армения се намирала под властта на персите, а другата била подчинена на Византия.

Арменският княз Съмпат Багратуни вдигнал народа на бунт срещу завоевателите и насилниците византийци. Като научил това, императорът заповядал да уловят Багратуни. Закарали го във Византия и, окован във вериги, го хвърлили в тъмница, преди да бъде разкъсан от зверовете — така решил императорът.

Съмпат стоял гол на арената на цирка със скръстени на гърдите жилести ръце и наблюдавал с презрение зрителите, събрани е хиляди да гледат мъченията му. Той бил висок, красив мъж, плещест, силен. Стар, опитен войн. В много сражения бил показал силата и смелостта си.

Вратичката на клетката със зверовете се отворила и пуснали срещу Съмпат огромна кафява мечка... Ха кажете, ако срещнем мечка, как ще се сражаваме с нея?

— Храбро! — възкликна Гагик.

— Не е работата само до храброст. Тук е нужен и ум. Съмпат знаел — а и вие научете и не го забравяйте: мечката се плаши, ако ѝ

извикат неочаквано и силно. Така и станало. Мечката се спуснала срещу Съмпат. А той — право срещу нея. Викнал в ухото ѝ и с юмрук — по най-чувствителното място, сънната артерия... Звярът се олюлял, отстъпил назад и паднал. Паднал и не станал вече...

Тогава пуснали срещу Съмпат бесен бик. Бикът изскочил на арената и се насочил към жертвата си. Но Съмпат и сега не загубил присъствие на духа. Изчакал спокойно бика с протегнати напред ръце и го хванал за рогата. Започнала се напрегната борба.

Зрителите, между които бил и императорът Маврикий с императрицата, чакали със затаен дъх края на борбата.

Бикът се мъчел да се изскубне и да вдигне човека на рогата си или да го събори, но напразно. А човекът напрягал мишци, искал да извие врата на бика...

Изведнъж дивият жален рев на бика изплашил хората. Тресейки окървавената си глава, животното бягало обезумяло... Багратуни му бил изтръгнал рогата. Но не стигало това. Той догонил бика и го уловил за опашката и единия крак. В ръцете на Съмпат останало копитото и „с бос крак“ бикът избягал позорно...

Зрителите въздъхнали с облекчение, а императорът от страх занемял.

Какво е станало? Как победил Съмпат? Със сила или с ум? И със сила, и с ум. А най-вече с ум. Той забелязал, че бикът е стар, а на старите бикове рогата и копитата са слаби...

Да, не бива да се бориш с врага, преди да разбереш слабото му място.

Всички очаквали, че Маврикий ще заповяда да освободят храбрия арменец, но се излъгали. Императорът бил мрачен и жадувал за мъст.

Той дал знак и на арената пуснали лъв — огнено-риж, ловък, свиреп звяр. Съмпат почувствувал, че е застрашен от сигурна смърт, но следял хладнокръвно движенията на врага. Той знаел, че преди да нападне, лъвът се прицелва в жертвата си от седем-осем метра и тогава се хвърля върху нея. Така правят и барсът, и тигърът, и дивата котка. Който знае това, не му е трудно да избегне нападението. Свие ли се лъвът като пружина, ти отскочи настрана. Той не ще се хвърли, нито ще избяга, а ще се притисне до земята и пак ще започне да се готви за скок. Ако не загубиш присъствие на духа, ще останеш жив. Така и

направил Съмпат. Когато лъвът скочил, той се дръпнал настрана, после изведнъж се хванал за гривата му, метнал се на гърба му и със страшна сила започнал да стиска гърлото на звяра... Лъвът се задъхвал, тресял глава и тяло, тичал по арената, но скоро дишането му се прекъснало — в шията му се впили яките, стоманени пръсти на сърцатия мъж. Лъвът паднал и останал с изплезен език.

Обезумялата от възторг тълпа поздравявала бурно Съмпат. Разнесли се възгласи:

— Свобода, дай му свобода!

Императорът Маврикий бил принуден да даде знак и Съмпат бил освободен...

Ашот млъкна за миг, разрови огъня с пръчка и вече с друг тон продължи:

— Барсът е все още при нас в клисурата, все още можем да го срещнем. Възможно е да не е умрял още. Утре ще тръгнем по следите му. Сега вече знаете как нападат човека тези хищници. Нали?... Така че, ако не загубите присъствие на духа, той нищо няма да може да ви стори. Мечката сигурно за пръв път е имала работа с такъв звяр, иначе непременно щеше да отскочи настрана още докато барсът беше във въздуха...

— Ашот, разказът ти ме прероди! — произнесе с патос Гагик. — Готов съм веднага, още тази минута да се срещна с някакъв лъв, да го уловя за гривата и да се метна на гърба му. Честна дума! Кръвта ми просто кипи... Напред срещу барса! — Гагик грабна главня и се спусна към изхода.

— Да не мислите, че ще го спра? Нека върви, нека се поупражни, сърцето си да кали — смееше се Ашот.

А Гагик, едва излезе от пещерата и се спря безпомощно. Над клисурата се беше спуснала гъста мъгла...

„Трябва да вървя, иначе ще помислят, че съм се изплашил“ — реши той и направи още няколко крачки напред. Главнята пращеше, сипеше искри, а те като падащи звезди осветяваха за миг всичко наоколо.

— Да отидем да видим, може барсът да е идвал вечерта да търси остатъците от нашата мечка — каза Ашот.

Но неговото намерение беше друго. Той искаше да поведе другарите си да търсят барса с цел да закали предварително сърцата и

волята им.

Всички взеха факли и излязоха от пещерата. До огъня остана само Саркис.

— Охо, и вие ли идвате? — извика Гагик. — Като че ли не мога сам! — Ала тутакси се изплаши от думите си: „Ами ако наистина се върнат?“

Размахвайки главните, децата слязоха с такъв шум и врява в клисурата, че и цяло стадо тигри да бяха срещнали, и те щяха да се изплашат и с ужас да избягат...

\* \* \*

Зрелището запали отново въображението на Ашот и съживи безумните му мечти.

Децата стигнаха с размахани копия до „бойното поле“ и под командата на Ашот запратиха оръжията си право в търбуха на мечката.

После при светлината на главните разгледаха всичко наоколо, но не откриха нови следи. Само старите още личаха по снега и свидетелствуваха, че звярът не е вървял, а е пълзял, толкова е бил слаб.

— Е, вече е съвсем ясно. Утре ще тръгнем по следите. А сега да се прибираме.

---

[1] Много, много благодаря! ↑

## СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

### В БОРБАТА ЧОВЕК ВЪЗМЪЖАВА

Тази нощ беше неспокойна за Ашот. Сигурно така се чувства пълководецът в навечерието на решително сражение. А Ашот наистина си въобразяваше, че е малък пълководец. От време на време надигаше глава и оглеждаше с умиление и гордост „войската“. Също като Георг Марзпетуни<sup>[1]</sup> в навечерието на битката край Гарни!

Възбуден от войнствените си мисли, Ашот на няколко пъти скача от леглото и поглежда навън. Ала до разсъмване имаше още много време.

Ето че децата започнаха да се събуждат. Пръв стана Гагик. Намигна на Ашот и заговорнически попита:

— Какво, пачата не е ли още готова? Не? А защо си станал толкова рано?

Ашот изсумтя и поклати глава.

Гагик отиде в ъгъла на пещерата, където беше делвата с водата, която използваха вместо сол. Разтвореният в нея варовик се утаяваше на дъното, а солта като по-лека, оставаше в горния слой на водата. Гагик „посоли“ пачата и погледна с умиление Ашот:

— Да започнем ли, Ашот джан?

Ашот отвори вратата на пещерата:

— Ама навън е още нощ!

— Каква ти нощ! Яребишкият петел пропя вече два пъти! Хасо, я излез навън да видиш по звездите — не е ли време?

Хасо излезе настръхнал. Може би не беше чак толкова студено, но на изтощеното момче се стори, че навън е януарски студ.

— Зорницата не е още изгряла — съобщи той, когато се върна.

— Ах, наивен овчар! И в такъв случай дори не можеш да излъжеш! — намръщи се недоволен Гагик.

Но какво ги интересуваха звездите, когато от огъня идваше такава замайваща миризма на пача?

— Добре, да започнем. Само че нааяжте се хубаво. Ще отидем да търсим звяра и не се знае кога ще се върнем.

— А не може ли да не ходим? — попита плахо Саркис. — Кой знае какво ще се случи.

— Не може. Докато не намерим барса жив или мъртъв, няма да имаме спокойствие. Нима не е ясно?

Гагик и Хасо нищо не казаха, макар че дълбоко в душата си бяха против такива опасни опити.

Когато най-последно, съмна и слънцето се показа иззад върховете, Ашот стана, взе оръжието си и каза развълнувано:

— Отиваме, всички отиваме!... — И за да запали децата, добави: — В село трябва да се върнем с кожата на барса, развята като знаме!

И наистина децата се оживиха от привлекателната идея. Нарамиха всичко, което имаха — копията, тоягите, каменните чукове и тъпата брадва на отшелника, — и излязоха от пещерата.

Шествието завършваха Шушик и Саркис и не може да се каже, че не изпитваха страх. Защо този път Ашот не им предложи да останат в пещерата? „Сигурно иска и нас да направи смели“ — помисли си Шушик.

Гагик приличаше на петел, готов за бой. Другарите му разбираха, че така той се вдъхновява, дава си кураж, А Гагик си мислеше: „Трябва и аз поне веднъж да бъда отпред!... Въпрос на чест!“ И изпреварваше другарите си, а отгоре на това и им подвикваше:

— Какво пълзите? По-смело, по-смело, след мене.

— Рискът е благородно дело...

Шушик гледаше учудено и въпросително Хасо. „Гагик ли е това?“ Понеже оставаше често в пещерата да домакинствува, тя не беше забелязала, че в опасностите момчето се беше закалило и възмъжало.

Стигнаха до площадката, където се намираше лозето, и се спряха: в снега видяха следи от барса, които водеха към скалите.

Всички мълчаха, обзети от страх.

— Хайде по-напред да се упражним малко в хвърляне на копие. Може би ще стане нужда — предложи шепнешком Ашот.

— Значи, ще се сражаваме с барса? — попита ужасено Шушик. — А защо Ашот сто пъти вече ни е повтарял, че барсът е мъртъв?

— Да, той сигурно е умрял — потвърди Ашот. — Виждате ли кървавите следи по снега? Но... кой знае? За всеки случай... Нека се прицелваме в онзи храст. Ще хвърляме от петнайсет крачки.

И той се приготви да хвърли копието си, но Гагик го улови за ръката:

— Ех ти, главо! Нали острието на копието ще се счупи!

— Ах, вярно! Но каква друга цел да изберем?

— Снежен човек... Защо човек? По-добре снежен барс.

Наистина умно!

За няколко минути децата направиха от сняг някакво четирикрако, по-скоро овен, отколкото барс, и започнаха да го замерят с копията.

Но какво разочарование!... От петте удара само един попадна на целта. Такъв печален резултат никой не очакваше.

— По-високо, Гагик, по-високо! Хвърляй така, че преди да се забие в целта, копието да опише дъга във въздуха. А твоето преминава отгоре — учеше другаря си Ашот.

Хасо мълчеше, на никого не правеше забележка, макар че улучваше най-точно от всички. Пък и как да не улучва — нали все замеряше с камъчета и пръчки овцете, когато се отделяха от стадото.

Шушик наблюдаваше отмерените движения на Хасо и мълчаливо се възхищаваше. Тя знаеше, че Ашот не обича да го превъзхождат и не искаше да го огорчава пред такова сериозно сражение.

\* \* \*

Но и той имаше успехи. След около час копието му вече улучваше „барса“. А пък Гагик и Саркис въобще не овладяха това изкуство и ако попаднеха случайно на целта, ударът беше толкова слаб, че копието дори не пробождаше снежната фигура.

Ала Гагик съвсем не се отчайваше. Той продължаваше все така да се перчи, въртеше се насам-натам, имаше сякаш „криле“. От изобилната храна напоследък момчето понапълня, очите му пак заблестяха, усещаше прилив на енергия...



— Ах, Ашот джан, аз се чувствавам същински юнак! Остави копието и ела да се поборим...

— Сега не е време — отсече сухо Ашот. — Да вървим...

Децата се спускаха по кървавите следи и когато стигнаха до подножието на скалистите гребени, заобикалящи клисурата, завиха надясно. Там, сред камъните, се чернееше дупка на пещера, прикрита от шипкови храсти. Звярът, изглежда, беше влязъл вътре, защото по трънливите шипкови клонки бяха останали оскубани влакна от пъстра козина.

Децата се спряха и погледнаха в очакване водача си. Те вярваха в неговото безстрашие и в съобразителността му, бяха убедени, че започнатото дело ще се увенчае с успех. Но зейналата черна дупка на пещерата и тайнствената тишина наоколо съвсем не им вдъхваха смелост.

Ашот даде знак на момчетата и те окастриха храстите пред входа на пещерата. Шипковите клони и притурените към тях сухи съчки загоряха с пукот; кълба дим, лют и замайващ, се извиха нагоре.

— Отстранете се от входа — разпореди се Ашот, а той самият, с брадвата в ръце, застана до дупката в позата на убиец, който причаква жертвата си.

Планът беше ясен. Звярът не ще издържи на дима и ако е жив, ще напусне пещерата или ще се задуши вътре. Но и в двата случая те ще чуят кашлица.

Шушик, цяла разтреперана, се беше скрила зад една скала и стоеше там с главня в ръце. Саркис също беше отишъл по-настрани. На рамото му лежеше тежкият каменен чук. Голямата му кръгла глава се тресеше, сякаш студ пронизваше цялото му тяло. А Гагик все се перчеше, намигваше на другарите си, усмихваше се неестествено. Очите му горяха трескаво. Само Ашот, макар и да изпитваше известен страх, външно се показваше хладнокръвен и спокоен, както подобава на водач.

Притиснати до скалите отляво и отдясно на входа, децата прекараха около половин час в напрежение. Димът изобилно нахлуваше в пещерата, но оттам не идваше никакъв звук.

Децата постепенно добиха кураж, напрежението отслабна. И огънят вече гаснеше.

— Значи, умрял е — обяви Ашот.

— Е — каза Гагик, без да мърда от мястото си, — само заповядай и аз ще вляза да му одера кожата.

— Хайде, хайде, не се перчи толкова! — усмихна се Ашот. — Знаем те ние какъв Назар си.

— А, така ли?

Гагик пхна тоягата си във входа на пещерата, заудря с нея по стената и се развика:

— Ей, ти! Я излизай по-скоро, че съм дошъл за душата ти!...

Окуражени от виковете на Гагик, Шушик и Саркис също се приближиха.

— Хасо, накърши клони! — извика Ашот. Няколко минути след това, въоръжени с горящи елови клони, децата влязоха в пещерата.

— Вървете, не се страхувайте — окуражаваше другарите си Ашот. — Нито един звяр не може да понася огъня.

Тесният вход на пещерата водеше в коридор, който се изкачваше доста стръмно нагоре. Той ту се разширяваше и образуваше просторни, високи площадки, ту се стесняваше толкова, че децата едва се провираха.

На места ходът се раздвояваше и някои от разклоненията бяха съвсем малки. Тук-там по пода и между камъните се виждаха ивици жълтеникава глина, а от свода висяха варовикови образувания — сталактити. Кости от разни животни бяха пръснати по целия проход, по страничните отклонения и особено из вдлъбнатините на стените.

От първата площадка, където имаше най-много кости, се отделяше страничен ход, който водеше някъде навътре, но децата не можаха да проникнат там, защото тунелът беше много тесен. А освен това там се виждаха цели скелети от животни...

Когато Ашот освети с факела си навътре в пещера, та, децата останаха изумени и ужасени: колко много кости, черепи, скелети, необикновено дълги рога, някои от които съвсем непознати, сигурно на отдавна измрели животни. Истинско гробище!...

Но ето че еловите клони запращаха, засъскаха и угаснаха. Децата останаха на тъмно. Само далече зад тях се виждаше ивичка слаба светлина, която проникваше от входа.

Децата се умълчаха.

— Да се върнем — каза Ашот.

Препъвайки се в тъмнината, те се измъкнаха криво-ляво навън. Ашот изпрати веднага Хасо за борина от смолисти елови дънери. Децата бяха приготвили борината, за да осветяват пещерата през дългите тъмни вечери.

Когато Хасо донесе подпалките, Ашот се зае да ги навърже по две и по три заедно, за да горят по-добре. В това време иззад един висок камък се подаде главата на Гагик. Понеже нямаше друго занимание, той търсеше в храстите плодове.

— Хасо, погледни какво намерих! — показва той клонче офика, натежало от червени плодове.

Хасо отиде при Гагик. Ашот все още се занимаваше с факлите, а Шушик разговаряше тихо със Саркис.

След малко Саркис стана и се приближи до Ашот. Още веднаж искаше да се опита да отклони другаря си от опасното му намерение.

— Остави, Ашот — каза той, — за какво ти е това? Не е ли по-добре да затрупаме входа на пещерата с камъни и да си гледаме спокойно работата?

Съветът беше умен. И наистина: достатъчно беше да запушат входа, за да не излезе вече барсът оттам — ще умре от глад, ако, разбира се, все още е жив.

Но можеш ли да убедиш Ашот? Като ловец, възбуден от близостта на дивеча, той съвсем беше загубил способност да разсъждава хладнокръвно. Надеждата да се сдобие с чудесната барсова кожа не му даваше спокойствие. А когато и Шушик се присъедини към Саркис, Ашот избухна:

— Страхувате ли се? Вървете си тогава и не ми пречете. Да затрупаме входа на пещерата ли? Ама че умник! Такава кожа да изгние там, така ли?...

Шушик се възмути.

— Пак ли те прихвана? Все мислиш как да смаеш света! Каквото и да правиш, не можеш да стигнеш Камо! — уязви момчето тя, но веднага се разкая.

Думите и се забиха като остър нож в сърцето на Ашот. Кръвта закипя в жилите му. Той пламна цял. Лявата му буза трепна, а луничките по нея почти не се забелязваха.

Ашот стрелна с огнен поглед Шушик и каза рязко:

— Щом е така, отивам сам. Сам ще отида срещу барса и на всички ще докажа, че...

— Охо, вижте го само колко е честолюбив! — извика Шушик, а очите ѝ бляскаха лукаво. — Ами че успокой се де!...

Но Ашот беше изчезнал вече навътре в пещерата.

— Върни се! Какво правиш? — изплашено извика Саркис.

Разтревожи се и Шушик, макар че смелостта на Ашот и силната му воля и се нравеха.

— Нека върви — каза тя, но веднага се замисли. — Саркис, зверовете нали се боят от огъня?... Е, няма да остане дълго там. Щом угасне огънят, ще се върне.

Шушик се излъга. Тя забрави онзи огън, който никога не угасваше в сърцето на смелото момче.

Докато все още беше близо до входа, той дочу вика на Шушик:

— Ашот, Ашот, върни се! Аз се пошегувах!... Сърцето на момчето трепна. „А, страхуваш се!...

Жалиш ме!“ — радостно си помисли то и щастлива усмивка озари приятното му кръгло лице, обикновено сурово и малко мрачно.

— Ще си поплачеш... Да не мислиш, че ще се върна?... — мърмореше си той, като се промъкваше по тесния тунел.

Ашот имаше много борина, затъкната в колана, и вървеше почти без страх. Когато дойде до мястото, където пълният с кости коридор се раздвояваше, той, без да мисли, зави наляво, в мрачен, влажен тунел с остри камъни и нисък таван.

Момчето вървеше бързо: не се спираше, не се оглеждаше, не мислеше за опасността.

Сводът на пещерата стана още по-нисък. Коридорът започна да криволичи ту наляво, ту надясно, стесняваше се.

Ашот се наведе, после коленичи и продължи да лази почти на четири крака. Борината в ръцете му пращеше и всеки миг можеше да угасне. Но и през ум не му минаваше дори да се връща. Вече не мислеше за трупа на барса — тук въобще нямаше следи от звяра. Интересът към новото, неизвестното, към непознати светове, онзи интерес, който е присъщ за юношеската възраст, зовеше момчето напред.

Най-после с изподрани от остри камъни колене Ашот излезе от тесния проход и се озова в обширна пещера. Той беше вече толкова

далеч от входа, че до него не достигаше никакъв звук отвън. И изведнъж го обзе някакво неопределено чувство, нещо, подобно на страх.

— Глупости! — каза високо той, за да се успокои, но в отговор от далечния тъмен ъгъл на пещерата отекна див гръмогласен смях.

Сърцето на Ашот трепна и сякаш спря. А ехото подхвана смеха — студен, сух, страшен, и той гърмеше зловещо под сводовете на пещерата...

---

[1] Георг Марзпетуни — арменски пълководец от средните векове. С двадесет войника той нападнал цяла арабска армия край Гарни. ↑

## ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

### ИЗГУБЕНИТЕ ТЪРСЯТ ИЗГУБЕНИЯ

Шушик вика отначало Ашот, но тъй като той не отговаряше, момичето реши, че е безполезно да крещи. „Иска да ме изплаши, отмъщава си...“

Скоро обаче тревогата и се усили.

— Какво да правим, Саркис! Да тръгнем ли след него? — с треперещ глас попита тя.

Саркис също беше разтревожен. По-рано той би казал с безразличие: „Какво ме интересува? Както е отишъл, така и ще се върне.“ Но сега... Сега, след всички премеждия, думата другар звучеше съвсем другояче в сърцето на Саркис. То се знае, че и страхът от нова неизвестна беда също имаше значение. Този страх му подсказваше: подай ръка на другаря си, за да ти подаде утре и той... Но не беше само користта, само егоистичната сметка. То беше и съзнанието, че сам воинът на бойното поле не е воин. Синът на Баруйр разбра най-после тази премъдра истина. И това ново съзнание именно му подсказа постъпката, на каквато никога по-рано не би се решил.

Той взе два смолести клона, запали ги и влезе в пещерата. Страхуваше се и за да се окуражи, непрекъснато викаше:

— Ашот! Ашот!

Притиснала до гърдите си наръч клони, Шушик се провираще след Саркис, като се препъваше на всяка крачка о белите кости по земята.

Неравномерната светлина на факлите играеше по стените и очертаваше дългата сянка на Саркис. Пък и самият той, тънък и дълъг, приличаше на сянка.

„Какъв смел стана!“ — учудваше се Шушик, без да разбира, че не смелостта водеше Саркис напред, а властната потребност да се отплати на доброто с добро. Подобно желание той изпитваше за пръв път през живота си.

Там, където пътят се разклоняваше, Саркис се спря в недоумение. Накъде ли е тръгнал Ашот — наляво или надясно?...

— Огънят ти гасне... На, вземи нов клон — прошепна му Шушик. Кой знае защо, тя се страхуваше да говори високо и потръпваше всякога, когато Саркис викаше Ашот.

Саркис взе борината от Шушик, опита се да запали своята от нея, но така непохватно го направи, че и двете угаснаха.

Отначало децата не можеха дори да се виждат един друг. Но очите им постепенно привикнаха към тъмнината, а и тя сякаш се разсея, смени се със здрач, в който можеха криво-ляво да се промъкват.

— Да се връщаме — прошепна изплашено Шушик. Но Саркис, като мъж, не можеше да се съгласи.

— Не, докато не намерим другаря си, нямаме право да си отиваме... Да тръгнем надясно, по този широк проход — каза той и пое напред.

Колкото по-навътре отиваха, толкова по-тъмно ставаше около тях. Ясно беше, че без огън няма смисъл да продължават. Саркис упорствуваше и направи още няколко крачки навътре, но изведнъж някакъв звук го прикова на място. Котка! Жално мяукаше котка!

Те се ослушаха. Звукът се повтори — истинско мяукане, а след това последва друг, също много познат: котешко ръмжене и отчаян писък на мишка.

Но възможно ли е да има котка в този подземен свят?

Шушик се хвана инстинктивно за Саркис и почувствува, че той трепери.

Пак се раздаде писък някъде от свода на пещерата.

Децата вдигнаха глави и видяха... Не, не котка, нито мишка видяха те там, а голяма кръгла глава и кръгли, горящи в тъмнината фосфорни очи.

— Хай, хай!... — с не свой глас закрещя Саркис.

И тогава стана нещо чудно. Котката изведнъж придоби криле, размаха ги безшумно и се понесе над главите на децата.

— Сова! — промълви Саркис и отстъпи назад.

И те хукнаха. Спъваха се о камъни, кости се преплитаха в краката им, но те тичаха към изхода и им се струваше, че от тъмнината хищно ги следят някакви страшни същества...

Навън събраха борови трески и дори ги запалиха, но в пещерата вече не се решиха да се върнат. Саркис, отново обхванат от чувството за чест, направи няколко крачки към входа на пещерата, сигурен, че Шушик ще почне да го разубеждава от опасното му намерение. Така и стана. Шушик се развика и той се върна.

— Не е хубаво! Не е хубаво, Шушик, че не ме оставяш да търся Ашот... — В гласа му звучеше искрена болка.

— А не е ли по-добре да намерим Хасо и Гагик и да им кажем? Не е ли по-добре да отидем в пещерата всички заедно?

— Може — съгласи се неохотно Саркис.

Той се качи на върха на скалата, откъдето се виждаха като на длан всички долчинки и проломи в скалите, сложи ръце на устата си и извика:

— Е-хей! Гагик, Хасо!... Децата чува вика му.

— Елате, елате! — викаше Саркис.

— Ашот отиде да търси звяра и не се върна... Елате! — обясни плачливо Шушик, когато момчетата се приближиха.

Вестта се стовари като тежък чук върху сърцата на децата. Как не се е върнал?... Значи, звярът...

Но не, дори им беше страшно да довършат докрай ужасната мисъл.

\* \* \*

Награбили борина, децата нахълтаха в пещерата.

Стигнаха до разклонението на ходовете и без много да мислят, завиха надясно. Нима е възможно Ашот да е тръгнал наляво, по този непрогледен, мрачен, тесен ход?

По-нататък те избираха пак най-чистите и широки разклонения, като не подозираха дори, че все повече се отдалечават от Ашот.

Пътят им, изглежда, вървеше край дясната стена на хълма, защото на места през пукнатините проникваше дневната светлина. Но беше трудно да се върви, тъй като ходът водеше стръмно нагоре.

— Ашот, Ашо-от!... — викаха от време на време децата, после се спираха, послушваха се и пак тръгваха разочаровани напред.



Тесният ход ги доведе до подземно помещение, осветено от дневната светлина. Беше просторна и много висока пещера, изваяна сякаш от човешка ръка. Сивите камъни на стените и като че ли бяха предварително изгладени и тогава наредени един върху друг от пода до тавана. А в ъглите се издигаха колони, също гладки, дори красиви. Най-горе те се извиваха, краищата им се съединяваха и образуваха величествени сводове.

Това беше великолепен подземен храм.

Децата се спряха, зяпнали от почуда. Кой и защо беше огладил в недрата на планината хиляди каменни блокове и иззидал от тях тези масивни стени?... Какви сили, какъв труд е струвало всичко това!...

Откъде можеха да знаят децата, видели и научили още толкова малко, че са попаднали в неръкотворен храм, създаден от самата природа. Мощните колони, които поддържаха на раменете си извисения купол на залата, както и гладките камъни на стените — всичко беше образувано от кристален базалт и само онзи, който не е запознат с историята на земята, който не знае през какви етапи преминава вулканичната лава, след като изригне на повърхността, може наивно да допусне, че това е дело на човешка ръка.

— Ей, кой охка там? — изведнъж побледняла, попита Шушик.

И наистина някъде от отдалечения ъгъл на пещерата до тях достигаха въздишки, болезнени стонове.

— Ашот, Ашот! — завикаха децата,

Отговор не последва.

Минаха няколко мъчителни мига и изведнъж оттам, откъдето преди малко беше дошло стенанието, се чу детски плач.

Децата замряха в ужас.

Пак извика и проплака дете, пак някой изохка, после няколко пъти въздъхна високо и тежко. Сякаш там, в дъното на пещерата, лежеше болна жена, а до нея викаше и плачеше гладно дете...

Толкова беше страшно, че децата избягаха. Спряха се запъхтени на една малка площадка — там, където ходът се разширяваше леко, и се спогледаха. Очите им бяха пълни със страх. Струваше им се, че ги преследват някакви невидими духове...

Хасо извади ножа и като обръщаше насам и натам откритото му острие, мълвеше нещо по кюрдски; вероятно някакви заклинания,

които беше чул от баба си. Вярата, че дяволите не могат да навредят на човек с остра стомана в ръце, толкова окуражи момчето, че то каза:

— Да вървим, няма нищо страшно!...

Като размахваха факлите, те се върнаха със свити сърца пак в пещерата. Пътят не се нуждаеше от особено осветление, но огънят ги предпазваше от възможна опасност. А Хасо вървеше отпред с изваден нож. Борината осветяваше стоманата, тя блестеше и това вдъхваше смелост на малкия кюрд.

Едва влязоха и отново се чу ридание.

— Кой сте вие? — извика Гагик. Сега, когато Ашот отсъствуваше, той се чувствуваше „водач“. — Кой сте вие? Отговорете!...

Отново глух стон...

Като си даваха едно на друго кураж, децата обиколиха цялата пещера, осветиха всичките и ъгли — нямаше никъде никой. Само от една висока колона излетяха две сови и изчезнаха в светлото отворстие на тавана.

Децата се гледаха изумени.

— Дали не ни се е сторило? — сви рамене Шушик.

— В-в-всички е-е-едно и с-с-също ли чувахте? — попита Гагик.

— Едно и също!

— Стонове на болна и плач на дете, нали?

— Да. да.

— Значи, не може да ни се е сторило.

Повече от час-два децата се лутаха по тъмните ходове, тунели и пещери на този мрачен лабиринт. Най-послед през някаква пролука те се измъкнаха на белия свят. Озоваха се на върха на хълма и се озърнаха учудени.

— Ами че това е нашият Овчарник... — извика Хасо. — Я вижте и дивото агне на нашата Чернушка!...

И действително зад назъбената скала се подаваше главицата на овцата, която следеше зорко движенията на хората.

А децата седнаха на камъните и потънаха в мрачни мисли. Какво да правят? Къде да отидат? Беше ясно едно: избрали бяха не този път, по който е тръгнал Ашот, иначе щяха да го намерят.

— А може вече да е излязъл оттука... през тази пролука... Може вече да си е отишъл и да ни чака? — зарадва се на собственото си

предположение Саркис.

— Да вървим... Но из пътя нека викаме все пак, може да се обади — въодушеви се Шушик.

Те излязоха на гребена на скалата и заслизаха по пътеката, която водеше за Барсовата клисура.

— Ашот! Ей, Ашот!... — подхванати от ехото, се носеха по клисурата младите гласове.

Върнаха се в Пещерата на отшелника и се спуснаха право към огъня — може би Ашот спи!

Но пещерата беше празна... Пропадна и последната им надежда.

Всички бяха крайно измъчени, но ужасната мисъл че Ашот е изчезнал, не им даваше спокойствие. Не седнаха да си починат дори. Търсенето трябваше да продължи.

Падаше мрак, влажен и мрачен. Децата трепереха от умора и студ.

— Нямаме вече факли. Как ще вървим без факли?... — разтвори тъжно ръце Гагик.

Щат не щат, трябваше да отложат похода за другия ден.

Решиха да донесат в пещерата клони от отсеченото сутринта смолисто дърво, да ги изсушат през нощта край огъня и запасени с борина, пак да се отправят за Пещерата на барса,

— Трябва да търсим следи от Ашот. Иначе пак ще се заблудим и пак ще ходим напразно каза Саркис.

— Да, но къде ще видиш следи по сухи камъни? В тези ходове няма нито земя, нито прах, та да останат следи.

Загледани в трепкация пламък на огъня, те се умълчаха и се замислиха. Ех, де да се появише сега на прага на пещерата скъпият им другар! Всичките им грижи на света сякаш щяха да свършат.

Нощта им се стори дълга като цяла година.

## ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА

### БЛЕЩУКАЩИТЕ В МРАКА СВЕТЛИНКИ ИЗПЛАШИХА СУЕВЕРНИЯ БАРУЙР

Вие помните вероятно, че от лозето и от прага на Пещерата на отшелника се виждаше онази част от Араратската долина, по която минаваше шосето от Нахичеван за Ереван.

През тясната пролука между високите скали прозираше само една малка част от това шосе — толкова малка, че преминаващата по него кола оставаше в полето на зрението само миг.

Ето защо младите пленници на Барсовата клисура не можеха да известят на никого къде се намират.

Те кладяха големи огньове по планинското било до Овчарника, както и на „барикадите“ пред Пещерата на отшелника с надежда, че ще бъдат забелязани от шосето. И действително хората, които пътуваха оттам през нощта, виждаха огньовете, запалени по далечните върхове. Но на кого можеше да мине през ума, че това са сигнали на изчезналите деца? „Ловци са запалили огън, да са живи и здрави“ — мислеха си хората и отминаваха бързо.

— Какво да се прави, като нямаме Зенон Охан<sup>[1]</sup>! — съжеляваше Гагик. — Той щеше да стегне търбуха си с мечата кожи и така да се развика, че гласът му да загърми и да стигне чак до бреговете на Араз... „Ей, ей, тука сме!...“ — викаше Гагик, зърнал кола по шосето. Но на тънкото му гласче отвръщаше само планината с многогласо ехо.

\* \* \*

През онази нощ, когато, размахали горящи смолести факли, децата слизаха в долчинката да видят дали някой звяр не се е полакомил за мечешките дреболии, завеждащ колхозният склад Баруйр се връщаше от последното си пътуване до Ереван.

Той седеше в кабината на шофьора, загърнат в шубата си, и пушеше мълчаливо. Мрачни мисли го бяха налегнали. Чувствуваше, че

облаци се трупат над главата му и че дори всесилните пари не са в състояние да ги пръснат... И това беше чудното. Досега Баруйр вярваше единствено в парите. В минути, когато винените пари замайваха главата му, той говореше без стеснение: „Парите осветяват всички тъмни места“, „Парите са гол меч“, „Парите водят човека и в рая, и в ада“, „Бог — на небето, парите — на земята“.

А Баруйр забравяше едно „незначително“ обстоятелство: народът беше създал тези пословици при съвсем други условия и при друг начин на живот. А сега и хората бяха станали други, и ролята на парите не беше същата.

Едва напоследък Баруйр започваше да разбира, че не всичко може да се купи с пари.

Какво да прави? Към кого да се обърне? Ако не беше се разклатило положението на председателя Харут, можеше на него да се облегне, но дните на Харут са преброени, чакат само общо събрание... Загубен е и Баруйр.

Ето какви тежки мисли бяха налегнали завеждащ-склада, докато камионът му пътуваше срещу Барсовата клисура. И изведнъж той забеляза там движещи се в мъглата светлини.

„Какви са тези чудесии?“ — помнели си със страх той и сигурно щеше да се прекръсти, ако до него не седеше шофьорът.

— Сероп, какви светлини бягат там, в планината? А? — попита изплашено той.

Шофьорът се засмя.

— Какви светлини? Сторило ти се е.

Но все пак спря камиона. Излязоха и дълго се взираха в тъмнината, но нищо вече не видяха.

— Казвам ти — привидяло ти се е... Прочети молитвата, да прогониш злите духове, и нищо няма да ти се привижда — пошегува се шофьорът и се качи в кабината.

„Сигурно ще полудея. Прекалено много мисля“ — каза си Баруйр. Камионът потегли.

До селото Баруйр не продума вече нито дума, но светлинките по планинските склонове не му даваха мира, измъчваха го мрачни мисли.

В селото Баруйр не разказа на никого за видяното — страхуваше се от подигравки. И след една седмица чак разказа на жена си за своите страхове.

Тя сподели със съседката си, съседката пошепна на своята приятелка. Така селският „безжичен телефон“ разнесе до вечерта по целия колхоз слуха за светлинките по склоновете на Барсовата клисура. Научи и Арам.

— Ех, кой знае дали от страх не му се е привиждало! — махна безнадеждно ръка ловецът. — Страхливичък си е той.

Светлинките, които се появяваха нощем в планината, можеха да покажат на хората правия път. В селото обаче не се намери човек, който да повярва на Баруйр. Нещата, намерени в коритото на потока, бяха неопровержимо доказателство, че водата е отнесла децата. Само родителите на децата не вярваха и не искаха да вярват, че няма вече никаква надежда. И все със същия трепет в душата чакаха пред осиротелите си домове стареца Мурад.

Не беше леко на стареца Мурад да среща всеки ден майките на децата, да им говори обнадеждаващи думи, в които и сам той вече не вярваше. „Докога ще ги лъжа? Докога ще се преструвам? — мислеше си той. — Стига вече, нека друг носи пощата, нека другите питат.“

И Мурад помоли селсъвета да го освободи от длъжността пощенски раздавач.

---

[1] Герой от епоса „Давид Сасунски“, който се отличавал с необикновено силен глас. Преди да започне да вика, той омотавал около корема си седем биволски кожи, за да не се спуска. ↑

## ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

МНОГО ОБИКНОВЕНИ ПРИРОДНИ ЯВЛЕНИЯ СЕ СМЯТАТ ЗА ЧУДО, ЩОМ НЕ МОГАТ ДА СЕ ОБЯСНЯТ

Всичко, преживяно досега, се струваше на децата нищожно в сравнение с новото нещастие. Бяха загубили другаря си. Какво са гладът, студът, заплахата от смърт пред това?... Без Ашот сякаш осиротяха.

— А пък аз за какво ли не го дразнех, как гледах само да се подиграя и на най-малкия му недостатък! — тъгуваше от все сърце Гагик. — Да беше сега тук, та ако ще и до утре да държи речи, от сутрин до вечер да прави забележки!...

И — чудно нещо! — колкото и да се мъчеше той да си спомни някакъв сериозен недостатък на Ашот, не можеше.

Шушик седеше, обхванала коленете си с ръце, и тихо плачеше. Овчарчето Хасо я увещаваеше кротко:

— Легни си, хушке Шушик, късно е вече. Но можеха ли да заспят?...

Слънцето едва беше изгряло, а децата вече бяха до Пещерата на барса и палеха факлите си.

Саркис, не е ли по-добре да останеш тука с Шушик и да поддържате огъня? — посъветва Гагик.

— Не, аз съм задължен пред Ашот. Трябва да отида, каквото и да стане — заяви твърдо Саркис.

И другарите уважиха възвишеното чувство, породено в сърцето на момчето.

А Шушик? Тя предпочиташе да отиде срещу всякаква опасност с другарите си, отколкото да стои в мъчително очакване до входа на пещерата... Но когато видя отново мрачните стени с дупки и ями по тях, момичето се изплаши. Стори му се, че там живеят приказни дракони или са леговища на някакви неизвестни зверове. Пусна другарите си да минат отпред, а то пристъпяше плахо на края.

Вдигнали горящата борина над главите си, децата поеха отново по мрачните ходове. „Ей, Ашот! Е хей, ей, ей!...“ — отекваше под

сводовете на тунелите и пещерите.

Когато дойдоха там, където ходът се раздвояваше. Гагик каза:

— Вчера тръгнахме надясно, но широкия ход, днес ще трябва да изследваме левия.

Децата се съгласиха, въпреки че и сега смятаха, че е невъзможно Ашот да избере такъв тесен и мрачен тунел. А не знаеха, че нищо не е в състояние да спре техния другар, щом е засегнато честолюбието му.

Спъваха се често, ожулваха си коленете о камъните, почти пълзяха по трудния проход и оглеждаха стените му, но никакви следи не намираха по тях.

— Стойте! Брей, че съм умна глава!... — изведнъж се удари по челото Гагик. — Ашот не е оставял знаци по стените, забравил е, но сигурно е хвърлял угарки от борина по земята, а?...

То се знае... щом е започвало да му пари на пръстите, сигурно ги е хвърлял — съгласи се Хасо.

Една борина стига най-много за сто крачки. Хубаво гледайте в краката си...

Сега децата вървяха ниско наведени, дори там, където не беше нужно. Осветяваха всяка ямичка, всяка издатина, но угарки от борина не видяха.

— Да се връщаме — разпореди се Гагик. — Проходът се стеснява и не ще можем да минем.

Но Саркис имаше такова силно желание да намери следи от Ашот, че без да слуша Гагик, продължаваше напред.

— Върни се, Саркис.

— Я как се запали! — усмихна се Хасо.

— Става човек — прошепна Гагик.

Той тъкмо отвори уста да повика отново Саркис, когато чу неговия вик:

— Намерих, намерих! Елате тука!...

Другарите се спуснаха напред. В ръцете си Саркис държеше обгоряла клечица, колкото кутре.

— Да вървим! Следа се намери, да вървим! — повтаряше развълнувано той. И така пламна, тъй се зарадва, че сякаш не угарка, а самия Ашот бе намерил.

— Ашот, ей, Ашот!... — заехтяха под сводовете звънките гласове.



— Гледайте, цяла борина! — извика Гагик. — Сигурно е изпаднала от колана му. Хасо, помагаш ли на Шушик? Помагаш, а? Взе ли борината от нея? Браво... Вървете след мене...

\* \* \*

А къде беше през това време нашият храбър и горд Ашот?

Когато след тесния тунел се озова в голямата, светла пещера, както си спомня читателят, той чу силен смях, който го изплаши и прикова на място. От ужас косите му настръхнаха, а краката му се подкосиха. „Кой ли е?... Дали не е полуделият стар отшелник?“

Това беше първата мисъл, която се мярна в главата му, но подобно нещо, разбира се, той не можеше да приеме сериозно. Момчето се обърна с желание да побегне назад, в тесния тунел, по който току-що бе дошъл, но не посмя. Там, помисли си то, лесно ще го хванат. Не ще може нито да се обърне, нито да се измъкне... Камо ли да се защити с огън и брадва!...

На отсрещната страна на пещерата се виждаше вход към широк коридор, озарен от светлина, която идваше от някаква пукнатина в скалата. Ето къде можеше да се спаси. И като размахваше брадвата, вдигаше високо над главата си факела — сноп горяща борина, — Ашот пресече пещерата.

В коридора се спря и се огледа. Никой не го преследваше. Извика и прикован на място, се послуша. Само ехото...

Ашот се поуспокои, но страхът, такъв страх, какъвто никога досега не беше изпитвал, не го напусна.

В коридора беше светло, но светлината падаше отгоре, от някаква пролука много високо на свода. Ах, да можеше да стигне до нея и още веднаж да погледне белия свят! Колко малко бе ценил досега ярката слънчева светлина, която озарява с радост всичко наоколо!...

Трябва да се върне, трябва да излезе от тази подземна тъмница на свобода, в... Барсовата клисура.

При тази мисъл момчето се усмихна горчиво. Колко нищожно му се струваше сега онова бедствено положение, в което бяха изпаднали отначало в Барсовата клисура! Те смятаха клисурата за затвор. А ето къде е истинският затвор!... Стремяха се да излязат от Барсовата

клизурата на свобода, а сега му се струваше, че свободата е именно Барсовата клизура, с нейния чист въздух, свирещи ветрове, с блесналите на слънцето ръждиви скали...

Ашот тръгна назад, но направи само няколко крачки и отново прокълкна страшният смях, отново всичките му мечти рухнаха.

„Полуделият отшелник“ му преграждаше пътя, а борината в ръцете му догаряше, свършваше... Не му оставаш нищо друго, освен да върви наслуги с надеждата да се измъкне по някакъв начин навън, на светло...

И така Ашот остана затворен в подземната тъмница.

Той не беше изгубил пътя. Ориентирайки се необикновено лесно във всякаква обстановка, момчето можеше безпогрешно да намери и изхода от пещерата, независимо от безкрайните разклонения и лабиринти. Но бедата беше там, че страхът скова смелостта му и то не се решаваше да тръгне по посока на смеха. А в такъв случай не можеше да се върне назад...

Оставаше му само едно: да върви в обратната посока, без да знае къде извежда пътят.

При светлината на факела като черно, мрачно огледало блесна езеро. Сякаш черен дракон се беше излегнал в подножието на също така черните стени на пещерата.

Като видя водата, Ашот потръпна и се стъписа. Но да се връща назад, беше невъзможно — там го чакаше полуделият отшелник — плод на болното му въображение...

Ашот освети езерото и се спря поразен: подземиято тук се затваряше.

Какво можеше да направи?

Той откри една ниша в стената и седна вътре. Тук не беше студено, но го потискаше някакво неприятно чувство, като че ли невидима опасност го дебнеше от всички страни и се надвисваше над него. Тук и възрастен, силен мъж дори не би издържал.

Ашот стана и се върна до края на широкия коридор, където проникваше светлината. Но и тук вече се беше спотаила мъгла. Значи, зад стените на пещерата настъпва вечер?

Момчето изпищя жално. Испитваше такъв ужас, че можеше да загуби разум, ако не повикаше на помощ съзнанието и волята си. Трябваше да направи усилие над себе си, да се овладее!...

Защо всъщност се страхува? Нали знае, че никакви дяволи и духове няма и не може да има никъде, та дори и в такъв мрачен подземен свят... Какво страшно има тука?... Дори и да скита някакъв си полудял старец, какво ужасно има в това? Огънят и брадвата са при него. Глупости, трябва да се върне назад — не всеки луд напада хора.

Така разсъждаваше Ашот, старейки се да се успокои и окуражи, когато изведнъж забеляза, че факелът в ръцете му догаря, а в колана му няма повече борина. Сигурно я бе загубил по пътя или я беше изразходвал незабелязано.

Страхът и отчаянието отново налегнаха Ашот. изведнъж силите го напуснаха, ръцете му отмахляха.

Седна на камъка и се умисли. Оставаше му само едно: да прекара нощта тук, а утре да се опита да се върне по познатия му път. През деня все пак е по-добре! Тук-там през планинските процепи прониква светлина в пещерата. Дори в най-тъмните места на пътя често проблясват светли ивици и вдъхват сили. Светлината е живот и надежда.

Той се върна в същата суха ниша и се сви в нея на кравай. Последната борина догоря, изпращя и угасна. Тъмно като в рог. Някъде монотонно и тъжно капе вода: кап, кап, кап...

Този еднообразен звук така подеждва на Ашот че клепачите му натежаха, затвориха се и след малко той спеше вече дълбоко. И добре, че спеше — това го избави от много вълнения и ужаси.

Дали защото беше много изморен, или се беше изтощил от преживяното, но Ашот дълго време спа непробудно. Сънят му беше неспокоен, от време на време момчето извикваше, скачаше в просъница, но неразбуден съвсем, заспиваше отново.

\* \* \*

Някакъв шум стресна Ашот. Той скочи, съвсем сънен още замахна с брадвата и завика:

— Махай се, че ще ти строша главата!...

Оказа се обаче, че нямаше на кого да строши главата.

Когато се разсъни, Ашот си спомни всичко, което му се бе случило, и го налегна потискащо, мъчително чувство. Направи няколко

крачки към езерцето, което проблясваше в мрака, искаше да се измие, но черната вода имаше такъв ужасен вид, че той не посмя да се приближи.

Някъде далече се виждаха светли петна, които падаха от недосегаеми процеци в свода на коридора.

Слънцето, изглежда, се бе издигнало вече доста високо.

„Какво ли правят сега другарите? Сигурно са се изплашили и объркали... Шушик плаче...“ — разтревожи се той и почувствува угризение на съвестта.

Всичко, което беше останало отвъд стените на пещерата, дори другарите, сега му се струваше далечен спомен. Само бялото бледо лице на Шушик, обсипано с лунички, със слънчеви очи и кротка усмивка, все по-ясно изпъкваше в съзнанието му. И на душата му ставаше по-топло.

„Е, ще вървя, жал ми е за тях — реши окончателно той. — Интересно, какво ли прави сега моят смахнат старец — отшелникът?... Каквото ще да става, ще вървя.“

Но едва направи няколко крачки към пещерата, отдето идваха странни звуци, и горе, около процепа на свода, се мярна някаква сянка. Някой каза ясно и отсечено: „Спя, спя“, после изкрещя нещо бързо и неразбрано.

Ашот избяга ужасен назад, спъна се о камък и падна по гърди. Понадигна се с мъка и видя, че лежи над някаква тъмна дупка на пода на пещерата. От дупката идваше остра миризма на въглероден диоксид.

От миризмата главата му така натежа, че той едва стана, отиде по-настрана и седна на един камък. Пред очите му всичко заплува, всичко се смеси, главата му се замая. Той загуби съзнание...

\* \* \*

В това време децата се бяха проврели най-после през тесния коридор, бяха влезли в голямата светла пещера и внимателно я оглеждаха с надежда да намерят следи от Ашот. И изведнъж в мрака, който цареше под сводовете, светнаха с фосфорен блясък две големи очи, чу се дрезгав звук, подобен на кашлица.

Всички отстъпиха ужасени, само Хасо се усмихна спокойно.

— Не се страхувайте, това е бухал — каза той, взе камък и замери птицата.

Бухалът разтвори безшумно криле и отлетя в широкия коридор.

По коридора децата стигнаха до онзи светъл ъгъл на пещерата, където Ашот чу „спя, спя“. Тук, висока под сводовете, се виждаха много тъмни точки.

— Гагик, твоите пилета! — засмя се Хасо, като позна прилепите — цяла колония приютени тук.

Гласът на овчарчето разбуди няколко малки сови. Те излетяха през процепа, който светеше горе.

На няколко крачки от ъгъла децата видяха малко тъмно езеро, а когато се приближиха и вдигнаха факлите, погледът им падна върху една тъмна фигура, седнала настрани до стената.

— Ашот! — извика Шушик и като видя, че той стои неподвижен, се свлече безпомощно на земята...

— Ашот, Ашот!... — разтърсваха го за раменете другарите му.

Но той не даваше никакви признаци на живот.

— Хайде да го занесем в онзи светъл ъгъл — каза Гагик и заедно с Хасо повдигнаха Ашот.

— Шушик, Шушик припадна! — извика разтревожено Саркис.

Хасо се върна. Наведе се над момичето и искаше да освети лицето и с борината, но огънят веднага угасна.

— Дай тука! — Той издърпа от ръцете на Саркис друга подпалка, но и тя по същия начин пламна и угасна веднага щом Хасо я приближи до земята.

От някаква дупка излизаше замайваща миризма на въглероден диоксид, от която свят им се виеше и дишаха тежко.

Момчетата вдигнаха Шушик и я пренесоха в светлия ъгъл на широкия коридор, където вече лежеше Ашот.

Гагик се наклони над него. Очите му светеха възторжено.

— Жив, жив, диша! — извика той на другарите си.

— Наистина ли е жив? — дойде на себе си Шушик.

— Почакайте, аз ще го събудя... — И Гагик започна да разтрива ушите на Ашот и да го пляска по бузите.

— Какво правиш? — възмути се Шушик. Тя се наведе над Ашот и докосна с пръсти високото му бяло чело.

Момчето отвори най-последно очи, погледна Шушик с немиращ поглед и пак отпусна клепачи.

— Аз съм, аз, Шушик — разтърсваше го за раменете момчето.

Ашот се свести, надигна се с мъка и каза тихо: — Намерихте ли ме? Не сънувам ли? Главата ме боли...

\* \* \*

Не беше минало и час, а децата вече седяха около силно горящия огън и разговаряха кротко.

Ашот гледаше ръждивите, позлатени от слънцето скали, Араратската долина, потънала в лека омара, и сърцето му тръпнеше радостно. Колко светъл, колко хубав е светът!...

— Е, сега вече се изравни с Камо от Лъчаван — каза Шушик и намигна на другарите си, а очите и блеснаха дяволито.

— Не споменавай това име, че пак ще скочи и ще отиде в тъмния свят — заплаши я Гагик.

— Наистина, че е тъмен... — с глух, уморен глас потвърди Ашот.

Онова, което му се случи за тези няколко часа, му се струваше като далечен спомен. Сега момчето беше щастливо, че в този чудесен свят той пак не е сам, че е отново с верните си приятели...

— Знаете ли колко беше ужасно! — призна си той. — Такъв страх ме хвана, какъвто никога не съм изпитвал.

Ашот изглеждаше малко виновен и смутен, но на устните му играеше усмивка, а очите му бяха кротки и добри.

„Такъв той е много по-приятен. Не обичам, когато вика и заповядва“ — помисли си Шушик.

— Защо не се върна? Заблуди ли се? — попита Саркис. Той за пръв път гледаше Ашот с такава любов и уважение.

Исках да се върна, но отшелникът застана на пътя ми — отвърна засмяно Ашот.

— Какъв отшелник? Нашият хазяин ли? — разтревожи се Шушик и погледна изплашено Ашот със сините си очи.

— Да, нашият хазяин... Изглежда, се е побъркал от самотата... Ръмжеше и се кикотеше в онази светла пещера.

— Ти с очите си ли го видя? — попита Хасо. — Не, само гласа му чувах... Овчарчето се усмихна.

— Това беше бухал — спокойно каза то и стана, за да отиде за съчки.

Виж ти! А нима бухалът може да се смее като човек?

— Да, вярно, че Хасо изплаши един бухал — потвърди Шушик.

Ашот мълчеше смутено.

— Е, какво се обърка? — гледаше го и се смееше Гагик.

— Тези звуци много ме изплашиха — призна си Ашот, зачерви се и погледна под вежди Шушик. — Не, Хасо се лъже, там, в пещерата, имаше хора. Един дори каза ясно: „Спя, спя.“

Хасо, който се беше върнал с наръч съчки, тихо се смееше. При светлината на огъня лъснаха ред равни красиви зъби, бляскаше и бялото на очите му.

— И това беше бухал. Колко съм ги слушал по горите. Отначало и аз се страхувах, мислех си — дяволи. Смеят се, свирят, скърцат, ломотят нещо... Искат да излъжат: „Спя, спя“, а току се нахвърлят. Баща ми после ми обясни и ми ги показва. Така че напразно си се страхувал.

Ашот се намръщи. Бухали? Добре, че другарите му не видяха в какво състояние беше, в какъв ужас изпадна. Срамуваше се от своята слабост, но му беше и неприятно, че той, син на ловец и сам що-годе ловец, не знае такова просто нещо — не знае как крещят бухалите...

Толкова неудобно се почувствува, че по челото му чак изби пот. „Е, да, разбира се, Хасо нощува винаги по планините, в пещерите и е слушал как крещят бухалите. А ние с баща ми вечер се връщаме от лов. Простено е и да не знаем“ — успокояваше се той.

— Е хайде, не го взимай толкова навътре! — каза Гагик. — И ние здравата се изплашихме. Попаднахме в една пещера — не пещера, а цяла болница: един плаче, друг въздиша, стене... Беше ужасно, нали, Шушик? Аз например уж не съм от плашливите, а като слушах как страдат хора, хвана ме и страх, и жал. Сърцето ми се късаше. А пък Хасо пак ще каже, че са били бухали или сови.

— Не, аз никога не съм чувал сови да плачат и въздишат. Това бяха дяволи... — И овчарчето погледна плахо към Пещерата на барса.

Сега пък Ашот се разсмя:

— А това са били истински сови! Те плачат като деца, цвъркат като мишки, въздишат...

— Наистина ли? — Шушик просто подскочи. — Значи значи и ние...

— И вие! — подхвана Ашот. — И вие също сте си въобразили, че пещерите са пълни с духове. Ето какво значи да не познаваш природата! Излиза, че ако вие бяхте на моето място, а аз на вашето, никой нямаше да се изплаши. Всъщност няма никакви чудеса в тези пещери, хайде пак да отидем! Време е да одерем кожата на барса! Пригответи факли, Хасо, а тези разцепи с ножа — тънките не гаснат.

— И те гаснат... Когато искахме да вдигнем Шушик, моята борина угасна, и на Саркис също — каза Хасо.

— Как така? Защо? — учуди се Ашот. — Я чакай, къде беше това?...

— Там, където ти беше изпаднал в безсъзнание.

— Там, където аз... — замисли се Ашот. — Да, да, аз паднах върху някаква дупка на пода, откъдето излизаше въглероден диоксид...

— Аз също се наведох и пламъкът ми угасна — намеси се в разговора Саркис.

Ашот започваше да разбира нещо много важно.

— Ти казваш, че Шушик загубила съзнание? Ами аз?... Виж ти загадка! Аз не бях ли над дупката?

— Не, ти седеше по-горе, до стената.

— Значи, това ме е спасило — каза Ашот. — Въглеродният диоксид е газ, по-тежък от въздуха, той се стеле ниско, помните ли? Значи, аз съм бил застрашен от смърт, а вие сте ме спасили, така ли?... И Саркис ли?

— Как така — „и Саркис ли“?... Ако не беше той, нямаше да те намерим... Той откри следата ти — каза Шушик и изглежда всички победоносно: „Какво ви казвах аз за Саркис!...“

Ашот не можеше да дойде на себе си. Не можеше да проумее какво беше станало. Някакво чудо! Минавало ли му е някога през ума, че ще се наложи да спасяват живота му — при това в подземни галерии — Саркис, когото беше смятал за егоист, Гагик с неговата всеизвестна страхливост и това слабо момиченце на което въобще за нищо не разчиташе!. Та нали в сравнение с него всички те бяха безволеви, слаби същества — такива поне ги беше считал той досега. Не, тук има някакво недоразумение. Изглежда, че той не е познавал



добре другарите си, неправилно е оценявал възможностите им. Лесно ли беше да се влезе в този подземен ад?... А те влязоха. Откъде бяха взели сили?... Или обединени от общата цел, другарите бяха станали по-мъжествени, по-издръжливи, по-упорити?... Така е, когато се съединят тънки, жилави пръчки — всички заедно те са устойчиви и твърди, като стъбло на дъб.

Известно време Ашот мълча и другарите му чувствуваха, че става нещо важно в душата му. А и той самият разбра, че за няколко минути в него настъпи истински прелом. Всъщност не може да се каже, че всичко това се извърши изведнъж. Характерът на Ашот се беше изменял бавно и незабелязано — всеки ден, всеки час, а последните минути бяха завършекът на четиридесетте дни, които децата бяха прекарвали в плен. Така подпочвените води на Барсовата клисура се събират всеки час, всеки миг в недрата на земята и когато достигат крайния предел, изведнъж избликват навън.

Значи, всички наставления, които Ашот беше отправял към другарите си, особено към Саркис, трябваше да отправи и към самия себе си. Беше си въобразявал, че е безстрашен и силен, но животът показва, че и той без колектива е нищо...

И сякаш отгатнал мислите му, Гагик каза предпазливо и меко:

— Вярно е, нали, деца, че един без друг отдавна бихме загинали... Дори и най-смелият между нас. Така ли е, Ашот? — И Гагик погледна изпитателно другаря си.

— Да — отвърна тихо Ашот. — Но каквото било, било — каза той със съвсем друг тон. — Палете факлите, взимайте оръжието — ще ловим барса...

Той беше отново предишният Ашот — смел, мъжествен, самоотвержен. В очите му пак гореше жар.

Като виждаше, че другарите му се колебаят, той попита с насмешка:

— Май совете здраво са ви наплашили, а?

— Намернл страхливци! — изпъчи гърди Гагик. — Напразно ни разиграваш, това е то! Два дни тършувахме по всички дупки и пукнатини: твоя барс го няма никакъв, изчезнал!...

Саркис и Шушик поддържаха Гагик, но Ашот не беше съгласен с тях. Той смяташе, че след толкова мъки и тревоги не бива да се отказват от търсенето. Защо да приличат на войска, която, понесла

много жертви при обсадата на крепостта, в решителния момент изведнъж се разколебава и отстъпва? Не, Ашот не е от онези пълководци, които бързо се отчайват. Най-напред обаче трябва да убеди „войската“!...

Той коленичи до входа на пещерата и показва на другарите си кръглата следа върху пясъка. Отпечатьците от ноктите на звяра бяха ясни и водеха навътре в пещерата. Барсът не беше излизал обратно.

— Е, разбрахте ли? Уверихте ли се, че той е там? — попита Ашот. В гласа му звучеше упрек.

— Може да е минал през пещерата и да е излязъл до Овчарника? — приведе последния си довод Саркис.

Ашот се усмихна злъчно. Как да им обясни, че ранено животно не може да измине такъв стръмен и дълъг път!

— Барсът не е отишъл далече, той е някъде съвсем близо, в някой тъмен ъгъл... Сигурно е хвърлил вече петалата... — убеждаваше другарите си Ашот. — Когато вървахте, не видяхте ли, че коридорите се разклоняваха?

— Разклоняваха се — призна Саркис.

— Защо тогава казвате, че сте огледали всички дупки и пукнатини? Хайде, тръгвайте след мене! Да не се казвам Ашот, ако не занесем в село кожата на барса — знамето на нашите победи!

Думите на Ашот се сториха убедителни на децата. Неговото въодушевление ги зарази и те пак последваха своя малък пълководец в пещерата.

## ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

КАК ОПАСНОСТТА ПРАВИ ХОРАТА РЕШИТЕЛНИ И СМЕЛИ

Децата понесоха леките си дълги копия. Освен това Ашот взе „боздугана на предисторическия човек“, Гагик брадвата на отшелника, а овчарчето — неразделния си кривак. Шушик държеше борината.

Когато дойдоха до разклонението на подземните ходове, Ашот попита другарите си:

— Вие сте минали по десния коридор. От него отделят ли се други встрани?

— Да, той скоро се разделя на два.

— Ясно. Барсът не е отишъл нито надясно, нито наляво — ние вече проучихме и двата коридора: единия аз, а другия вие. Сега е ясно.

Децата тръгнаха надясно. На двадесетина крачки се отклоняваше ход наляво и без да се колебае, Ашот поведе другарите си по този нов за тях път.

Макар че имаха вече опит в пътешествията си по подземните ходове, все пак някакъв инстинктивен страх свиваше сърцата им.

Пък не беше и шега този поход за барса. А сега вече нямаше съмнение, че ще го срещнат. Всички други проходи бяха прегледани.

Гагик беше много сериозен, Саркис вървеше бавно, малко по-назад, а Шушик се взираше в лицата на другарите си с желание да разбере каква горе-долу опасност ги очаква.

Само Ашот си подсвиркваше безгрижно и всякак се старал да покаже, че цялата тази експедиция е дребна работа за него.

Скоро по земята се появиха следи от кръв и страхът на децата се усили. Съсредоточени и мълчаливи, те тръгнаха по следите.

Ашот освети стените на пещерата, пода, после насочи пламъка на факела надясно и изведнъж изтръпна, отстъпи назад. В една ниша лъсна пъстрата кожа на звяра...

Децата се притиснаха към стената на пещерата. В червеникавата светлина на факлите кожата на барса заискри, забляска, също като златотъкана царска мантия, небрежно хвърлена на черната земя.

Барсът вдигна глава и с тежкия поглед на мътните си очи погледна неканените гости. Не му оставаше да живее дълго, а очите на умиращите зверове не излъчват онази жива, фосфорна светлина, която е характерна за целия котешки род.

Ашот разбра това и каза:

— Не се бойте... умира...

Ала барсът постепенно се съвземаше от унеса си. Силите, които все още се таяха в него, започнаха да се пробуждат. Ето помръдна мустаци, вдигна изведнъж потръпващата си горна устна и оголи страшните си зъби.

По гърбовете на децата преминаха студени тръпки.

Пещерата на това място беше доста широка и те имаха възможност да се отдалечат от звяра.

Момчетата стискаха копията в треперещите си ръце, а Шушик взе инстинктивно камък от земята... Всички чакаха напрегнато какво ще каже Ашот.

— Не се бойте — прошепна той, но когато погледна пак звяра, побледня.

Барсът показваше нокти и удряше с дългата си опашка камъка — готвеше се за скок. Свит като пружина, той се долепи с цялото си тяло до земята. Очите му се оживиха и търсеха жертвата. От петте деца, застанали пред него, той трябваше да избере едно и верен на котешката си природа, да се хвърли именно върху него.

И точно тогава дойде на помощ на децата онова, което Ашот беше чел за ловците и животните. Момчето си спомни изведнъж как ловят тигри на Малайските острови. Когато намерят звяра, туземците го обкръжават и започват да играят около него е размахани копия. Тигърът гледа и не може да реши кого да нападне. А те с глъч и врява все повече стесняват кръга и хвърлят копията си в тигъра...

И Ашот веднага реши да се възползува от тактиката на малайците.

— Движете се! Движете се, за да не може да си избере цел! — извика той. — Играйте кочари!...

Загубили ума и дума от страх, децата повтаряха несъзнателно всички движения на Ашот, а Хасо извади бързо неразделната си свирка и засвири лудешки танц.

В такъв критичен момент това можеше да изглежда безумие. Но барсът наистина се смути. Той нямаше възможност да си набележи цел, защото двуногите скачаха като кози.

Този начин за самозащита се оказа правилен.

— Стеснявайте кръга, стеснявайте! — командуваше Ашот.

Звярът така се зашемети от музиката и вихрената игра на светлините, че само въртеше глава.

— Хвърляйте копията!

Четирите копия наведнъж полетяха във въздуха, а камъкът от треперещите ръце на Шушик падна на земята.

Звярът се изправи на задните си крака, изрева, но отново падна на предните си лапи. Едно копие се беше забило в хълбока му. Дръжката, наклонена към земята, се клатеше при всяко движение на звяра и му причиняваше ужасна болка.

Децата останаха обезоръжени, само Ашот държеше в ръцете си тежка тояга, на чийто край беше привързан голям камък.

— Взимайте камъни, не се страхувайте... И главно, не преставайте да се движите...

Ашот беше в трескаво състояние. Кръвта на бащата, ловеца, в този момент кипеше в жилите му. С горящи очи той следеше всяко движение на барса и същевременно наблюдаваше зорко другарите си и не им позволяваше нито за миг да останат неподвижни.

— Пъхни в устата му края на кривака, отвлечи вниманието му! — извика той на Хасо.

Овчарчето издебна удобен момент и мушна края на гегата си между зъбите на омаломощения звяр. Барсът го ухапа и започна бясно да го гризе. А Ашот в това време се промъкна в тъмния ъгъл на пещерата, приближи се до звяра отстрани и стовари върху главата му тежкия „чук“.

Барсът тутакси се отпусна, краката му трепнаха конвулсивно и той се изпружи безжизнено.

— Видяхте ли какво направи момчето? — възторжено завика Гагик и се удари с юмрук в гърдите. — Почакайте, може още да не е доубит? Я дайте аз...

Той измъкна от колана си брадвата на отшелника, замахна, но веднага я отпусна, без да докосне звяра.

— Току-виж, че се надигнал и ми изкарал червата — каза той, отдръпна се настрана и се облегна на стената. — По-добре с камък... Я се отместете!...

Град от камъни се посипа по звяра. Но той беше вече безразличен и към камъните, и към огъня, и към виковете. Впрочем барсът и мъртъв дори беше толкова страшен, че дълго никой не се решаваше да отиде при него.

Едва след известно време децата добиха кураж. Те се приближиха до звяра, дръпнаха му опашката, попипаха изстиващите му лапи. После вдигнаха трупа и го понесоха към изхода на пещерата, но така внимателно, че да не закачат никъде великолепната кожа.

След дълги мъчения децата излязоха най-после с тежкия си товар на слънце и се спогледаха възторжено. Ама че sluка! Как ще се смят хората, като научат за техните подвизи!...

— Сега, Ашот, аз ще те наградя с медал „За победител на барса“ — весело каза Шушик и закачи на палтото му красив смокинов лист. — Вече имаме двама наградени.

Ашот запротестира:

— Всички, всички!... Защо само мене?... — И смутен от тази шеговита церемония, побърза да промени темата на разговора. — Няма защо да се хвалим — каза той. — Мечката уби барса, а ние само го завладяхме...

— Съвсем не! — възрази Шушик. — Нито мечката, нито барсът дойдоха сами в ръцете ни — и единия, и другия придобихме със собствен труд.

— Как да ви разбирам, моля? — осведоми се Гагик.

— Много просто! Ако Ашот не беше поставил капана, нито този звяр щеше да лежи тука, нито мечото месо щеше да виси в пещерата ни...

Вярно! И Ашот дори не се сещаше за това. Капанът свърши повече работа, отколкото се надяваха нашите деца. Нали барсът се разяри от болката, причинена от забитото в лапата му железце. В нормално състояние той не би нападнал мечката, не би пострадал в борба с нея толкова много, та да се оттегли и чака смъртта си някъде в пещерата, а би продължил странствуванията си по скалите...

Другарите пак го хвалят, пак го издигат начело! И за пръв път, откак бяха попаднали в Барсовата клисура, Ашот се изчерви от

смущение. Да, справедливи са другарите му...

Той си спомни онова злополучно тайно гласуване и... се усмихна. А по-рано винаги настръхваше, щом само се сетеше за този ден. „Невъздържан бях, не зачитах другарите си“ — с искрено разкаяние си мислеше той. За няколко дни момчето сякаш порасна.

Да, тези промени се извършиха бързо, много бързо. Но и събитията, които ставаха в Барсовата клисура, не следваха ли едно след друго със същата бързина?... А нали само благодарение на тях с всеки изминат час децата укрепваха, растяха, възмъжаваха?...

\* \* \*

— Хасо, дери по-внимателно кожата, гледай да не я скъсаш... Саркис и Шушик да ти помогнат — откъсна се от мислите си и рече Ашот. — Ще я натъпчем с трева и ще имаме истински барс... Ще го поставим в училищния музей... А сега аз ще отида за копията.

И Ашот влезе отново в пещерата.

„Никъде да не я скъсаш!“ — повтори Хасо. — Ами че тя вече е скъсана! Погледни, Шушик...

— Как мислите, от чие копие? — попита Гагик, като се взираше в дупчицата на кожата.

— Ако съдим по силата на удара, от твоето — усмихна се Шушик. — А тази драскотина вероятно е от копието на Ашот... Хасо, я разгледай внимателно: двете други копия май че въобще не са улучили звяра. Брей, че юнаци!

Но Хасо откри по кожата още една дупчица, значи, трима от четиримата бяха улучили.

— Ашот след малко ще донесе копията и всичко ще се разбере — каза Гагик; Хасо продължаваше с ножа да отделя сръчно кожата от месото и костите.

Саркис му помагаше намръщен както винаги.

— Ох, колко е тлъст! Жалко, че е нечисто месо — поклати глава Хасо, после погледна Саркис и многозначително добави: — „И вълкът в гората не живее сам“... Да, другарят цена няма! С добър другар не ще загинеш.

Ашот излезе от пещерата е брадвата и каменния чук на рамо и връзка копия в ръка. Заслепен от слънчевата светлина, той присвиваше очи и дълго не можеше да дойде на себе си. Нямаше търпение по-скоро да разгледа копията и да разбере кое точно се беше забило в хълбока на барса. Но Хасо, забелязал засъхнала кръв по острието на своето копие, издърпа бързо от ръцете на Ашот всички копия и едно след друго ги заби с остриетата в земята.

— Какво правиш?... — улови го за ръката Ашот.

— Нищо, чистя ги. Омърсили са се... — отвърна невинно овчарчето.

Пръстта изтри следите от кръвта и по този начин така си и остана загадка чие копие беше нанесло смъртоносния удар на барса...

— Но нали трябваше да разберем... — промълви смутено Ашот.

— Защо? А не е ли ясно, че... — И широко усмихнат, Хасо подаде на Ашот копието му: — Ето! Кръвта беше на това копие... Дръж!

Сърцето на Ашот заби силно.

— Така ли?... — пламна той.

А Шушик гледаше овчарчето и си мислеше радостно: „Вижте само какво сърце има...“

Хасо улови погледа и и наведе смутено глава.

— Наистина ли кръвта беше на моето копие? — развълнувано попита отново Ашот.

Той искрено повярва и беше радостен и горд. Когато той и Гагик тръгнаха пак към пещерата за кости, Шушик попита тихо Хасо:

— Защо направи така?

Овчарчето се смути, сякаш го бяха изобличили в нещо лошо. Отначало се опита да убеди момичето, че е казал истината, но като разбра, че тя знае всичко, призна.

— Не бива да се унижава другарят — каза той сериозно и тържествено.



## ДВАДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

КАКВА БЕШЕ ПЕЩЕРАТА И КАКВО НАМЕРИХА НАШИТЕ ДЕЦА В ТЪМНИТЕ Й ГЛЪБИНИ

Хасо не беше свършил още работата си, когато от пещерата изтича Гагик с огромни рога на главата. Шушик дори се стъписа: — Ой, какви рога! От какво животно са?

— Водачът на природолюбителите смята, че някога са украсявали главата на огромен кавказки елен. Такива елени вече няма. Погледнете само — същински дъбови клони! Как ли е минал еленът по такъв тесен ход?... Чудно!

От пещерата излезе и Ашот. В едната си ръка държеше ученическата чанта на Шушик, натъпкана с дребни кости, а в другата — череп с извити рога. От какво ли животно беше? Естествено нито от муфлон-самец, нито от козел. А от какво ли?...

— И защо ти са толкова кости? — учуди се Шушик. — Как? — възмути се Ашот. — Нито една няма да оставя! Но ти разбираш ли, че сме попаднали на животинско гробище? Ще видите колко учени ще се заемат с тези кости... Хайде, по-бързо, Гагик, Шушик, да вървим...

И те непрекъснато влизаха и излизаха и мъкнеха от пещерата кости от всякакъв вид и големина... Колко много различни животни! Кога и защо са влизали в пещерата? И тревопасни, и гризачи, и хищници...

Беше превалило пладне, когато децата седнаха уморени пред пещерата.

— Тук и ще обядваме — заяви Ашот. — Гагик, изтичай до нашата пещера за месо. Да хапнем и да се опитаме да разгадаем какви са били тези животни и защо са се заврели тука.

Скоро на огъня засъска набоденото на шиш мечо месо.

Хасо одра най-после кожата на барса, без никъде да я среже, и я наметна на рамото на Шушик.

Гладката лъскава кожа светеше на слънцето, златистите отблясъци на козината се преливаха, играеха. Човек мъчно можеше да

си представи, че съвсем доскоро такава красота е принадлежала на коварен и кръвожаден хищник.

Кожата беше около метър и половина, а и опашката — не по-малко от метър.

— Аз ей сега ще се превърна в барс да видя дали ще издържи сърцето на Саркис... — И Гагик се вмъкна в кожата на звяра и заръмжа злоещо: „Уахк, уахк, уахк!...“

Всички се разсмяха, снизходителна усмивка се появи и на лицето на Саркис.

— Слава на небесата, най-после слънцето излезе иззад облаците! — поклони се Гагик на Саркис. — Хайде да постелем кожата и да обядваме на нея. порадвайте се какви чудесии само стават! До вчера той всяваше ужас в сърцата ни, а днес се е проснал пред нас.

След обяда децата се заеха с костите, намерени в пещерата. Разглеждаха ги една по една и правеха разни предположения.

Ашот още веднаж учуди всички с познанията си. Оказа се, че се е занимавал сериозно със зоология, прочел много книги. Интересували са го и най-дребните неща, свързани с животинския свят: устройството на животинското тяло, навиците и склонностите на животното.

Какви ли кости не намериха децата в пещерата! От най-дребните кокалчета на лисича опашка до огромните кости на отдавна умрял елен. Ашот се възхищаваше на тези безформени, изцапани с глина купища останки.

— Това е глезен на козел. Това — парче от щипки на рак, а това — човка от яребица.

— Чакай, чакай! — прекъсна го Гагик. — Няма какво да ми четеш евангелие над главата, като чичо отшелник. Какво общо има яребицата с тази дълбока, тъмна пещера?

— Яребицата ли? Тя е попаднала в пещерата в корема на бухала — намирал се веднага отговор Ашот. — А както вече ти е известно, в тази пещера живеят бухали. Денем се крият в пещерата, а нощем ходят на лов.

— Да, възможно е... — съгласи се неохотно Гагик. — Но дори и да си прав, какво значение има? На кого е нужно всичко това?

— Защо? — учуди се Ашот. — Нали всяка костичка разказва за нещо...

— Е! Сега на нас това не ни трябва — промърмори Гагик.

Но Ашот реши да не му обръща внимание.

— Ето тия рога — упорито продължаваше той — говорят за много неща. Огромните елени, които са ги носели, са живели в горите. Значи, някога тук е имало големи и гъсти гори. Ето череп от магаре, ето копито от кон — прехвърляше Ашот богатството си<sup>[1]</sup>.

— Ама че го каза! поклати отново с недоверие глава Гагик. — Лисица — може, язовец — може, но коне и магарета какво ще правят тук? Не, братко, баламосваш ни.

— А то е толкова лесно обяснимо! — изчерви се до корена на косите си Ашот. — Зверовете са разкъсвали коня и магарето и парче по парче са ги домъквали в това скришно място.

— Мъдро говори, а? — принуди се да признае Гагик. — Но ето че най-главното все пак не каза: защо нашият мил барс се е заврял в тази пещера?...

Младият природолюбител се замисли за миг, но после сякаш си спомни нещо и се оживи.

— Тази пещера е била гробище на животните — отговори той. — Когато са чувствували, че краят им приближава, те са идвали тука, завирали са се в най-тъмните ъгли и ниши и там са издъхвали. Моят баща ми е казвал, че умиращите животни се стараят да отидат по-далеч от чуждите погледи, да се скрият.

— Сега вече ти вярвам, че си ловец. И тъй като съм две седмици по-голям от тебе, ела тука по бащински да те целуна... И сега можеш да говориш колкото си искаш!...

Гагик стана, взе от огъня парченце въглен и над входа на Пещерата на барса написа с големи букви:

#### ГРОБИЩЕ НА ЖИВОТНИ

Открито от млади природолюбители при училище „Степан Шаумян“ в село Айкецор под ръководството на Ашот Сароян 17 декември 1953 година

Като свърши, той отстъпи няколко крачки и с ръце на хълбоците заразглежда с гордост произведението си.

— Ето и паметната плоча! Не ви ли казвах, че в края на краищата всичко ще се нареди!

Ашот направи снежна топка и изтри старателно от „паметната плоча“ думите „под ръководството на Ашот Сароян“...

„По-рано никога не би направил такова нещо“ — мина през ума на Шушик. Тя нищо не каза и само се усмихна на Ашот. А той, доволен от постъпката си, каза тихо, сякаш на себе си:

— Така е по-добре. Хайде, ставайте, време е да си ходим.

Слънцето беше залязло и отблясъците от лъчите му вече гаснеха зад планинските хребети, когато, натоварени с трофеите си, децата се прибраха в Пещерата на отшелника.

Сърцата им бяха спокойни. Врагът беше унищожен и над тях не виснеше опасност. Дори може би щяха да принесат полза на страната си и на науката...

---

[1] Нищо не съм преувеличил тук. Само съм изброил някои от 1798-те кости от 659 различни животни, които действително нашите учени са намерили в пещера на един от южните склонове на Малък Кавказ, точно срещу Малък Арарат. Сега те се пазят в музея на Зоологическия институт при Арменската академия на науките — В. А.

↑

## ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

НЕ САМО ХЛЯБ Е НУЖЕН НА ЧОВЕКА, ЗА ДА БЪДЕ СИТ

Така с цената на големи изпитания и мъки децата си извоюваха известно спокойствие и сигурност. Времето беше хубаво, но те бяха напълно готови да посрещнат и лошото. Дърва имаха, храна — също. Имаха и жилище, топло и удобно. Нека върховете на Малък Кавказ изпращат колкото си искат бури и виелици — сега те не са страшни.

Ашот натъпка кожата на барса с трева и сложи това плашило в един ъгъл на пещерата. Чернушка пръхтеше диво, бягаше от него и така грижливо пазеше с тялото си своята рожба, сякаш бездушното плашило можеше изведнъж да оживее и да разкъса агънцето.

Шушик постла на пода широкото палто на Ашот, изсипа върху него пшенични зърна и започна да ги чисти. Щеше да вари каша. Гагик наблюдаваше с интерес какво върши момичето.

Пилаф с месо ли ще правиш, Шушик? — с необичайна за него скромност попита той.

„Пилаф, та пилаф“!... Все това ти е в ума — какво да си похапнеш! — И като вдигна глава, то каза с упрек:

— Вие само за храната се тревожите. А чистотата? Съвсем подивяхме. Гагик и Саркис дори не се мият.

И наистина сега, когато бяха сити, животът предявяваше към тях нови изисквания. Още преди десет дни Шушик искаше да повдигне този въпрос, но се побоя да не и се подиграят момчетата. А сега думите и постигнаха целта си.

— А как да се мием без сапун? — попита Ашот,

— Аз намерих сапун.

— В Барсовата клисура — сапун?...

— Да, нещо, което може да замени сапуна.

— Да не би „сапунче“? Но сега го няма, може да се намери само през пролетта.

Шушик знаеше, че сапунчето е трева с дребни синкави цветчета. Пени се във вода и измива добре мръсотията.

— Не, не е. А какво е — то си е моя работа... Ей сега ще отида да донеса и ще разберете.

Шушик се спря малко по-долу от Глинените кариери и се позабави доста, докато изкопа нещо от земята.

Върна се в пещерата с буца сива твърда материя в ръцете.

— Какво е това?

— Естествен сапун, хума... В нея има растителни мазнини. През войната мама переше с такъв сапун. Ако му прибавим още малко мазнина, ще стане съвсем хубав... Хайде да си направим сапун!... Ще нарежем тлъстина и ще я стопим... Гагик, какво ще кажеш, а?...

Гагик не беше много-много от чистниците и без особено желание взе участие в сапуненото производство, още повече че за това беше нужна и от ценната меча тлъстина...

Работата все пак започна. Децата объркаха разтопената мазнина с хумата, измесиха я хубаво, рзделиха я на парчета и им придадоха форма на сапун. Тогава Шушик каза:

— А сега всеки да вземе по едно парче и да се мие, а аз ще ви поливам... Ах, мърльовци такива, само за яденето мислите!...

Хумата и горещата вода действително измиваха прекрасно мръсотията от лицето и ръцете. Шушик с помощта на Гагик си уми дори и главата и след това изведнъж се освежи, развесели се.

— Стоплете още вода и си измийте краката — разпореди се тя и никой не ѝ възрази: всички разбираха, че в тази област тя е господарка. Обявявам днешния ден за ден на чистотата. Ще напълним всички съдове с вода, ще я стоплим и аз ще изпера долните дрехи — моите и вашите.

— Ехе, то е трудна работа!

— Няма нищо трудно... Хайде да отиваме за вода. Да отиваме. Но защо ти ще переш? Ние и сами можем да си изперем дрехите — каза Ашот.

На Гагик съвсем не се хареса подобна деликатност.

— Ех, не даваш възможност на човека да послужи на колектива! — каза с досада той.

— Представете си само, колко хубаво ще бъде: ще си имаме чисти дрехи, а това е много важно, много. Как се живее в мръсотия... — продължаваше Шушик.

Тя така се вдъхнови от своята малка победа, че предложи дори да направят баня.

— То е съвсем просто! Трябва само да запушим цепнатините на вратата, да нажежим камъни и да ги полеем с вода. Ще се вдигне такава пара, че пещерата ще се превърне в истинска баня. Вода гореща има — къпи се, колкото искаш!

Гагик зина да възрази, но Ашот не го остави да каже и дума:

— Шушик има право. Днес денят е топъл, истински ден за баня. Ще се къпем... Шушик, ти събери камъни около пещерата. Хасо ще нареже клонки и ще направи за всекики метличка — ще се мием по руски обичай. А ние с Гагик ще отидем за вода.

— Възложи и на мене нещо... — каза Саркис.

— Тогава ти ще правиш метличките, а пък Хасо нека събира камъни заедно с Шушик.

Приготовленията за банята не отнеха много време. След около два часа водата беше стоплена, камъните нажежени, а от силния огън в пещерата беше станало съвсем топло.

— Хайде вие се събличайте, а пък аз ще изтичам да донеса още малко хума — каза Гагик и избяга навън.

Шушик пасеше Чернушка на огряната от слънцето поляна, а агънцето държеше на ръце. Тя щеше да се къпе втора смяна. Но мина много време, а момчетата все не излизаха. „Изглежда, че нещо е станало в пещерата“ — започна да се тревожи момичето.

А ето какво беше станало.

\* \* \*

Момчетата отдавна се бяха почти изкъпали и чакаха само Гагик. но той все не идваше. Ашот реши да отиде да го потърси. Намери го задрямал зад един камък във върбалака.

— Не те е срам! Защо се забави?

— Не мога — отвърна кратко Гагик.

— Какво не можеш? Болен ли си, а?

— Не мога... не мога... — повтаряше само Гагик. — У дома ще се мия...

Ашот не знаеше, да се смее ли, или да се сърди, но по навик започна да убеждава Гагик:

— А говореше за недостатъците на Саркис, че било трудно да го оправим! Я погледни себе си! Избяга! И от какво избяга? От къпане!...

— Ще се променя, братко... Както искаш, така ще се променя. Само за баня не ми говори, не мога в такъв студ да се събличам.

— „Не мога, та не мога“... Само това си знаеш — разсърди се Ашот. — А защо не помислиш за колектива! Редът в общежитието не бива да се нарушава!...

— Пак лекция!... Ах, Ашот джан, твоите речи са най-голямото ми удоволствие!... Без тях не мога!

И Гагик, също като осъден на смърт, едва се повлече, а Ашот, от страх да не би другарят му отново да избяга, го придружи чак до пещерата.



## ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ВСЯКО ЗЛО ЗА ДОБРО

В борбата си за съществуване децата направиха случайно редица важни открития, които щяха да донесат голяма полза на страната. А на тях и през ум не им минаваше дори, че опитът от пребиваването им в пещерата може да наведе на много мисли не само хората от тяхното село, но и от цялата страна.

Ашот сам си правеше някои изводи от своите наблюдения и ги смяташе толкова важни, че чакаше подходящ момент, за да посвети другарите си в тях.

И този момент настъпи.

Освежени и развеселени от банята, децата бяха насядали край огъня. Настрани от другите, Шушик обясняваше търпеливо нещо на Хасо — вероятно граматични правила.

— Трябва да обсъдим някои нови събития, станали през последните дни — обяви официално Ашот. — Най-напред — Чернушка.

— Че какво има тук да се обсъжда? Чернушка е овца. Оягнила се и дойде тук заради агънцето си — прозина се Гагик. — Я по-добре да помислим как да запазим мечото месо, та да не се развали до пролетта.

— Няма да се развали, не бой се. Нека си стои там в студения ъгъл и ще изтрае. Ами ти я кажи защо Чернушка се оягни точно сега?

— Е, не е ли все едно?

— Не, не е все едно. Ако Хасо не беше отишъл навреме, мокрото агънце щеше да замръзне в студената пещера — родило се е не когато трябва.

Хасо кимна утвърдително глава.

— Да — каза той, — десет години вече нашата ферма изпраща животните в Муган<sup>[1]</sup>. Там няма зима. През декември навсякъде е зелено като през март или април. Хората живеят в шатри... Затова ние пущаме овните в стадата не през октомври, а по средата на лятото. Това го правим, за да се агнят овците през декември. Те така са

навикнали. Горката Чернушка, забравила е, че тук не е Муган, а Барсовата клисура, където агне, родено през зимата, не може да живее.

— Вярно! Разбрахте ли сега какво значи да си овчар? — въодушеви се Ашот. — А как е оживяло второто агне на Чернушка? — попита той.

— То е родено през пролетта... Аз още отдалеко разбрах, че няма повече от осем месеца. Ако помислите, и вие ще се досетите защо се е родило през пролетта, а не през декември.

Въпросът затрудни дори Ашот. Защо наистина?

— Ти знаеш, Ашот — каза кротко Хасо. — Не може овчицата да се е родила през декември, защото го миналото лято баща ѝ е бил само на шест месеца. Нали?...

— То се знае! — съгласи се Гагик, макар че всъщност нищо не разбра от „овчарската аритметика“ на Хасо.

— И ето на, агнетата на Чернушка ще допринесат голяма полза на нашата ферма. Това — Ашот показва новороденото — е вече нова порода овце. Те не ще загиват зиме от студа, а ще си търсят храна под снега...

Хасо така се зарадва, както могат да се радват само простодушните хора.

— Вярно! — възкликна той. — Нова порода! Баща ми ще полудее просто от радост!...

— Да се радва — може — каза дълбокомислено Гагик, — но да полудява — не бива... Не е ли време да обядваме, Ашот? Нали месото...

— Почакай, Гагик, ние едва сега започваме...

Оставиш ли Ашот, до сутринта ще ти говори за животните, за природата... Разговорът за „студоустойчивото“ агне го наведе на нова мисъл.

— А можете ли да кажете какви щети е нанесъл на колхоза сегашният ранен сняг? — попита неочаквано той.

— Част от памука е останала под снега...

— Не, Шушик, памукът може да се обере и напролет, макар че качеството му няма да е същото. Но лозите не можахме да заринем — те останаха така на студа и ще замръзнат. Хайде да отидем на лозето, докато е още светло, и там всичко ще си изясним...

В лозето те разровиха снега, повдигнаха лозите и отдолу намериха окапали зърна грозде. Нощният студ ги беше попарил и направил твърди като орехчета.

— Ах, минаха онези щастливи дни, когато ядяхме прясно грозде!... — въздъхна Гагик. — Защо ни доведе тука? За да ни припомниш за щастливото минало ли?

— Не — каза Ашот. — Трябва да подрежем лозите и да заровим в земята калемите. Хасо, дай тука ножчето, а вие вземете брадвата и изкопайте тръпчинка.

Когато нарязаха доста пръчки и ги заровиха в земята, Ашот седна на един камък.

— Да — каза тържествено той. — Много прекеждия прекарахме тук, но дори само тези калемите си струват тегилата ни. От тях колхозът ще посади ново лозе, което няма да има нужда да се зарива наесен и отрива напролет тукашната лоза се е приспособила към студа...

Хасо с учудване забеляза, че думите на Ашот зарадваха извънредно много и Гагик, и Шушик, та дори и Саркис. Понеже прекарваше цялото си време със стадата, той не можеше да прецени значението на това откритие така, както го преценяваха децата на лозарите. Те знаеха колко труд и разноски изискваха напролет и наесен лозята. Още повече, че тази работа не можеше да се механизира. Всяка есен след прибирането на реколтата всички колхозници се залавяха със заравянето на лозята. А за да насмогнат, викаха хора и от планинските райони. Ако пък зимата настъпеше неочаквано, както през тази 1953 година, лозите измръзваха и цели три години трябваше да се чака, докато започнат да раждат младите.

Дивото лозе в Барсовата клисура можеше да подсети за много неща лозарите — нали и то беше посадено от човек. Една част от него беше загинала през зимните студове, а друга се беше приспособила към суровите природни условия, към студа и сушата, и даваше плод. Лозето беше подивяло, защото нямаше кой да се грижи за него, но затова пък с годините беше придобило особена устойчивост, издръжливост срещу бедствията и болестите.

Децата разбраха много добре всичко това и с въодушевление се заловиха за работа. Изкопаха дълги трапове и в тях заровиха много лозови пръчки.

— Това е цяло откритие! Заради нашата лоза може и учени да дойдат тука — каза Ашот.

Докато децата работеха, над клисурата неусетно пролази мрак, а мъглата в усойте се сгъсти.

— Да се не знае и потокът макар! — намигна на другарите си Гагик. — Да не беше отвлякъл абата ми, щях да наметна сега Шушик.

Хасо разбра намека и се закани на Гагик с кривака.

— Да. вярно. Уж по обяд се къпахме, а всички сме мокри, като че ли сега излизаме от банята. Хайде да си вървим — разпореди се Ашот, — да не би да се разболеем.

Сега децата с още по-голямо нетърпение зачакаха деня, когато ще се върнат на село. Няма с празни ръце да си отидат, а с ценни, полезни придобивки. Нека хората кажат, че дори затворени между скалите и откъснати от живота, пионерите от Айкецор пак са мислели за своята страна, направили са нещо добро за нея.

Тази вечер всичко навяваше спокойствие. Новата печка бумтеше напевно и пръскаше приятна топлина. В пещерата вече нямаше нито дим, нито сажди, въздухът беше чист и свеж.

Изглежда, че Чернушка се беше убедила най-после, че барсът няма да оживее. Лежеше си спокойно до него и кротко преживяше.

Хасо извади свирката и нежните, мелодични звуци пренесоха децата по зелените ливади на Кавказките планини, сред простодушните овчари.

Хасо свиреше, а Чернушка предъвкваше тревичка и се заслушваше в звуците на свирката. Така, с леко приведена глава, слушаше господаря си и Бойнах. Агънцето се беше настанило удобно на обикновеното си място в скута на Шушик. Момичето и нощем не се разделяше със своя любимец, прегръщаше го и така заспиваше. И Чернушка, види се, от благодарност, се отнасяше с особена нежност към Шушик. Тя също лягаше близо до момичето и без да сваля поглед от агънцето, преживяше до зори храната си.

Другият питомец на Шушик, таралежчето, който знае защо, тази вечер въобще не излезе от убежището си. И това беше странно.

Шушик отиде да го вземе, донесе го до печката, но таралежчето беше необикновено лениво, отпуснато, безразлично към всичко.

— Разболяло се е таралежчето ми... — разтревожи се момичето. — Погледни, Ашот: нито тича, нито яде...

— Заспива... Заспива зимен сън, не го буди — обясни Ашот. — Дай да го отнесем в гнездото му.

Напълниха една вдлъбнатина в стената със сухи листа и трева и сложиха там таралежчето.

— Никой да не го безпокои, то вече е заспало... до месец март — каза Ашот.

---

[1] Муганската степ е разположена по долното течение на реките Аракс и Кура. ↑

## ДВАДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА

КАКВО ЩЕ БЪДЕ, АКО...

На четиридесет и петия ден от своя плен, след като закусиха добре, децата насядаха около печката и дълго мълчаха, погълнати от мислите си.

Саркис седеше, навел мрачно голямата си глава. Колкото повече се сближаваше с другарите, толкова позамислен и мълчалив ставаше. В душата на момчето изглежда, се водеше голяма борба,

Той вдигна очи към Ашот и неочаквано попита:

— Когато се върнем на село, как трябва да живея?

Въпросът за неговите отношения с баща му го измъчваше, но момчето не посмя да каже направо.

— Как да живееш ли? Както ти подсказе съвестта.

— Съвестта ми?... Моята съвест ме учи... — Той помълча, но се реши изведнъж и развълнувано добави: — Не е лесно все пак, та той ми е баща!...

И наистина Саркис постави трудна задача пред другарите си. Какво да му кажат, какво да го посъветват? Всички мълчаха и само Ашот, като най-решителен и най-прямо, погледна Саркис право в очите и каза:

— Кое според тебе е по-важно за пионера: личните интереси или интересите на колхоза?

Пак настъпи мълчание, но то говореше много на Саркис. Значи, всички мислят така... Значи, дошло е време да решава...

— Добре — едва можа да каже той, но погледът му, изразът на лицето, високо вдигнатата глава — всичко свидетелствуваше за победата, която момчето беше удържало над себе си.

Минаха още няколко минути и Саркис каза:

— В село никой не ми е говорил за баща ми. Защо мълчахте. Колкото по-рано научех истината, толкова по-добре щеше да е за мене. Но аз много неща от постъпките на баща си не знаех, а и майка ми не знаеше...

Въпросът беше зададен разумно и Ашот мислеше как да му отговори, когато се намеси Гагик:

— Ти чувал ли си поговорката: „Който говори истината, трябва винаги да има оседлан кон“... Та щом я каже, да яхне коня и да бяга.

Децата се засмяха, а Гагик продължи сериозно:

— Да, щом казваш истината, по-добре плюй си на петите и — в Барсовата клисура, та да си спасиш главата... А ние, щом и без това сме в клисурата, защо да мълчим?

— Това, разбира се, е несериозен отговор — възрази Ашот. — Въпросът е там, Саркис, че ако бяхме казали всичко това в село, нямаше да ти подеждат. А тук е друго. Условията са други. Тук ние всички заедно ти отворихме очите, обстоятелствата също помогнаха... Сам знаеш кои... А мислиш ли, че в село премълчаваме несправедливостите? Казваме ги! Но там често ще чуеш: „Вие сте още деца, не са за вас тези работи.“ Не, за нас са! — Лявата му буза трепна нервно, а в очите му светна познатият на всички огън. — Нека не мислят, че ние нищо не схващаме... Ние всичко виждаме и разбираме! — повиши глас той. — Когато пораснем, ще докажем...

— Ашот, когато пораснеш, ще бъдеш ли наш председател? — попита простодушно Хасо.

Всички се засмяха, а Ашот все така направо отговори:

— Да, ще бъда! Аз съм си поставил за цел да стана председател на нашия колхоз. Както искате го напечете — честолюбие ли, или нещо друго... Ще стана агроном, ще се върна на село и ще кажа на всички: „Така не се ръководи народ!...“ Да не мислите, че търся слава?... Не, искам да помогна на нашите колхозници, искам да живеят по-добре и да няма неправди...

— Интересно! Я разкажи как ще ръководиш ти селото? — попита с дяволита усмивка Шушик.

Ашот щеше да отговори, но погледна Гагик и се смути:

— Да не мислиш, че все забележки ще правя?... Нищо подобно! Да вземем например животновъдството. Харут хвърля прах в очите на районния комитет с цифри. Изкупува дребни животни от колхозниците, праща ги във фермата, а после съобщава в района, че планът по броя на добитъка е изпълнен... По-нататък. Каква ферма е тази, където бяхме ние? Само една четвърт от добитъка са крави, и то какви крави! Останалото е дребосък — бичета и телета. Аз ще сложа

край на това — разпали се Ашот. — Ще засея с трева и цвекло петстотин хектара земя и така ще храня кравите, че ще залея с мляко и селото, и района...

Той сякаш сериозно навлизаше в бъдещата си роля на председател. Беше интересно и малко смешно.

— Харут принуждава колхозниците да му продават крави, притеснява хората. Видяхте ли какво направи миналата година? — обърна се той гневно към другарите си. — Не даде нито грам сено за трудодните и забрани на колхозниците да косят трева по полето за кравите си. По планината тревата така си и изсъхна. Има ли тук разум? Взе тревата на онези, които бяха успели нощем да си понакосят, и отгоре на това ги обвини, че са изоставили колхозната работа заради личната. Защо майката на Шушик продаде кравата си? Защо продадохме ние нашата? Защото нямахме с какво да ги храним. Така ли се постъпва с народа?

— Почакай. Ашот — прекъсна го Саркис. — Вие много говорихте за колхозния склад и за магазина в Ереван. Дори Гагик каза веднаж, че складът и магазинът развалят хората. Това е вярно. Знам това нещо. Но ти кажи какво трябва да се направи, та магазинът да не покварява продавача. Нали там има продукти, пари... Колкото и честен човек да се постави там, малко по малко се разваля. И складът също. Каквото и да кажеш, складът е съблазнително нещо... — Саркис се изчерви, сякаш беше изобличен в нещо лошо.

— Не е вярно! — възрази Ашот. — Аз ще ви разкажа една случка и ти, Саркис, ще видиш, че складът може да съблазни само слабия, малодушния и, прощавай, алчния човек. Тази случка съм чувал от баща си.

Ашот се спря, погледна смутено Саркис, но махна с ръка и започна:

— Това, което ще разкажа, може да обиди някого, но все едно... Когато била установена съветска власт в Ереван, сложили баща ми да охранява централния еревански склад. И той отишъл там с оръжието, което имал, и с войнишкия си шинел. По това време в Армения върлувал глад, хората страдали от тиф и други болести. Всеки получавал на ден по половин фунт<sup>[1]</sup> солена селда и по четвърт фунт хляб. При военния комунизъм, казваше баща ми, заплати нямало. Но всеки работел с жар — нали се решавала съдбата на народа.



През тези дни пристигнал от север влак и спрял на Ереванската гара. Вагоните били натъпкани чак догоре с брашно и шоколад. Разтоварили влака и откарали продуктите в централния склад. Работниците от склада пренесли продуктите и се разотишли по ломовете. То се знае, надявали се и те да получат по нещичко и затова съобщили радостната вест в семействата си.

Хората работели в склада цял ден и миризмата на шоколада замайвала главите им. На някои може би е минавало през ум да вземат по парченце за децата си. Кой ще забележи? Толкова много шоколад! Но дори в тези още неграмотни хора революцията възпитала висока съзнателност. „Как така?... С каква съвест ще занесеш на децата си шоколад, когато други деца умират от глад?...”

В сърцата на работниците се водела жестока борба и край на борбата сложил народният комисар по продоволствието, който пристигнал в склада.

Той обиколил всички помещения и останал доволен. Миризмата на шоколада дразнела и него, измъчвала го — комисарят тогава не получавал по-голяма дажба от обикновения работник.

„Другарю комисар, хапнете поне парченце“ — предложил му завеждащ склада.

Но комисарят отказал. Той помолил да съберат всички служещи в склада и им казал:

„Другари, сега нашата страна е страна на сираци. Аз дойдох лично да ви помоля да не пипате шоколада: Съветска Русия го е изпратила за нашите сираци...”

Казал и заминал. И от четиридесет и седемте души никой и с пръст не докоснал шоколада.

— Сега виждате, че никаква длъжност не разваля честния човек.

---

[1] Фунт — стара руска мярка за тежина, равна на 409,5 г. ↑

## ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

КАКВО ПИСА ЗНАТНИЯТ ЛОВЕЦ МИРУК АСАДУР НА ПРИЯТЕЛИТЕ СИ В АИКЕЦОР

Светлинните, които видя Баруйр, докато пътуваше през нощта край Барсовата клисура, не му даваха спокойствие. Те винаги бяха пред очите му, ту ярко пламваха, ту се губеха в мъгла като падащи звезди.

Баруйр чувствуваше, че тук се крие нещо, но мислите му бяха неясни, объркани и той беше безсилен да разреши загадката. Ала една нощ, докато се въртеше неспокойно в постелята си, изведнъж нещо се сети: „Кога изчезнаха децата? На седми ноември. А потокът? Потокът премина на двадесет и пети... — Баруйр беше запомнил добре този ден. — Но щом е тъй — разсъждаваше той, — как е възможно децата да са попаднали в него осемнадесет дена след изчезването си?...”

При тази мисъл сърцето на Баруйр така се разтуптя, че той скочи от кревата и запали лампата:

— Жена, ставай!

— Да не си нещо полудял? — разсърди се тя.

— Полудял съм ами. Като кажа и на тебе сега и ти ще полудееш. Синът ни не се е удавил!

И Баруйр сподели развълнувано с жена си хрумналата му мисъл. Угасналата надежда отново пламна в сърцата на съпрузите и увлечени в различни предположения, те не мигнаха цяла нощ. И на сутринта, още щом се зазори, Баруйр вдигна на крак всички майки и бащи на изчезналите деца; веднага се събраха на съвещание.

Арам не обичаше магазинера Баруйр, не го смяташе за сериозен човек, и затова в отговор на думите му каза:

— Глупости!... А може потокът да е минал и на седми? Откъде знаеш?

Махна с ръка и си отиде. Непокойно шарещият поглед на Баруйр го дразнеше.

Започнаха спорове, разпити, но никой не можа да каже дали потокът от Барсовата клисура е текъл на седми ноември. Беше далеч от

селото, пък и мястото беше пусто...

И надеждата на родителите, както пламна, така и угасна. Фактите бяха неоспорими: все пак нещата на децата бяха намерени в коритото на потока. Загадка оставаше само едно: защо това бе станало почти три седмици след изчезването им?

Арам не беше успял още да се замисли сериозно над чутото, пристигна писмо от стария ловец Мирук Асадур.

„Поздрав до моя приятел Арам, до всички близки на изчезналите деца, до малки и големи в Айкецор от севанското село Лъчаван! — така започваше писмото. — Приемете моите почитания към вашите домове и нека бъдат пълни хамбарите ви.

Арам джан! Небето ми е свидетел, че откак ви оставих с мокри очи и се върнах в нашето село, не знаех ни сън, ни покой. И много нощи не склопих очи в мисли по изгубените деца. А когато майката на нашия Крикор получи писмо от бащата на Гагик, че децата са отнесени от потока, сърцата ни съвсем се нажалиха. И се размислих тогава какво става по този свят. Но, Арам Джан, от вчера нещо ми е влязло в главата и мира ми не дава. Цяла нощ мислих и реших, че не може децата да са се удавили в потока... Ще попиташ, защо?

Първо. Не може и петте деца да са заспали така дълбоко, че нито едно да не чуе приближаването на водата. Такова нещо не вярвам. Не забравяй, че човек в гората и на полето и в съня си е нащрек. Такава е неговата природа. Без сам да го съзнава, той се пази от всичко — от животни и от разни случайности. И така, от петимата поне един непременно щеше да чуе потока. Той щеше да събуди другарите си и сам да избяга. Това е едно.

Второ. Планинските бързеи и потоци винаги изхвърлят удавника на брега...

Трето. Как може потокът да отнесе всички? Един поне щеше да се закачи за храст или камък — така ми подсказва моят разум.

Четвърто. Потокът не може да съблече абата на овчарчето. Нали?... А куче въобще не се дави. Ти сигурно знаеш, че щом кучето е с господаря си в гората, никога не заспива. Може да се преструва на заспало, но и със затворени очи то всичко вижда, всичко чува. Кучето чувства отдалече опасността и винаги предупреждава господаря си. Значи, щом само е усетило шума на потока, кучето непременно е скочило, залаяло, известило. Ако ли пък е попаднало то в потока, щеше да изплува и да се спаси.

Разбра ли, Арам джан?... Ние с тебе прекарваме цял живот сред природата и аз съм спокоен, че ще ме разбереш. Послушайте ме: идете нагоре по коритото на потока. Изкачете се по пътя и вижте там горе потокът не е ли оставил някакви следи от децата. Ако намерите, ще трябва да проникнете в Барсовата клисура, тъй като водата идва оттам.

Ето, Арам джан, моят добър съвет и нека небето бъде благосклонно към вас и всеки да възвърне скъпата си загуба.

Желая ви всичко добро.

1953 година, декември 17-ти.

ловец Асадур

Под диктовката на дядо Асадур написа внукът му  
Камо.“

Писмото на дядо Асадур оправда някак слуховете, разпространени и от Баруйр, и кръвта в жилите на Арам закипя, сърцето му заби по-бързо, по-силно.

Той излезе от дома си и веднага се запъти към Аршак.

— Аршак, ние нали не търсихме децата над шосето?

— Не. Защо да ги търсим?... Всичко е ясно... — каза мрачно Аршак.

— Че е ясно, ясно е, но не е лошо да погледнем и горе. Не сме намерили нито един труп, значи, има още надежда.

— Ех! — махна ръка Аршак. — Да бяха живи, все отнякъде щяха да се обадят... Не, няма смисъл. Нали намерихме дрехите.

— Дрехите ли? Че как може потокът да съблече дрехите им? — повтори Арам думите на дядо Асадур. — Да идем, казвам ти. Послушай ме.

Аршак отстъпи. Възседнаха те конете и поеха към коритото на реката.

Тук вързаха конете за един храст и пак тръгнаха по следите, оставени от потока, но сега вече не надолу, а нагоре от пътя, към ридовете, зад които в далечината се виждаха ръждивите скали на Барсовата клисура. По пътя виждаха клончета, които водата беше довякла от Барсовата клисура.

— Отде са се взели тези клончета? Водата не минава през гора. По-рано тук никога не е имало... — размишляваше гласно Арам.

И докато се изкачваха нагоре по течението на потока да търсят в сухото му корито признаци на живот, някаква странна тревога все по-силно и по-силно обземаше Арам.

И ето най-после намери онова, което, изглежда, търсеше. Беше елов клон, изхвърлен от потока на брега. Арам се развълнува.

— Те са били в Барсовата клисура! Нашите деца!... — възкликна той.

— Отде знаеш?

— Клонът е отрязан с нож.

Ала Аршак пак махна безнадеждно с ръка.

— Какво ще ми помогне клонът! — каза тъжно тон. Но Арам, закален в ловджийските походи, не беше от онези, които бързо се отчайват. Увлечен от някаква смътна надежда, зародила се в сърцето му, той упорито продължаваше да търси.

Арам вярваше в щастливия случай, но не така, разбира се, както вярват в него суеверните хора. Той наричаше щастие неочакваното откритие, находка, неочаквано попаднал му дивеч... „Ловът е късмет“, „Провърви ли ти, няма да се върнеш с празни ръце от лов“... И такова щастие често му се усмихваше по горите и полята, често го спасяваше от най-безнадеждно положение. Сега пак на него се надяваше.

— Ти пак не ме разбра, Аршак. Не е работата и ножа, а в това, че клончето е дошло тук от Барсовата клисура.

— Отде знаеш? — попита с недоверие Аршак.

— Сам помисли! Виждал ли си ела по пътя на потока? Никъде няма!

Аршак погледна нагоре, натам, откъдето се бе спуснал потокът. Там, огрени от лъчите на залязващото слънце, червеникаворъждивите скали около клисурата меняха багрите си. Отдалече те приличаха на великолепни дворци, заобиколени от крепостни стени и кули. И тук-там по червените скали зеленееха малки клонати елички.

— Е... да речем, че клонът наистина е от Барсовата клисура.

— То значи, че и книжката е дошла от Барсовата клисура, и абата на Хасо също.

— Е, брате Араме, не е ли все едно къде са загинали децата ни — дали на полето, или в планината? — каза мрачно Аршак. — Мръква се, хайде да се прибираме.

— Не, трябва да проникнем в клисурата — възрази твърдо Арам. — Кой знае! Всичко се случва на този свят. — И изведнъж радостна усмивка озари отслабналото му мургаво лице. — Ами ако са живи? Ако нарочно са хвърлили книжката и дрехата в потока, за да ни дадат да разберем къде се намират? Ах, къде си ти, ловна sluка? — И Арам така въздъхна, сякаш цялата му душа се изтръгна с въздишката. — Е какво се замисли? Да вървим!

— Да вървим — съгласи се от немай-къде Аршак. Те дойдоха до скалите, които затваряха клисурата откъм Арарат, и се спряха до коритото на потока, там, където той се спуска от страшна височина и повлича всичко по пътя си. В самото подножие потокът беше изровил дълбока яма и в тази яма Арам намери сгърчена от водата и слънцето детска обувка.

— Гледай, Аршак! радостно извика той. — Гледай! Казвам ти, били са в Барсовата клисура! Мъдър човек е тоя дядо Асадур, наистина мъдър! Това е сигурно обувката на Шушик, щерката на Ашхен. — Той помълча няколко секунди натъжен, замислен. — Горкото момиченце! Не, Аршак, нашите деца май са загинали... Напразно бяха надеждите ми. Когато хората искат да се обадят къде са, те хвърлят хартии, книги, е, в краен случай някаква излишна дреха, но как ще си свалят обувките и ще ходят боси по снега?...

И Арам седна съкрушен на камъка. Сърцето му така лудо биеше, сякаш щеше да се пръсне... Не, загуби се, загина неговият хубавец, неговата надежда. Какъв ловец щеше да го направи той! Как го учеше

да е безстрашен, да не се бои дори от барса, да е ловък и гъвкав като рис и като лъв великодушен... Да... Голямо бъдеще очакваш неговия умен и добър син...

— Да вървим — опомни се той и стана. — Ама не, Аршак. По-добре ти върви, вземи конете и се върни на село,

— А ти?...

— аз ще се изкача догоре, ще си дойда по-късно.

— Няма къде да се качваш! Да вървим...

— Не, не... Ще има луна тая нощ, ще поскитам малко, ще видя какво има там, зад скалите. Пък и у дома не ме сдържа, сърцето ми се пръска. Върви, върви си.

Аршак послуша и тръгна към конете, а Арам зави надясно край подножието на скалите и пое нагоре по склоновете.

С все още тлееща надежда в сърцето той се изкачваше към върховете, които затваряха Барсовата клисура откъм изток. „Ех, къде си ти, мое щастие?... Само да се сбъднат думите на ловеца Асадур, нищо друго не ми трябва на тоя свят...“ — мислеше си Арам, докато се катереше разпъхтян по ръждивите скали.

За да дойде до мястото, откъдето според него козите слизаха до солончаците на Араратската долина, трябваше да обиколи почти половината хълм.

Това беше вече познатият ни горен край на Дяволската пътека, по която бяха тръгнали децата, след като напуснаха фермата.

Арам седна на една скала и обгърна с поглед разстланата долу Барсова клисура.

Беше последната нощ от есента. На двадесет и трети декември през нощта и северната половина на нашата планета настъпва зимата.

Луната току-що изгряваше на бледия небосвод. Бялата ѝ светлина озаряваше западните склонове отвъд клисурата. Източните, по които бяха слезли децата, все още тънеха в мъгла. Долу мрачно зееше черната дълбока пропаст.

Арам седеше на камъка, заслушан напрегнато в гласовете на природата. Но в царящата наоколо тишина той сякаш чуваше само как пулсира кръвта в жилите му.

Но ето луната освети силно върбите и брястовете до тях.

„Какво е това? — учуди се Арам. — Нали до върбите открай време имаше брястове? Брястовете имат тъмна кора. А защо са станали

бели? Кой е могъл така да съблече съвсем голи тези дървета?“

Необикновеното дърво с разперени настрани оголени бели клони смути Арам. Но той се владееше. Приличаше на човек, който е застанал на брега на тясна, но буйна рекичка и не може да реши — да прескочи ли на другия бряг, или не.

Искаше да извика, да се обади оттук, от върха на скалите — нали затова се беше изкачил и едва си поемаше дъх. Но се страхуваше. Ако му отвърне само планината с многогласото си ехо, ще рухне и последната му надежда...

Дълго седя той така, най-после се реши и си каза:

— Нека си опитам щастieto!

Той се изправи и зина, за да извика силно, колкото може по-силно, но не можа. Като че ли някаква сила стисна гърлото му, сърцето му страшно заби. От този вик сякаш зависеше целият му живот — да живее или да не живее...

Арам почака, наложи си спокойствие, окашля се и като напълни дробовите си със студен, свеж планински въздух, извика с всички сили:

— Ашот, ей, Ашо-от!...

— „Ашот, ей, Ашо-от“ — отекна планината. Арам млъкна. Цял се превърна в слух, притаи дъх и се наведе над клисурата.

Минаха само няколко секунди, но те му се сториха цяла вечност.

И когато, загубил и последната капчица надежда, се канеше да извика повторно, изведнъж в мъглата блесна лудо ловджийско щастие... От отсрещните ридове изведнъж до него достигна тънко гласче:

— Хе-ей!

А след това същият глас завика тревожно:

— Ей, Ашот, Гагик! Ставайте по-скоро, викат ни!...

Нощният въздух беше толкова чист, че до острия слух на Арам долетя не само гласът, но и думите.

Като чу името на своя син, когото обичаше повече от живота си, този силен като скала човек се отпусна немощно на камъка и зарида. От очите му закапаха горещи сълзи, потекоха по опаленото му от слънцето и ветровете лице... От сърцето му се смъкваше тежкия камък, който го беше мъчил цял месец и половина.

А от отсрещните скали се чу:

— Тука сме, тука!...



— Помогнете, освободете ни!... До Арам достигна — и плач. Момичето хълцаше силно — вероятно от щастие, като него, възрастния, кален от живота човек.

Арам стана искаше да отговори, но не може — гласът не му се подчиняваше.

Той грабна пушката и един подир друг прогърмяха в планината два изстрела: бум, бум!... Пламнаха две светлилки, изскочили от стоманените дула на ловджийската двуцевка на Арам.

— Джан! Баща ми е. Татко-о!

Ашот познаваше тези изстрели. Когато се изгубеха в планината по време на лов, баща му винаги го викаше с два изстрела. Това беше условният им сигнал.

— Чичо Арам, чичо Арам!... — прозвуча тъпичкият глас на Гагик.

— Татко, татко!... завика възбудено Ашот. Шушик хълцаше.

Нощем в планината не е нужно да се вика. Достатъчно е само да се говори ясно и разбрано и ако между говорещите се намира клисура, а от единия склон до другия е далече, въздухът, който изпълва клисурата, ще донесе всяка дума, толкова е чист и спокоен.

Арам знаеше много добре това и като се мъчеше да усмири сърцето си, да се успокои, той започна да говори с обикновен глас, почти така, както говореше в къщи.

— Ей, синко, живи ли сте?... Всички ли?

— Живи, живи!... — завика с цяло гърло Ашот поради това думите му трудно се разбираха.

— Говори тихо, като мене... Здрави ли сте? Няма ли болни?

— Здрави, чичо Арам. Нали сме на курорт! На чист прохладен въздух — бързаше да отговори Гагик вместо Ашот.

Арам се засмя радостно, звънко.

— Ей, момче! Ти все същият шегаджия ли си? Е, как сте?... Как прекарахте?

— Не те виждам, татко, иди на светло — помоли се Ашот.

Арам се качи на скалата, осветена от луната, и децата видяха ясно открития силует на грамаден мъж с пушка в ръце.

— Ах, кога си станал такъв голям, чичо Арам? — изумено попита Гагик.

Той се шегуваше, разбира се. И орел, кацнал на планински връх, изглежда огромен на фона на небето. А какво остава за човек!

Завърза се дълъг разговор. Развълнуваните сърца полека-лека се успокояваха.

— Къде е мама? Как са сестричките ми? — попита Шушик.

— Ашхен сигурно плаче сега над обувката ти. Намерихме обувката ти в коритото на потока... Намерихме книжките ви... А твоята аба, Хасо, те чака в село... Но хайде стига! Ей сега ще сляза при вас.

— Недей, татко! Пътеката е затворена! Върни се на село, а утре заран елате да ни вземете — каза Ашот.

— Идвам, идвам при тебе, лъвче мое! Какво ще правя на село?...

— Пътеката е заледена, не ходи там! — завика изплашено Ашот.  
— Върни се у дома, успокой мама, всички успокой...

— Да, да, синко! Човек не трябва да се радва сам! Чакайте, скоро ще дойдем да ви вземем.

И Арам закричи с такава лекота, сякаш не стъпваше по земята, а се носеше на облак.

Луната озаряваше с млечнобяла светлина долината на Арарат, снежните беловласи глави на Арарат и близките хребети. Беше така тихо, така величествено, сякаш и вселената беше изпълнена с някаква радостна тайна. Или то беше далечният полъх на пролетта?... А може би просто в сърцето на щастливия баща бликаха и се лееха радостни звуци, сияеха пролетни багри?

Арам вървеше леко. Понякога се спираше и хвърляше поглед към онзи свят, който се стелеше долу. Чувствуваше се горд и силен, струваше му се, че никаква сила на света не може да го победи.

На хълма, който се извисяваше гордо над селото, Арам се спря. Планинските склонове свършваха дотук и от подножието на хълма започваше равнината.

До хълма свършваше и долът, който излизаше от планината. В долния му край беше разположено селото. По това време то спеше дълбоко. Под бялата снежна покривка спяха и градините около Айкецор. Само нанизите от светлините на електрическите фенери по уличките говореха, че животът не е спрял.

Арам поседна за малко на края на пътя, погледна родното си село, после стана и с глас, в който звучеше неудържима радост, извика

колкото сили имаше:

— Ей, селяни! Ставайте! Ставайте, намерих децата!...

После вдигна пушката към небето и от двете цеви изскочи пламък и гръм, които известяваха радостната вест.

— Ей, хора! Намерих децата, намерих ги, ставайте!...

Разбудени от изстрелите, айкецорци наскочаха, по домовете светнаха лампи, заскърцаха врати, полуоблечени хора наизлизаха на улицата.

— Арам! Това е Арам! Децата се намерили! Ставайте! — носеше се по цялото село.

Не беше се още развиделило, когато природните стени около Барсовата клисура се изпълниха с народ. Всички държаха факли в ръце и осветени от тях, силуетите и движенията на хората придобиваха фантастичен характер. Сенките се уголемяваха, умножаваха и така чудновато се движеха по скалите, че на децата които ги гледаха отдолу, се струваше, че там, в скалите се води лют бой с врагове, нападнали някаква средновековна крепост.

На дяволската пътека работеха колхозниците освобождаваха я от леда и снега. Горе, на скалите, се тълпяха стотици хора, горяха ярко огромни факли През шума, който се вдигаше на хълма, до децата не прекъснато достигаха вълнуващи викове. — Децата, нашите деца се намериха! Милите!...

## ЕПИЛОГ

Горещо е в Араратската долина, толкова горещо, че около пладне въздухът става тежък и гъст като мъгла. Суха мараня тегне над земята. Всичко живо се крие от палещото слънце. Птиците отлитат в далечни прохладни места, а безкрилите се крият в гънките на земята. И змиите дори изпълзят в планината — „на курорт“.

И ето в този ужасен пек, когато на небето не се вижда нито едно облаче, от ръждивите скали, надвиснали отляво над равнината, изведнъж се спуска буен мътен поток. Той се носи с бучене и грохот надолу към Аракс, влива се в реката, размътва прозрачните и води и изчезва. Сякаш нищо не е било!...

Какъв е този поток? Къде извира? Откъде тече? Векове наред хората се бяха мъчили над тази загадка и тя сигурно така и щеше да си остане неизяснена, ако през един прекрасен есенен ден група пионери от Айкецор не бяха отишли във фермата сред планината да навестят подшефните си телета. На връщане те попаднаха в Барсовата клисура и месец и половина бяха нейни пленници.

Децата излязоха оттам отслабнали, обгорели от слънцето и вятъра, но животът в клисурата беше закалил телата и душите им.

Страшните стихии на планинската зима изпращаха на децата студ и бури, принуждаваха ги да гладуват, да изпитват тежки лишения, заплашваха да ги погубят... Но пионерите не загинаха, не паднаха духом. Напротив, те излязоха победители в тежката борба.

Изтекоха, отминаха онези трудни дни, студове, бури, глад...

Пак е пролет в Араратската долина, пак при дойдоха и помътняха водите на Аракс.

Надолу от Барсовата клисура, по необработваните участъци на Араратската долина, боботят и димят трактори, настъпват към целинните земи. Те разорават девствената земя и браздят жълтата глинеста почва.

Овощарят Аршак вади от кошницата връзки калемки от подивялата лоза и ги подава на заобиколилите го ученици.

— Хайде, мили мои, садете ги, само, че по-внимателно, та всички да се прихванат! — напътва той младите си помощници.

И калемите от лозата, отгледана някога в Барсовата клисура, биват поставени внимателно в дълги ровове.

Председателят Харут вече не е в колхоза. Сега други хора управляват колективното стопанство в Айкецор и под тяхното ръководство се създава това лозе — единственото в Араратската долина, което не ще има нужда да се заравя за зимата и да се отравя през пролетта. Ще се осъществи мечтата на Артем Сароянц, завещал на хората плодовете на дълголетния си живот.

По шосето откъм Ереван пристигна лека кола и зави надясно, към сухото корито на тайнствения поток. От нея слязоха хора с чанти в ръце.

— Има ли тук някой от „пленниците на Барсовата клисура“? — попита един от пристигналите. — Ще ни покажете ли къде е било лозето?

Това бяха работници от Академията на науките. Бяха дошли да вземат калемки за опитната станция.

От Ереван пристигнаха в Айкецор и геолози в брезентово облекло. Те обследваха пещерата и разгадаха тайната на потока.

Геолозите взривиха скалите и откриха подземен басейн с тъмна, студена вода. Устието на това водохранилище се затваряло от подвижен камък. Когато басейнът се напълвал с вода, под напора и камъкът се отмествал и потокът избликвал навън. Щом спаднела водата, камъкът отново се връщал на мястото си.

Ето колко прост бил произходът на този тайнствен поток.

Колхозът обузда подземните води. От есента до края на пролетта те се събират в басейна, но не изтичат вече, когато им скимне. Не. Щом младите насаждения имат нужда от влага, ловецът Арам слиза по Дяволската пътека в Барсовата клисура и отваря направения тука шлюз.

Веднаж Арам забеляза на планинския връх самотен овен, който наблюдаваше учуден спокойно течащата вода. Това беше синът на Чернушка. Майка му отдавна вече живееше във фермата, а той все още водеше див живот и нито примамките на Хасо, нито опитите на Арам можеха да му повлияват. Роден сред свободната природа, израсъл на воля, той не пожела да се раздели с любимата си планина...

Днес е петък. След два дни Шушик ще дойде във фермата, а Хасо още не е приготвил всичките си уроци. Нищо. Ще успее. Досега не се беше засрамвал пред малката си учителка.

Хасо изважда с умиление от пояса си любимата свирка.

„Ло-ло-ло-ло“ — разнасят се над пасищата сребристите и трели.

Хасо взима камъче и го хвърля по разлудувалата се коза, после сваля плъстения си калпак, омотан с копринен шал, слага дясната си ръка до ухото и започва да пее. Нежна кюрдска мелодия оглася планината:

*Бериване, бвриване...*

*Колко прекрасен е пролетният звън  
на ручея, що се спуска от планината,  
но не може да се сравни той  
с нежното пеене на моята сестра.*

*Колко прекрасни са пролетните цветя,  
които красят нашите поля,  
но още по-прекрасна си ти,  
Шушик джан, сестричке моя...*

Шушик се радва на редиците млади лозови издънки, а планинският вятрец донася звуците на познатата любима мелодия. Сложила мургавата си ръка над очите, тя се мъчи да различи на върха малката фигурка на овчарчето. После се обръща към работещия до нея другар и казва с топъл глас:

— Слушай, Ашот, Хасо пее... Нашият Хасо...

**Издание:**

Вахтанг Степанович Ананян. Пленници на Барсовата клисура  
„Народна култура“, София, 1967

Превела от руски Мария Дракова

Редактор Зорка Иванова

Художник Христо Нейков

Худ. редактор Васил Йончев

Техн. редактор Александър Димитров

Коректори: Наталия Кацарова, Йорданка Киркова

Обем: 479 стр. Формат: 205×135

Печат: Държ. полиграфически комбинат „Димитър Благоев“

# ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

**МОЯТА БИБЛИОТЕКА**



<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.